

Lietuvos gyventojai: struktūra ir demografinė raida

Population of Lithuania:
Composition and Demographic Development

**UDK 314(474.5)
Li235**

**LIETUVOS GYVENTOJAI:
STRUKTŪRA IR DEMOGRAFINĖ RAIDA**

POPULATION OF LITHUANIA:
COMPOSITION AND DEMOGRAPHIC DEVELOPMENT

Redaktoriai: D. Ambrozaitienė, prof. habil. dr. V. Stankūnienė (ats. redaktorė),
dr. A. Maslauskaitė, R. Balandienė

Sudarytoja: prof. habil. dr. V. Stankūnienė

Recenzentai: prof. habil. dr. A. V. Matulionis, *Socialinių tyrimų institutas*
doc. dr. R. Lazutka, *Socialinių tyrimų institutas*
dr. J. Reingardienė, *Vytauto Didžiojo universitetas*
doc. dr. A. Tereškinas, *Vilniaus universitetas*

Leidinyi rekomenduotas spaudai Socialinių tyrimų instituto tarybos

Viršelio iliustracija – dailininko Rimo Zigmo Bičiūno paveikslas „Mes“

Naudojant Statistikos departamento duomenis, būtina nurodyti duomenų šaltinį

© Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, 2006
Department of Statistics to the Government of the Republic of Lithuania 2006

© Socialinių tyrimų institutas, 2006
Institute for Social Research 2006

ISBN 9955-588-93-4

PRATARMĖ

Siekdamas pateikti naujausią informaciją apie gyventojų struktūrą bei demografinę raidą ir vykdydamas Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2004–2008 m. programos įgyvendinimo priemonės, Statistikos departamentas ir Socialinių tyrimų institutas parengė leidinį „Lietuvos gyventojai: struktūra ir demografinė raida“.

Ši publikacija bene pirmas darbas, kuriame mokslininkai ir statistikai kompleksiskai analizuoja pirmojo atkūrus nepriklausomybę Lietuvos Respublikos gyventojų ir būstų 2001 metų visuotinio surašymo ir naujausią demografinės bei migracijos statistinę informaciją.

Leidinyje pateikiama išsami Lietuvos gyventojų amžiaus, išsilavinimo, užimtumo, tautinės ir religinės sudėties bei jos pokyčių mokslinė statistinė analizė. Didelis dėmesys skirtas namų ūkių, šeimų bei santuokų, gimstamumo, mirtingumo ir migracijos procesams.

Tikimės, kad leidinyje pateiktos demografinių procesų ir gyventojų struktūros analitinės studijos bus įdomios ir labai naudingos nagrinėjant Lietuvos demografinę raidą bei rengiant siūlymus socialinėms, ekonominėms problemoms spręsti, regioninei politikai formuoti, ekonominės migracijos valdymo priemonėms įgyvendinti. Leidinys turėtų sudominti žiniasklaidos atstovus, mokslininkus, socialinės ir ekonominės politikos rengėjus, visą šalies bei tarptautinę visuomenę, neabejingą Lietuvos demografinėms problemoms, siekiančią geriau suprasti šalies demografijos situaciją, jos raidą, pokyčių priežastis, galimas pasekmes.

Dėkojame autoriams, statistinės informacijos rengėjams, visiems, prisidėjusiems rengiant šį leidinį.

Generalinis direktorius
Director General

Algirdas Šemeta

FOREWORD

Statistics Lithuania and the Institute for Social Research have prepared the publication “Population of Lithuania: Composition and Demographic Development” striving to submit up-to-date information about population structure and demographic development and pursuing the implementation of the Programme of the Government of the Republic of Lithuania for 2004–2008.

The publication is one of the first works where scientists and statisticians perform an integrated analysis of statistical information from the national Population and Housing Census 2001, the first after restoration of independence, as well as demographic and migration statistics.

In the publication, a comprehensive statistical analysis of age, education, employment, ethnic and religious structure and changes thereof of Lithuanian population are presented. Considerable attention is paid to households, families and marriages, birth and mortality rates and migration processes.

We hope that the analytical study on demographic processes and population structure presented in the publication would be interesting and very useful for the analysis of demographic development of Lithuania and preparation of proposals for solving social and economic problems, regional policy formation as well as implementation of economic migration management activities. The publication could be of interest to representatives of the media, scientists, social and economic policy makers as well as national and international society concerned about the country's demographic problems, striving to better understand the country's demographic situation, its development, reasons for changes and possible consequences.

We would like to thank the authors, those who prepared statistical information and everyone who contributed to the preparation of the publication.

LEIDINIO RENGĖJAI

Dalia AMBROZAITIENĖ

Rasa BALANDIENĖ

Margarita GEDVILAITĖ

Ingrida GEČIENĖ

Dr. Aiva JASILIONIENĖ

Dr. Domantas JASILIONIS

Liuda KASPARAVIČIENĖ

Dr. Aušra MASLAUSKAITĖ

Doc. dr. Sarmitė MIKULIONIENĖ

Prof. habil. dr. Alfonsas Algimantas MITRIKAS

Dr. Audra SIPAVIČIENĖ

Doc. dr. Saulius STANAITIS

Prof. habil. dr. Vlada STANKŪNIENĖ

Danguolė SVIDLERIENĖ

Dr. Vladimir SHKOLNIKOV

Vaida TRETJAKOVA

Olga TROFIMOVA

Asta VILDŽIŪNIENĖ

Redagavo

Gita BUROKAITĖ

Maketavo

Marina PAVLOVSKAJA

Vertė

Nijolė BIČIŪNIENĖ

TURINYS

CONTENTS

Trumpai apie Gyventojų ir būstų 2001 m. visuotinį surašymą	6	<i>Population and Housing Census 2001 in brief</i>
I. GYVENTOJŲ STRUKTŪROS		I. POPULATION COMPOSITION
Amžiaus struktūra	8	<i>Age structure</i>
Išsilavinimas	28	<i>Education</i>
Užimtumas	44	<i>Employment</i>
Tautinė sudėtis	61	<i>Ethnic composition</i>
Gyventojai pagal tikybą	70	<i>Population by religious confession</i>
II. NAMŲ ŪKIS, ŠEIMA, SANTUOKA, GIMSTAMUMAS		II. HOUSEHOLDS, FAMILY, MARRIAGE, FERTILITY
Namų ūkiai	78	<i>Households</i>
Asmeninių namų ūkių gyventojų šeiminei padėtis	91	<i>Household status of members of the private households</i>
Santuokos, ištuokos, santuokinis statusas	101	<i>Marriage, divorce, marital status</i>
Gimstamumas	116	<i>Fertility</i>
III. SVEIKATA, MIRTINGUMAS		III. HEALTH, MORTALITY
Neigalieji	136	<i>Disabled persons</i>
Mirtingumo skirtumai	145	<i>Mortality differences</i>
IV. MIGRACIJA		IV. MIGRATION
Migracija	159	<i>Migration</i>
Summary	168	<i>Summary</i>
Sąvokos ir apibrėžimai	174	<i>Definitions</i>
Autoriai	177	<i>The authors</i>

TRUMPAI APIE GYVENTOJŲ IR BŪSTŲ 2001 M. VISUOTINĮ SURAŠYMĄ

2001 m. visuotinis gyventojų ir būstų surašymas (toliau – surašymas) – tai pirmasis gyventojų surašymas nepriklausomybę atkūrusioje Lietuvoje.

Surašymas buvo rengiamas Lietuvos Respublikos gyventojų skaičiui ir pasiskirstymui gyvenamosiose vietovėse ir administraciniuose teritoriniuose vienetuose bei gyventojų demografinėi, socialinei-ekonominei sudėčiai nustatyti, duomenims apie būstus ir jų kokybę gauti. Pagrindinės surašymo tikslo, organizavimo, piliečių pareigos užsirašyti ir rezultatų panaudojimo nuostatos išdėstytos Lietuvos Respublikos gyventojų ir būstų 2001 metų visuotinio surašymo įstatyme (Žin., 1997, Nr. 117-3013; 1999, Nr. 56-1811). Buvo numatyta surašyti kiekvieną Lietuvos pilietį, nuolat gyvenantį Lietuvos Respublikos teritorijoje arba esantį užsienyje iki vienerių metų, kitos valstybės pilietį arba asmenį be pilietybės, turintį leidimą nuolat arba laikinai gyventi Lietuvos Respublikoje ir gyvenantį Lietuvos Respublikos teritorijoje ilgiau kaip vienerius metus.

Surašymo metodika buvo parengta atsižvelgiant į 2000-ųjų metų gyventojų ir būstų surašymų EEK regione rekomendacijas, kurias parengė Jungtinių Tautų Europos ekonominė komisija ir Europos Bendrijų statistikos tarnyba (Eurostatas). Rekomendacijos buvo išnagrinėtos Statistikos departamento specialistų, suinteresuotų valstybės ir mokslo institucijų bendradarbiaujant su demografais, sociologais ir kitais specialistais ir pritaikytos nacionalinėms reikmėms. Projektai svarstyti kartu su Estijos ir Latvijos statistikos tarnybų gyventojų surašymų specialistais ir ekspertais, todėl surašymo programa buvo iš esmės vienoda visose Baltijos šalyse. Ekspertai iš Airijos, Suomijos, Švedijos ir kitų šalių statistikos tarnybų nuolat konsultavo metodikos, duomenų apdorojimo ir skelbimo klausimais.

Surašymo vienetai buvo: asmuo, šeima, namų ūkis, būstas ir pastatas, kuriame buvo nors vienas būstas. Pagrindinės surašymo temos ir rodikliai pateikti lentelėje:

Tema	Rodikliai
Geografinė	Nuolatinė gyvenamoji vieta Nuolatinė gyvenamoji vieta vieneri metai iki surašymo, laikinas išvykimas / atvykimas surašymo metu
Demografinė	Lytis, amžius, santuokinis statusas Gimimo vieta, pilietybė Pirmojo gimdymo metai, pagimdytų vaikų skaičius Pirmosios santuokos įregistravimo metai
Etnokultūrinė	Tautybė, gimtoji kalba, kalbų mokėjimas, tikyba
Ekonominė	Dabartinis aktyvumo statusas, užimtumo statusas Profesija, ekonominė veikla Darbovietė, kelių darboviečių turėjimas Vietovė, kurioje yra darbo vieta Pragyvenimo šaltiniai
Išsilavinimo	Išgytas išsilavinimas Raštingumas, mokymo įstaigos lankymas
Negalia	Invalidumas, jo priežastys, funkcijų sutrikimai
Namų ūkio ir šeimos	Namų ūkio narių ryšiai Namų ūkio statusas, šeimos statusas Pagrindinės („branduolinės“) šeimos tipas ir dydis Namų ūkio nuosavo būsto turėjimas, automobilių skaičius, žemės kiekis (nuosavos ir / ar nuomojamos)
Pastato ir būsto	Pastato pastatymo laikotarpis, tipas, medžiagos, naudotos išorinių sienų statybai Būsto tipas, nuosavybės forma, naudingasis plotas, kambarių skaičius, patogumai, šildymo būdas, panaudojimas Instituciniai namai (globos, gydymo, religinės, karinės, mokymo ir kitos įstaigos)

2001 m. surašymą organizavo Statistikos departamentas ir Vyriausybės sudaryta Vyriausioji gyventojų surašymo komisija, kuriai vadovavo socialinės apsaugos ir darbo ministras. Ministerijos, Vyriausybės įstaigos ir kitos valstybės institucijos, apskričių administracijos bei savivaldybės atliko surašymo užduotis, numatytas Vyriausybės ir Vyriausiosios gyventojų surašymo komisijos. Surašymo darbams organizuoti ir atlikti buvo sudarytos savivaldybių gyventojų surašymo komisijos.

Lietuvos teritorija buvo suskirstyta surašymo apylinkėmis pagal tuo metu buvusį administracinį Lietuvos Respublikos teritorijos suskirstymą. Suskirstymas surašymo apylinkėmis buvo atliktas remiantis miestų scheminiais planais, savivaldybių žemėlapiais ir namų sąrašais. Buvo surašomi ne tik gyvenamuosiuose pastatuose, bet ir senelių, vaikų globos, nakvynės namuose, pataisos darbų įstaigose, kareivinėse, vienuolynuose ir kitur gyvenantys žmonės, benamiai.

Surašymui buvo pasitelkta apie 15 tūkst. darbuotojų, iš jų – 12 tūkst. surašinėtojų.

Surašymas (gyventojų apklausa) prasidėjo balandžio 6 d. Daugumoje savivaldybių surašymas buvo baigtas per 8 dienas, kitose – per 10 dienų, kaip ir buvo numatyta Lietuvos Respublikos gyventojų ir būstų 2001 metų visuotinio surašymo įstatyme. Dėl kokių nors priežasčių per 8–10 dienų nesurašytiems asmenims buvo sudarytos sąlygos užsirašyti ir vėliau.

Surašymo kokybei patikrinti balandžio mėn. buvo atliktas posurašyminis tyrimas, kuris apėmė maždaug 1 proc. gyventojų. Tai kontrolinė apklausa, kurios metu nustatytose vietovėse gyventojus lankė surašymo darbuotojai ir prašė gyventojų dar kartą atsakyti į kai kuriuos surašymo lapo klausimus. Tokiu būdu buvo tikrinama, kaip tiksliai ir gerai atliko užduotis surašinėtojai, ar surašyti visi gyventojai. Neatitikimas surašymų lapuose paaiškinamas tuo, kad gyventojai pateikė netikslius, neišsamius duomenis (pvz., nenurodė asmens kodo, netiksliai nurodė gimimo datą ir pan.), atsakinėdami apie kitą tamė būste gyvenantį, bet laikinai išvykusį asmenį, nesantį tuo metu namuose šeimos narį. Buvo atvejų, kai surašymo metu gyventojų nebuvo rasta, jie neįsileido, atsisakė pateikti duomenis surašinėtojams, informaciją apie juos pateikė kaimynai ir pan. Jų duomenys po analizės ir pagal nustatytus kriterijus (asmuo turi galiojantį Lietuvos Respublikos asmens dokumentą, registracijos adresą Lietuvoje ir kt.) buvo patikslinti Gyventojų registro duomenimis. Galutinė gyventojų surašymo duomenų bazė (asmenų skaičius, jų pagrindinės demografinės charakte-

ristikos) buvo papildyta (patikslinta) iš Gyventojų registro (apie 100 tūkst., arba 3 proc. įrašų apie asmenis).

Surašymo duomenys buvo apdorojami taikant tarptautinę patirtį ir naujausias technologijas. Modernių technologijų taikymas leido efektyviau kontroliuoti duomenų įvedimo kokybę bei užtikrinti automatinį socioekonominių charakteristikų kodavimą pagal tarptautines ISCED, NACE, ISCO-88 klasifikacijas. Galutinė surašymo įrašų duomenų bazė buvo suformuota *Oracle* aplinkoje, išsaugant sąsajas tarp atskirų duomenų grupių (asmenų, namų ūkių, būstų, pastatų). Taikant modernias kompiuterines technologijas, paruoštos surašymo duomenų bazės pagrindu buvo sukurta ir metaduomenų bazė.

Pirmuosius surašymo rezultatus (gyventojų skaičių, jų pasiskirstymą pagal administracinius vienetus) Statistikos departamentas paskelbė 2001 m. spalio mėn. 2002 m. Statistikos departamentas pradėjo skelbti galutinius surašymo duomenis. 2002–2004 m. buvo parengta ir išleista 10 pagrindinių leidinių: „Gyventojai pagal lytį, amžių, tautybę ir tikyba“, „Gyventojai pagal išsilavinimą, gimtąją kalbą ir kalbų mokėjimą“, „Gyventojai pagal šeimines padėtis“, „Namų ūkiai“, „Gyventojų užimtumas“, „Gyvenamieji namai ir būstai“, „Gyventojai pagal pragyvenimo šaltinius“, „Neįgalieji“, „Gimstamumas“, „Gyventojai pagal surašymo ir gimimo vietą“. 2002–2003 m. parengta ir išleista 10 leidinių apie apskričių kaimo gyvenamąsias vietas ir jų gyventojus. 2004 m. išleisti leidiniai apie kiekvienos savivaldybės gyventojus ir būstus (60 leidinių). 2003 m. gruodžio mėn. Estijos, Latvijos ir Lietuvos statistikos tarnybų specialistai parengė leidinį „2000 round of Population and Housing Censuses in Estonia, Latvia and Lithuania“, kuriame buvo pateikti trijų Baltijos šalių gyventojų surašymų duomenys. Tačiau iki šiol nebuvo išsamesnės demografų ir mokslininkų atliktos surašymo duomenų analizės.

Gyventojams surašyti reikalingos lėšos buvo skirtos iš valstybės biudžeto. Per 1997–2004 m. surašymui buvo panaudota apie 33 mln. litų. Surašymui buvo panaudotos PHARE (skeneriams, įrangai įsigyti, techninei pagalbai) ir Jungtinių Tautų Gyventojų fondo lėšos (2002 m. projektas „Gyventojų surašymo duomenų analizė ir platinimas“). Kartu su tarptautinių fondų panaudotomis lėšomis, vienam gyventojui surašyti, jo duomenis apdoroti ir paskelbti skirta apie 9,5 lito (2,7 euro) (Estijoje – 7,4, Latvijoje – 2,1, Suomijoje – 0,2, Šveicarijoje – 13,6 euro).

I. GYVENTOJŲ STRUKTŪROS

Sarmitė Mikulionienė, Saulius Stanaitis

AMŽIAUS STRUKTŪRA

Gyventojų pasiskirstymas pagal rinkinius požymius yra viena bendriausių charakteristikų aprašant ir analizuojant gyventojų dinamiką. O vienas svarbiausių gyventojų sudėties požymių – amžius.

Gyventojų sudėtis pagal amžių yra tiesiogiai ir netiesiogiai susijusi su tam tikros šalies gyventojų reprodukcijos potencialu – gebėjimu užtikrinti kartu kaitą. Tiksliau tariant, gyventojų amžiaus struktūra yra susijusi su pagrindiniais demografiniais procesais – gimstamumu, mirtingumu, šeimų kūrimo ir irimo procesais abipusės priklausomybės ryšiais. Viena vertus, gyventojų amžiaus struktūra turi įtakos demografinių procesų dinamikai, kita vertus, pati gyventojų amžiaus struktūra yra šių procesų išdava.

Žinios apie gyventojų skaičių ir pasiskirstymą

pagal amžių yra svarbios dvejopai. Viena vertus, jos leidžia daryti prielaidas ne tik apie minėtų demografinių procesų tendencijas ateityje, bet ir įvertinti bei numatyti gyventojų įvairiausių poreikių struktūrų poslinkius, reikalaujančius deramai adaptuoti ekonomikos, švietimo, sveikatos apsaugos, socialinės ir kitas sistemas. Kita vertus, gyventojų amžius, kaip kintamasis, yra nepaprastai svarbus instrumentas daugybei ne tik demografiniams, bet ir ekonominiams, socialiniams, epidemiologiniams ir kitiems rodikliams skaičiuoti.

Šiame skyriuje, remiantis 2001 m. Lietuvos gyventojų surašymo ir kitais statistikos duomenimis, aptariama Lietuvos gyventojų sudėtis pagal amžių bendrai, moterų ir vyrų, miesto ir kaimo gyventojų amžiaus struktūrų ypatumai, o taip pat gyventojų amžiaus struktūrų skirtumai teritoriniu aspektu.

1. Gyventojų sudėtis pagal amžių

1.1. Šalies gyventojų sudėtis pagal amžių

Pastarasis Lietuvos gyventojų surašymas leido užfiksuoti, jog 2001 m. balandį Lietuvoje gyveno arti 3,5 milijono (tiksliau – 3 mln. 484 tūkst.) žmonių, kurie pagal amžiaus grupes pasiskirstė taip: 3/5 (61,2 proc.) buvo 15–59 metų, 1/5 (19,5 proc.) – vaikų iki 14 metų ir 1/5 (19,3 proc.) – pagyvenusių (60 metų ir vyresnių) žmonių (Gyventojai, 2002).

Lietuvos demografinės raidos istorijoje 2001 m. gyventojų surašymas buvo paskutinis, kurio metu dar buvo užregistruotas, nors ir nedidelis, vaikų iki 14 metų perviršis, palyginti su pagyvenusiais žmonėmis (60 metų ir vyresniais). Minėto surašymo metu Lietuvoje gyveno 680 tūkst. vaikų iki 14 metų ir 672 tūkst. 60 metų ir vyresnio amžiaus žmonių. Netrukus toks jaunosios ir vyresniosios kartos santykis tapo istorija: dabar Lietuvoje vyresnio amžiaus žmonių yra

daugiau nei vaikų (2006 m. pradžioje 60 metų ir vyresnių žmonių skaičius 134 tūkstančiais viršijo vaikų iki 14 metų skaičių) (1 lentelė).

Kitos gyventojų amžiaus struktūros charakteristikos: vidutinis Lietuvos gyventojų amžius 2001 m. siekė 37 metus (1 lentelė), gyventojų senatvės lygis buvo 19,3 proc. (60 metų ir vyresnių žmonių dalis iš bendro gyventojų skaičiaus), o senatvės indeksas – 99 (60 metų ir vyresnių asmenų, tenkančių 100-ai vaikų iki 14 metų, skaičius).

Siekiant apibūdinti 2001 m. Lietuvos gyventojų surašymo atskleistus šalies gyventojų amžiaus struktūros ypatumus, prasminga palyginti šio surašymo gyventojų amžiaus-lyties piramidės kontūrus su atitinkama šalies gyventojų „momentine nuotrauka“, „paveiksluota“ prieš gerą dešimtmetį – 1989 m. (1 pav.).

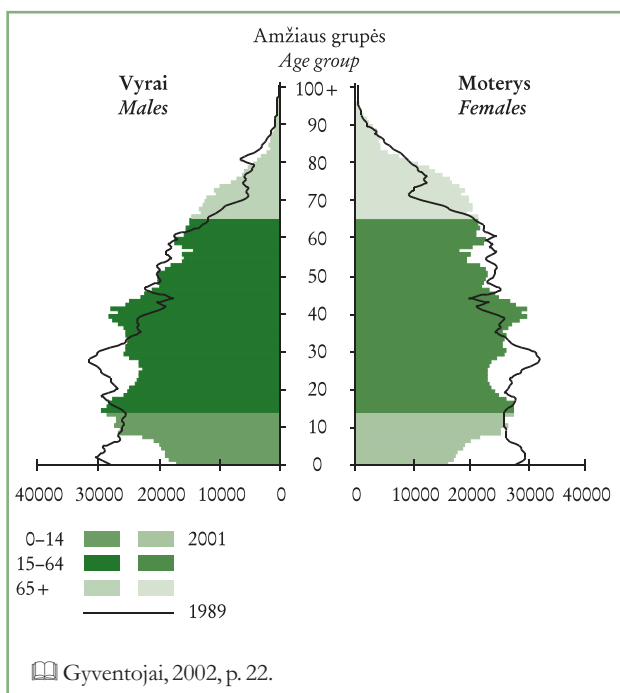
1 lentelė. Gyventojų amžiaus struktūros pagrindinės charakteristikos

Table 1. Main characteristics of population age composition

	1989 ¹	2001 ¹	2006 ²
Gyventojų skaičius, tūkst.	3674,8	3484,0	3403,3
Apibrėžto amžiaus gyventojų skaičius, tūkst.			
0–14	832,2	680,0	560,4
15–59	2264,5	2131,5	2148,9
60 +	578,1	672,2	694,0
65 +	391,2	489,3	521,8
80 +	97,4	80,7	100,3
Apibrėžto amžiaus gyventojų dalis, procentais			
0–14	22,7	19,5	16,5
15–59	61,6	61,2	63,1
60 +	15,7	19,3	20,4
65 +	10,7	14,0	15,3
80 +	2,7	2,3	2,9
GVA metais³			
Visų	34,5	37,0	40,1
0–14	6,8	7,8	7,8
15–59	35,5	35,9	36,0
60 +	70,3	70,3	71,9
Kiti gyventojų amžiaus struktūros rodikliai			
GSL, procentais	15,7	19,3	20,4
GSI, žmonių skaičiumi ³	70	99	124

1989 metų visuotinio, 1991; Gyventojai, 2002; Lietuvos, 2006.

1 pav. Gyventojai pagal lytį ir amžių 1989 ir 2001 m.
Figure 1. Population by age and sex 1989 and 2001

Pirmiausia pastebimas ryškus kontrastas ties piramidės pagrindu – vaikų iki 14 metų amžiaus grupėje (1 pav.). Smarkiai susiaurėjęs 2001 m. Lietuvos gyventojų amžiaus-lyties piramidės pagrindas atspindi XX a. paskutinės dekados ir XXI a. pradžios šalies demografinės raidos charakteringą bruožą – labai sumažėjusį gimstamumą, kuris, sutapęs su ne tokia gausia nei prieš tai buvusi potencialių motinų grupė, suformavo reikšmingą vaikų kartos praradimą. Per laikotarpį tarp pastarųjų dviejų Lietuvos gyventojų surašymų vaikų iki 14 metų skaičius šalyje sumažėjo 152 tūkstančiais (nuo 832 tūkst. 1989 m. iki 680 tūkst. 2001 m.), o tai sudaro vos ne penktadalį (18,3 proc.) to, kas buvo 1989 m. Maža to, kad gerokai sumažėjo vaikų skaičius, kiekvienos naujagimių kartos skaičiui esant vis mažesniau už ankstesnį, vaikų iki 14 metų amžiaus grupė 1989–2001 m. laikotarpiu patyrė aiškų amžiaus struktūros poslinkį – išreikštą demografinio senėjimo procesą (vaikų iki 14 metų vidutinis amžius padidėjo nuo 6,8 metų 1989 m. iki 7,8 metų 2001 m.).

Minėtų Lietuvos gyventojų amžiaus ir lyties piramidžių vidurinės dalies, t. y. 15–59 metų gyventojų grupės, kontūrų lyginimas leidžia pastebėti tiek praradimus (buvusią skaičiumi gausią kohortą keičia palyginti neskaitlinga kohorta, pvz., 18–35 ir 45–62 metų grupėse), tiek prieaugį (buvusią skaičiumi kuklesnę kohortą keičia gausesnė kohorta, pvz., 35–44 metų grupėje) (1 pav.). Apibendrinant galima teigti, jog 15–59 metų gyventojų grupės praradimų ir prieaugio balansas, nors ir ne taip ryškiai, kaip vaikų iki 14 metų, vis dėlto irgi yra neigiamas. Pačių aktyviausių gyventojų (15–59 metų) skaičiaus praradimas siekia 133 tūkst. žmonių (nuo 2264,5 tūkst. 1989 m. iki 2131,5 tūkst. 2001 m.), tačiau tai sudaro tik 5,9 proc. 1989 m. Lietuvoje gyvenusių 15–59 metų gyventojų. Vadinasi, per laikotarpį tarp 1989 ir 2001 m. gyventojų surašymų šalies darbingo amžiaus gyventojų grupė saikingai mažėjo ir senėjo (15–59 metų grupės vidutinis amžius padidėjo nuo 35,5 metų 1989 m. iki 35,9 metų 2001 m.).

O pažvelgus į Lietuvos gyventojų amžiaus ir lyties piramidės viršutinės dalies (1 pav.) kontūrų poslinkius tarp dviejų pastarųjų gyventojų surašymų, pirmiausia pastebime, ypatingai dešinėje – moterų pusėje, itin reikšmingą gyventojų prieaugį (65–79 metų grupėje) ir gana nežymų gyventojų praradimą pačioje piramidės viršūnėje (80–86 metų grupėje).

¹ Gyventojų surašymo duomenys.

² 2006 m. sausio 1 d. duomenys.

³ Autorės skaičiavimai.

Vadinasi, podarbingo amžiaus gyventojų grupė, 1989–2001 m. laikotarpiu sparčiai didėjo (tiek vaikų, tiek darbingo amžiaus žmonių grupės tuo pat metu, priešingai, mažėjo). Vertinant absoliučiais skaičiais, vyriausių Lietuvos gyventojų skaičius padidėjo lyg ir ne taip reikšmingai – 94,1 tūkst. žmonių, tačiau sąlygiškai tai sudaro net 16,3 proc. prieaugį, palyginti su 1989 m. Maža to, įvertinus 60 metų ir vyresnių Lietuvos gyventojų grupės vidutinio amžiaus rodiklius, galima tiksliais skaičiais patvirtinti išvadą, kuri peršasi po vizualinio gyventojų amžiaus ir lyties piramidžių įvertinimo – vyresnių šalies gyventojų grupė nagrinėjamu laikotarpiu nepatyrė demografinio senėjimo, o greičiausia netgi atjaunėjo. Vartojant skaičių kalbą, 60 metų ir vyresnių žmonių grupės vidutinis amžius beveik nepasikeitė: 1989 m. sudarė 70,29 metus, o 2001 m. – 70,25 metus.

Apibendrinant 2001 m. Lietuvos gyventojų amžiaus-lyties piramidės charakteristikas, svarbu priminti, jog kruopštus tyrinėtojas kiekviename aštresniame piramidės kontūro išlinkime pastebės gyventojų amžiaus-lyties piramidės atliekamą visuo-

menės demografinės raidos „metraštininko“ vaidmenį. Juk šis gyventojų sudėties pagal lytį ir amžių paveikslas saugo mūsų šalies XX a. sociopolitinės istorijos kiekvieno įvykio atspaudą gyventojų amžiaus struktūroje. Kartu 2001 m. Lietuvos gyventojų amžiaus ir lyties piramidė labiau nei bet kuri kita iki šiol buvusi įkūnija fundamentalius demografiškai brandžios visuomenės gyventojų amžiaus struktūros bruožus (palyginti siauras piramidės pagrindas ir masyvi viršūnė – gyventojų amžiaus-lyties piramidės kontūrai, kurie vaizduotėje labiau atitinka stačiakampio „su smailiu stogu“ nei klasikine trikampio forma⁴).

Toliau detaliau apžvelgsime gyventojų amžiaus struktūros ypatumus išskirdami apibendrintas moterų ir vyrų bei miesto ir kaimo gyventojų grupes.

1.2. Moterų ir vyrų sudėtis pagal amžių

Lietuvos moterų ir vyrų amžiaus struktūros gana reikšmingai skiriasi: 2001 m. Lietuvos gyventojų surašymo duomenimis, vidutinis moterų amžius buvo 39,2 metai, o vyrų – 34,6 (visų Lietuvos gyventojų – 37 metai) (2 lentelė).

2 lentelė. Moterų ir vyrų amžiaus struktūros pagrindinės charakteristikos

Table 2. Main characteristics of female and male population age composition

	1989 ⁵		2001 ⁵		2006 ⁶	
	Moterys	Vyrai	Moterys	Vyrai	Moterys	Vyrai
Iš viso skaičius, tūkst.	1935,8	1739,0	1854,8	1629,1	1816,6	1586,7
Apibrėžto amžiaus moterų ir vyrų skaičius, tūkst.						
0–14	408,9	423,2	331,5	348,4	273	287,4
15–59	1158,3	1106,2	1096,7	1034,8	1100,2	1048,8
60 +	368,5	209,6	426,4	245,8	443,4	250,5
65 +	255,6	135,6	320,3	169,1	343,4	178,4
80 +	64,0	33,4	58,6	22,1	74,8	25,6
Apibrėžto amžiaus moterų ir vyrų dalis, procentais						
0–14	21,1	24,3	17,9	21,4	15,0	18,1
15–59	59,8	63,6	59,1	63,5	60,6	66,1
60 +	19,0	12,1	23,0	15,1	24,4	15,8
65 +	13,2	7,8	17,3	10,4	18,9	11,2
80 +	3,3	1,9	3,2	1,4	4,1	1,6
Moterų ir vyrų GVA metais⁷						
Visų	36,5	32,2	39,2	34,6	43	36,8
0–14	6,9	6,8	7,8	7,8	7,8	7,8
15–59	36,1	34,8	36,4	35,4	36,5	35,5
60 +	70,7	69,6	70,9	69,2	73,4	71,0
Kiti moterų ir vyrų amžiaus struktūros rodikliai						
GSL, procentais	19,0	12,1	23,0	15,1	24,4	15,8
GSI, žmonių skaičiumi ⁷	90	50	129	71	162	87

1989 metų visuotinio, 1991; Gyventojai, 2002; Lietuvos, 2006.

⁴ Smulčiau apie gyventojų amžiaus-lyties piramidžių tipologiją žr. Mikulionienė, 1995.

⁵ Gyventojų surašymo duomenys.

⁶ 2006 m. sausio 1 d. duomenys.

⁷ Autorės skaičiavimai.

Taip pat skyrėsi ir kiti moterų ir vyrų amžiaus struktūrą charakterizuojantys rodikliai. Moterų senatvės lygis 2001 m. beveik aštuoniais procentiniais punktais viršijo vyrų GSL (atitinkamai 23 ir 15,1 proc.). O lyčių GSI lyginimas atskleidžia tiesiog kontrastuojantį jaunosios ir vyriausiosios kartos santykį moterų ir vyrų populiacijose – 2001 m. 100-ai mergaičių iki 14 metų teko 129 vyresniosios kartos (60 metų ir vyresnės) moterys, o 100-ai berniukų iki 14 metų teko tik 71 vyresniosios kartos (60 metų ir vyresnis) vyras. Vadinasi, tarp moterų daugiau buvo vyresnių nei jaunesnių, o tarp vyrų, priešingai, – daugiau buvo jaunesnių (2 lentelė).

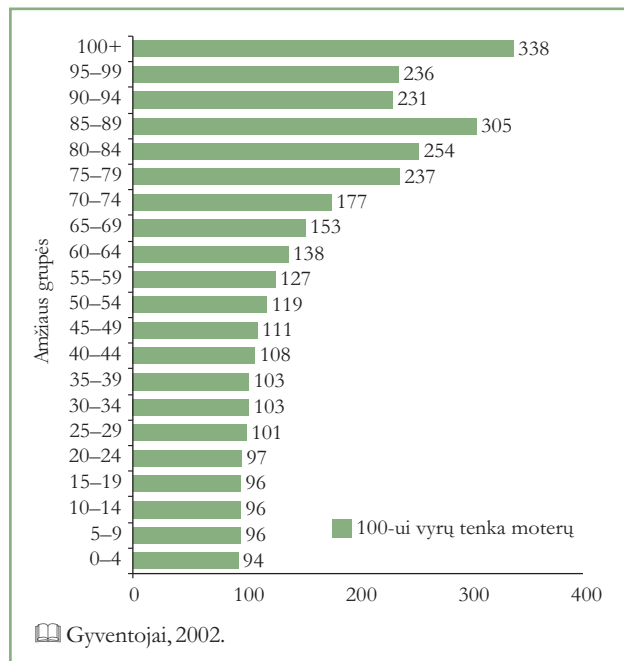
Netolygus moterų ir vyrų pasiskirstymas pagal amžiaus grupes, užfiksuotas 2001 m. gyventojų surašymo metu, jokių būdu nėra tik šio laiko momento specifika. Abejų lyčių disproporcinis pasiskirstymas pagal amžiaus grupes buvo būdingas Lietuvos gyventojų bruožas ir anksčiau (žr. 1989 m. duomenis 2 lentelėje), ir toks išlieka dabar (žr. 2006 m. pradžios duomenis 2 lentelėje).

Tai, kad moterų ir vyrų amžiaus struktūros gerokai skiriasi, itin vaizdžiai atsiskleidžia į tuos pačius duomenis pažvelgiant kitu rakursu – įvertinant moterų ir vyrų skaičiaus santykį penkmetinėse amžiaus grupėse (2 pav.).

Jauniausiose amžiaus grupėse (maždaug iki 25 metų) stebimas nedidelis berniukų ir jaunuolių dominavimas (100-tui jų tenka 94–97 mergaitės ir merginos, žr. 2 pav.), o jaunesnio brandos amžiaus grupėse moterų ir vyrų skaičiaus santykis jau artimas balansui (25–39 metų grupėje šis rodiklis sudaro 101–103, žr. 2 pav.). Tuo tarpu pradėdant maždaug nuo 40 metų kiekvienoje sekančioje amžiaus grupėje moterų ir vyrų proporcija tampa vis labiau asimetriška, o šio rodiklio reikšmės svyruoja nuo 108 40–44 metų grupėje iki 338 ilgaamžių (100 metų ir vyresnių) grupėje (2 pav.). Vadinasi, vyresnio amžiaus gyventojų grupėse kiekybiškai vis labiau ima dominuoti moterys: 60 metų ir vyresniųjų grupėje pagyvenusių moterų ir vyrų santykis yra 174 ir 100, o 80 metų ir vyresniųjų grupėje – 265 ir 100.

2 pav. Moterų ir vyrų skaičiaus santykis pagal amžiaus grupes 2001 m.

Figure 2. Sex ratio by age group, 2001

1.3. Miesto ir kaimo gyventojų sudėtis pagal amžių

Trijų pagrindinių amžiaus grupių požiūriu, miesto ir kaimo gyventojai pasiskirsto netolygiai (3 lentelė). Pirma, palankesnis darbingo ir nedarbingo⁸ amžiaus gyventojų santykis stebimas miesto gyvenvietėse: jose 15–59 metų gyventojai sudaro 64 proc. visų gyventojų, tuo tarpu kaimo gyvenvietėse šio amžiaus žmonės sudaro tik kiek daugiau nei pusę – 56 proc. visų gyventojų. Antra, pasidomėjus, kas dominuoja tarp vadinamojo nedarbingo amžiaus žmonių, t. y., kokia yra nedarbingo amžiaus gyventojų sudėtis pagal amžių, atsiskleidžia, jog miesto gyvenvietėse tarp jų yra daugiau vaikų iki 14 metų nei vyresnio amžiaus žmonių (atitinkamai 19 ir 17 proc., 3 lentelė), o kaimo gyvenvietėse priešingai – daugiau vyresnio amžiaus žmonių nei vaikų iki 14 metų (atitinkamai 24 ir 21 proc., 3 lentelė).

⁸ „Darbingo“, „nedarbingo“ ir „podarbingo“ amžiaus sąvokos yra sąlyginės. Šiame poskyryje jos vartojamos laikantis bendrosios demografijos moksle priimtoms klasifikacijoms: 0–14 metų – ikidarbingas amžius; 15–59 metų – darbingas amžius; 60 metų ir daugiau – podarbingas amžius. Atitinkamai, nedarbingas amžius apima iki ir podarbingą amžių. Lietuvoje įstatymais (LR Darbo kodekso (2002 m.) 13 straipsnis; LR Valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo (1994) 18 straipsnis, pakeistas ir papildytas 2000 m.) apibrėžto darbingo amžiaus ribos kiek skiriasi nuo minėtos klasifikacijos: moterų darbingas amžius 16–59 metai, vyrų – 16–62 metai 6 mėn.

3 lentelė. Miesto ir kaimo gyventojų amžiaus struktūros pagrindinės charakteristikos

Table 3. Main characteristics of urban and rural population age composition

	1989 ⁹		2001 ⁹		2006 ¹⁰	
	Miesto	Kaimo	Miesto	Kaimo	Miesto	Kaimo
Gyventojų skaičius, tūkst.	2486,8	1188,0	2332,1	1151,9	2268,8	1134,5
Apibrėžto amžiaus miesto ir kaimo gyventojų skaičius, tūkst.						
0–14	571,6	260,6	436,7	243,3	355,6	204,8
15–59	1602,0	662,5	1494,0	637,4	1484,0	664,9
60 +	313,2	264,9	401,2	271,0	429,2	264,8
65 +	202,5	188,8	284,5	204,8	317,1	204,7
80 +	47,4	50	44,1	36,6	58,7	41,6
Apibrėžto amžiaus miesto ir kaimo gyventojų dalis, procentais						
0–14	23,0	21,9	18,7	21,1	15,7	18,1
15–59	64,4	55,8	64,1	55,3	65,4	58,6
60 +	12,6	22,3	17,2	23,5	18,9	23,3
65 +	8,1	15,9	12,2	17,8	14,0	18,0
80 +	1,9	4,2	1,9	3,2	2,6	3,7
Kiti miesto ir kaimo gyventojų amžiaus struktūros rodikliai						
GVA ¹¹ , metais	32,9	37,8	36,4	38,3	39,6	41,0
GSL, procentais	12,6	22,3	17,2	23,5	18,9	23,3
GSI, žmonių skaičiumi ¹¹	55	102	92	111	121	129

⁹ 1989 metų visuotinio, 1991; Gyventojai, 2002; Lietuvos, 2006.

Apibendrinant galima teigti, jog gyventojų ekonominio potencialo požiūriu miesto gyvenviečių gyventojų amžiaus struktūra yra palankesnė nei kaimo vietovių gyventojų dviem aspektais: pirma, didesnė dalis gyventojų yra darbingo amžiaus; antra, tarp nedarbingo amžiaus gyventojų miesto gyvenvietėse kol kas daugiau yra vaikų (ikidarbingo amžiaus) nei pagyvenusių žmonių (podarbingo amžiaus gyventojų).

2. Gyventojų senėjimo eiga Lietuvoje

Šiame poskyryje aptarsime gyventojų demografinį senėjimą – makrolygmens demografinį procesą. Tai gyventojų amžiaus struktūros kaita, pasižyminti pagyvenusių ir senyvo amžiaus žmonių absoliutaus skaičiaus ir / arba jų santykinės dalies visuomenėje didėjimu. Gyventojų demografinis senėjimas yra daugeliu būdų susijęs su kiekvieno mūsų individualiu senėjimu, tačiau šiuo atveju dėmesį skirsime ne atskirų individų, bet Lietuvos visuomenės – populiacijos demografiniam senėjimui,

išskiriant gyventojų socialinių grupių – moterų / vyrų; miesto / kaimo gyventojų vietinėse bendruomenėse (pagal savivaldybes) demografinį senėjimą.

2.1. Šalies gyventojų demografinis senėjimas

Esminiu Lietuvos demografinės raidos bruožu XX a. buvo gyventojų senėjimas. 2001 m. Lietuvos gyventojų surašymo duomenys patvirtino, jog šis fundamentalus demografinis procesas Lietuvoje tęsiasi ir XXI a., ir netgi labai sparčiais tempais.

Itin ryškiai visuomenės demografinio senėjimo dinamiką atskleidžia ilgalaikė perspektyva. Pavyzdžiui, per 100 metų vyresnio amžiaus žmonių dalis visuomenėje padvigubėjo: 60 metų ir vyresni asmenys 1897 m. tesudarė 9,3 proc. visų Lietuvos gyventojų (Ptucha, 1960), 2001 m. – 19,3 proc., o 2006 m. pradžioje – 20,4 proc. visų Lietuvos gyventojų (Lietuvos 2006). O Lietuvos gyventojų vidutinė tikėtina gyvenimo trukmė per visą XX amžių pailgėjo maždaug trimis dešimtmečiais¹².

⁹ Gyventojų surašymo duomenys.

¹⁰ 2006 m. sausio 1 d. duomenys.

¹¹ Autorės skaičiavimai.

¹² 1896–1897 m. tuometinėje Kauno gubernijoje gyvenusių vyrų (lietuvių) vidutinė tikėtina gyvenimo trukmė (VTGT) buvo 41 metai, moterų (lietuvių) – 42 metai (Ptucha 1960). O 2004 m. Lietuvos gyventojų VTGT sudarė 72 metus: vyrų – 66 metus ir moterų – 78 metus (Demografijos, 2005).

Lietuvos demografinėje istorijoje dabartinis momentas yra ypatingas tuo, kad XX–XXI a. sandūroje Lietuvos gyventojų demografinės senatvės lygis pasiekė tokį mastą, kad dabar pagyvenusių žmonių Lietuvoje yra daugiau nei vaikų – 60 metų ir vyresnių gyventojų skaičius viršija vaikų iki 14 metų skaičių.

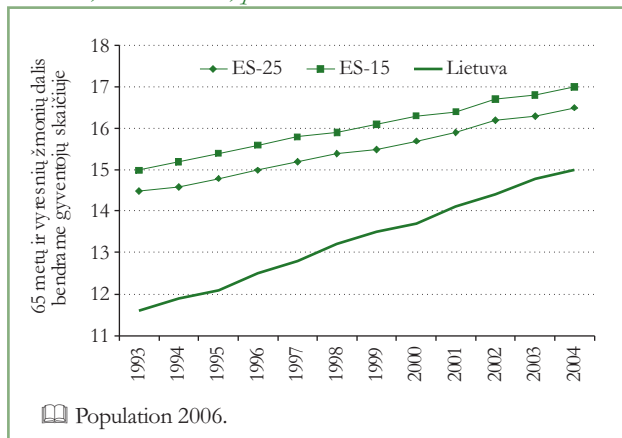
Siekiant įvertinti Lietuvos gyventojų demografinės senatvės mastą, prasminga palyginti Lietuvos ir kitų šalių situaciją. Kadangi Eurostat skelbiami duomenys grupuojami kiek kitaip (senatvės kriterijumi laikoma 65 metų riba), tad šiuo atveju vartosime nebe 60 metų ribą (taikytą tekste iki šiol), o siekdami duomenų palyginamumo, pereisime prie 65 metų senatvės kriterijaus.

Palyginti su ES-25 šalių vidurkiu, Lietuvos gyventojų senatvės lygis kol kas atsilieka savo mastu (2004 m. pradžioje iš visų gyventojų 65 metų ir vyresnių gyventojų dalis ES-25 šalyse buvo 16,5 proc., o Lietuvoje 15 proc.). Tačiau gyventojų senėjimo tempais Lietuva dukart lenkia bendruosius ES-25 ir ES-15 rodiklius. Pavyzdžiui, 1993–2004 m. ES-25 gyventojų senatvės lygis (GSL) (65 metų ir vyresnių gyventojų dalis iš bendro gyventojų skaičiaus) kasmet didėjo vidutiniškai 1,2 proc., o ES senbuvių (ES-15) GSL vidutinio prieaugio tempai dar mažesni – po 1,1 proc. Tuo tarpu Lietuvos gyventojų senatvės lygis per tą patį laikotarpį didėjo kasmet vidutiniškai po 2,4 proc.

Nepaisant spartaus gyventojų senėjimo, Europos kontekste Lietuva priskirtina prie demografiškai jauniausių Europos šalių (4 pav.). Gyventojų sudėtimi pagal amžių Lietuva yra tipiška Vidurio ir Rytų Europos valstybė. 2004 m. į ES stojančiųjų šalių dešimtuje ji užėmė vidurinę poziciją (po demografiškai jauniausių šalių kandidačių – Kipro, Slovakijos, Maltos ir Lenkijos). Iš „senujų“ ES šalių tik Airijos GSL (11,1 proc., 4 pav.) buvo reikšmingai žemesnis nei Lietuvos (14 proc.), Nyderlandų ir Liuksemburgo GSL (atitinkamai 13,6 proc. ir 13,9 proc.) – tik šiek tiek mažesnis nei Lietuvos.

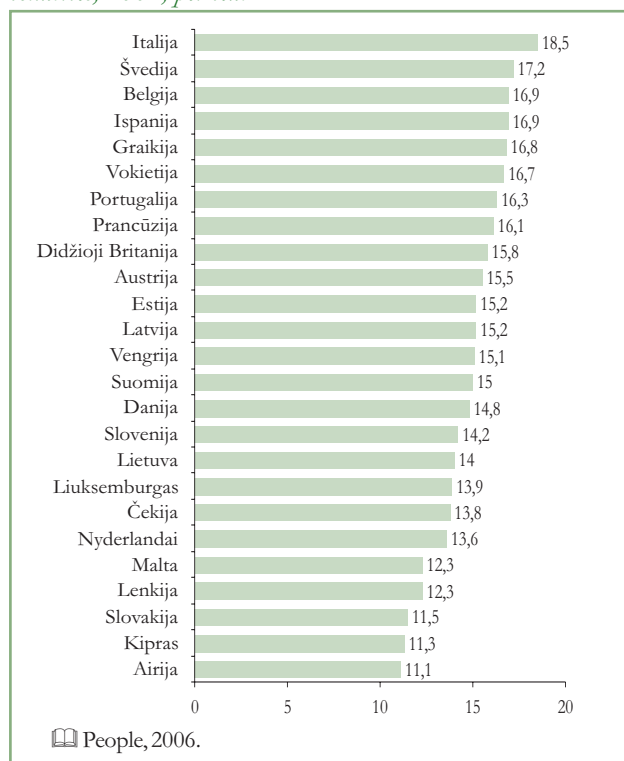
Vertinant Lietuvos gyventojų senėjimo proceso dinamiką, galime konstatuoti, jog šiuo metu Lietuvoje vyksta intensyviausias per visą jos demografinės raidos istoriją demografinio senėjimo procesas (5 pav.). Tarp 1959, 1970, 1979 m. gyventojų surašymų Lietuvos gyventojų vidutinis amžius didėjo gana intensyviai – per metus vidutiniškai beveik pusę procento: 0,41 proc. (1959–1970 m.) ir 0,36 proc. (1970–1979 m.). Dešimtmetis tarp 1979 ir 1989 m. gyventojų surašymų pasižymėjo savotišku

3 pav. Lietuvos gyventojų ir bendras ES šalių gyventojų senatvės lygis¹³ 1993–2004 m., procentais
Figure 3. Proportion of population aged 65+ in Lithuania and EU, 1993–2004, per cent

4 pav. Gyventojų senatvės lygis ES-25 šalyse, 65 metų ir vyresnių gyventojų dalis iš bendro gyventojų skaičiaus 2001 m., Procentais

Figure 4. Proportion of population aged 65+ in EU-25 countries, 2001, per cent

„atokvėpiu“ – demografinis senėjimas sulėtėjo. Tuomet vidutinio amžiaus gyventojų metinis prieaugis tesiekė 0,2 proc. Tuo tarpu paskutiniam XX a. dešimtmečiui būdingas staigus demografinio senėjimo šuolis: laikotarpiu tarp 1989 ir 2001 m. surašymų vidutinis šalies gyventojų amžius didėjo itin sparčiai – kasmet vidutiniškai 0,63 proc. (5 pav.).

¹³ Šiuo atveju senatvės lygio rodiklis rodo 65 metų ir vyresnių asmenų dalį iš bendro gyventojų skaičiaus.

Per penkerius metus, praėjusius nuo pastarojo gyventojų surašymo, Lietuvos gyventojai „paseno“ net trejais metais: 2006 m. pradžioje Lietuvos gyventojų vidutinis amžius sudarė 40,1 metų (Lietuvos, 2006). O pastarųjų penkerių metų Lietuvos gyventojų vidutinio amžiaus pokytį išreiškus priaugio tempais (2001–2006 m. vidutinis metinis priaugis sudarė 0,69 proc.), tampa aišku, jog gyventojų demografinio senėjimo procesas, išibėgėjęs XX a. pabaigoje, nemažina tempų ir XXI a. pradžioje.

Kalbant apie Lietuvos gyventojų demografinio senėjimo veiksnius, nėra abejonių, kad lemtingiausias proceso veiksnys – gimstamumo mažėjimas (Stankūnienė 2002, 25–40; Demografijos, 2005; Stankūnienė, 2006). Tačiau įtakos turi ir vyresnio amžiaus gyventojų mirtingumo mažėjimas – per paskutinį XX a. dešimtmetį tiek 65 metų ir vyresnių, tiek 80 metų ir vyresnių gyventojų vidutinė tikėtina gyvenimo trukmė padidėjo beveik metais (Jasilionis 2002, 62–64). Be to, galima daryti prielaidą, kad tam tikrą vaidmenį XX a. paskutiniame dešimtmetyje bei XXI a. pradžioje atliko ir reikšmingo masto Lietuvos gyventojų emigracija. Kadangi migrantai paprastai yra jauno darbingo amžiaus, tikėtina, kad jų išvykimas iš šalies prisidėjo prie likusių gyventojų amžiaus struktūros „sandinimo“.

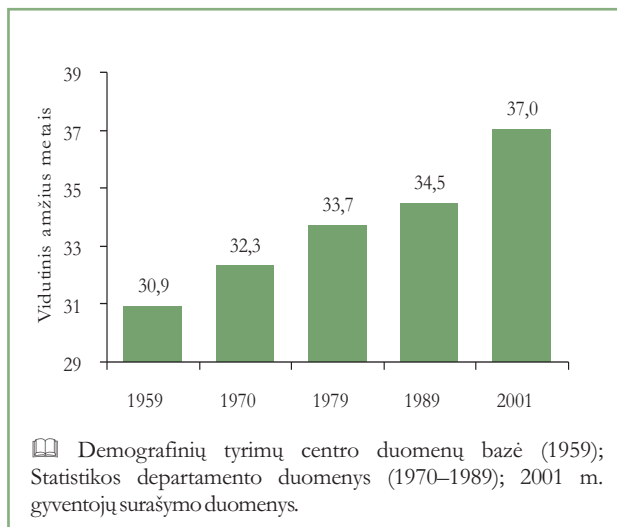
Aktyvėjant Lietuvos gyventojų senėjimo procesui, būtina atskleisti jo ypatumus. Įvairios gyventojų grupės patiria demografinį senėjimą savaip: skiriasi jų demografinės senatvės lygis bei senėjimo tempai. Toliau ir aptarsime Lietuvos moterų ir vyrų bei miesto ir kaimo gyventojų demografinio senėjimo ypatumus.

2.2. Moterų ir vyrų demografinis senėjimas

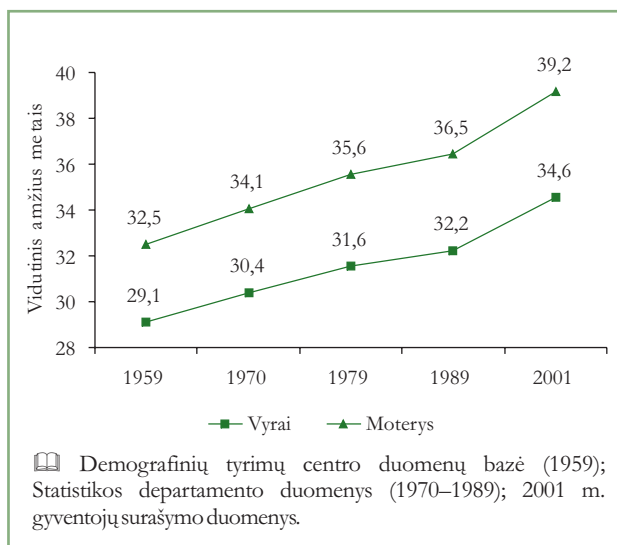
Lietuvoje moterų ir vyrų populiacijų demografinė raida, nors ir turi panašumų, daugeliu aspektų reikšmingai skiriasi. Didelis atotrūkis stebimas vertinant tiek vyrų ir moterų vidutinės tikėtinos gyvenimo trukmės rodiklius (Čiurlionytė 1995, 78–89; Jasilionis 2002, 64), tiek ir jų vidutinį amžių (6 pav.).

Remiantis pastarųjų penkerių (1959, 1970, 1979, 1989 ir 2001 m.) Lietuvos gyventojų surašymų duomenimis (6 pav.), demografinio senėjimo proceso nagrinėjimas lyčių aspektu leidžia daryti keletą apibendrinimų. Nagrinėjamu laikotarpiu Lietuvos moterys nuolat keleriais metais buvo

5 pav. Gyventojų vidutinis amžius¹⁴ 1959–2001 m.
Figure 5. Mean age of population, 1959–2001

6 pav. Moterų ir vyrų vidutinis amžius¹⁵ 1959–2001 m.
Figure 6. Mean age of female and male population, 1959–2001

vyresnės nei vyrai (pvz., 1959 m. moterų vidutinis amžius suapvalinus siekė 33 metus, vyrų – 29, o 2001 m. atitinkamai – 39 ir 35 metus). Tačiau lyčių demografinio senėjimo būdingu bruožu buvo ne tik tai, kad moterų populiacijos vidutinis amžius maždaug keturiais metais viršydavo atitinkamą vyrų populiacijos rodiklį. XX a. antroje pusėje buvo stebima šių rodiklių atitrūkimo tendencija. 1959 m. surašymo metų skirtumas tarp moterų ir vyrų vidutinio amžiaus sudarė 3,4 metus, o pastarojo (2001 m.) gyventojų surašymo metu minėtas skirtumas siekė jau 4,6 metus (6 pav.).

¹⁴ 1959–1989 m. autorės skaičiavimai.

¹⁵ Autorės skaičiavimai.

Lyčių demografinės senatvės lygio raidos 1959–2006 m. pradžioje analizė taip pat leidžia daryti panašias išvadas. 2006 m. pradžioje vyrų GSL (60 metų ir vyresnių vyrų dalis iš bendro vyrų skaičiaus sudarė 15,8 proc.) buvo tokio lygio, koks Lietuvos moterų populiacijai buvo būdingas prieš daugiau nei tris dešimtmečius (gyventojų surašymo duomenimis, moterų GSL 1970 m. buvo jau 16,7 proc., 4 lentelė).

Moterų ir vyrų senatvės indeksas, kuriuo įvertinamas vaikų ir pagyvenusių žmonių skaičiaus santykis kiekvienoje šių populiacijų, taip pat sustiprina išvadą apie pastovius ir ryškius moterų ir vyrų demografinio senėjimo skirtumus: moterų GSI rodikliai 1,7 (1959 m.)–1,9 (2006 m.) karto buvo didesni nei vyrų (4 lentelė).

Vadinasi, nuo 1959 m. iki šiol skirtingas buvo ne tik moterų ir vyrų demografinės senatvės mastas (moterų vidutinis amžius, jų GSL bei GSI didesni nei vyrų), bet ir jų senėjimo tempas (moterų populiacijos senėjimas spartesnis nei vyrų).

2.3. Miesto ir kaimo gyventojų demografinis senėjimas

XX a. antroje pusėje Lietuvos kaimo gyventojai vidutiniu amžiumi buvo gerokai vyresni nei miesto gyventojai (7 pav.). 1959 m. kaimo gyventojų vidutinis amžius buvo trejais metais didesnis nei miesto (atitinkamai 32 ir 29 metai). O kiekvienas vėlesnis gyventojų surašymas (iki 1989 m.) užfiksavo dar didesnį miesto ir kaimo gyventojų vidutinio amžiaus atotrūkį. 1979 m. gyventojų surašymo metu buvo stebimas didžiausias – 5 metų miesto ir kaimo gyventojų vidutinio amžiaus skirtumas (atitinkamai 32 ir 37 metai).

Tačiau per laikotarpį tarp pastarųjų dviejų (1989–2001 m.) Lietuvos gyventojų surašymų miesto ir kaimo gyventojų vidutinio amžiaus raidos tendencijos reikšmingai pasikeitė. Nuo 1989 m. kaimo gyventojams senstant iš lėto, o miesto gyventojams senstant itin sparčiai, skirtumas tarp šių rodiklių XX a. paskutinį dešimtmetį gerokai sušvelnėjo. 2001 m. gyventojų surašymo duomenimis, miesto gyventojų vidutinis amžius sudarė 36, o kaimo gyventojų – 38 metus, vadinasi, skirtumas tarp jų tesudarė du metus.

Miesto ir kaimo gyventojų senatvės lygio raida 1959–2006 m. (5 lentelė) praktiškai atkartoja vidutinio amžiaus kreivių dinamiką (7 pav.). O miesto ir kaimo gyventojų senatvės indekso reikšmių lyginimas (5 lentelė) leidžia konstatuoti, jog tarp kaimo gyventojų pagyvenusių žmonių perviršis vaikų iki 14 metų atžvilgiu pirmą kartą buvo užfiksuotas dar 1989 m. gyventojų surašymo metu,

¹⁶ Autorės skaičiavimai.

4 lentelė. Moterų ir vyrų demografinis senėjimas 1959–2006 m.

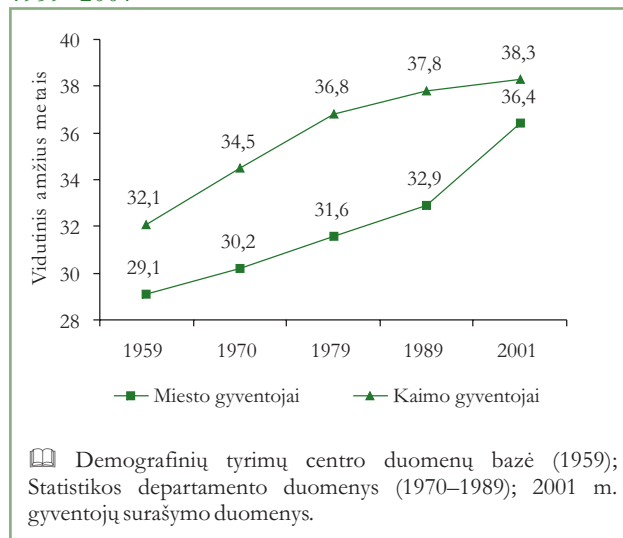
Table 4. Female and male population ageing, 1959–2006

	1959	1970	1979	1989	2001	2006
Visų gyventojų GSL	11,9	14,9	14,5	15,7	19,3	20,4
Moterų GSL	13,6	16,7	17,0	19,0	23,0	24,4
Vyrų GSL	9,8	13,0	11,6	12,1	15,1	15,8
Visų gyventojų GSI¹⁶	44	55	61	70	99	124
Moterų GSI ¹⁶	56	66	77	90	129	162
Vyrų GSI ¹⁶	33	44	46	50	71	87

Demografinių tyrimų centro duomenų bazė (1959); Statistikos departamento duomenys (1970–1989); 2001 m. gyventojų surašymo duomenys.

7 pav. Miesto ir kaimo gyventojų vidutinis amžius¹⁶ 1959–2001 m.

Figure 7. Mean age of urban and rural population, 1959–2001

Demografinių tyrimų centro duomenų bazė (1959); Statistikos departamento duomenys (1970–1989); 2001 m. gyventojų surašymo duomenys.

5 lentelė. Miesto ir kaimo gyventojų demografinis senėjimas 1959–2006 m.

Table 5. Urban and rural population ageing, 1959–2006

	1959	1970	1979	1989	2001	2006
Visų gyventojų GSL	11,9	14,9	14,5	15,7	19,3	20,4
Miesto gyventojų GSL	8,1	10,1	10,4	12,6	17,2	18,9
Kaimo gyventojų GSL	14,3	19,8	20,5	22,3	23,5	23,3
Visų gyventojų GSI¹⁶	44	55	61	70	99	124
Miesto gyventojų GSI ¹⁶	32	40	45	55	92	121
Kaimo gyventojų GSI ¹⁶	51	79	85	102	111	129

Demografinių tyrimų centro duomenų bazė (1959); Statistikos departamento duomenys (1970–1989); 2001 m. gyventojų surašymo duomenys.

tuo tarpu miesto gyventojų amžiaus struktūra tokią kritinį raidos tašką pasiekė tik XXI a. pradžioje (2006 m. sausio 1 d. – 100-ai miesto vaikų iki 14 metų teko 121 pagyvenęs žmogus, 5 lentelė).

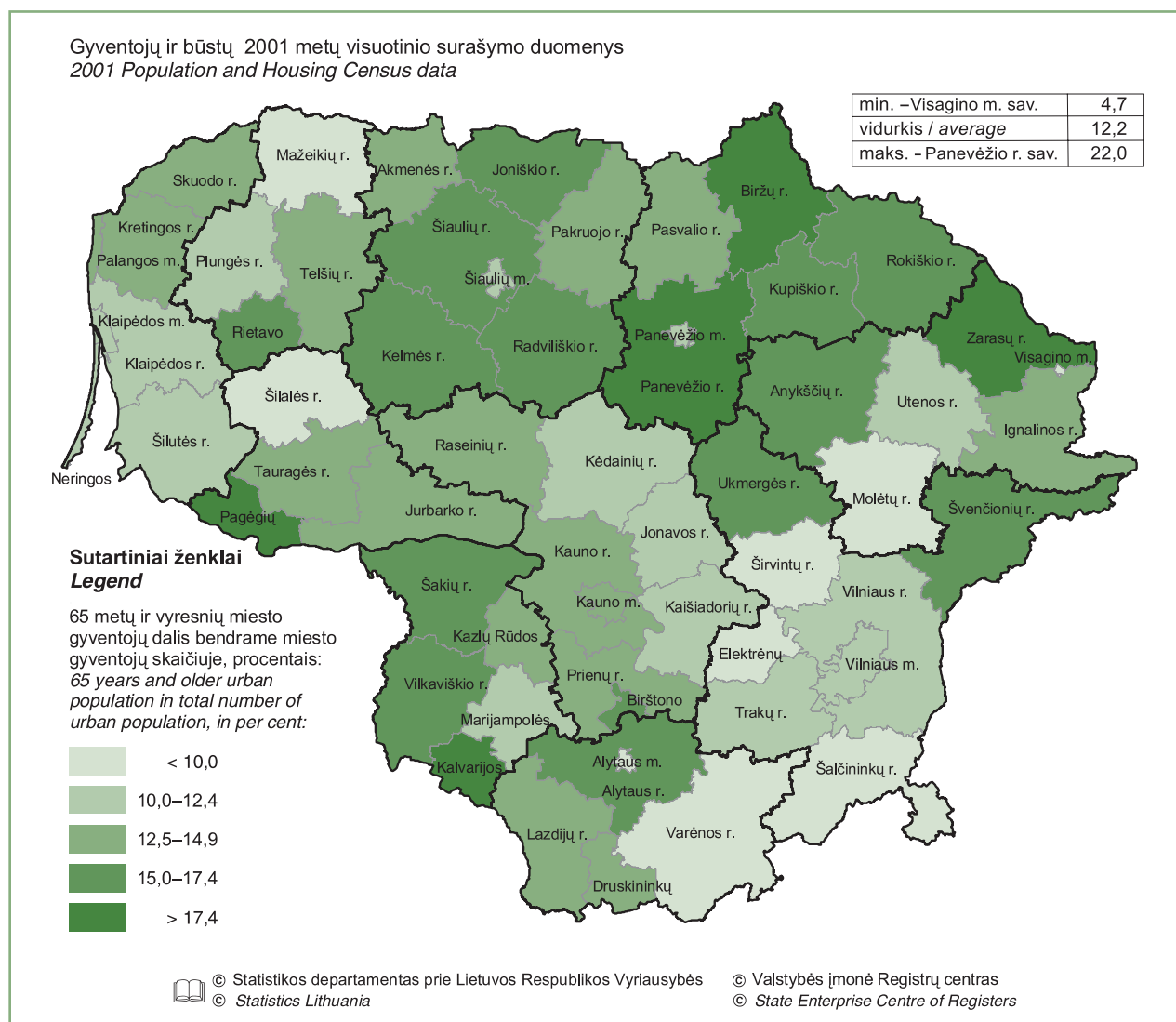
Apibendrinant galima teigti, jog XX a. antrajai pusei (nuo 1959 m.) bei XXI a. pradžia buvo būdingas skirtingas miesto ir kaimo gyventojų demografinės senatvės mastas (kaimo gyventojų vidutinis amžius, jų GSL bei GSI didesni nei miesto gyventojų). Tačiau ne mažiau reikšmingas šio laikmečio bruožas yra ir tai, kad pradedant XX a. paskutiniąją dekadą miesto ir kaimo gyventojų senėjimo tempams pasikeitus (kaimo gyventojų senėjimo procesui sulėtėjus, o miesto gyventojų senėjimui „išibėgėjus“), per gana trumpą laiką miesto gyventojai demografinės senatvės požiūriu beveik „pasivijo“ kaimo gyventojus.

3. Gyventojų senėjimo raiška teritoriniu aspektu

Bendrieji Lietuvos gyventojų amžiaus struktūros rodikliai, aptarti pirmame ir antrame skyriuose, yra naudingi reprezentuoti šalį kaip visumą ir įvertinti Lietuvos gyventojų amžiaus struktūros pobūdį bei raidą platesniame kontekste. Tačiau jie talpina savyje didelį regioninių svyravimų potencialą, kurį taip pat be galo svarbu atskleisti siekiant įvertinti demografinio veiksnio įtaką konkrečių šalies miestų, regionų ir savivaldybių ekonominei socialinei plėtrai.

8 pav. Miestų gyventojų senatvės lygis¹⁷ savivaldybėmis 2001 m., procentais

Figure 8. Proportion of population aged 65+ in urban population by municipality, 2001, per cent

¹⁷ 65 metų ir vyresnių žmonių dalis iš bendro miesto gyventojų skaičiaus.

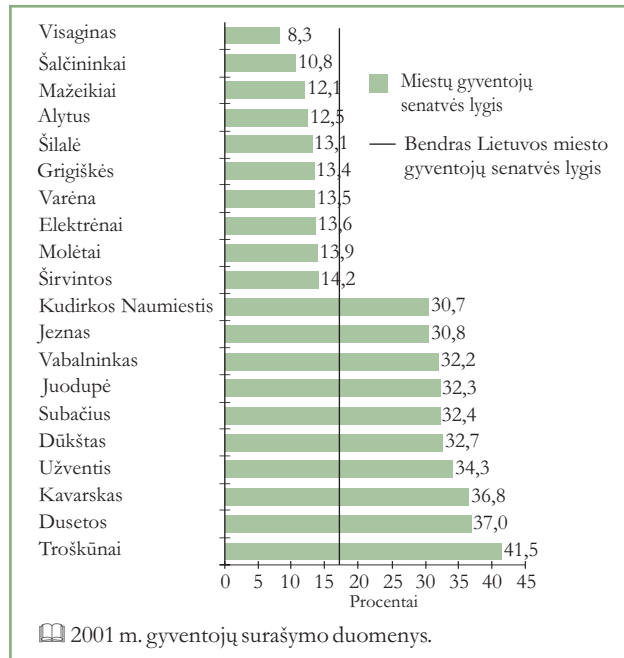
3.1. Miestų gyventojų demografinis senėjimas

2001 m. Lietuvoje buvo 106 miestai. Miesto teises turinčių gyvenviečių skaičius laikotarpiu tarp dviejų pastarųjų gyventojų surašymų (nuo 1989 m. iki 2001 m.) dėl įvairių priežasčių nebuvo stabilus – Lietuvos miestų sąrašas sutrumpėjo aštuoniomis pozicijomis.¹⁸

Kaip 1.1 poskyryje jau buvo minėta, bendras Lietuvos miesto gyventojų senatvės lygis pastarojo gyventojų surašymo metu sudarė 17,2 proc., tačiau kai kurie Lietuvos miestai išmūs tuo, kad jų GSL gerokai skiriasi nuo vidutinio visų šalies miestų GSL rodiklio ir juo labiau vienas nuo kito (8 pav.). Tarp tokių paminėtini 10 jauniausių ir 10 vyriausių Lietuvos miestų (9 pav.), kurių GSL reikšmės tarpusavyje skiriasi 3–5 kartus. Pvz., 60 metų ir vyresnių žmonių dalis demografiškai jauniausiame Lietuvos mieste – Visagine (8,3 proc.) – buvo penkis kartus mažesnė nei šio amžiaus žmonių dalis vyriausiame Lietuvos mieste – Troškūnose, kur keturi iš dešimties (41,5 proc.) gyventojų buvo perkopę 60 metų ribą. Iš šalies miestų, demografinė prasme priskirtinų prie jauniausių, be minėto Visagino, įvardijami ir Šalčininkai (GSL – 10,8 proc.), Mažeikiai (12,1 proc.), Alytus (12,5 proc.), Šilalė (13,1 proc.), Grigiškės (13,4 proc.), Varėna (13,5 proc.), Elektrėnai (13,6 proc.), Molėtai (13,9 proc.) bei Širvintos (14,2 proc.). Kitame skalės gale, be minėtų Troškūnų, atsiduria miestai, kuriuose 60 metų ir vyresnių žmonių dalis, palyginti su bendru gyventojų skaičiumi, yra maždaug tris kartus didesnė nei jauniausių miestų grupėje: Dusetos (37 proc.), Kavarskas (36,8 proc.), Užventis (34,3 proc.), Dūkštas (32,7 proc.), Subačius (32,4 proc.), Juodupė (32,3 proc.), Vabalninkas (32,2 proc.), Jieznas (30,8 proc.), Kudirkos Naumiestis (30,7 proc.).

9 pav. Jauniausi ir vyriausi pagal gyventojų amžių miestai 2001 m., gyventojų senatvės lygis¹⁹, procentais

Figure 9. Demographically youngest and oldest cities / towns by proportion of aged (60+) in total population, per cent

Norint atsekti miesto gyventojų senėjimo dėsningumus, analizės tikslais prasminga grupuoti miestus pagal dydį²⁰. Tačiau būtina pažymėti, kad čia taikomas miestų skirstymas pagal dydį yra pagalbinis ir nėra įteisintas Lietuvos Respublikos teisės aktuose. Teiginį, kad mažesniuose miestuose yra daugiau vyresnių žmonių ir mažiau jaunimo, tikslinga patikrinti Lietuvos miestus suskirsčius į grupes pagal gyventojų skaičių (žr. 2 priedas). Tad toliau miesto gyventojų demografinį senėjimą analizuosime atsižvelgdami į miestų klasifikaciją pagal dydį (gyventojų skaičių).

¹⁸ Miesto tipo gyvenviečių skaičiaus kaita vyko tiek administraciniu būdu keičiant gyvenamosios vietovės tipą, tiek prijungiant gyvenamosios vietovės teritoriją prie didesnio miesto. 1989 m. Lietuvoje buvo 114 miestų, bet 2001 m. jų skaičius sumažėjo iki 106. Per šį laikotarpį Lietuvos Vyriausybės nutarimais kai kurių miestų statusas buvo pakeistas. 1993 m. miesto teisių neteko ar atsisakė Balbieriškis, Pabiržė, Dotnuva, 1997 m. dar trys gyvenvietės: Rusnė, Žemaičių Naumiestis ir Kačerginė. Turmantui buvo suteiktas kaimo statusas.

¹⁹ 60 metų ir vyresnių žmonių dalis iš bendro miesto gyventojų skaičiaus.

²⁰ Lietuvos Respublikos dokumentuose yra įteisinta 3 tūkst. gyventojų skaičiaus riba (LR teritorijos administracinių vienetų ir jų ribų įstatymas Nr. 1–558). Pagal šį įstatymą, miestai yra kompaktiškai užstatytos gyvenamosios vietovės, turinčios daugiau kaip tris tūkstančius gyventojų, o kaimai – mažiau, tačiau paliekant miesto statusą patiems miestams turintiems ir mažesni negu 3 tūkst. gyventojų skaičių.

Miestų, turinčių iki 3 tūkst. gyventojų (2 priedas) grupei 1989 m. priklausė 45 miestai, tačiau iki 2001 m. jų skaičius sumažėjo iki 38. Didžiausi pokyčiai 1989–2001 m. laikotarpiu įvyko būtent šioje miestų grupėje, nes kai kurie miestai prarado ar atsisakė miesto teisių. Įdomus faktas yra mažiausias Lietuvos miestas – Panemunė. 2001 m. sausio 1 d. šiame mieste gyveno 330 gyventojai (daugelyje Lietuvos kaimų gyvena daugiau gyventojų), bet ši gyvenamoji teritorija nuo 1968 m. turi miesto teisę.

Plačiausia GSL rodiklių sklaida pasižymi pačių mažiausių Lietuvos miestelių grupė (10 pav.). Natūralu, kad tokiose mažose populiacijose (gyventojų skaičius iki 3 tūkst.) neveikiant didžiųjų skaičių dėsniumi, pasitaiko didesni nukrypimai nuo vidurkio nei stambesnių miestų grupėse (tarp mažiausių Lietuvos miestų pasitaiko ir itin „senų“, ir itin „jaunų“ pagal gyventojų amžių miestų). Šiai grupei priklauso daugiausia Lietuvos miestų ir grupės GSL vidurkis yra didžiausias – sudaro 27,3 proc.

Be galo skirtinga šioje miestų grupėje buvo ir jaunesniosios ir vyriausiosios kartos proporcija, matuojama gyventojų senatvės indeksu – GSI (3 priedas). Net 11-oje šios grupės miestų GSI 2001 m. siekė 160 ir daugiau, o 5-se buvo didesnis nei 200: Užventyje – 207, Dusetose – 215, Dūkšte – 220, Kavarske – 240, Troškūnuose – 265 (pats didžiausias rodiklis). Taigi pastaruosiuose miestuose vyresnių nei 60 metų gyventojų buvo dvigubai daugiau nei vaikų iki 14 metų. Mažiausiu GSI (80–99) pasižymėjo tik šie iš mažiausiųjų miestų: Simnas (87), Vilkija (99), Neringa (82), Priekulė (97) bei Rūdiškės (81).

Maži pirmojo pogrupio miestai (3–9,9 tūkst. gyventojų), kaip ir maži antrojo pogrupio miestai (10–19,9 tūkst. gyventojų) GSL požiūriu praktiškai yra tokie pat – 60 metų ir vyresnių žmonių dalis iš bendro šių miestų gyventojų skaičiaus sudaro vidutiniškai nuo 18,1 iki 18,6 proc. (10 pav.). Tik pirmojo pogrupio atskirų miestų GSL varijuoja kiek platesne amplitude nei antrojo pogrupio.

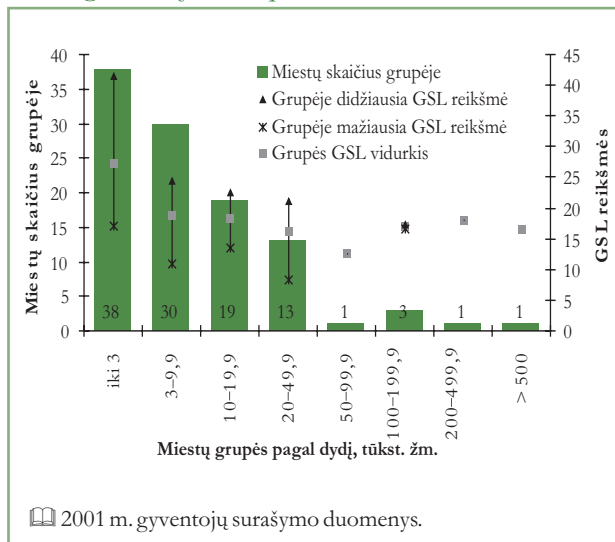
Iš šalies miestų mažiausiais GSL vidurkiais pasižymėjo vidutinio dydžio (pirmojo ir antrojo pogrupio) miestai (20–49,9 ir 50–99,9 tūkst. gyventojų), be to, jų GSL rodiklio reikšmių sklaida sąlygiškai nedidelė: GSL vidurkis svyravo 12,5–16 proc. intervalu (10 pav.).

Stambių miestų grupėse, kurių dauguma yra monogrupės²², gyventojų senatvės lygis svyravo 16,6 (Vilniaus GSL)–18,1 proc. (Kauno GSL) intervalu (10 pav.).

Apibendrinant miestų gyventojų senatvės rodiklių sklaidos ypatumų pagal miesto dydį analizę, grįžta 2001 m. gyventojų surašymo duomenimis, galima teigti, jog didžiausiais gyventojų senatvės lygio rodikliais pasižymėjo pačių mažiausių ir mažųjų

10 pav. Gyventojų senatvės lygis įvairaus dydžio miestų grupėse²¹ 2001 m., procentais

Figure 10. Proportion of aged (60+) in cities / towns grouped according their size, 2001, per cent

miestelių grupės (atitinkamai 27,3 ir 18,1–18,6 proc.). Antri pagal gyventojų senatvės lygį yra stambieji miestai (GSL reikšmės svyruoja 16,6–18,1 proc. intervalu), o demografinė prasme jauniausių miestų pozicijas užėmė vidutinio dydžio Lietuvos miestai (GSL reikšmės apima 12,5–16 proc. intervalą).

O kaip pastaruoju metu plėtojosi skirtingo dydžio miestų gyventojų senėjimo procesas? Kokių miestų gyventojai senėjo sparčiau, kokių – lėčiau? Atsakymus į šiuos klausimus pateiksime remdamiesi skirtingo dydžio miestų gyventojų senatvės indekso analize.

Bendras Lietuvos miesto gyventojų senatvės indeksas (integruojantis tiek vaikų, tiek pagyvenusių žmonių skaičiaus pokyčius) per laikotarpį tarp dviejų pastarųjų gyventojų surašymų padidėjo ketvirtadaliu (pokytis nuo 74 1989 m. iki 92 2001 m. sudaro 24,1 proc. prieaugį). Tačiau įvairaus dydžio miestų gyventojų senėjimo tempai skyrėsi (11 pav.).

Apžvelgiamu laikotarpiu (1989–2001 m.) lėčiausiai senėjo pačių mažiausių miestelių gyventojai, kurių GSL ir GSI tarp miestų gyventojų ir taip jau buvo aukščiausias (11 pav. ir 3 priedas). Pačių mažiausių šalies miestelių gyventojų senatvės indeksas (GSI) 2001 m., palyginti su 1989 m., tepadidėjo 7 proc. (nuo 125 iki 132).

²¹ Miestų klasifikaciją pagal dydį žr. 2 priedas.

²² Monogrupėse patenka po vieną apibrėžto dydžio miestą. Tik 100–199,9 tūkst. gyventojų turinčių miestų grupei priklauso trys miestai – Klaipėda, Panevėžys, Šiauliai.

Mažųjų miestų (3–9,9 tūkst. gyventojų) grupės GSI padidėjo penktadaliu (pokytis nuo 73 1989 m. iki 88 2001 m. sudaro 21 proc. prieaugį), tačiau ir toks senėjimo tempas sąlygiškai priskirtinas prie vidutinio. Sparčiausiu gyventojų senėjimo tempu išsiskyrė didelių miestų (100–199,9 tūkst. gyventojų, t. y. Klaipėda, Panevėžys, Šiauliai) grupė, kurios GSI pastarojo gyventojų surašymo metu daugiau nei trečdaliu (37 proc.) viršijo atitinkamą 1989 m. rodiklį (padidėjo nuo 67 1989 m. iki 92 2001 m.). Palyginti dinamiškais senėjimo tempais pasižymėjo stambiausi miestai (daugiau nei 200 tūkst. gyventojų, t. y. Kaunas ir Vilnius), kurių GSI 1989–2001 m. padidėjo trečdaliu (32 proc., maždaug nuo 74 iki 103) (11 pav.).

Apibendrinant miestų gyventojų demografinio senėjimo eigą galima akcentuoti, kad 2001 m. demografinė prasme vyriausieji buvo pačių mažiausių (iki 3 tūkst. gyventojų) Lietuvos miestelių gyventojai (GSI – 132), tačiau sparčiausią gyventojų senėjimo procesą XX a. paskutinėje dekadėje patyrė didžiųjų miestų – Klaipėdos, Panevėžio ir Šiaulių gyventojai (GSI rodiklis 1989–2001 m. padidėjo net 37 proc., t. y. nuo 67 iki 92). Vidutinio dydžio miestų gyventojų amžiaus struktūra buvo sąlygiškai jauniausia, o šios grupės miestų senėjimo tempai – nuosaikūs.

3.2. Kaimo gyventojų demografinis senėjimas

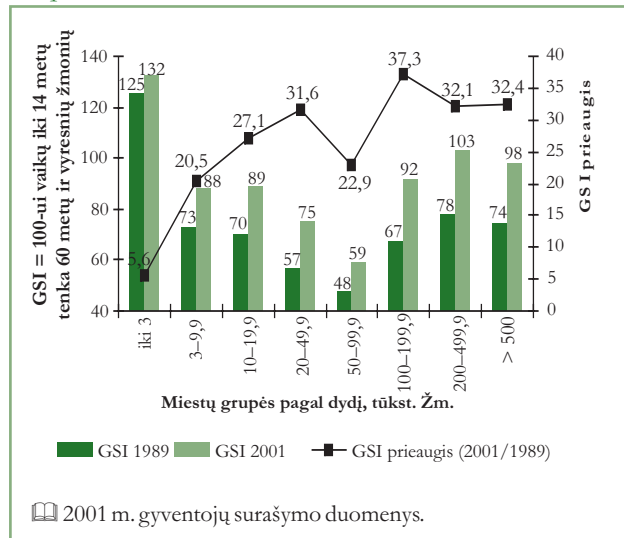
Bendrą Lietuvos kaimo gyventojų sudėtį pagal amžių, užfiksuotą 2001 m. gyventojų surašymo metu, aptarėme skyriaus pradžioje (1.3 poskyryje).

Dabar apžvelgsime šalies kaimo gyventojų demografinio senėjimo regioninius netolygumus pagal apskritis ir savivaldybes, vertindami šį procesą tiek gyventojų senatvės lygio, tiek senėjimo tempų požiūriu.

2001 m. Lietuvos gyventojų surašymas atskleidė, jog kaimo gyventojų demografinis senėjimas regionuose reikėsi skirtingai. Pagal kaimo gyventojų senatvės lygį galima aiškiai identifikuoti tris regionų grupes. Aukščiausiu kaimo GSL išsiskiria Aukštaitijos apskritis (Utenos – 31,8 proc., Alytaus – 29,4 proc.), o žemiausias kaimo GSL būdingas Žemaitijos apskritims (Klaipėdos, Šiaulių, Telsių ir Tauragės, kur GSL varijuoja 21,3–21,6 proc. intervalu) (12 pav.). Likusios apskritys – Vilniaus, Kauno, Marijampolės ir Panevėžio – užima vidurinę poziciją, jų kaimo gyventojų senatvės lygis varijuoja 23,3–25,2 proc. intervalu (12 pav.).

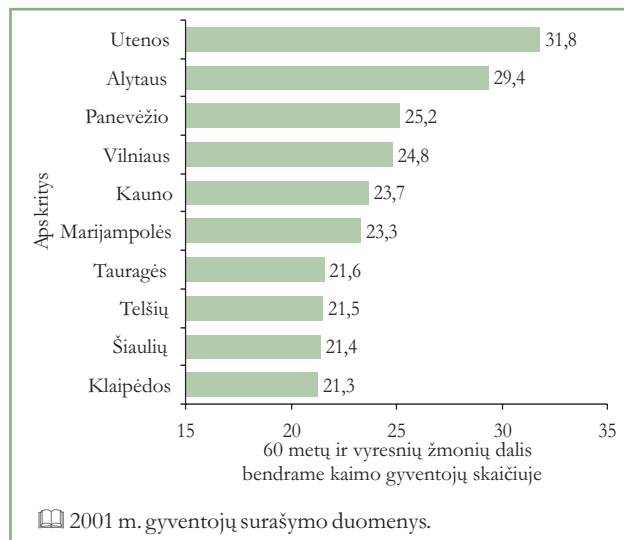
11 pav. Miestų gyventojų senėjimo tempai²³ pagal miestų grupes 1989–2001 m., gyventojų senatvės indeksas (GSI) žmonių skaičiumi, GSI prieaugis procentais

Figure 11. Speed of population ageing in cities / towns grouped according their size, 1989–2001, ageing index and its growth rate per cent

12 pav. Kaimo gyventojų senatvės lygis pagal apskritis 2001 m., procentais

Figure 12. Proportion of aged (60+) in rural population by counties 2001, per cent

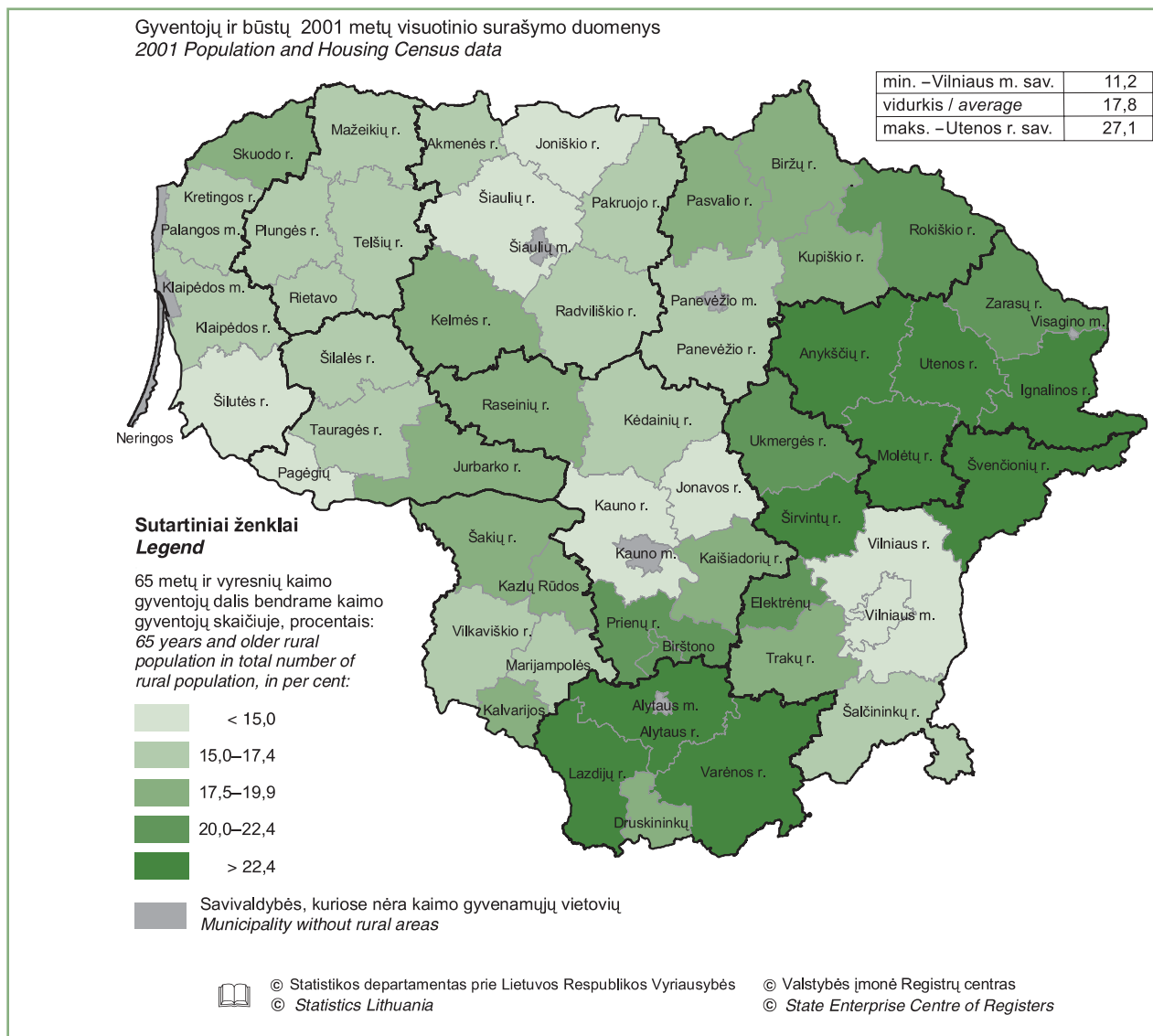

2001 m. gyventojų surašymo duomenys leidžia dar detaliau pažvelgti į Lietuvos kaimo gyventojų demografinio senėjimo netolygumus. Duomenys rodo, jog savivaldybių kaimo gyventojų senatvės lygis varijavo plačia amplitude: 60 metų ir vyresni kaimo gyventojai sudarė nuo 16 proc. (Vilniaus miesto savivaldybėje) iki 34,5 proc. (Utenos rajono savivaldybėje) (žr. 4 ir 5 priedas).

²³ Miestų klasifikaciją pagal dydį pateikta 2 priede.

13 pav. Kaimo gyventojų senatvės lygis²⁴ savivaldybėmis 2001 m., procentais

Figure 13. Proportion of aged (65+) in rural population of Lithuania by municipalities, 2001, per cent

Didžiausia pagyvenusių žmonių (60 metų ir vyresnių) dalimi Lietuvos kaimo vietovėse išsiskyrė Utenos (34,5 proc.), Ignalinos (33,9 proc.), Varėnos (33,4 proc.), Molėtų (31,6 proc.), Švenčionių (31,5 proc.), Lazdijų (30,9 proc.) ir Anykščių (30,5 proc.) rajonų savivaldybės (12 ir 13 pav.). Vadinas, 2001 m. šių savivaldybių kaimiškose teritorijose maždaug kas trečias gyventojas buvo peržengęs 60 metų ribą.

Mažiausiu gyventojų senatvės lygiu pasižymėjo

Vilniaus miesto savivaldybei priklausantys kaimo gyventojai (16 proc.), o taip pat priemiestinės Kauno (17,2 proc.) ir Vilniaus (18,1 proc.) rajonų savivaldybės. Itin žemas kaimo GSL rodiklis (iki 20 proc.) buvo būdingas ir Pagėgių (19,2 proc.) savivaldybei, Jonavos (19,4 proc.), Šiaulių (19,5 proc.) ir Šilutės (19,8 proc.) rajonų savivaldybėms (13 ir 14 pav.). Tad 2001 m. tarp minėtų savivaldybių kaimo gyventojų tik kas 5–6 buvo vyresnis nei 60 metų (13 ir 14 pav.).

²⁴ 65 metų ir vyresnių dalis iš bendro savivaldybės kaimo gyventojų skaičiaus.

Siekdami atskleisti kaimo gyventojų demografinio senėjimo tempus, palyginsime 1989 ir 2001 m. kaimo gyventojų senatvės indeksus. Bendras Lietuvos kaimo gyventojų senatvės indeksas per laikotarpį tarp dviejų pastarųjų gyventojų surašymų padidėjo nežymiai (miestai „senėjo“ kur kas sparčiau). Kaimo GSI pasikeitė nuo 102 (1989 m.) iki 111 (2001 m.), išreiškus pokytį nuošimčiais, rodiklio prieaugis sudarė 9 proc. O tai yra kuklus prieaugis, jeigu turėsime omenyje, kad miesto gyventojų GSI tuo pat metu didėjo 2,5 karto sparčiau ir pasiekė 24,1 proc. prieaugį (nuo 55 1989 m. iki 92 2001 m.).

Įvertinti kaimo gyventojų senėjimo tempus detaliau yra gana keblu, nes, pakeitus kai kurių teritorijų administracinį skirstymą, 1989 ir 2001 m. duomenų apie kaimo gyventojų amžiaus struktūrą pagal savivaldybes tiesioginis palyginimas tampa sunkiai įmanomas.

Tad palyginus kaimo GSI pagal savivaldybes rodiklių kaitą (pokytį tarp 1989 ir 2001 m.), galima konstatuoti, jog XX a. paskutinėje dekadėje šis rodiklis išliko stabilus, t. y., beveik nesikeitė Širvintų, Anykščių, Rokiškio, Trakų, Telšių, Plungės, Šakių, Kupiškio, Ukmergės ir Kaišiadorių rajonų savivaldybėse (2001 m. sudarydavo 95–105 proc. 1989 m. buvusio GSI). Šių rajonų savivaldybių kaimo gyventojų senėjimas stagnavo, o kai kurių savivaldybių kaimo gyventojų amžiaus struktūroje silpnai reiškėsi netgi gyventojų jaunėjimo tendencija (Skuodo, Mažeikių, Prienų rajonų ir Marijampolės).

Tuo tarpu Akmenės, Kauno, Ignalinos, Klaipėdos ir Varėnos rajonų kaimo gyventojai pagal senėjimo tempus sudaro šalies pirmąjį penketuką. Šių rajonų savivaldybių kaimo gyventojų amžiaus

Išvados

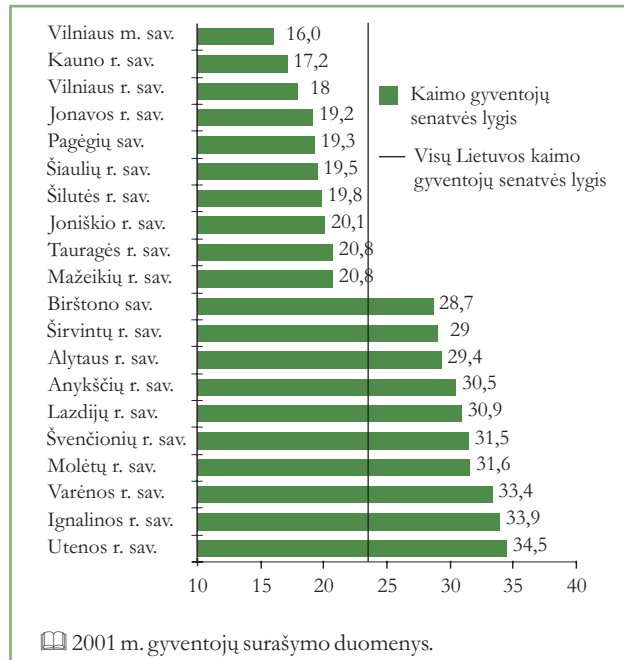
Einamosios gyventojų statistikos ir gyventojų surašymų duomenys apie Lietuvos gyventojų skaičių, sudėtį pagal amžių, lytį ir gyvenamąją vietą leidžia daryti šias išvadas.

Vienas skiriamųjų Lietuvos gyventojų demografinės raidos XX–XXI a. sandūroje bruožų – nuoseklus ir reikšmingas gyventojų skaičiaus mažėjimas: iš beveik 3,7 milijonų, surašytų 1989 m., 2001 m. liko 3,5 mln., o dar po penkerių metų – 2006 m. pradžioje – Lietuvos gyventojų skaičius sumažėjo iki 3,4 mln.

Pastaruoju metu Lietuvos gyventojų amžiaus struktūroje buvo stebima ilgalaikės gyventojų

14 pav. Jauniausios ir vyriausios pagal kaimo gyventojų amžių savivaldybės 2001 m., GSI²⁵, procentais

Figure 14. Demographically youngest and oldest municipalities according proportion of aged (60+) in rural population, 2001, per cent

struktūra, palyginti su kitų kaimo gyventojų senatvės indekso pasikeitimais, 1989–2001 m. kito sparčiausiai. Minėtų rajonų kaimo GSI nagrinėjamu laikotarpiu padidėjo netgi trečdaliu – Klaipėdos (kaimo GSI padidėjo 30 proc.) ir Varėnos (prieaugis sudarė 35 proc.) rajonų savivaldybėse arba maždaug ketvirtadaliu (22–28 procentais Akmenės, Kauno, Ignalinos rajonų savivaldybėse).

senėjimo tendencijos tęsia: toliau mažėjo vaikų iki 14 metų ir gausėjo pagyvenusių (60 metų ir vyresnių) nuošimčiai. Tačiau kiekybinis tendencijos tęsinys XXI a. pradžioje „transformavosi“ į kokybinį šuolį šalies demografinėje raidoje. Iki šiol Lietuvoje buvo daugiau vaikų nei pagyvenusių žmonių, 2001 m. gyventojų surašymas užfiksavo jau apylygį jauniausios ir vyriausios kartos santykį, o, pavyzdžiui, 2006 m. pradžioje pagyvenusių žmonių (60 metų ir vyresnių) Lietuvoje buvo 134 tūkst. daugiau nei vaikų iki 14 metų. Vadinasi, pastaroji dekada Lietuvos demografinėje istorijoje įžymi tuo, kad „apsivertė“ jauniausios ir vyriausios kartos proporcija.

²⁵ 60 metų ir vyresnių žmonių dalis iš bendro savivaldybės kaimo gyventojų skaičiaus.

Moterų ir vyrų amžiaus struktūra senėjo, tačiau skirtingu mastu ir tempais. Pirma, kelerių dešimtmečių laikotarpiu (1959–2001 m.) moterų vidutinis amžius (2001 m. – 39,2 metai) maždaug ketveriais metais viršydavo vyrų (2001 m. – 34,6 metai). Antra, moterų populiacijos senėjimas buvo spartesnis nei vyrų, kas reiškėsi vis didesniu atotrūkiu tarp Lietuvos moterų ir vyrų vidutinio amžiaus rodiklių.

Miesto ir kaimo gyventojų amžiaus struktūrai taip pat buvo būdinga senėjimo tendencija, tačiau atitinkamų miesto ir kaimo rodiklių atotrūkis pastaruoju metu švelnėjo. 1959–1989 m. laikotarpis pasižymėjo reikšmingais ir vis gilėjančiais miesto ir kaimo gyventojų amžiaus struktūrų skirtumais. Tačiau, pradėdant XX a. paskutinįją dekadą, kaimo gyventojų senėjimo procesas sulėtėjo, o miesto gyventojų senėjimas „įsibėgėjo“. Tad 2001 m.

gyventojų surašymas leido užfiksuoti gerokai sumažėjusį skirtumą tarp miesto ir kaimo gyventojų vidutinio amžiaus (atitinkamai 36,4 ir 38,3 metai).

Lietuvos regionų ir gyvenviečių gyventojų amžiaus struktūrų lyginimas atskleidė labai reikšmingus svyravimus. Didžiausiais kontrastais pasižymėjo miestų gyventojų amžiaus struktūros – gyventojų senatvės lygio (GSL) kraštutinių reikšmių skirtumai siekė iki 5 kartų (2001 m. demografinė prasme jauniausio Lietuvos miesto – Visagino GSL buvo 8,3 proc., o vyriausiojo – Troškūnų GSL buvo 41,5 proc.). Kaimo gyventojų amžiaus struktūra pagal savivaldybes taip pat buvo gana skirtinga, tačiau skirtumai tarp kraštutinių reikšmių neviršijo dviejų kartų (mažiausi GSL 2001 m. – 16 ir 17,2 proc. buvo užfiksuoti tarp Vilniaus miesto ir Kauno rajono savivaldybių kaimo gyventojų, o didžiausias GSL – 34,5 proc. buvo Utenos rajono savivaldybės kaimo gyventojų).

Literatūra

1. ČIURLIONYTĖ, R. 1995: Mortality Differences by Sex in Lithuania. *Lietuvos demografiniai pokyčiai ir gyventojų politika*. Stankūnienė, V., ats. red., Vilnius: Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas, 78–89.
2. People by age classes: share of total population, in per cent, *Eurostat*, 2006, <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/>.
3. JASILIONIS, D. 2002: Mirtingumas. *Lietuvos gyventojai. 1990–2000*. Stankūnienė, V., ats. red., Vilnius: Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas.
4. MIKULIONIENĖ, S. 1995: Lietuvos gyventojų senėjimas: tyrimo metodai ir analizė. *Lietuvos demografiniai pokyčiai ir gyventojų politika*. Stankūnienė, V., ats. red., Vilnius: Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas.
5. PTUCHA, M. B. 1960: Očerki po statistieke naselenija, Moskva.
6. *Pensijų sistema Lietuvoje*. Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos interneto svetainė: <http://www.pensijusistema.lt>.
7. STANKŪNIENĖ, V., JONKARYTĖ, A., MIKULIONIENĖ, S., MITRIKAS, A. A., MASLAUSKAITĖ, A. 2003: *Šeimos revoliucija? Iššūkiai šeimos politikai*, Vilnius: Socialinių tyrimų institutas.
8. STANKŪNIENĖ, V. 2002: Gimstamumas ir šeima. *Lietuvos gyventojai 1990–2000*. Stankūnienė, V., ats. red., Vilnius: Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas.
9. *Lietuvos gyventojai pagal amžių 2006*, Vilnius: Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, 2006.
10. *Demografijos metraštis, 2004*. Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, 2005.
11. *Gyventojai pagal lytį, amžių, tautybę ir tikybą*, Vilnius: Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, 2002.
12. *Pagrindiniai 1989 m. gyventojų surašymo duomenys*, Vilnius: Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, 1990.
13. *Lietuvos Respublikos darbo kodeksas*, Žin., 2002, Nr. 71. 2002.
14. *Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo 18, 55 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymas*, Žin., 2000, Nr. 111-3563, 2000.
15. *Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymas*, Žin., 1994, Nr. 59-1153, 1994.
16. Population by sex and age on 1 January of each year, *Eurostat*, 2006, <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/>.

Priedai

1 priedas. Gyventojų amžiaus struktūros pagrindinės charakteristikos 1959–2006 m.²⁶
Annex 1. Main characteristics of population age composition, 1959–2006

	1959	1970	1979	1989	2001	2006
Apibrėžto amžiaus gyventojų skaičius, tūkst.						
Iš viso	2711,4	3118,9	3391,5	3674,8	3484,0	3403,3
0–14	729,6	847,0	802,1	832,2	680,0	560,4
15–59	1659,5	1803,6	2098,5	2264,5	2131,5	2148,9
60 +	322,2	466,9	490,3	578,1	672,2	694,0
65 +	209,2	311,2	385,6	391,2	489,3	521,8
80 +	33,5	49,1	68,1	97,4	80,7	100,3
Apibrėžto amžiaus gyventojų dalis bendrame gyventojų skaičiuje, procentais						
0–14	26,9	27,2	23,7	22,7	19,5	16,5
15–59	61,2	57,9	61,8	61,6	61,2	63,1
60 +	11,9	14,9	14,5	15,7	19,3	20,4
65 +	7,7	10	11,4	10,7	14,0	15,3
80 +	1,2	1,6	2	2,7	2,3	2,9
Apibrėžto amžiaus gyventojų skaičiaus kaita²⁷						
	1959=1	1970/1959	1979/1959	1989/1959	2001/1959	2006/1959
Iš viso	1	1,15	1,25	1,36	1,28	1,26
0–14	1	1,16	1,10	1,14	0,93	0,77
15–59	1	1,11	1,24	1,38	1,20	1,29
60 +	1	1,45	1,52	1,79	2,09	2,15
65 +	1	1,49	1,84	1,87	2,34	2,49
80 +	1	1,46	2,02	2,90	2,41	2,99

 Pagrindiniai, 1989; Lietuvos gyventojai, 2006.

²⁶ 1959, 1970, 1979, 1989 ir 2001 m. – gyventojų surašymų duomenys, 2006 m. – einamosios statistikos duomenys sausio 1 d.

²⁷ Santykinis palyginimas su 1959 m. duomenimis. 1959 m. sąlygiškai prilyginti vienetui, vėlesnių metų duomenys atitinkamai indeksuoti, autorės skaičiavimai.

2 priedas. Miestų ir miesto tipo gyvenviečių skirstymas į grupes pagal dydį²⁸ 1989 ir 2001 m.
Annex 2. Grouping of cities / towns according their size, 1989 and 2001

Nr.	Miestų grupė	Tūkst. gyventojų	Miestų skaičius	
			1989	2001
I grupė – maži miestai iki 20 tūkst. gyventojų:				
1.	Mažiausi 2001 m. priskirti: Neringa, Rūdiškės, Simnas, Baltoji Vokė, Priekulė, Vilkija, Veisiejai, Pagėgiai, Gelgaudiškis, Virbalis, Linkuva, Smalininkai, Ežerėlis, Salantai, Kulautuva, Tyruliai, Vieکشniai, Seda, Pandėlys, Daugai, Panemunė, Skaudvilė, Joniškėlis, Ramygala, Varniai, Tytuvėnai, Obeliai, Žagarė, Kudirkos Naumiestis, Jieznas, Vabalninkas, Juodupė, Subačius, Dūkštas, Užventis, Kavarskas, Dusetos, Troškūnai	Iki 3,0	45	38
2.	Maži I pogrupio 2001 m. priskirti: Šalčininkai, Šilalė, Molėtai, Širvintos, Kaišiadorys, Nemenčinė, Pakruojis, Trakai, Vievis, Pasvalys, Žiežmariai, Skuodas, Lazdijai, Ignalina, Venta, Kazlų Rūda, Eišiškės, Kupiškis, Birštonas, Šakiai, Švenčionys, Akmenė, Pabradė, Kybartai, Zarasai, Rietavas, Švenčionėliai, Šeduva, Ariogala, Kalvarija	3–9,9	30	29
3.	Maži II pogrupio 2001 m. priskirti: Grigiškės, Varėna, Elektrėnai, Gargždai, Garliava, Jurbarkas, Kelmė, Lentvaris, Prienai, Palanga, Joniškis, Raseiniai, Vilkaviškis, Druskininkai, Naujoji Akmenė, Rokiškis, Anykščiai, Biržai, Kuršėnai	10–19,9	21	20
II grupė – vidutiniai, dideli ir stambūs miestai, daugiau nei 20 tūkst. gyventojų:				
4.	Vidutiniai I pogrupio 2001 m. priskirti: Visaginas, Mažeikiai, Šilutė, Utena, Jonava, Marijampolė, Plungė, Kėdainiai, Kretinga, Tauragė, Telšiai, Radviliškis, Ukmergė	20–49,9	11	13
5.	Vidutiniai II pogrupio 2001 m. priskirtas: Alytus	50–99,9	2	1
6.	Dideli 2001 m. priskirti: Klaipėda, Panevėžys, Šiauliai	100–199,9	2	3
7.	Stambūs 2001 m. priskirtas: Kaunas	200–499,9	2	1
8.	Stambiausi 2001 m. priskirtas: Vilnius	Daugiau nei 500	1	1
Iš viso:			114	106
 Statistikos departamento duomenys (1989); 2001 m. gyventojų surašymo duomenys.				

3 priedas. Miestų gyventojų senatvės lygis (GSL) ir gyventojų senatvės indeksas (GSI) 2001 m.
Annex 3. Proportion of aged (60+) in total population and ageing index by cities / towns, 2001

Miestų grupė ²⁹	Miestas	GSL	GSI	Miestų grupė ²⁹	Miestas	GSL	GSI
> 500	Vilnius	16,6	98				
200–499,9	Kaunas	18,1	103	10–19,9	Eišiškės	18,6	87
100–199,9	Grupės vidurkis	17,0	91		Kazlų Rūda	18,4	86
	Klaipėda	17,4	98		Venta	18,2	82
	Panevėžys	17,1	88		Ignalina	18,1	90
	Šiauliai	16,5	87		Lazdijai	18,0	88
50–99,9	Alytus	12,5	59		Skuodas	18,0	85
20–49,9	Grupės vidurkis	16,0	77		Žiežmariai	17,9	82
	Ukmergė	21	110		Pasvalys	17,6	84
	Radviliškis	20,1	101		Viewis	17,5	86
	Telšiai	18,2	87		Trakai	17,3	89
	Tauragė	17,8	85		Pakruojis	16,0	79
	Kretinga	17,7	86		Nemenčinė	15,3	77
	Kėdainiai	17,5	89		Širvintos	14,2	65
	Plungė	15,8	68		Molėtai	13,9	64
	Marijampolė	15,6	75		Šilalė	13,1	54
	Jonava	14,6	70		Šalčininkai	10,8	51
	Šilutė	14,4	62	Iki 3	Grupės vidurkis	27,3	144
	Utena	14,4	72		Troškūnai	41,5	265
	Mažeikiai	12,1	52		Dusetos	37	215
	Visaginas	8,3	43		Kavarskas	36,8	240
10–19,9	Grupės vidurkis	18,0	87,9		Užventis	34,3	207
	Kuršėnai	22,5	106		Dūkštas	32,7	220
	Biržai	22,3	109		Subačius	32,4	190
	Anykščiai	22,0	114		Juodupė	32,3	188
	Rokiškis	19,7	102		Vabalninkas	32,2	181
	Naujoji Akmenė	19,6	95		Jieznas	30,8	161
	Druskininkai	19,4	95		Kudirkos Naumiestis	30,7	166
	Vilkaviškis	19,3	91		Žagarė	29,8	158
	Raseiniai	19,1	92		Obeliai	29,6	151
	Palanga	18,5	94		Tytuvėnai	29,4	167
	Joniškis	18,5	89		Ramygala	29,2	153
	Prienai	18,4	89		Varniai	29,2	149
	Lentvaris	18,1	90		Joniškėlis	28,5	143
	Kelmė	18,0	90		Skautvilė	28,2	145
	Jurbarkas	17,4	87		Panemunė	27,9	156
	Garliava	16,5	78		Daugai	27	138
	Gargždai	14,6	67		Pandėlys	26,9	119
	Kaišiadorys	15,0	72		Seda	26,7	132
	Elektrėnai	13,6	69		Viešiniai	25,9	114
	Varėna	13,5	65		Tyruliai	25,3	112
	Grigiškės	13,4	66		Kulautuva	25	123
3–9,9	Grupės vidurkis	18,7	90,8		Salantai	25	104
	Kalvarija	24,3	112		Ežerėlis	24,6	127
	Ariogala	24,0	136		Smalininkai	24,1	123
	Šeduva	23,5	118		Virbalis	23,8	122
	Švenčionėliai	22,0	112		Linkuva	23,8	116
	Rietavas	21,8	102		Gelgaudiškis	23,6	120
	Zarasai	21,6	112		Pagėgiai	22,5	103
	Kybartai	21,3	96		Veisiejai	21,8	102
	Pabradė	20,8	112		Vilkija	21,8	99
	Akmenė	20,8	95		Priekulė	21,5	97
	Švenčionys	20,6	105		Baltoji Vokė	20,9	105
	Šakiai	19,5	91		Simnas	20,1	87
	Birštonas	19,5	104		Rūdiškės	17,6	81
	Kupiškis	19,2	91		Neringa	17,1	82

 Pagrindiniai, 1989; Lietuvos gyventojai, 2006.

²⁹ Miestų grupavimas pagal gyventojų skaičių, tūkst., žr. šio skyriaus 2 priedą.

4 priedas. Kaimo gyventojų senatvės lygis (GSL³⁰, procentais) senatvės indeksas (GSI, žmonių skaičiumi) pagal apskritis ir savivaldybes 2001 m.

Annex 4. Proportion of aged (60+) in rural population and ageing index of rural population by county and municipality, 2001

Apskritis / savivaldybė	GSL	GSI	Apskritis / savivaldybė	GSL	GSI
Alytaus apskritis	29,4	157	Šiaulių apskritis	21,4	96
Alytaus r. sav.	29,4	158	Akmenės r. sav.	20,9	89
Druskininkų sav.	24	123	Joniškio r. sav.	20,1	88
Lazdijų r. sav.	30,9	158	Kelmės r. sav.	24,1	111
Varėnos r. sav.	33,4	187	Pakruojo r. sav.	22,2	102
Kauno apskritis	23,7	116	Radviliškio r. sav.	21,4	97
Birštono sav.	28,7	142	Šiaulių r. sav.	19,5	88
Jonavos r. sav.	19,2	85	Tauragės apskritis	21,6	93
Kaišiadorių r. sav.	24,9	136	Jurbarko r. sav.	24,3	114
Kauno r. sav.	17,2	83	Pagėgių sav.	19,3	80
Kėdainių r. sav.	23	109	Šilalės r. sav.	22	88
Prienų r. sav.	28,4	144	Tauragės r. sav.	20,8	90
Raseinių r. sav.	24,6	116	Telšių apskritis	21,5	91
Klaipėdos apskritis	21,3	91	Mažeikių r. sav.	20,8	91
Klaipėdos r. sav.	21,2	95	Plungės r. sav.	22,2	93
Kretingos r. sav.	21	92	Rietavo sav.	21,8	88
Skuodo r. sav.	23,1	96	Telšių r. sav.	21,3	90
Šilutės r. sav.	19,8	81	Utenos apskritis	31,8	183
Marijampolės apskritis	23,2	104	Anykščių r. sav.	30,5	159
Kalvarijos sav.	23,5	101	Ignalinos r. sav.	33,9	216
Kazlų Rūdos sav.	25,1	120	Molėtų r. sav.	31,6	181
Marijampolės sav.	21,8	96	Utenos r. sav.	34,5	214
Šakių r. sav.	24,2	109	Zarasų r. sav.	28,6	147
Vilkaviškio r. sav.	21,6	95	Vilniaus apskritis	24,8	130
Panevėžio apskritis	25,2	123	Elektrėnų sav.	26,6	136
Biržų r. sav.	25,5	125	Šalčininkų r. sav.	23,5	113
Kupiškio r. sav.	26,3	128	Širvintų r. sav.	29	151
Panevėžio r. sav.	21,6	102	Švenčionių r. sav.	31,5	189
Pasvalio r. sav.	23,8	106	Trakų r. sav.	25,1	126
Rokiškio r. sav.	28,6	152	Ukmergės r. sav.	28,3	154
			Vilniaus m. sav.	16	84
			Vilniaus r. sav.	18	89

📖 2001 m. gyventojų surašymo duomenys.

³⁰ GSL (šio skyriaus 3 ir 4 prieduose) skaičiuotas kaip 60 metų ir vyresnių žmonių dalis iš bendro gyventojų skaičiaus; GSI (šio skyriaus 3, 4 ir 5 prieduose) – kaip 60 metų ir vyresnių žmonių skaičiaus santykis su vaikų iki 14 metų skaičiumi. Plačiau žr. Sąvokos ir apibrėžimai.

5 priedas. Kaimo gyventojų senatvės indeksas (GSI, žmonių skaičiumi) pagal savivaldybes 1989 ir 2001 m.
Annex 5. Ageing index (60+ / 0–14) of rural population by municipality, 1989 and 2001

GSI intervalai		1989	2001
Iki 79	Šilutės	62	
	Vilniaus	66	
	Kauno	67	
	Jonavos	72	
	Akmenės	73	
	Klaipėdos	73	
	Šiaulių	79	
80–99	Joniškio	80	Pagėgių sav. 80
	Vilkaviškio	83	Šilutės r. sav. 81
	Kretingos	84	Kauno r. sav. 83
	Radviliškio	84	Vilniaus m. sav. 84
	Šilalės	85	Jonavos r. sav. 85
	Tauragės	86	Joniškio r. sav. 88
	Telšių	91	Rietavo sav. 88
	Plungės	93	Šiaulių r. sav. 88
	Kelmės	96	Šilalės r. sav. 88
	Panevėžio	96	Akmenės r. sav. 89
	Šalčininkų	98	Vilniaus r. sav. 89
	Kėdainių	99	Tauragės r. sav. 90
			Telšių r. sav. 90
			Mažeikių r. sav. 91
			Kretingos r. sav. 92
			Plungės r. sav. 93
			Klaipėdos r. sav. 95
			Vilkaviškio r. sav. 95
			Marijampolės sav. 96
			Skuodo r. sav. 96
		Radviliškio r. sav. 97	
100–119	Mažeikių	100	Kalvarijos sav. 101
	Pakruojo	100	Pakruojo r. sav. 102
	Marijampolės	102	Panevėžio r. sav. 102
	Pasvalio	103	Pasvalio r. sav. 106
	Jurbarko	108	Kėdainių r. sav. 109
	Skuodo	108	Šakių sav. 109
	Šakių	109	Kelmės r. sav. 111
	Raseinių	110	Šalčininkų r. sav. 113
		Jurbarko r. sav. 114	
		Raseinių r. sav. 116	
120–139	Biržų	122	Kazlų Rūdos sav. 120
	Zarasų	124	Druskininkų sav. 123
	Kupiškio	128	Biržų r. sav. 125
	Trakų	129	Trakų r. sav. 126
	Kaišiadorių	134	Kupiškio r. sav. 128
	Varėnos	139	Elektrėnų sav. 136
		Kaišiadorių r. sav. 136	
140–159	Lazdijų	148	Birštono sav. 142
	Alytaus	149	Prienų r. sav. 144
	Ukmergės	152	Zarasų r. sav. 147
	Prienų	153	Širvintų r. sav. 151
	Rokiškio	158	Rokiškio r. sav. 152
	Širvintų	158	Ukmergės r. sav. 154
			Alytaus r. sav. 158
		Lazdijų r. sav. 158	
		Anykščių r. sav. 159	
160 ir daugiau	Molėtų	165	Molėtų r. sav. 181
	Anykščių	166	Varėnos r. sav. 187
	Ignalinos	169	Švenčionių r. sav. 189
	Švenčionių	175	Utenos r. sav. 214
	Utenos	187	Ignalinos r. sav. 216
Bendras kaimo GSI	102	111	

Statistikos departamento duomenys (1989); 2001 m. gyventojų surašymo duomenys.

Ingrida Gečienė

IŠSILAVINIMAS

Vienas iš svarbiausių visuomenės raidos lygi apibūdinančių rodiklių – gyventojų išsilavinimas. Gyventojų išsilavinimo struktūra yra tiesiogiai susijusi su šalies ekonominiu ir kultūriniu potencialu: kuo aukštesnis gyventojų išsilavinimo lygis, tuo didesnės galimybės vystyti žinių visuomenę ir užtikrinti optimalią valstybės raidą didėjančios pasaulinės konkurencijos sąlygomis.

Gyventojų išsilavinimo struktūros kaita priklauso nuo švietimo politikos pokyčių, užimtumo struktūros ir darbo pasiūlos, socialinio-kultūrinio konteksto, apimančio visuomenėje vyraujančias vertybes bei skirtingų socialinių grupių galimybes bei interesus siekti aukštesnio išsilavinimo. Gyventojų išsilavinimo

rodikliai glaudžiai susiję kitais demografiniais rodikliais – gyventojų amžiumi, lytimi, tautybe bei teritoriniu pasiskirstymu.

Išsamiausia informacija apie gyventojų išsilavinimą yra gaunama visuotinių gyventojų surašymų metu. Šiame skyriuje, remiantis gyventojų surašymų duomenimis, bus aptarta Lietuvos gyventojų išsilavinimo struktūra pagal amžių, lytį, tautybę, gyvenamąją vietą bei užimtumą. Taip pat didesnis dėmesys bus skiriamas vienam iš esminių gyventojų išsilavinimo rodiklių – valstybinės ir kitų kalbų mokėjimui, kuris atskleidžia gyventojų galimybes siekti efektyvaus išsilavinimo ir užimtumo resursų panaudojimo tiek Lietuvoje, tiek kitose šalyse.

1. Gyventojų išsilavinimo kaita Lietuvoje 1959–2001 m.

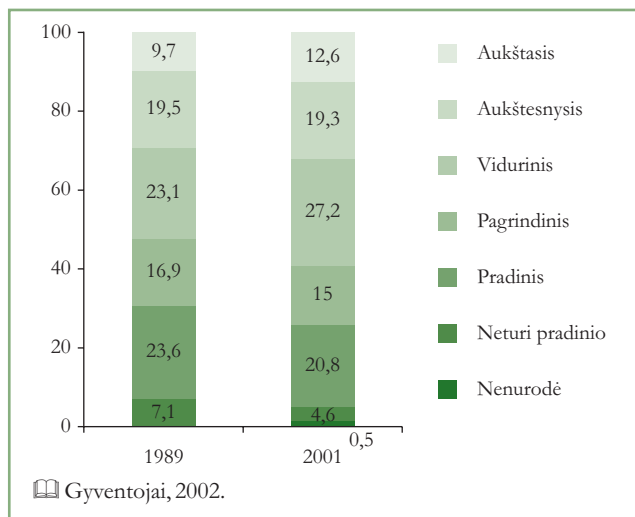
1.1. Gyventojų išsilavinimo struktūra ir lygis

2001 m. surašymo metu Lietuvoje daugiau nei pusė 10 metų ir vyresnių gyventojų (59,1 proc.) turėjo vidurinį ir aukštesnį nei vidurinis išsilavinimą (1 pav.). Penktadalis gyventojų turėjo pradinį išsilavinimą ir tik 4,6 proc. gyventojų nurodė neturintys pradinio išsilavinimo. Palyginti su 1989 m. surašymo duomenimis, gyventojų išsilavinimo lygis per pastarąjį dešimtmetį gerokai pakilo: sumažėjo neturinčių pradinio ar tik pradinį išsilavinimą turinčių gyventojų, atitinkamai padaugėjo vidurinį ir aukštąjį išsilavinimą turinčių gyventojų. Beveik nepakito tik dalis gyventojų su aukštesniu (įskaitant ir specialųjį vidurinį)¹ išsilavinimu.

Kaip rodo surašymų duomenys, Lietuvos gyventojų išsilavinimo lygis sparčiai auga. Per keturis dešimtmečius labai padaugėjo gyventojų su aukštuoju, aukštesniuoju ir viduriniu išsilavinimu (1 lentelė). 2001 m. 1000-iai 10 metų ir vyresnių gyventojų teko 126 su aukštuoju išsilavinimu, palyginti su 1989 m. surašymu, šis rodiklis padidėjo trečdaliu, palyginti su 1979 m., – dvigubai, o su 1959 m. – beveik aštuonis kartus.

1 pav. Gyventojų išsilavinimo struktūra 1989 m. ir 2001 m., 10 metų ir vyresni, procentais

Figure 1. Population by educational attainment, 1989 and 2001, aged 10 years and older, per cent

¹ Toliau visame tekste aukštesnysis išsilavinimas apima ir specialųjį vidurinį išsilavinimą.

Nagrinėjant aukštesnį išsilavinimą, tenka pastebėti, kad gyventojų su šiuo išsilavinimu skaičius 1000-iai 10 metų ir vyresnių gyventojų nuo 1959 m. iki 1989 m. padaugėjo daugiau nei penkis kartus, o nuo 1989 m. iki 2001 m. šis rodiklis neaugo ir net šiek tiek sumažėjo. Galima daryti prielaidą, kad per pastarąjį dešimtmetį aukštesnysis išsilavinimas, palyginti su aukštuoju, prarado savo patrauklumą tiek dėl atgyvenusios infrastruktūros, tiek dėl neatitinkančių rinkos poreikių studijų programų, tiek dėl tolesnių karjeros galimybių (Pasirengimas, 2006, p. 14).

Skirtingai nuo aukštesniojo išsilavinimo, gyventojų su viduriniu išsilavinimu dalis ir toliau augo: įgijusių vidurinį išsilavinimą 1000-iai 10 metų ir vyresnių gyventojų po 1989 m. pagausėjo 1,2 karto, o palyginti su 1979 m., – 1,9 karto. Tai atspindi tiek didėjančią bendrą gyventojų išsilavinimo lygį (nes atitinkamai sumažėjo turinčiųjų tik pagrindinį ar pradinį išsilavinimą), tiek siekį baigti vidurinį išsilavinimą tam, kad galima būtų stoti į aukštąsias mokyklas.

Palyginus visų surašymų duomenis matyti, kad gyventojų su pagrindiniu ir pradinio išsilavinimu dalis nuo 1979 m. stabiliai mažėja, nors šių išsilavinimo lygių dinamika šiek tiek skiriasi: žmonių tik su pradinio išsilavinimu skaičius, tenkantis 1000-iai 10 metų ir vyresnių gyventojų, mažėja jau nuo 1959 m., o su pagrindiniu išsilavinimu – nuo 1959 m. iki 1979 m. beveik padvigubėjo, bet po 1979 m. pradėjo pastebimai mažėti.

Dar vienas svarbus gyventojų išsilavinimo rodiklis yra raštingumo lygis. 1959 m. surašymo duomenimis, raštingi buvo 98,5 proc. gyventojų, 1989 m. – 99,7 proc. (2001 m. surašymas, 2004). 2001 m. surašymo metu taip pat buvo renkami duomenys apie neraštingus gyventojus: tokių buvo 0,3 proc. visų 10 metų ir vyresnių gyventojų. Daugumą (99,5 proc.) neraštingų gyventojų sudarė fizinę ar protinę negalią turintys asmenys. Didesnė dalis neraštingų gyventojų gyveno kaime – 62,9 proc. visų neraštingų gyventojų. Kiek didesnę neraštingų gyventojų dalį (53,6 proc.) sudarė moterys, be to, santykinai didesnė dalis neraštingų gyventojų buvo vyriausio amžiaus grupėje (80 metų ir vyresnių).

1.2. Gyventojai pagal išsilavinimą ir amžių

Gyventojų išsilavinimo pasiskirstymo analizė pagal amžių giliau atskleidžia gyventojų išsilavinimo struktūrą ir dinamiką (2 lentelė). Palyginus 1989 m. ir 2001 m. surašymų duomenis, matyti, kad tarp

1 lentelė. Gyventojų išsilavinimo lygis 1959–2001 m., 1000-iai 10 metų ir vyresnių gyventojų tenka turinčiųjų išsilavinimą

Table 1. Population by educational attainment, 1959–2001, per 1,000 population aged 10 years and older

Išsilavinimas	1959	1970	1979	1989	2001
Aukštasis	16	35	61	97	126
Aukštesnysis	39	58	103	195	193
Vidurinis	41	78	147	231	272
Pagrindinis	136	197	231	169	150
Pradinis	378	371	317	236	208

2001 m. surašymas, 2004.

vyresnio amžiaus žmonių išsilavinimo lygis yra mažesnis už kitų amžiaus grupių gyventojų išsilavinimo lygį abiejų surašymų metu. Vis dėlto, 2001 m., palyginus su 1989 m., ženkliai padidėjo 60 ir vyresnių gyventojų, turinčių vidurinį, aukštesnį ir aukštąjį išsilavinimą. Tai atspindi gyventojų išsilavinimo lygio kilimą, kai mažai išsilavinusių gyventojų kartą pakeičia labiau išsilavinusių kartą.

Nagrinėjant neturinčių pradinio išsilavinimo gyventojų mažėjimo tendenciją nuo 1989 m. iki 2001 m., matyti, kad labiausiai jų mažėjo vyriausioje gyventojų grupėje (70 metų ir vyresnių). Tačiau tuo pat metu galima pastebėti, kad jaunosios amžiaus grupės (10–14 metų) gyventojų, neturinčių pradinio išsilavinimo, gerokai padaugėjo – nuo 4 proc. 1989 m. iki 21,5 proc. 2001 m. Toks 10–14 m. amžiaus gyventojų, neturinčių pradinio išsilavinimo, padaugėjimas iš dalies sietinas su pradinio išsilavinimo politikos pokyčiais – vietoje buvusių trejų metų pradinio išsilavinimo nuo 1987 m. buvo įvestas ketverių metų pradinis išsilavinimas, kurį dalis vaikų, pradėjusių lankyti mokyklą 6–7 metų, baigia būdami tik 11 metų.

Taip pat, lyginant 2001 m. duomenis su 1989 m., pastebimas ryškus 15–19 m. amžiaus grupės gyventojų, turinčių pagrindinį, vidurinį ir net aukštesnį išsilavinimą, sumažėjimas. Iš dalies toks jaunosios amžiaus grupės įgyto išsilavinimo lygio sumažėjimas yra paaiškinamas tuo, kad 1999 m. įtvirtintas 10 klasių (vietoje anksčiau buvusio 9 klasių, o dar anksčiau 8 ir net 7 klasių) pagrindinis išsilavinimas, kurį jaunuoliai, pradėję eiti į mokyklą 6–7 m., baigia būdami 16–17 m. Iš kitos pusės, nuo 1992 m. iki 1994 m. labai padaugėjo nelankančių mokyklų mokinių skaičius, todėl dalis jų įgijo pagrindinį ir vidurinį išsilavinimą būdami vyresnio amžiaus (Lithuanian, 1996, p. 57).

2 lentelė. Gyventojų išsilavinimas 1989 m. ir 2001 m. pagal amžių, 10 metų ir vyresni, procentais
Table 2. Population by educational attainment and age, 1989 and 2001, aged 10 years and older, per cent

Amžius	Aukštasis	Aukštesnysis	Vidurinis	Pagrindinis	Pradinis	Neturi pradinio	Nenurodė	Iš viso
1989								
Iš viso	10,6	21,4	25,4	18,1	17,3	7,4	0,0	100
10–14	0,0	0,0	0,0	4,5	91,5	4,0	0,0	100
15–19	0,0	6,2	28,8	62,5	1,9	0,6	0,0	100
20–24	5,0	39,2	49,7	5,4	0,3	0,4	0,0	100
25–29	17,2	37,2	40,8	4,2	0,3	0,4	0,0	100
30–39	19,3	32,4	37,8	9,3	0,8	0,4	0,0	100
40–49	15,4	23,2	22,9	25,9	11,1	1,4	0,0	100
50–59	10,0	13,7	10,1	21,4	37,5	7,3	0,0	100
60–69	5,4	8,1	6,9	13,4	52,1	14,0	0,0	100
70 >	1,9	3,1	3,0	4,7	40,2	47,1	0,0	100
2001								
Iš viso	13,9	21,2	29,8	16,4	15,2	3,0	0,5	100
10–14	0,0	0,0	0,0	0,0	78,4	21,5	0,1	100
15–19	0,0	0,1	15,9	43,4	39,7	0,7	0,4	100
20–24	7,9	11,4	48,3	27,5	3,7	0,5	0,7	100
25–29	15,5	21,6	44,2	16,4	1,3	0,5	0,5	100
30–39	18,9	35,5	38,2	6,3	0,4	0,2	0,5	100
40–49	21,3	32,6	37,1	7,2	0,8	0,5	0,5	100
50–59	17,8	25,0	28,0	19,1	8,6	1,0	0,5	100
60–69	12,3	15,2	14,2	19,3	32,3	6,3	0,4	100
70 >	6,3	6,8	11,4	10,6	48,9	15,6	0,4	100

📖 2001 m. gyventojų surašymo duomenys.

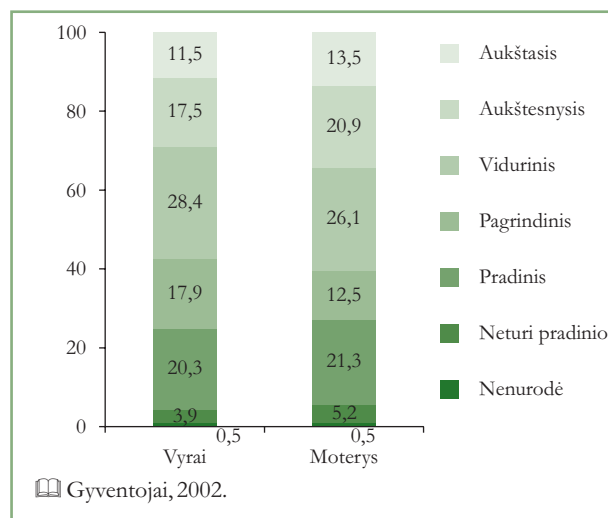
2001 m. gyventojų surašymo metu, pasikliaujant deklaravimo principu, taip pat buvo siekiama nustatyti nelankančių mokyklos vaikų skaičių. Duomenis apie vaikus paprastai pateikdavo tėvai. 2001 m. surašymo duomenimis, nesimokė 1,1 proc. 7–15 metų amžiaus vaikų, 60 proc. nesimokančių vaikų gyveno mieste ir 40 proc. kaime. Iš bendro nesimokančių vaikų skaičiaus tik ketvirtadalis buvo vaikai su negalia.

1.3. Gyventojai pagal išsilavinimą ir lytį

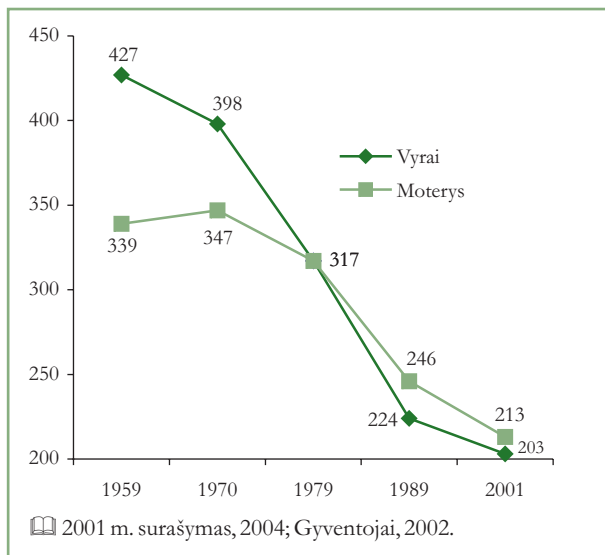
Iš 2 pav. matyti, kad 2001 m. daugiau moterų nei vyrų turėjo tiek aukštąjį, tiek aukštesnįjį išsilavinimą. Atitinkamai yra daugiau, vyrų, turinčių tik vidurinį ir ypač tik pagrindinį išsilavinimą. Tačiau, palyginus vyrų ir moterų, turinčių tik pradinį išsilavinimą arba neturinčių jo, santykį, proporcija yra priešinga – moterų yra kiek daugiau nei vyrų.

Kaip rodo visų gyventojų surašymų duomenys, moterų ir vyrų išsilavinimo lygis pastebimai skiriasi (1 priedas), tačiau didžiausi skirtumai išryškėja pradinio ir aukštojo išsilavinimo atžvilgiu (3 ir 4 pav.).

2 pav. Vyrų ir moterų pagal išsilavinimą 2001 m., 10 metų ir vyresni, procentais
Figure 2. Males and females by educational attainment, 2001, aged 10 years and older, per cent

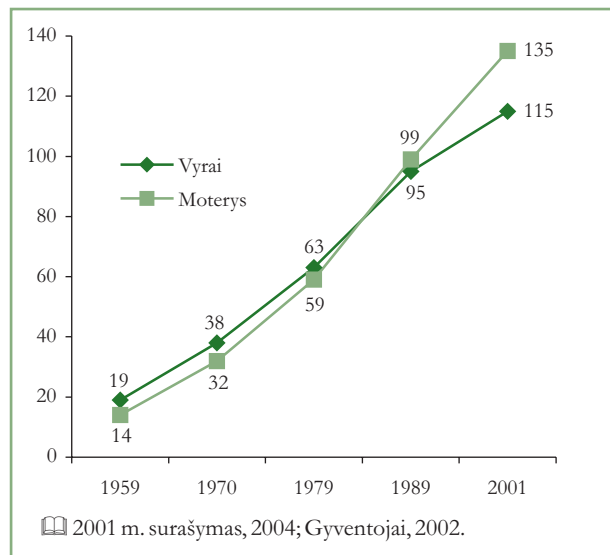
3 pav. Vyrai ir moterys su pradiniu išsilavinimu 1959–2001 m., 1000-iai 10 metų ir vyresnių vyrų ir moterų tenka pradinį išsilavinimą turinčių asmenų *Figure 3. Males and females with primary education, 1959–2001, per 1,000 population aged 10 years and older with primary education*

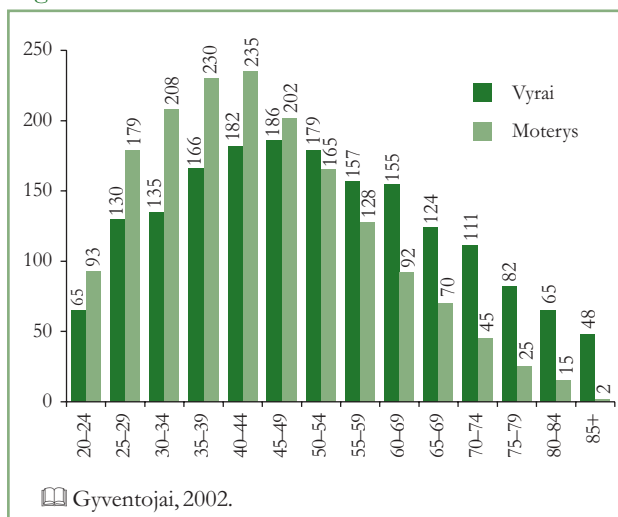
Iš 3 pav. matyti, kad tiek vyrų, tiek moterų su pradiniu išsilavinimu skaičius, tenkantis 1000-iai 10 metų ir vyresnių gyventojų, mažėja nuo 1959 m. surašymo. Tačiau iki 1979 m. gyventojų surašymo moterų su pradiniu išsilavinimu skaičius, tenkantis 1000-iai 10 metų ir vyresnių gyventojų, buvo gerokai mažesnis nei vyrų, o jau 1989 m. surašymo metu pradėjo lenkti vyrų rodiklį, ir tokia tendencija išsilaikė iki 2001 m. Nagrinėjant moterų ir vyrų su aukščiau išsilavinimu skaičių (4 pav.), tenkanti 1000-iai 10 metų ir vyresnių gyventojų, išryškėja atvirkštinė tendencija – tiek vyrų, tiek moterų su tokio išsilavinimu skaičius, tenkantis 1000-iai gyventojų, didėja. Tačiau 1979–2001 m. laikotarpiu, o ypač po nepriklausomybės atkūrimo, moterų su aukščiau išsilavinimu skaičius, tenkantis 1000-iai 10 metų ir vyresnių gyventojų, gerokai atitrūko nuo vyrų atitinkamo rodiklio.

Kaip matyti iš 5 pav., vyrų ir moterų su aukščiau išsilavinimu rodikliai pagal amžių atskleidžia, kad atotrūkis tarp didesnių moterų nei vyrų, prasideda nuo 45–49 metų amžiaus grupės – iš 1000-io šio amžiaus vyrų aukštąjį išsilavinimą turi 186, o atitinkamas moterų rodiklis yra 202. Su kiekviena jaunesne amžiaus grupe šis atotrūkis dar labiau stiprėja: 40–44 metų grupės vyrų šis rodiklis yra 182, moterų – 235, 35–39 metų grupės – atitinkamai 166 ir 230, o 30–34 metų grupės – pasiekia didžiausią skirtumą – atitinkamai 135 ir 208 (5 pav.). Tokia situacija atspindi ir sovietinį profesinį orientavimą, kai didesnė vaikinių dalis po pagrindinio išsilavinimo

4 pav. Vyrai ir moterys su aukščiau išsilavinimu 1959–2001 m., 1000-iai 10 metų ir vyresnių vyrų ir moterų tenka aukštąjį išsilavinimą turinčių asmenų *Figure 4. Males and females with higher education, 1959–2001, per 1,000 population aged 10 years and older with higher education*

5 pav. Vyrai ir moterys, turintys aukštąjį išsilavinimą, pagal amžių 2001 m., 1000-iai atitinkamo amžiaus vyrų ir moterų tenka aukštąjį išsilavinimą turinčių asmenų *Figure 5. Males and females with higher education by age, 2001, per 1,000 males and females of certain years with higher education*

buvo nukreipiama į profesines technines mokyklas arba technikumus, tuo tarpu didesnė dalis merginų baigė vidurines mokyklas ir tęsdavo mokslus aukštesiose mokyklose. Tačiau tokia tendencija išliko ir po nepriklausomybės atkūrimo. 1995–2002 m. moterų tarp visų universitetų absolventų visą laiką buvo daugiau nei vyrų ir šis rodiklis palaipsniui augo nuo 53,6 proc. 1995 m. iki 61 proc. 2001 m. (Tūkstantmečio, 2004, 44).

Jauniausiose amžiaus grupėse moterų ir vyrų su aukštuoju išsilavinimu rodiklių skirtumas kiek sumažėja, tačiau išlieka ryškus: 25–29 metų amžiaus grupėje iš 1000-io vyrų aukštąjį išsilavinimą turi 130, o moterų šis rodiklis yra 179, 20–24 metų amžiaus grupėje atitinkamai 65 ir 93.

Lyginant vyresnių amžiaus grupių (50–85 metų ir vyresnių) duomenis, galima pastebėti kitą tendenciją: vyrų su aukštuoju išsilavinimu skaičius, tenkantis 1000-iui atitinkamo amžiaus vyrų, yra žymiai didesnis už atitinkamą moterų rodiklį. Ši tendencija atspindi iki pat XX a. vidurio vyravusias ūkio raidos kryptis ir vertybes, panašias kaip ir visame Vakarų pasaulyje, kurios neskatino moterų siekti aukštojo išsilavinimo. Apibendrinant galima pasakyti, kad skirtingam vyrų ir moterų išsilavinimo lygiui nemažą įtaką daro tiek egzistuojančios visuomenėje vertybės, tiek konkretūs švietimo politikos sprendimai.

1.4. Gyventojai pagal išsilavinimą ir gyvenamąją vietą

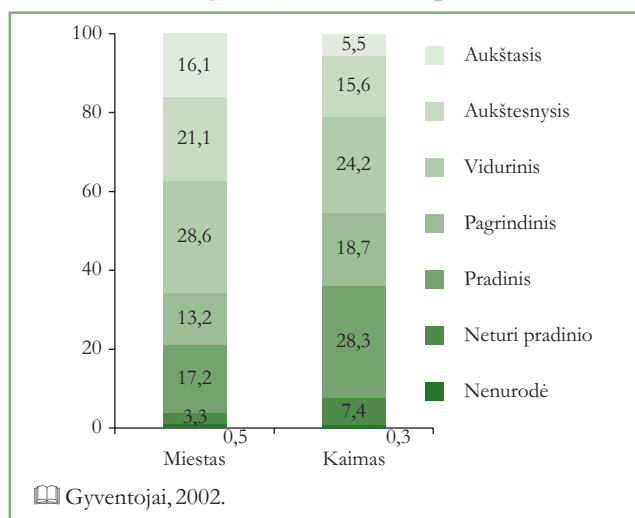
2001 m. surašymo duomenimis, stipriai skiriasi miesto ir kaimo vietovėse gyvenančių žmonių išsilavinimo lygis. Tarp miesto gyventojų tik apie trečdalį sudarė gyventojai su žemesniu nei vidurinis išsilavinimas (6 pav.). Ypač ryškus skirtumas pastebimas aukštojo išsilavinimo atžvilgiu – palyginti su kaimo gyventojais, tarp miestiečių buvo tris kartus daugiau gyventojų su aukštuoju išsilavinimu. Tuo tarpu žymiai daugiau kaimo gyventojų turi pagrindinį ir pradinį išsilavinimą. Mieste tokių gyventojų yra maždaug trečdaliu mažiau. Panašus miesto ir kaimo gyventojų išsilavinimo lygio pasiskirstymas pastebimas visų surašymų metu (3 lentelė).

Nepaisant didelių kaimo ir miesto gyventojų išsilavinimo skirtumų, iš 3 lentelės matyti, kad nuo 1959 m. gyventojų surašymo kaimo, kaip ir miesto, gyventojų išsilavinimo lygis ženkliai pakilo. Ypač didelis kaimo gyventojų su viduriniu ir aukštesnioju išsilavinimu skaičiaus, tenkančio 1000-iui 10 metų ir vyresnių gyventojų, padidėjimas stebimas nuo 1979 m. iki 1989 m. gyventojų surašymo, kai kaimo gyventojų su viduriniu išsilavinimu skaičius, tenkantis 1000-iui 10 metų ir vyresnių gyventojų, padidėjo tris kartus, o su aukštesnioju išsilavinimu – du kartus. Atitinkamai nuo 1979 m. stebimas kaimo gyventojų su pradinio ir pagrindinio išsilavinimo skaičiaus, tenkančio 1000-iui 10 metų ir vyresnių gyventojų, mažėjimas.

Detalesnį gyventojų išsilavinimo pasiskirstymą pagal gyvenamąją vietą galima analizuoti lyginant

6 pav. Miesto ir kaimo gyventojų išsilavinimas 2001 m., 10 metų ir vyresni, procentais

Figure 6. Urban and rural population by educational attainment, 2001, aged 10 years and older, per cent

3 lentelė. Miesto ir kaimo gyventojų išsilavinimo lygis 1959–2001 m., 1000-iui 10 metų ir vyresnių gyventojų tenka turinčių išsilavinimą

Table 3. Urban and rural population by educational attainment, 1959–2001, per 1,000 population aged 10 years and older

Išsilavinimas	1959	1970	1979	1989	2001
Miestas					
Aukštasis	36	61	90	126	161
Aukštesnysis	72	107	153	222	211
Vidurinis	84	128	190	253	286
Pagrindinis	213	249	251	168	132
Pradinis	354	305	237	188	172
Kaimas					
Aukštasis	3	8	18	54	55
Aukštesnysis	18	36	70	156	156
Vidurinis	13	26	82	241	242
Pagrindinis	87	144	202	186	187
Pradinis	393	440	435	282	284

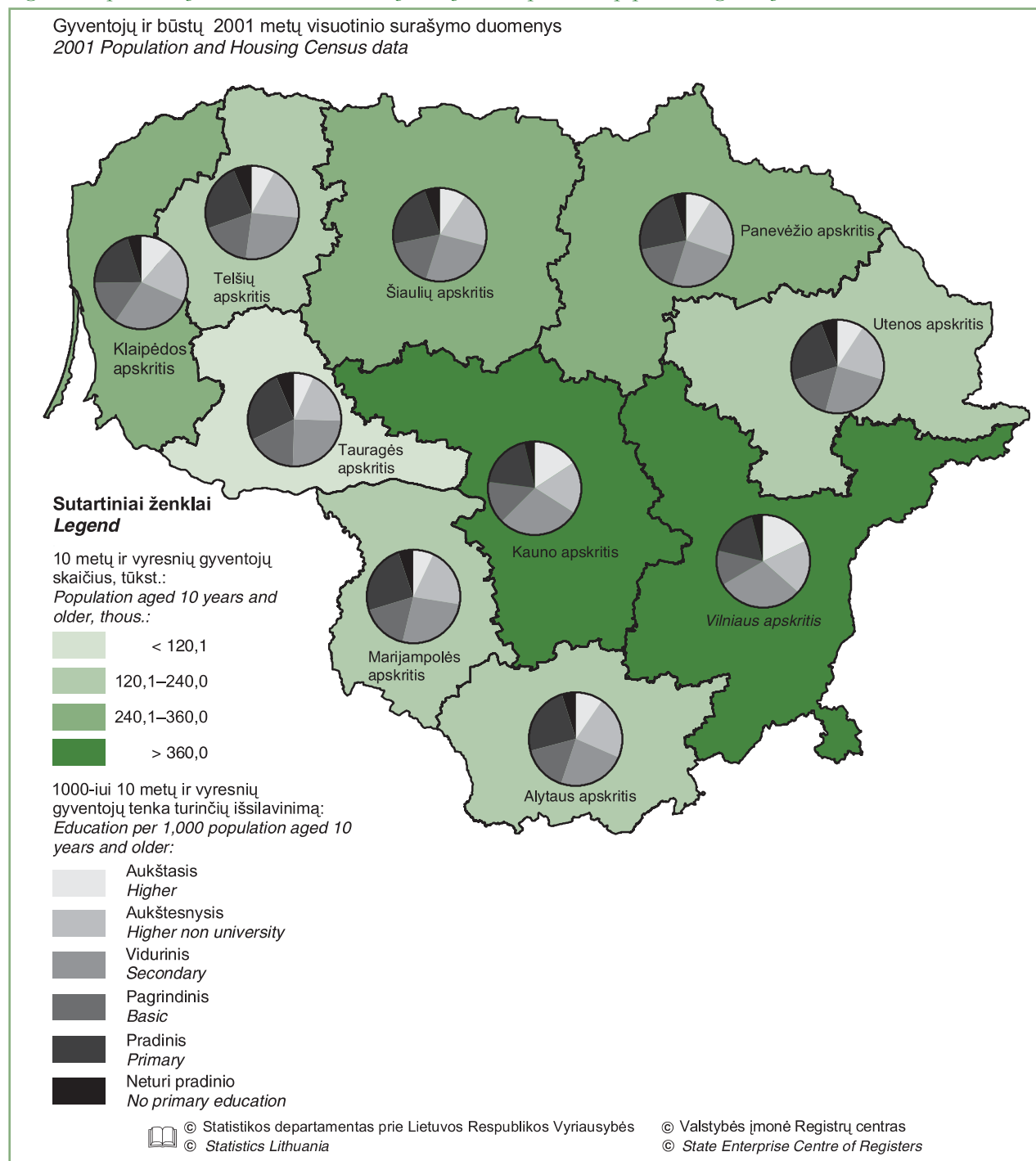
2001 m. surašymas, 2004.

gyventojų išsilavinimą apskrityse (7 pav.). 2001 m. gyventojų surašymo duomenimis, labiausiai išsilavinę yra Vilniaus ir kiek mažiau Kauno bei Klaipėdos apskričių gyventojai, kur gyventojai su aukštuoju, aukštesnioju ir viduriniu išsilavinimu sudaro arti dviejų trečdalių visų gyventojų. Tuo tarpu mažiausiai išsilavinę yra Telšių apskrities ir ypač Tauragės apskrities gyventojai: šiose apskrityse gyventojai su aukštuoju, aukštesnioju ir viduriniu išsilavinimu sudaro vos pusę visų gyventojų.

Šalia gyventojų išsilavinimo struktūros skirtumų skirtingose apskrityse, yra svarbu išanalizuoti ir apskritis sudarančių savivaldybių duomenis (2 priedas).

7 pav. Gyventojai pagal išsilavinimą apskrityse 2001 m., 1000-iai 10 metų ir vyresnių gyventojų tenka turinčių išsilavinimą

Figure 7. Population by educational attainment by county, 2001, per 1,000 population aged 10 years and older

Nagrinėjant savivaldybių gyventojų išsilavinimo duomenis paaiškėja, kad, nors apskritys, kuriose yra didieji Lietuvos miestai, pasižymi aukštu gyventojų išsilavinimo lygiu, toks lygis labiau yra nulemtas didžiųjų miestų rodiklių, tuo tarpu kitose tų pačių apskričių savivaldybėse gyventojų išsilavinimo lygis yra gerokai mažesnis. Tai atspindi tiek didžiųjų miestų didesnę pajėgumą pritraukti gabesnius kitų rajonų gyventojus, tiek suteikiant didesnes aukštesnio išsilavinimo įgijimo galimybes, tiek darbo

pasiūlą žmonėms su aukštesniu išsilavinimu (Želvy, 2000, 73). Ryškiausias pavyzdys būtų Vilniaus apskritis (8 pav.).

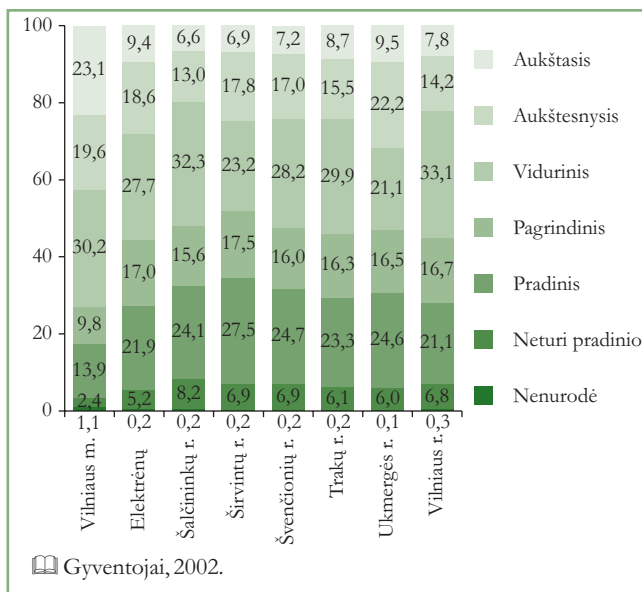
Tarp Vilniaus apskrities savivaldybių labiausiai išsiskiria Vilniaus miesto savivaldybė, kurioje beveik ketvirtadalis gyventojų turi aukštąjį išsilavinimą, daugiau nei du trečdaliai – aukštesnį nei pagrindinis išsilavinimą. Tuo tarpu Švenčionių, Širvintų ir ypač Šalčininkų rajonų savivaldybių gyventojų išsilavinimo lygis yra žemiausias: šiose savivaldybėse mažiausią dalį

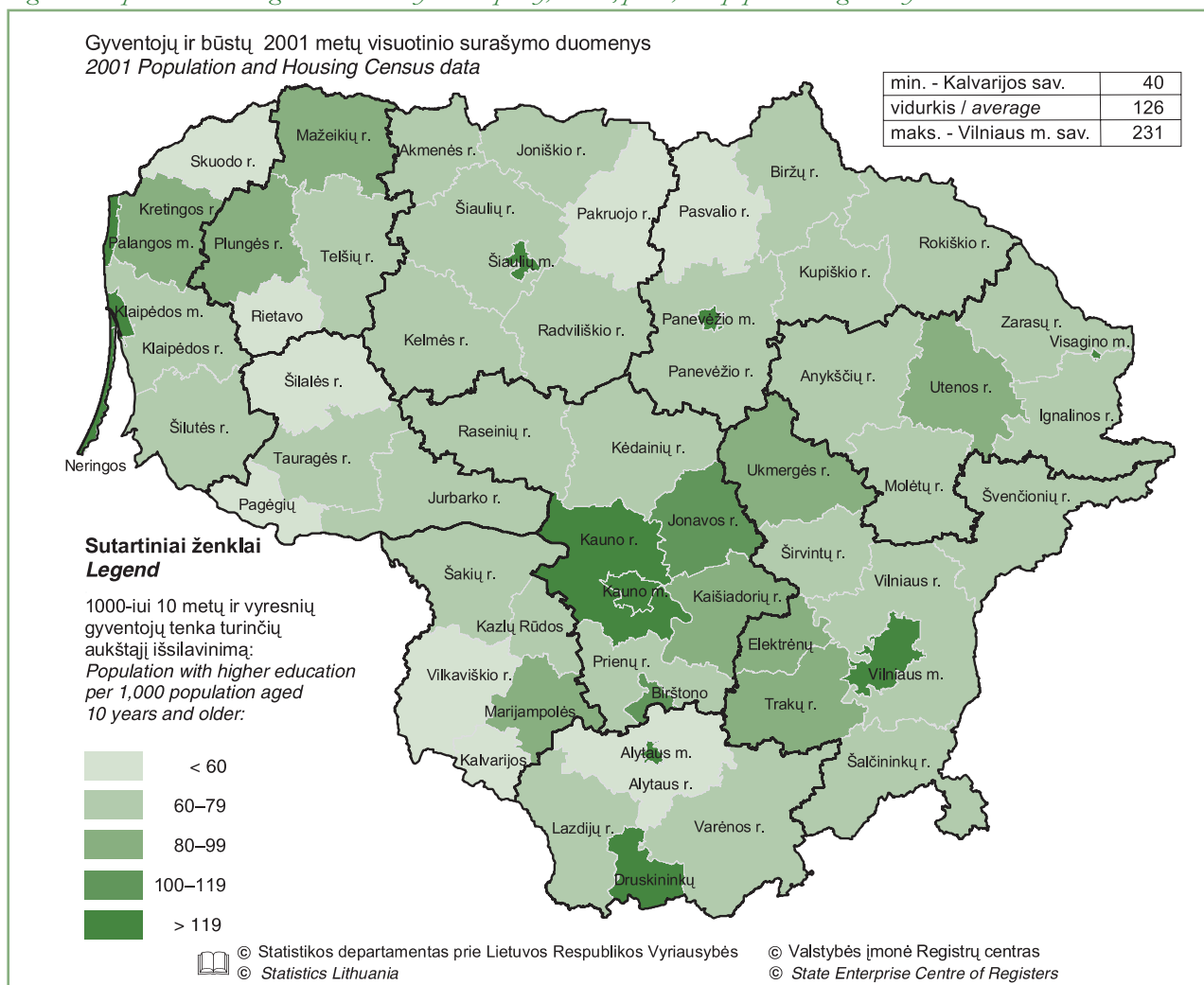
sudaro gyventojai su aukštuoju išsilavinimu (6,6–7,2 proc.) ir didžiausią – tik su pradiniu ar visai neturinčiųjų pradinio išsilavinimo (beveik trečdalis).

Nagrinėjant savivaldybių gyventojų su aukštuoju išsilavinimu duomenis visos Lietuvos mastu išryškėja ir kiti regioniniai skirtumai (9 pav.). Maksimalus gyventojų su aukštuoju išsilavinimu rodiklis yra Vilniaus miesto savivaldybėje (231 gyventojas, tenkantis 1000-iai 10 metų ir vyresnių gyventojų), minimalus – Kalvarijos savivaldybėje (atitinkamai 40). Šalies vidurkis – 126 gyventojai su aukštuoju išsilavinimu, tenkantys 1000-iai 10 metų ir vyresnių gyventojų. Tačiau dauguma savivaldybių nesiekia šio vidurkio. Tik didžiųjų miestų bei Palangos miesto, Druskininkų ir Neringos savivaldybėse šis rodiklis yra didesnis nei 120. Tuo tarpu Skuodo, Šilalės, Pakruojo, Pasvalio, Vilkaviškio, Alytaus rajonų ir Kalvarijos, Rietavo, Pagėgių savivaldybėse šis rodiklis nesiekia 60 gyventojų su aukštuoju išsilavinimu 1000-iai 10 metų ir vyresnių gyventojų.

8 pav. Gyventojai pagal išsilavinimą Vilniaus apskrities savivaldybėse 2001 m., 10 metų ir vyresni, procentais
Figure 8. Population of Vilnius county municipalities by educational attainment, 2001, aged 10 years and older, per cent

9 pav. Gyventojai su aukštuoju išsilavinimu pagal savivaldybes 2001 m., 1000-iai 10 metų ir vyresnių gyventojų tenka turinčių išsilavinimą
Figure 9. Population with higher education by municipality, 2001, per 1,000 population aged 10 years and older

Kaip matyti iš 9 pav., didieji Lietuvos miestai pasižymi didžiausia aukštesni nei pagrindinis išsilavinimą turinčių gyventojų koncentracija. Tačiau palyginus šių miestų gyventojų išsilavinimo struktūrą, išaiškėja nemaži skirtumai. Labiausiai išsiskiria Vilnius ir Kaunas – šiuose miestuose gerokai daugiau gyventojų, turinčių aukštąjį išsilavinimą, tuo tarpu Klaipėdoje, Šiauliuose ir Panevėžyje kiek didesnė dalis gyventojų, turinčių aukštesnį išsilavinimą (10 pav.). Vidurinio lygio išsilavinimą turinčių gyventojų dalis yra panaši visuose miestuose, tuo tarpu gyventojų, turinčių tik pagrindinį ar pradinį išsilavinimą Vilniuje yra mažiausia, o Šiauliuose ir Panevėžyje ši dalis šiek tiek didesnė.

1.5. Gyventojai pagal išsilavinimą ir tautybę

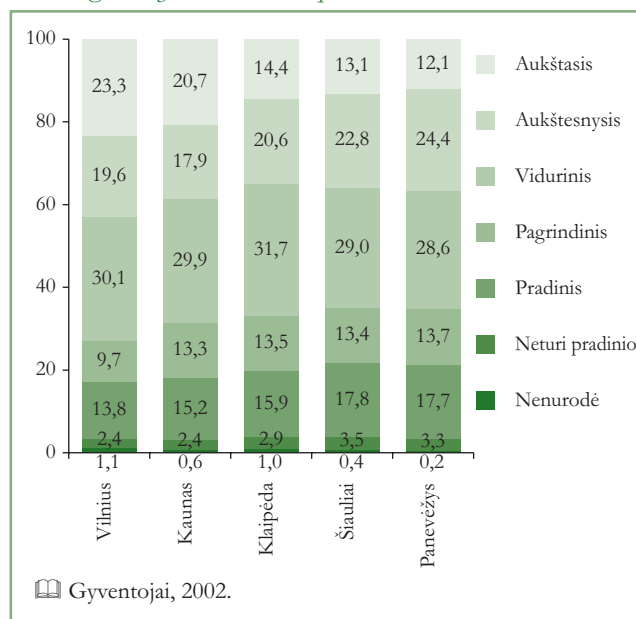
2001 m. gyventojų surašymo duomenimis, aukščiausias išsilavinimo lygis iš septynių gausiausių Lietuvos tautybių gyventojų yra būdingas žydams, žemiausias – romams (11 pav.). Lietuvių sudarančių Lietuvos gyventojų daugumą (83,5 proc.), išsilavinimo lygis yra artimas bendram Lietuvos gyventojų išsilavinimo lygiui: apie 60 proc. 10 metų ir vyresnių lietuvių sudaro gyventojai su aukštesniu nei pagrindinis išsilavinimu. Ši lietuvių išsilavinimo rodiklį lenkia, išskyrus lenkus, visos didžiosios tautinės mažumos: žydai, ukrainiečiai, baltarusiai, rusai. Tokiai situacijai nemažą įtaką padarė sovietmečio migraciniai srautai, kai Lietuvos industrializacija sudarė sąlygas atvykti aukštos kvalifikacijos darbuotojams.

Išskirtinis atvejis yra romų išsilavinimo lygis: romų tik mažiau nei trečdalių sudaro gyventojai su aukštesniu nei pagrindinis išsilavinimas, net penktadalis neturi net pradinio išsilavinimo. Tarp romų taip pat yra daugiausia neraštingų gyventojų – galima daryti prielaidą, kad šiuo atveju tai lemia ne sveikatos būklė, bet dėl įvairių priežasčių apsunkintas bendrojo lavinimo mokyklų lankymas.

Palyginus lietuvius su gausiausia lenkų tautine mažuma, galima pastebėti, kad 1000-iui lenkų tenka per pusę mažesnis gyventojų su aukštuoju išsilavinimu skaičius, taip pat mažiau ir su aukštesniuoju, o turinčiųjų vidurinį išsilavinimą – gerokai daugiau. Tokiam pasiskirstymui įtaką daro matyt keli veiksniai – nemaža dalis lenkų gyvena kaimo vietovėse, be to, buvo jaučiamas ir kalbos barjeras stojant į aukštesniojo ar aukštojo išsilavinimo institucijas, tuo tarpu neblogas tinklas

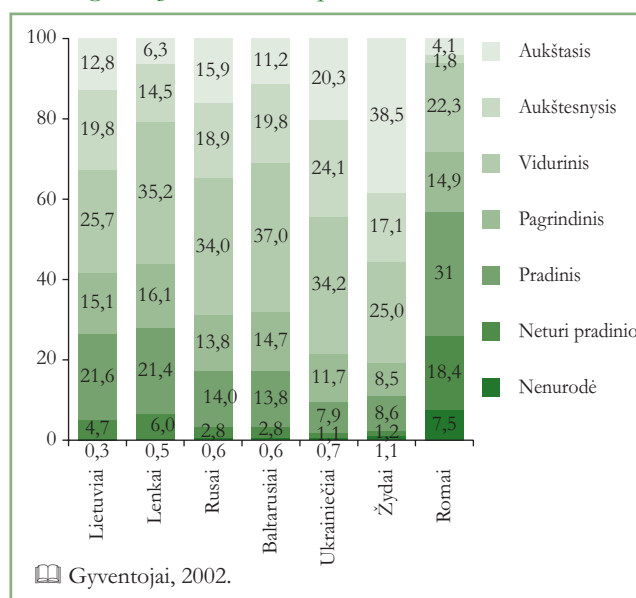
10 pav. Didžiųjų miestų gyventojai pagal išsilavinimą 2001 m., 10 metų ir vyresni, procentais

Figure 10. Population by educational attainment in biggest towns, 2001, aged 10 years and older, per cent

11 pav. Gyventojų išsilavinimas pagal tautybę 2001 m., 10 metų ir vyresni, procentais

Figure 11. Population by educational attainment and ethnicity, 2001, aged 10 years and older, per cent

bendro lavinimo mokyklų lenkų kalba sąlygojo vidurinio mokslo baigimą, bet kartu ir apsiribojimą pasiektu išsilavinimo lygiu (2001 m. surašymas, 2004).

Įvairių tautybių gyventojų išsilavinimo palyginimas pagal 1989 m. ir 2001 m. surašymų duomenis (4 lentelė) atskleidžia dvi pagrindines išsilavinimo pokyčių tendencijas: lietuvių, lenkų, baltarusių ir žydų išsilavinimo lygis pakilo, tuo tarpu rusų ir ukrainiečių – sumažėjo. Tai gali būti sąlygota intensyvių migracijos procesų – nemaža dalis išsilavinusių rusų ir ukrainiečių, atvykusių į Lietuvą sovietiniais metais, pirmaisiais metais atkūrus nepriklausomybę, iš jos išvyko.

1.6. Gyventojai pagal išsilavinimą ir užimtumą

Užimtų (15 metų ir vyresnių dirbančių asmenų) gyventojų išsilavinimo lygis yra gana aukštas: kas antras užimtasis turėjo aukštąjį arba aukštesnįjį išsilavinimą, kas trečias – vidurinį (12 pav.). Palyginti su visų 10 metų ir vyresnių gyventojų išsilavinimu, užimti gyventojai yra žymiai geriau išsilavinę: per pusę daugiau su aukštuoju išsilavinimu, po trečdalį daugiau su aukštesniuoju ir viduriniu išsilavinimu, o su pradinio ar neturinčio pradinio išsilavinimo atitinkamai mažiau. Labiausiai tai susiję su užimtų žmonių amžiaus struktūra – tarp jų yra mažiau vyresnio (65 metų ir vyresnio) amžiaus žmonių, turinčių žemesnį išsilavinimą, nei jaunesnių amžiaus grupių žmonės.

Kaip matyti iš 13 pav., labai skiriasi miesto ir kaimo užimtų gyventojų išsilavinimas. Miestuose yra per pusę daugiau dirbančių žmonių su aukštuoju išsilavinimu, tuo tarpu kaimuose per pusę daugiau dirbančių žmonių, turinčių tik pagrindinį išsilavinimą, bei kiek daugiau su pradinio ar neturinčio pradinio išsilavinimo. Tai lemia skirtinga darbo jėgos struktūra miestuose ir kaimuose: miestuose didelis aukštos kvalifikacijos specialistų poreikis ir jie yra aktyviau pritraukiami. Tačiau žemesnis užimtų kaimo gyventojų išsilavinimo lygis gali būti kliūtimi siekiant modernizuoti kaimo vietas.

Gyventojai, dirbantys tarptautinėse organizacijose, švietimo sistemoje, finansinio tarpininkavimo ir su nekilnojamu turtu susijusiose sferose dažniau yra su aukštuoju išsilavinimu (5 lentelė).

4 lentelė. Gyventojų išsilavinimo lygis pagal tautybę 1989–2001 m., 1000-iui 15 metų² ir vyresnių gyventojų tenka turinčiųjų išsilavinimą

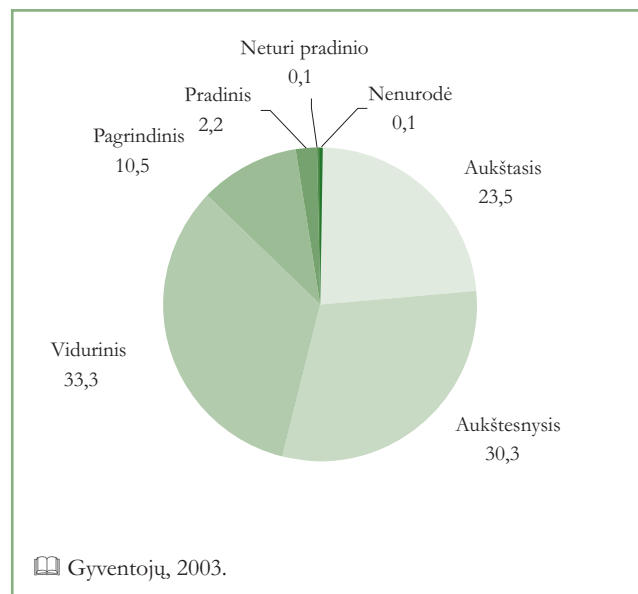
Table 4. Population by educational attainment and ethnicity, 1989–2001, per 1,000 population aged 15 years and older

Tautybė	Aukštasis	Aukštesnysis	Vidurinis	Pagrindinis	Pradinis
1989					
Lietuviai	101	212	241	184	185
Lenkai	44	158	299	185	213
Rusai	168	250	291	163	86
Baltarusiai	109	253	326	168	105
Ukrainiečiai	197	309	305	129	45
Žydai	372	226	207	114	64
Romai	...	...	...	...	...
2001					
Lietuviai	128	198	257	151	216
Lenkai	63	145	352	161	215
Rusai	159	189	340	138	140
Baltarusiai	112	198	370	147	138
Ukrainiečiai	203	241	342	117	79
Žydai	385	171	249	85	86
Romai	41	18	223	149	310

📖 Gyventojai, 2002; 2001 m. gyventojų surašymo duomenys.

12 pav. Užimti gyventojai pagal išsilavinimą 2001 m., 15 metų ir vyresni³, procentais

Figure 12. Employed population by educational attainment, 2001, aged 15 years and older, per cent

² Prienami tik publikuoti duomenys, paskaičiuoti skirtingų tautybių gyventojams nuo 15 metų ir vyresniems.

³ Kadangi užimti gyventojai pagal apibrėžimą yra 15 metų ir vyresni dirbantys asmenys, tikslingiau ir išsilavinimą skaičiuoti nuo 15 metų, todėl ir toliau kalbant apie užimtų gyventojų išsilavinimą bus laikomasi šios minimalios amžiaus ribos.

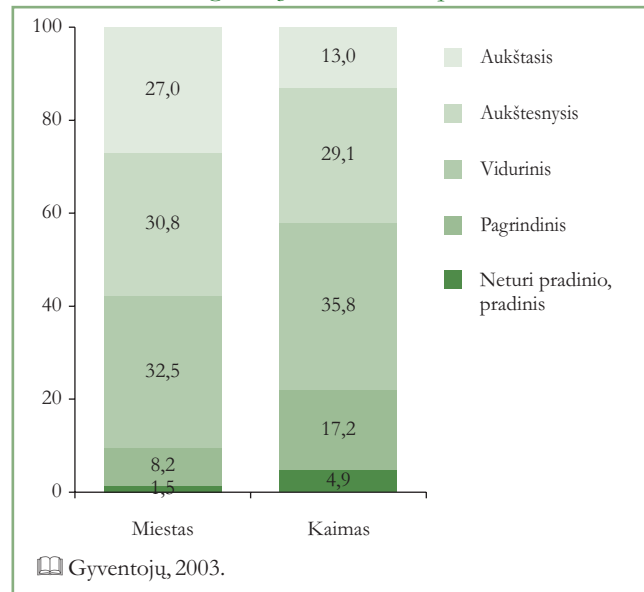

Kiek rečiau aukštąjį išsilavinimą turi gyventojai, dirbantys viešojo valdymo ir gynimo, privalomojo socialinio draudimo srityse, sveikatos priežiūros sistemoje, kitos aptarnavimo veiklos sektoriuje. Kitose srityse dirbantys darbuotojai dažniau turi aukštesnįjį ar vidurinį išsilavinimą. Užimti gyventojai su pagrindiniu ir pradiniu išsilavinimu paprastai dirba privačių namų ūkiuose, žemės ūkyje, kasyboje, statybose, transporto srityje.

Palyginę užimtus gyventojus pagal išsilavinimą ir profesijų grupes, matome, kad daugiausia užimtų gyventojų su aukštesniu išsilavinimu yra tarp specialistų (78,5 proc.), kiek mažiau – tarp įstatymų leidėjų, vyresniųjų pareigūnų ir valdytojų (61,2 proc.) (6 lentelė). Tai susiję tiek su profesijų klasifikacijos (pagal ISCO 88) ypatumais, tiek aukštos kvalifikacijos reikalaujamo išsilavinimo lygiu. Tačiau iš 6 lentelės taip pat matyti, kad beveik 40 proc. įstatymų leidėjų, vyresniųjų pareigūnų ir valdytojų turi žemesnį nei aukštasis išsilavinimas, iš jų apie 12 proc. turi tik vidurinį ar pagrindinį išsilavinimą.

Nagrinėjant mažiau kvalifikacijos reikalaujančias profesijų grupes, galima pastebėti, kad šių profesijų užimti gyventojai dažniausiai turi aukštesnįjį ir vidurinį išsilavinimą. Kiek išsiskiria kvalifikuoti žemės ūkio ir žuvininkystės darbininkai, kurie yra

13 pav. Miesto ir kaimo užimti gyventojai pagal išsilavinimą 2001 m., 15 metų ir vyresni, procentais
Figure 13. Urban and rural employed population by educational attainment, 2001, aged 15 years and older, per cent

kiek mažiau išsilavinę nei kiti kvalifikuoti ir net nekvalifikuoti darbininkai. Net 31,5 proc. iš jų turi tik pagrindinį ar pradinį išsilavinimą

5 lentelė. Užimti gyventojai pagal išsilavinimą ir ekonominės veiklos rūšis 2001 m., 15 metų ir vyresni, procentais
Table 5. Employed population by educational attainment and economic activity, 2001, aged 15 years and older, per cent

Ekonominės veiklos rūšys	Aukštasis	Aukštesnysis	Vidurinis	Pagrindinis	Pradinis
Žemės ūkis ir su miškais bei vandeniu susiję sektoriai	5,5	24,7	38,4	22,8	7,6
Kasyba ir karjerų eksploatavimas	12,2	30,9	36,6	16,8	3,5
Apdirbamoji pramonė	13,8	30,4	41,7	12,6	1,5
Elektros, dujų ir vandens tiekimas	22,3	35,7	32,0	8,4	1,6
Statyba	14,7	29,9	38,2	14,9	2,3
Prekyba ir remonto darbai	20,7	35,4	36,6	6,7	0,6
Viešbučiai ir restoranai	12,6	34,0	44,8	7,8	0,8
Transportas ir sandėliavimas	16,7	32,9	40,1	9,0	1,3
Finansinis tarpininkavimas	48,3	34,5	16,1	1,0	0,1
Nekilnojamas turtas	45,8	24,7	24,1	4,5	0,9
Viešasis valdymas ir gynimas; privalomasis soc. draudimas	36,0	30,8	25,6	6,5	1,1
Švietimas	52,9	23,8	17,9	4,2	1,2
Sveikatos priežiūra	24,4	48,8	20,4	5,1	1,3
Kita aptarnavimo veikla	27,7	31,0	32,5	7,1	1,7
Privačių namų ūkių veikla	7,9	16,7	46,3	23,4	4,7
Tarptautinių organizacijų veikla	72,3	12,4	13,9	1,2	0,2
Nenurodė	25,7	20,5	36,2	14,7	2,9

■ Gyventojų, 2003.

6 lentelė. Užimti gyventojai pagal išsilavinimą ir profesijų grupes 2001 m., 15 metų ir vyresni, procentais
Table 6. Employed population by educational attainment and occupation, 2001, aged 15 years and older, per cent

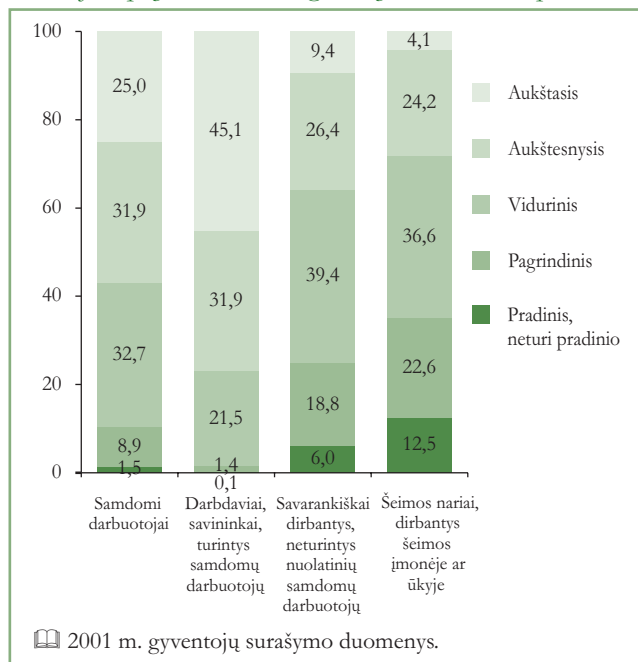
Profesijos	Aukštasis	Aukštesnysis	Vidurinis	Pagrindinis	Pradinis	Iš viso
Iš viso	23,5	30,3	33,3	10,5	2,4	100
Įstatymų leidėjai, vyresnieji pareigūnai ir valdytojai	61,2	27,0	11,3	0,5	0,0	100
Specialistai	78,5	19,5	2,0	0,0	0,0	100
Jaunesnieji specialistai	20,2	59,2	19,9	0,7	0,0	100
Jaunesnieji tarnautojai	11,2	41,8	42,6	3,9	0,5	100
Aptarnavimo sferos ir prekybos darbuotojai	6,5	36,1	48,5	8,0	0,9	100
Kvalifikuoti prekinio žemės ūkio ir žuvininkystės darbininkai	4,0	23,5	40,0	24,4	7,1	100
Kvalifikuoti darbininkai ir amatininkai	3,7	32,0	46,6	15,7	2,0	100
Įrenginių, mašinų operatoriai	2,3	27,8	51,0	16,7	2,2	100
Nekvalifikuoti darbininkai	3,4	24,7	45,3	18,1	7,5	100
Ginkluotosios pajėgos	15,5	20,7	34,0	25,9	3,9	100
Nenurodė	25,6	20,5	36,3	14,7	2,9	100

📖 Gyventojų, 2003.

Kaip rodo 14 pav., aukščiausias išsilavinimo lygis buvo darbdavių ir savininkų, turinčių samdomų darbuotojų: net 45,1 proc. jų buvo įgiję aukštąjį išsilavinimą, o aukštesnįjį – 31,8 proc. Žemiausias išsilavinimo lygis buvo šeimos narių, dirbančių šeimos įmonėje ar ūkyje: daugiausia jų turėjo vidurinį išsilavinimą – 36,6 proc., o aukštąjį – 4,1 proc. Svarbu pažymėti, kad tarp darbdavių ir savarankiškai dirbančių žmonių daugiau kaip pusė turi aukštesnįjį ir vidurinį išsilavinimą, o tarp šeimos narių, dirbančių šeimos įmonėje ar ūkyje, beveik penktadalis turi tik pagrindinį išsilavinimą.

Samdomų darbuotojų, kurie sudaro daugumą užimtų gyventojų, išsilavinimo lygis, palyginti su kitomis užimtumo statuso grupėmis, yra aukštas – tik maždaug 10 proc. turi žemesnį nei vidurinis išsilavinimą. Didesnę dalį tarp samdomų darbuotojų sudaro gyventojai, turintys vidurinį ir aukštesnįjį išsilavinimą (64,6 proc.), o aukštojo išsilavinimo rodikliai (25 proc.) yra mažesni tik už darbdavių ir savininkų, turinčių samdomų darbuotojų, rodiklius.

14 pav. Užimti gyventojai pagal išsilavinimą ir užimtumo statusą 2001 m., 15 metų ir vyresni, procentais
Figure 14. Employed population by educational attainment and status of employment, 2001, aged 15 years and older, per cent

2. Lietuvos gyventojų kitų kalbų mokėjimas

Kuriant žinių visuomenę, integruojantis į ES ir kitas tarptautines struktūras, labai svarbus kitų kalbų mokėjimas, kuris yra ir vienas iš svarbiausių gyventojų išsilavinimo lygio rodiklių. Todėl į 2001 m. surašymo klausimus buvo įtrauktas klausimas apie kitų kalbų mokėjimą, t. y. buvo prašoma nurodyti, ar asmuo gali kalbėti ir/ar rašyti kita kalba. Kalbos mokėjimo lygis nebuvo fiksuojamas.

Kaip matyti iš 15 pav., dauguma (64 proc.) Lietuvos gyventojų moka vieną ar dvi kitas kalbas. Vis dėlto, beveik ketvirtadalis gyventojų nemoka nei vienos kitos kalbos, kas apsunkina jų adaptaciją prie besikeičiančių sąlygų.

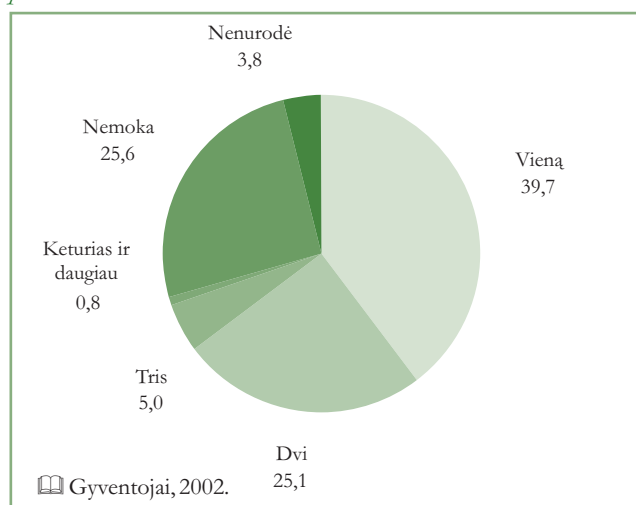
Analizuojant gyventojų kitų kalbų mokėjimą pagal amžiaus grupes (16 pav.) pastebima, kad mažiausiai moka kitas kalbas gyventojai iki 15 metų, kas sietina su jų jaunu mokykliniu amžiumi. Taip pat dideli skirtumai tarp 15–59 metų ir vyresnių nei 60 metų gyventojų. Dauguma (84,3–90,4 proc.) 15–59 metų gyventojų moka bent vieną kitą kalbą, tuo tarpu vyresnių nei 60 metų amžiaus grupėje šis procentas yra gerokai mažesnis – 60–69 metų grupėje jis siekia 71,1 proc., o 70 metų ir vyresnių gyventojų grupėje sumažėja iki 49,1 proc.

Skirtingo amžiaus grupių Lietuvos gyventojai pagal mokamų kitų kalbų skaičių taip pat gana ženkliai skiriasi. 15–19 metų bei 20–24 metų grupėse santykinai daugiau moka nei vieną, bet dvi kitas kalbas, o kitose amžiaus grupėse daugiau moka tik vieną kitą kalbą, iš jų tik maždaug trečdalis moka dvi kitas kalbas (17 pav.). Kiek skiriasi pati jauniausia amžiaus grupė (iki 15 metų), nes dėl jaunumo ji nėra turėjusi didesnės galimybės gerai pramokti kitų kalbų. Visgi šios grupėje moka dvi kitas kalbas jau yra didesnis procentas (42,6 proc.) nei 25–29 metų grupės atstovų (atitinkamai 38 proc.). Jauniausios amžiaus grupės (išskyrus asmenis iki 15 metų) taip pat išsiskiria tuo, kad beveik dvigubai daugiau nei kitos amžiaus grupės moka net tris kalbas, kas akivaizdžiai atspindi stipresnius kalbų mokymosi veiksnius nepriklausomybės laikotarpiu.

Palyginus gyventojus pagal amžiaus grupes ir konkrečias kalbas, kurias moka tų grupių atstovai, matyti (18 pav.), kad vyrauja rusų kalbos mokėjimas (siekia 80 proc.), tik asmenų, jaunesnių nei 15 metų, rusų kalbos mokėjimas kiek menkesnis, kas sietina su mažėjančia rusų kalbos mokymosi paklausa nerusakalbėse mokyklose. 15–19 metų grupėje rusų kalbos mokėjimas kiek didesnis, bet nesiekia bendro lygio (kiek daugiau nei 60 proc.), panaši dalis moka dvi kitas kalbas ir vyresnių nei 60 metų grupėje.

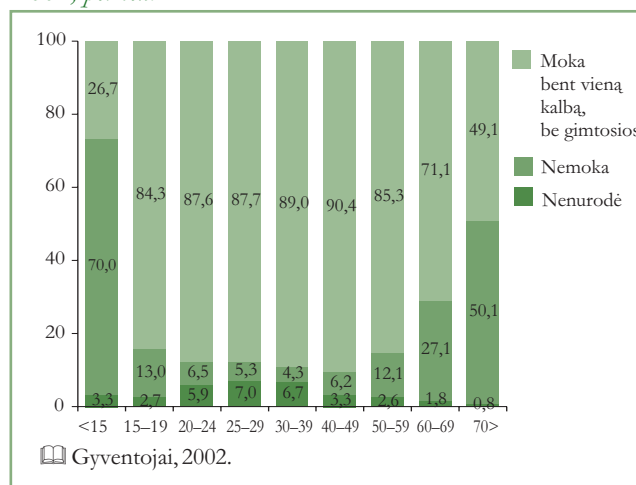
15 pav. Gyventojai pagal kitų kalbų mokėjimą 2001 m., procentais

Figure 15. Population by command of other languages, 2001, per cent

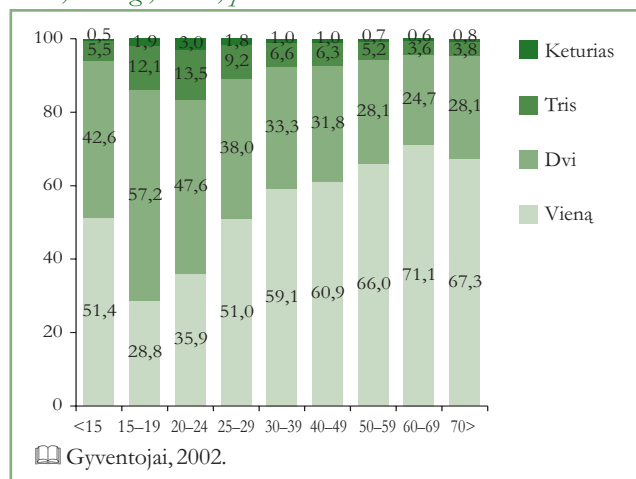
16 pav. Gyventojai pagal kitų kalbų mokėjimą ir amžiaus grupes 2001 m., procentais

Figure 16. Population by command of other languages and age, 2001, per cent

17 pav. Gyventojų mokamų kitų kalbų skaičius pagal amžiaus grupes 2001 m., procentais

Figure 17. Population by number of other languages, which they know, and age, 2001, per cent

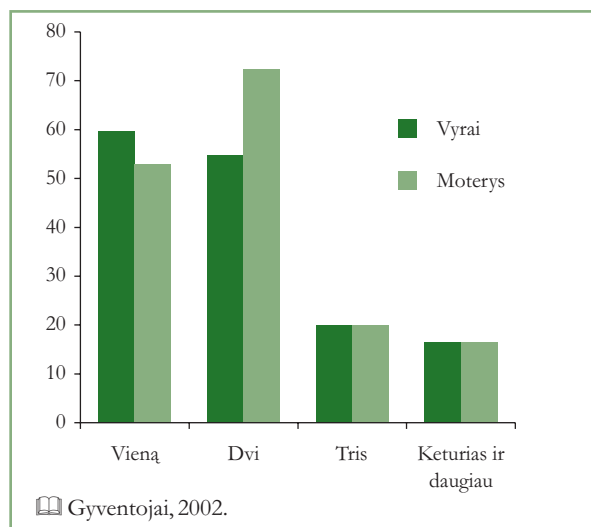

Gyventojų amžius taip pat yra vienas iš svarbiausių veiksnių, darančių įtaką pagrindinių Europos kalbų (anglų, vokiečių, prancūzų) mokėjimui – daugiausia gyventojų, mokančių šias kalbas yra 15–24 metų grupėse. Tačiau tarp vyresnių nei 30 metų gyventojų anglų kalbą moka mažiau nei 20 proc., o tarp vyresnių nei 50 metų – mažiau nei 10 proc. Vokiečių kalbą moka dar mažiau gyventojų, vyresnių nei 30 metų – 8–9 proc. Tokiu būdu, jei nuo 30 metų gyventojai daugiau moka rusų kalbą, jauniausiose gyventojų amžiaus grupėse ryškėja visiškai kita tendencija – labiau kreipiamas dėmesys į pagrindinių Europos kalbų mokymąsi.

Nagrinėjant skirtingos lyties gyventojų kitų kalbų mokėjimą, išaiškėja, kad vyrai šiek tiek lenkia moteris: 72,2 proc. vyrų moka bent vieną kitą, be gimtosios, kalbą, moterų šis rodiklis sudaro 69,2 proc. Skirtumai tarp lyčių atsiskleidžia ir nagrinėjant, kiek kitų kalbų moka vyrai ir moterys (19 pav.). Vyrai dažniau nei moterys moka vieną kitą kalbą, o moterys – dvi kitas kalbas.

19 pav. Gyventojų mokamų kitų kalbų skaičius pagal lytį 2001 m., procentais

Figure 19. Population by number of other languages, which they know, and gender, 2001, per cent

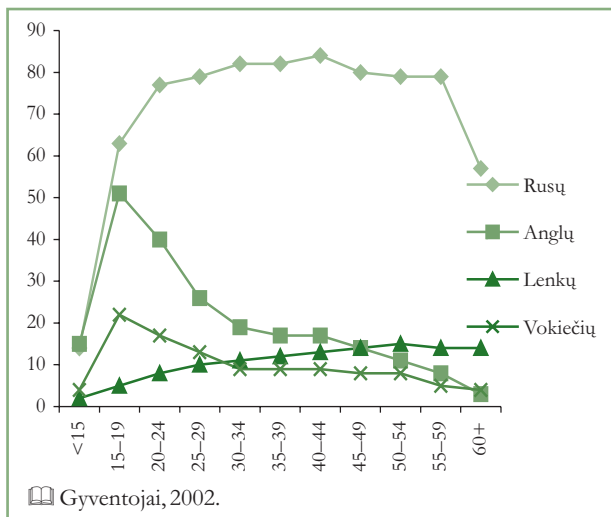

Didelius kitų kalbų mokėjimo skirtumus galima pastebėti tarp miesto ir kaimo gyventojų (20 pav.). Miestuose yra daugiau gyventojų, mokančių bent vieną kitą kalbą (74,7 proc.), o tokių kaimo vietovių gyventojų yra keliais procentais mažiau (62,4 proc.). Be to, miestuose daugiau gyventojų moka dvi, tris, keturias ir daugiau kalbų (20 pav.).

Nagrinėjant, kokių kitų kalbų mokėjimas yra paplitęs skirtingose savivaldybėse, galime pastebėti, kad kitų kalbų mokėjimas yra labai netolygiai pasiskirstęs. Anglų, kaip kitos, kalbos, mokėjimo lygis aukščiausias Vilniaus, Kauno ir Klaipėdos bei kurortinių miestų – Palangos, Birštono savivaldybėse; vokiečių kalbos – Telšių, Šakių ir Jurbarko

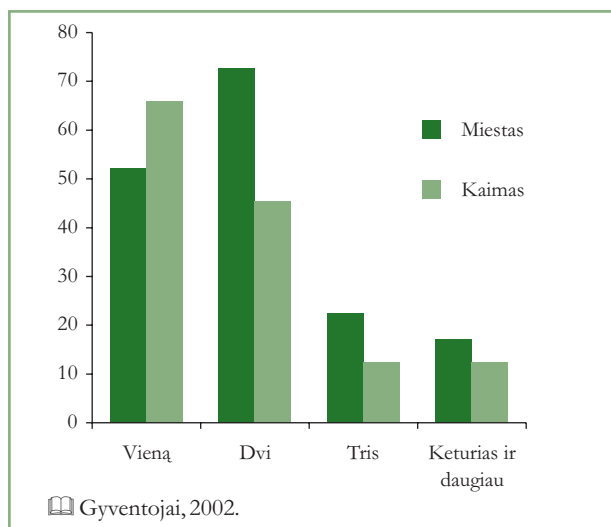
18 pav. Gyventojai pagal kitų kalbų mokėjimą ir amžiaus grupes 2001 m., procentais

Figure 18. Population by other languages, which they know, and age, 2001, per cent

20 pav. Gyventojų mokamų kitų kalbų skaičius pagal gyvenamąją vietą 2001 m., procentais

Figure 20. Population by number of other languages, which they know, and place of residence, 2001, per cent

rajonų ir Kalvarijų bei Kazlų Rūdos savivaldybėse. Rusų ir lenkų kalbų mokėjimas priklauso nuo savivaldybėje gyvenančių lietuvių ir tautinių mažumų atstovų dalies santykio. Tose savivaldybėse, kur gyvena daugiau lietuvių, daugiau gyventojų nurodė, kad moka rusų, kaip kitą, kalbą. Tose savivaldybėse, kurios ribojasi su Lenkija, arba jose gyvena daugiau lenkų, daugiau gyventojų nurodė, kad moka lenkų, kaip kitą, be gimtosios, kalbą. Iš kitos pusės, tose savivaldybėse, tarp kurių gyventojų yra daugiau tautinių mažumų atstovų (Vilniaus ir Utenos apskričių savivaldybėse, Jonavos rajone, Klaipėdos mieste), nemaža dalis gyventojų nurodė, kad moka lietuvių kalbą, kaip kitą, ne gimtąją, kalbą.

Išsamesnė informacija apie kitų kalbų mokėjimą tarp skirtingų tautybių atstovų pateikta 7 lentelėje.

Iš Lietuvoje gyvenančių gausiausių tautinių mažumų, daugiausia (apie tris penktadalius) 2001 m. mokėjo lietuvių kalbą rusai, lenkai, latviai ir armėnai. Iš mažesnių tautinių mažumų valstybinę kalbą mokėjo vokiečiai ir totoriai (atitinkamai 33,3 ir 43,7 proc.). Taigi nemokantys valstybinės kalbos kitų tautybių gyventojai sudaro nuo trečdaliu (rusų atveju) iki dviejų trečdaliu (vokiečių atveju). Iš kitų aptariamų tautybių nemokantieji valstybinės kalbos sudaro beveik pusę tų tautybių gyventojų, kas atskleidžia nemažą kliūtį sėkmingai tautinių mažumų savirealizacijai Lietuvoje.

Nagrinęjant, kaip gausiausių tautinių mažumų atstovai moka kitas kalbas, iš 7 lentelės matyti, kad daugiausia lietuvių moka rusų kalbą, gerokai mažiau – anglų kalbą ir net 28,2 proc. lietuvių nemoka jokios kitos, be gimtosios, kalbos. Tarp lenkų kiek daugiau yra mokančiųjų rusų, o ne lietuvių (valstybinę) kalbą, anglų ir vokiečių kalbų mokėjimas apskritai yra menkas. Rusų tautinė mažuma išsiskiria tuo, kad tarp jų, palyginti su kitomis tautinėmis mažumomis, daugiausia nemokančių jokios kitos kalbos gyventojų. Žydai, ukrainiečiai ir baltarusiai rečiau nei kitų tautinių mažumų atstovai moka rusų kalbą, atvirkščiai – didesnė dalis šių tautybių gyventojų moka lietuvių, o ne rusų kalbą, tuo tarpu

Išvados

Per pastaruosius keturis dešimtmečius gyventojų išsilavinimo lygis labai pakilo: daugėjo gyventojų, įgijusių aukštąjį ir aukštesnįjį išsilavinimą ir atitinkamai mažėjo turinčiųjų tik pradinį ir pagrindinį išsilavinimą. Ryškiausiai pakilo vidutinio ir vyresnio amžiaus gyventojų išsilavinimo lygis, tuo tarpu jaunesnių nei 20 metų – net kiek sumažėjo.

Visų nagrinėtų gyventojų surašymų duomenimis, žymiai didesnė miesto gyventojų dalis turi aukštesnį nei pagrindinis išsilavinimą, ypač aukštąjį. Tačiau kaimo gyventojų išsilavinimo lygis taip pat per paskutinius keturis dešimtmečius pakilo. Aukštu išsilavinimo lygiu išsiskiria Vilniaus ir Kauno miestų gyventojai.

Vyrų ir moterų išsilavinimo lygio kitimas ir pasiektas lygis gerokai skiriasi. 2001 m. surašymo duomenys rodo ženklų atotrūkį tarp gerokai didesnių moterų su aukštuoju išsilavinimu, palyginti su vyrų, rodikliu. Šis atotrūkis prasideda 45–49 metų grupėje, kurioje iš 1000-io vyrų aukštąjį išsilavinimą turi 186, o atitinkamas moterų rodiklis yra 202, ir pasiekia piką 30–34 metų amžiaus grupėje – šie rodikliai atitinkamai yra 135 ir 208. Tuo tarpu tarp 50 metų vyresnių vyrų su aukštuoju išsilavinimu rodikliai yra gerokai didesni nei moterų.

7 lentelė. Gyventojai pagal kitų kalbų mokėjimą ir tautybę 2001 m., procentais

Table 7. Population by other languages, which they know, and ethnicity, 2001, per cent

Tautybė	Lietuvių	Rusų	Lenkų	Anglų	Vokiečių	Nemoka
Lietuviai	-	64,1	7,8	18,0	8,6	28,2
Lenkai	61,6	76,9	-	6,9	5,8	8,0
Rusai	65,8	-	14,4	15,9	6,1	19,5
Baltarusiai	54,0	40,3	31,4	7,9	4,9	11,2
Ukrainiečiai	58,2	39,7	12,9	14,5	6,0	10,3
Žydai	56,1	28,4	14,9	28,6	14,8	11,9
Vokiečiai	33,3	52,4	7,4	15,6	-	11,5
Totoriai	43,7	45,2	31,3	13,1	6,1	11,9
Latviai	60,4	67,4	7,0	13,9	8,3	5,0
Romai	51,5	60,7	11,8	2,7	0,9	14,4
Armėnai	60,1	52,9	5,5	21,4	6,3	9,1

📖 Gyventojai, 2002.

kitų tautinių mažumų atstovų rusų kalbos mokėjimo lygis lenkia lietuvių. Daugiau nei 30 proc. baltarusių ir totorių moka lenkų kalbą. Taip pat svarbu pažymėti, kad lietuviai, rusai, vokiečiai ir ypač žydai dažniau nei kitų tautybių gyventojai moka anglų ir vokiečių kalbas, o mažiausiai šias kalbas moka romai, lenkai ir baltarusiai, kas apriboja jų prieinamumą pasinaudoti ES teikiamomis galimybėmis tiek išsilavinimo, tiek užimtumo srityse.

2001 m. surašymo duomenys rodo, kad iš gausiausių tautinių mažumų Lietuvoje aukščiausias išsilavinimo lygis būdingas žydams, žemiausias – romams. Kitos didžiausios tautinės mažumos, išskyrus lenkus, savo išsilavinimo lygiu lenkia lietuvius.

Užimtų gyventojų išsilavinimo lygis yra gerokai aukštesnis už bendrą išsilavinimo lygį. Labiau išsilavinę yra užimti miestų gyventojai, dirbantys tarptautinėse organizacijose, švietimo sistemoje, finansų srityje. Taip pat dažniau aukštąjį išsilavinimą turi darbdaviai, pareigūnai, valdytojai ir specialistai.

Analizė, kaip Lietuvos gyventojai moka kitas kalbas, parodė, kad dauguma 15–60 metų gyventojų moka vieną arba dvi kitas kalbas. Daugiau kitų kalbų moka jaunesni nei 30 metų, aukštąjį išsilavinimą turintys gyventojai, taip pat didžiųjų tautinių mažumų, išskyrus lenkus, atstovai.

Daugiausia Lietuvos gyventojų moka rusų kalbą, tačiau tarp jaunesnių nei 30 metų gyventojų anglų ir vokiečių kalbų mokėjimas gerokai lenkia vyresnių gyventojų šių kalbų mokėjimo lygį. Taip pat paaiškėjo, kad iš tautinių mažumų gyventojų maždaug tik pusė (tarp vienu – daugiau, tarp kitų – mažiau) atstovų moka valstybinę lietuvių kalbą, kas apsunkina jų integraciją ir savirealizaciją.

Literatūra

1. *2001 m. surašymas: Gyventojų su aukštuoju išsilavinimu gausėjo sparčiausiai*, 2004, <http://www.stat.gov.lt/lt/news/view>.
2. *Gyventojai pagal išsilavinimą, gimtąją kalbą ir kalbą mokėjimą*, Vilnius: Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, 2002.
3. *Gyventojų užimtumas*, Vilnius: Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, 2003.
4. *Lithuanian Human Development Report*, Vilnius, 1996.
5. *Pasirengimas optimaliai profesinio rengimo infrastruktūros plėtrai (galimybių studija)*, Vilnius: Viešosios politikos ir vadybos institutas, 2006.
6. *Tūkstantmečio plėtros tikslai: Lietuvos regionų vystymosi analizė*, Vilnius: Jungtinės tautos, 2004.
7. ŽELVYS, R. 2000: Education. *Lithuanian Human development report*, Vilnius: Jungtinės Tautos.

Priedai

1 priedas. Moterų ir vyrų išsilavinimo struktūra 1959–2001 m., 1000-iai 10 metų ir vyresnių gyventojų tenka turinčiųjų išsilavinimą

Annex 1. Females and males by educational attainment, 1959–2001, per 1,000 population aged 10 years and older

Išsilavinimas	1959	1970	1979	1989	2001
Vyrai					
Aukštasis	19	38	63	95	115
Aukštesnysis	37	65	109	182	175
Vidurinis	40	72	148	259	284
Pagrindinis	142	226	275	193	178
Pradinis	427	398	317	224	203
Moterys					
Aukštasis	14	32	59	99	135
Aukštesnysis	41	78	129	207	209
Vidurinis	42	82	146	207	261
Pagrindinis	131	172	194	148	125
Pradinis	339	347	317	246	213

📖 2001 m. surašymas, 2004.

2 priedas. Gyventojai pagal išsilavinimą savivaldybėse 2001 m., 10 metų ir vyresni, procentais

Annex 2. Population by educational attainment and municipality, 2001, per cent

Savivaldybė	Aukštasis	Aukštesnysis	Vidurinis	Pagrindinis	Pradinis	Neturi pradinio	Nenurodė	Iš viso
Alytaus apskritis								
Alytaus m. sav.	12,4	26,9	25,2	14,8	17,3	3,0	0,3	100,0
Druskininkų sav.	13,3	22,0	24,7	14,0	21,7	4,0	0,3	100,0
Alytaus r. sav.	5,1	16,1	22,3	18,0	30,9	7,4	0,2	100,0
Lazdijų r. sav.	6,0	17,7	22,1	17,5	30,6	5,6	0,5	100,0
Varėnos r. sav.	7,4	19,8	22,1	15,7	28,4	6,2	0,4	100,0
Kauno apskritis								
Kauno m. sav.	20,7	17,9	29,9	13,3	15,2	2,4	0,6	100,0
Birštono sav.	11,9	20,7	22,9	13,2	25,6	5,5	0,2	100,0
Jonavos r. sav.	11,1	19,8	27,7	16,6	20,4	4,2	0,2	100,0
Kaišiadorių r. sav.	8,2	17,0	26,4	16,9	24,4	6,8	0,3	100,0
Kauno r. sav.	13,8	18,0	28,7	13,7	21,5	4,0	0,2	100,0
Kėdainių r. sav.	7,7	18,3	26,2	18,4	23,4	5,3	0,7	100,0
Prienų r. sav.	7,0	17,4	25,0	15,7	27,9	6,7	0,2	100,0
Raseinių r. sav.	6,5	17,9	24,1	18,2	26,7	6,3	0,2	100,0

Savivaldybė	Aukštasis	Aukštes- nysis	Vidurinis	Pagrin- dinis	Pradinis	Neturi pradinio	Nenurodė	Iš viso
Klaipėdos apskritis								
Klaipėdos m. sav.	14,4	20,6	31,7	13,5	15,9	3,0	1,0	100,0
Palangos m. sav.	18,0	23,1	22,8	13,3	19,6	3,1	0,2	100,0
Neringos sav.	12,2	24,0	26,5	15,1	17,1	4,6	0,4	100,0
Klaipėdos r. sav.	7,3	20,6	21,4	18,8	25,1	6,5	0,3	100,0
Kretingos r. sav.	8,4	18,4	23,7	17,6	25,3	6,3	0,3	100,0
Skuodo r. sav.	5,5	15,8	24,7	15,7	28,5	9,6	0,2	100,0
Šilutės r. sav.	7,3	19,3	23,6	17,8	25,0	6,5	0,4	100,0
Marijampolės apskritis								
Marijampolės sav.	8,9	23,4	27,9	14,4	20,9	4,3	0,2	100,0
Kalvarijos sav.	4,0	17,2	25,5	19,5	27,6	6,0	0,2	100,0
Kazlų Rūdos sav.	6,7	19,2	25,3	18,4	24,6	5,5	0,3	100,0
Šakių r. sav.	6,4	18,1	25,9	16,0	27,6	5,6	0,3	100,0
Vilkaviškio r. sav.	5,6	19,6	23,8	18,8	26,4	5,5	0,2	100,0
Panevėžio apskritis								
Panevėžio m. sav.	12,1	24,4	28,6	13,7	17,8	3,3	0,2	100,0
Biržų r. sav.	6,4	19,2	21,6	19,3	27,3	6,0	0,2	100,0
Kupiškio r. sav.	7,3	19,1	21,5	18,8	27,7	5,5	0,2	100,0
Panevėžio r. sav.	7,0	19,0	21,7	18,9	26,7	6,4	0,2	100,0
Pasvalio r. sav.	5,9	18,7	20,4	21,3	27,5	6,1	0,1	100,0
Rokiškio r. sav.	7,6	19,7	23,1	16,7	27,5	5,3	0,1	100,0
Šiaulių apskritis								
Šiaulių m. sav.	13,1	22,8	29,0	13,4	17,8	3,5	0,4	100,0
Akmenės r. sav.	7,0	17,3	24,8	18,8	25,3	6,6	0,1	100,0
Joniškio r. sav.	6,5	18,7	22,2	19,8	26,6	5,9	0,3	100,0
Kelmės r. sav.	6,3	15,0	26,7	17,6	26,1	8,0	0,3	100,0
Pakruojo r. sav.	5,7	18,2	24,2	18,6	26,8	6,4	0,2	100,0
Radviliškio r. sav.	7,5	19,2	23,5	18,7	24,8	5,9	0,4	100,0
Šiaulių r. sav.	6,8	18,4	24,0	18,5	25,8	6,3	0,2	100,0
Tauragės apskritis								
Jurbarko r. sav.	7,8	20,4	23,9	16,8	26,1	4,8	0,3	100,0
Pagėgių sav.	4,3	15,7	22,9	22,3	27,1	7,5	0,1	100,0
Šilalės r. sav.	5,2	15,5	27,6	16,8	26,6	8,1	0,2	100,0
Tauragės r. sav.	7,6	19,9	24,4	17,1	24,4	6,4	0,2	100,0
Telšių apskritis								
Mažeikių r. sav.	9,0	19,5	25,7	17,9	22,8	4,9	0,4	100,0
Plungės r. sav.	8,0	19,0	23,8	17,0	24,9	7,2	0,2	100,0
Rietavo sav.	5,4	18,0	22,1	17,8	27,7	8,7	0,3	100,0
Telšių r. sav.	7,4	17,7	26,5	17,0	24,0	7,2	0,2	100,0
Utenos apskritis								
Visagino m. sav.	15,7	21,2	32,9	11,5	16,4	2,1	0,2	100,0
Anykščių r. sav.	7,7	19,0	20,9	17,8	27,1	7,2	0,2	100,0
Ignalinos r. sav.	6,8	17,4	23,3	16,5	28,3	7,4	0,3	100,0
Molėtų r. sav.	6,7	17,0	23,0	18,1	27,7	7,5	0,2	100,0
Utenos r. sav.	9,8	24,3	23,1	15,5	22,2	5,0	0,2	100,0
Zarasų r. sav.	7,5	18,8	25,3	16,1	25,4	6,7	0,3	100,0
Vilniaus apskritis								
Vilniaus m. sav.	23,1	19,6	30,2	9,8	13,9	2,4	1,1	100,0
Elektrėnų sav.	9,4	18,6	27,7	17	21,9	5,2	0,2	100,0
Šalčininkų r. sav.	6,6	13	32,3	15,6	24,1	8,2	0,2	100,0
Širvintų r. sav.	6,9	17,8	23,2	17,5	27,5	6,9	0,2	100,0
Švenčionių r. sav.	7,2	17	28,2	16	24,7	6,9	0,2	100,0
Trakų r. sav.	8,7	15,5	29,9	16,3	23,3	6,1	0,2	100,0
Ukmergės r. sav.	9,5	22,2	21,1	16,5	24,6	6	0,1	100,0
Vilniaus r. sav.	7,8	14,2	33,1	16,7	21,1	6,8	0,3	100,0

Aiva Jasilionienė, Alfonsas Alгимantas Mitrikas

UŽIMTUMAS

Darbo rinkos pokyčių tendencijų žinojimas sąlygoja galimybes geriau pagrįsti daugelį įvairių lygių sprendimų, nuo kurių priklauso žmonių gerovės didėjimas. Labai svarbią ir tikslią informaciją pateikia gyventojų surašymai, tačiau jie atliekami apytikriai tik kas dešimtmetį. Darbo rinkos pokyčiai yra labai dinamiški ir reikalauja nuolatinio stebėjimo. Todėl šiame skyriuje yra nagrinėjama Lietuvos darbo rinkos situacija ne tik gyventojų surašymo momentu (remiantis jo metu gautais duomenimis), bet ir darbo jėgos, užimtumo ir

nedarbo pokyčiai, įvykę po surašymo – 2001–2005 m. Informaciją apie gyventojų ekonominio aktyvumo kasmetinius (ir ketvirtinius) pasikeitimus pateikia Statistikos departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės vykdomi gyventojų užimtumo tyrimai. Skyriuje taip pat analizuojamas gyventojų užimtumas pagal šeimines padėtį. Tokia analizė dėl įvairių priežasčių yra atliekama labai retai. Tačiau šeima yra vienas iš svarbiausių žmogaus ekonominį aktyvumą veikiančių veiksnių ir šis sąryšis neabejotinai nusipelno nuodugnesnio tyrimo.

1. Gyventojų užimtumas 2001 m. – gyventojų surašymo rezultatai

Gyventojų surašymo metu 15 metų ir vyresni gyventojai buvo prašomi atsakyti į klausimus apie jų darbinę veiklą per paskutinę savaitę iki surašymo. Sukaupta informacija leidžia įvertinti Lietuvos gyventojų ekonominio aktyvumo, užimtumo ir nedarbo lygį surašymo momentu, nustatyti užimtų gyventojų sudėtį pagal ekonominės veiklos rūšis, profesiją, darbo pobūdį, darbo vietą ir panašiai¹.

Ekonominio aktyvumo lygis. Gyventojų surašymo duomenimis, 2001 m. ekonomiškai aktyvūs buvo 67,7 proc. 15–64 metų gyventojų. Mieste ekonominio aktyvumo lygis buvo gerokai aukštesnis nei kaime – atitinkamai 71,1 ir 59,9 proc. 15–64 metų vyrų aktyvumo lygis siekė 71,6 proc., moterų – 64,1 proc., o 15 metų ir vyresnių gyventojų ekonominio aktyvumo šalies vidurkis buvo 56,4 proc. (vyrų – 62,7 proc., moterų – 51,1 proc.).

Skyrėsi gyventojų ekonominis aktyvumas ir teritoriniu pjūviu. Didžiausios jo reikšmės pagal atskiras savivaldybes buvo miestuose: Visagine – 69,9 proc., Neringoje – 65,6 proc., Alytuje – 64 proc., Panevėžyje – 63,1 proc., Vilniuje – 62,5 proc.,

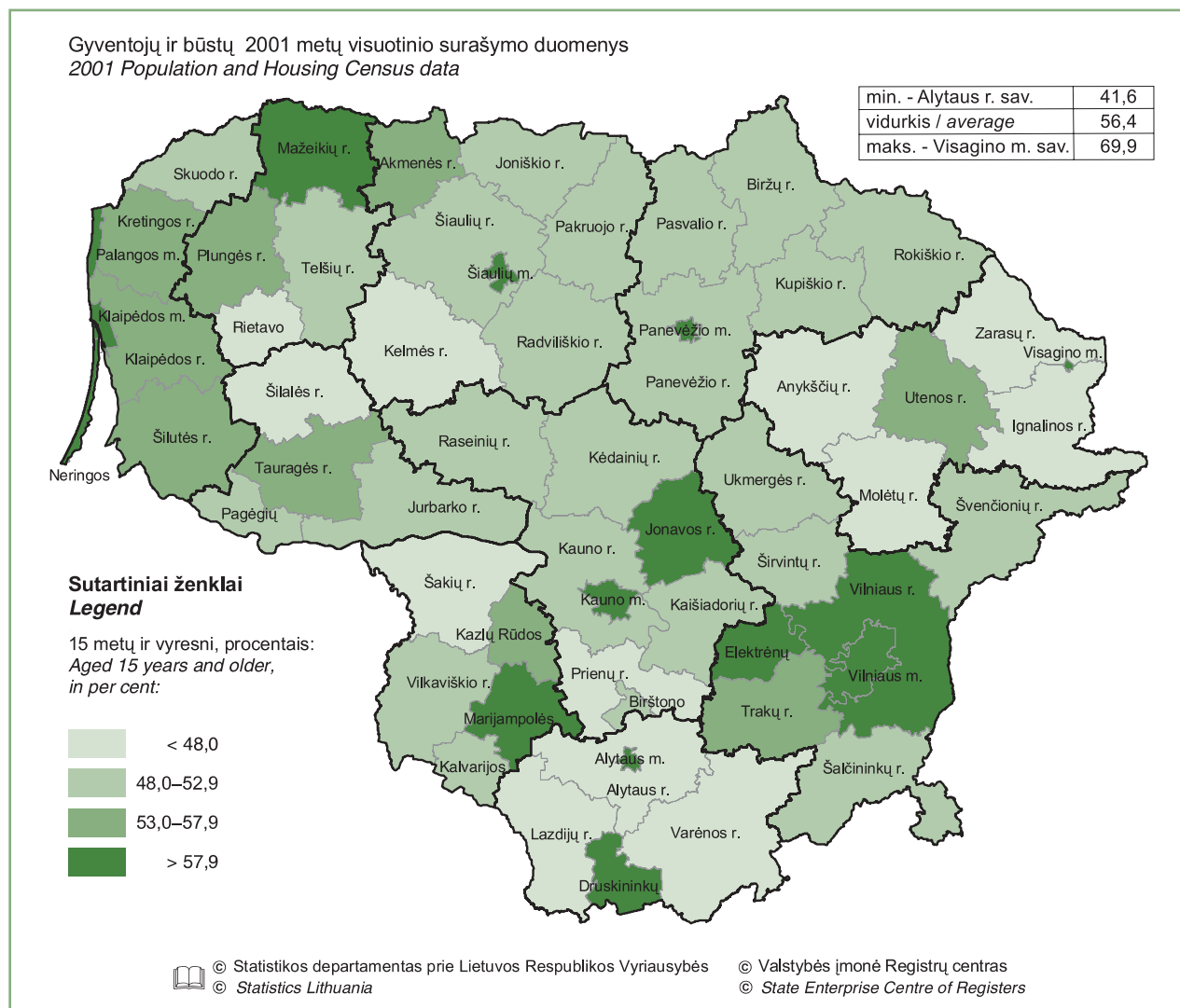
Klaipėdoje – 62,3 proc. bei Šiauliuose – 61,3 proc. Mažiausiai aktyvūs buvo rajonų savivaldybių gyventojai: Alytaus rajono – 41,6 proc., Prienų rajono – 44,7 proc., Zarasų rajono – 44,9 proc., Ignalinos rajono – 46,2 proc., Rietavo – 46,2 proc., Šakių rajono – 46,6 proc., Anykščių rajono – 47 proc., Varėnos rajono – 47,1 proc., Molėtų, Šilalės ir Kelmės rajonų – 47,6 proc. (1 pav.).

Užimtumo lygis. Bendras 15–64 metų gyventojų užimtumo lygis buvo 54,4 proc., mieste – 58,4 proc., kaime – 45,2 proc. Vyrų užimtumo lygis buvo 56,1 proc., moterų šiek tiek žemesnis – 52,8 proc. Pastebima didelė užimtumo lygio diferenciacija pagal amžiaus grupes. Kaip rodo 1 lentelėje pateikti duomenys, didžiausias užimtumo lygis yra 25–54 amžiaus gyventojų grupėje. Žemas 15–24 metų jaunimo ir vyresnio amžiaus (pagyvenusiu) gyventojų užimtumas. Visų amžiaus grupių vyrų ir moterų užimtumo lygis gana panašus, skirtumai išryškėja tik priešpensiniame amžiuje. 55–59 metų moterų užimtumo lygis yra net 19 procentinių punktų žemesnis nei vyrų.

¹ Gyventojų surašymo metu 15 metų ir vyresnių asmenų buvo klausama, ar savaitę iki surašymo jie dirbo bet kokią darbą, už kurį gavo darbo užmokestį pinigais arba natūra (maisto produktais ar kitais gaminiais), ar turėjo pajamų (pelno).

1 pav. Gyventojų ekonominio aktyvumo lygis savivaldybėse

Figure 1. Economic rate by municipality

1 lentelė. Lietuvos gyventojų aktyvumo, užimtumo ir nedarbo lygis, procentais

Table 1. Economic activity, employment and unemployment rates, per cent

Metai	Aktyvumo lygis			Užimtumo lygis			Nedarbo lygis		
	Iš viso	Vyrai	Moterys	Iš viso	Vyrai	Moterys	Iš viso	Vyrai	Moterys
Iš viso	56,4	62,7	51,1	45,4	49,3	42,1	19,5	21,4	17,5
15–19	10,8	13,4	8,0	6,7	8,4	4,9	38,3	37,8	39,2
20–24	62,1	68,6	55,4	46,4	50,2	42,5	25,3	26,9	23,3
25–29	83,3	86,9	79,6	68,0	69,5	66,6	18,3	20,1	16,4
30–34	86,6	89,2	84,1	70,8	71,4	70,2	18,2	19,9	16,4
35–39	88,4	89,8	87,1	72,4	71,9	73,0	18,1	19,9	16,2
40–44	88,4	88,4	88,4	71,7	69,9	73,5	18,8	21,0	16,9
45–49	86,6	85,9	87,3	69,8	67,8	71,6	19,4	21,0	18,0
50–54	82,2	82,0	82,4	64,9	64,1	65,6	21,0	21,9	20,3
55–59	59,0	74,9	46,5	47,6	58,2	39,2	19,3	22,3	15,6
60–64	20,7	31,4	13,0	18,5	26,4	12,8	10,7	15,9	1,5
65+	3,1	4,7	2,3	3,0	4,6	2,2	2,9	2,2	3,7
15–64	67,7	71,6	64,1	54,4	56,1	52,8	19,7	21,6	17,7

2001 m. gyventojų surašymo duomenys.

Išsilavinimo požiūriu pranašesnės darbo rinkoje moterys. Tiek tarp gyventojų apskritai, tiek tarp užimtų gyventojų moterų, turinčių aukštąjį ar aukštesnįjį išsilavinimą, yra gerokai daugiau nei vyrų. Aukštąjį ar aukštesnįjį išsilavinimą turinčių moterų dalis sudarė beveik 61 proc. visų užimtų moterų (15 metų ir vyresnių), tokio pat išsilavinimo vyrų dalis – tik 47 proc. visų užimtų vyrų.

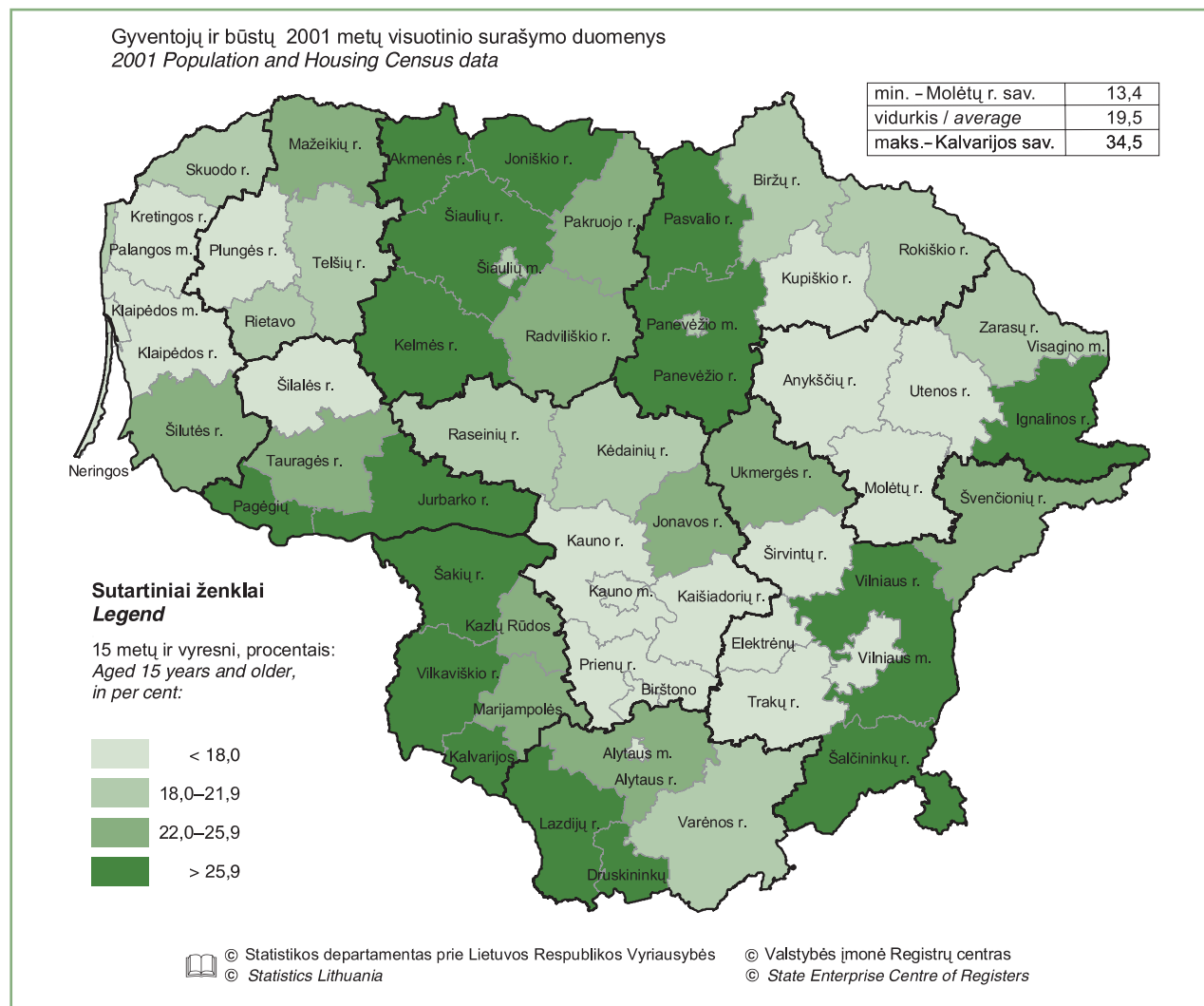
Nors vyrų išsilavinimas vidutiniškai yra žemesnis nei moterų, jie dažniau nei moterys turi aukštesnį užimtumo statusą. Tarp vyrų darbdaviai savininkai, turintys samdomų darbuotojų, sudarė 3,8 proc., tarp moterų – vos 1,5 proc. Vyrų daugiau nei moterų yra tarp įstatymų leidėjų, vyresniųjų pareigūnų ir valdytojų, tarp kvalifikuotų pramonės darbininkų, o moterys dominuoja tarp specialistų, tarnautojų,

aptarnavimo ir prekybos sferos darbuotojų (Gyventojų, 2003).

Vis dar egzistuoja dideli skirtumai tarp lyčių pagal ekonominės veiklos rūšis. 64,1 proc. visų užimtų moterų dirbo paslaugų (sveikatos priežiūros, socialinio darbo, švietimo, prekybos ir kt.) sektoriuje ir tik 20,5 proc. – pramonės, 8,5 proc. – žemės ūkio sektoriuose. Vyrų tolygiau pasiskirstę ūkinės veiklos srityse: 43,7 proc. vyrų dirbo paslaugų sektoriuje, 30,6 proc. – pramonėje (statyboje, apdirbamosios pramonės, elektros, dujų, vandens tiekimo ir pan. sferose) ir 16,2 proc. – žemės ūkyje. Didžiausios disproporcijos pagal lytį vyrauja švietimo sistemoje (moterų beveik keturiskart daugiau nei vyrų), sveikatos priežiūros ir socialinio darbo sferoje (moterų penkis kartus daugiau nei vyrų) (Gyventojų, 2003).

2 pav. Nedarbo lygis savivaldybėse

Figure 2. Unemployment rate by municipality

Nedarbo lygis. Remiantis gyventojų surašymo duomenimis, gyventojų (15 metų ir vyresnių) nedarbo lygis 2001 m. siekė net 19,5 proc. Nedarbo problema neabejotinai opesnė kaimo gyventojams: kaime nedarbo lygis buvo 24,2 proc., mieste – 17,8 proc. Vyrų nedarbo lygis, kaip paprastai rodo ir Statistikos departamento atliekami gyventojų užimtumo tyrimai, buvo didesnis nei moterų – atitinkamai 21,4 ir 17,5 proc. Aukščiausi jaunimo nedarbo rodikliai. 15–19 metų grupėje net 38 proc. ekonomiškai aktyvių gyventojų buvo bedarbiai. 25–59 metų gyventojų nedarbo lygis svyravo arti vidutinio bendro nedarbo lygio. Vyresniame amžiuje nedarbas mažiausias, nes tokio amžiaus žmonės gerokai rečiau ieško darbo.

Gyventojų surašymo duomenys rodo, kad buvo nemaži nedarbo lygio teritoriniai skirtumai (2 pav.). Vidutiniškam nedarbo lygiui šalyje esant 19,5 proc. (skaičiuojant 15 metų ir vyresnius gyventojus), didžiausias nedarbo lygis buvo užfiksuotas rajonų savivaldybėse: Kalvarijos – 34,5 proc., Lazdijų rajono – 33,8 proc., Akmenės rajono – 33,5 proc., Jurbarko rajono – 31 proc., Šiaulių rajono – 29,7 proc., Panevėžio rajono – 28,7 proc., Joniškio rajono – 28,3 proc., Pagėgių – 28,2 proc., Šalčininkų rajono – 27,9 proc., Ignalinos rajono – 27,6 proc., Kelmės ir Vilkaviškio rajonų – 27,2 proc., Pasvalio rajono – 26,8 proc., Šakių ir Vilniaus rajonų – 26,5 proc. bei Druskininkų – 29,8 proc. Miestuose nedarbo lygis buvo, kaip taisyklė, žemesnis už vidutinį šalyje: Vilniuje – 14,4 proc., Visagine – 14,7 proc., Kaune – 15,6 proc., Klaipėdoje – 17 proc. bei Alytuje – 17,3 proc. ir Birštono savivaldybėje – 15,1 proc. Tačiau tuo metu žemu nedarbo lygiu išsiskyrė ir kai kurių rajonų savivaldybės: Molėtų – 13,4 proc., Prienų – 13,6 proc., Kretingos – 14 proc., Klaipėdos – 15,5 proc., Šilalės – 15,6 proc. bei Anykščių – 16 proc.

2. Pagrindiniai gyventojų užimtumo pokyčių bruožai 2000–2005 m.

Į XXI amžių Lietuva įžengė su sudėtinga darbo rinkos situacija ir aukščiausiu nuo 1990 m. nedarbo lygiu. Iki 2000 m. Lietuvos ekonomika augo netolygiai, kas turėjo įtakos demografiniams procesams ir gyventojų užimtumui.

1990–2000 m. padėtis Lietuvos darbo rinkoje pasikeitė iš esmės. Be teigiamų pokyčių (sumažėjo perteklinis užimtumas, išaugo darbo produktyvumas, sumažėjo rankų darbas ir kt.), išryškėjo ir neigiami (išaugo nedarbas, laikinai padidėjo užimtumas žemės ūkyje, atsirado neoficialusis užimtumas, sumažėjo užimtumo garantijos ir pan.) (Gruževskis, Pocius, 2002: 96).

Ekonominio augimo kritimas 1999 m. iš esmės sąlygojo tai, kad 1999–2000 m. vėl pradėjo mažėti užimtumas ir augti nedarbas. 2001 m. Statistikos departamento duomenimis, nedarbo lygis pasiekė 17,4 proc. (buvo 284 tūkst. bedarbių), Darbo biržos duomenimis, – 12,5 proc., o pagal 2001 m. gyventojų surašymą – 19,5 proc. (bedarbių buvo 308,4 tūkst.).

2 lentelė. Pagrindiniai gyventojų užimtumo rodikliai 2001 m.

Table 2. Basic parameters of population employment in 2001

	Gyventojų surašymas	Gyventojų užimtumo tyrimas
Tūkstančiais		
Gyventojai (metų pradžioje, 15 m. ir vyresni)	2804,0	2800,4
Darbo jėga	1582,2	1635,8
Užimti gyventojai	1273,8	1351,8
Bedarbiai	308,4	284,0
Procentais		
Darbo jėgos aktyvumo lygis (15–64 m.)	67,7	69,4
Užimtumo lygis (15–64 m.)	54,4	57,2
Nedarbo lygis	19,5	17,4

2001 m. gyventojų surašymo duomenys; Statistikos departamento užimtumo tyrimo 2001 m. duomenys.

Pažvelgę į 2 lentelę, matome, kad duomenys pagal gyventojų surašymą ir Statistikos departamento gyventojų užimtumo tyrimą nevisiškai sutampa. Ypač skiriasi užimtų gyventojų ir bedarbių skaičiai. Tai paaiškintina tuo, kad duomenys buvo gauti už skirtingą laikotarpį (surašymo duomenys buvo fiksuojami 2001 m. kovo 26–balandžio 1 d., o užimtumo tyrime 2001 m. – II ir IV ketvirtį), gyventojų surašyme palyginus ženklus nenurodytų duomenų skaičius ir kt. Gyventojų užimtumo tyrimu gauti rodikliai perskaiciuojami, kad būtų gauti visus šalies gyventojus atitinkantys duomenys².

² Statistikos departamentas gyventojų užimtumo tyrimą atlieka nuo 1998 m., o nuo 2002 m. liepos mėn. jis atliekamas nuolat. Nuolatinis tyrimas yra laikomas toks tyrimas, kai kiekvieną savaitę apklausiami 1/13 kas ketvirtį atrinktų gyventojų. Nuolatiniam gyventojų užimtumo tyrimui kiekvieną ketvirtį atrinkama 4000 namų ūkių ir apklausiami juose gyvenantys 15 metų ir vyresni gyventojai. Kiekvieną ketvirtį atrankoje ketvirtadalis namų ūkių keičiami. Namų ūkiai atrinkami iš Gyventojų registro atsitiktinių imčių metodu. Į atranką patenka visų miestų, miestelių ir kai kurių kaimų gyventojai.

Per penkerius metus nuo 2001 m. gyventojų surašymo Lietuvos gyventojų užimtumo sferoje įvyko ženklų pokyčių. Išskirtiniai veiksniai, turėję įtakos gyventojų užimtumui, – toliau auganti ekonomika, Lietuvos įstojimas į Europos Sąjungą (2004-05-01) ir gerokai padidėjusi emigracija. Šie ir kiti veiksniai turėjo teigiamų ir neigiamų pasekmių gyventojų užimtumui. Vis dėlto aptariamam laikotarpiu, palyginti su ankstesniais metais, išryškėjo teigiami poslinkiai didinant gyventojų užimtumą, mažinant nedarbą ir subalansuojant darbo rinką. Nepaisant to, šiandien gyventojų užimtumo sferoje yra susikaupę nemažai problemų. Vienos jų susiję su ne tik Lietuvos, bet ir daugelio pasaulio šalių (ypač Europos) gyventojų ir darbo jėgos senėjimu. Kitos – su pastaraisiais metais išaugusios ekonominės migracijos mastais, kuriai įtaką daro ir palyginti maži Lietuvos darbuotojų atlyginimai, mažas verslumas ir kt. Svarbi vidinė užimtumo problema yra netolygus teritorinis užimtumas bei menkas darbo jėgos profesinis ir teritorinis mobilumas. Spręstina problema yra profesinio rengimo adekvataus reagavimo į darbo rinkos poreikius nepakankamumas, kurio vienas iš rezultatų yra ilgalaikių, nekvalifikuotų bedarbių skaičiaus didėjimas. Daugelį metų sunkiai sprendžiami lanksčių darbo organizavimo ir apmokėjimo bei netradicinių užimtumo formų taikymo klausimai.

Padėties darbo rinkoje keitimasis. Apžvelgus pagrindinius gyventojų užimtumo 2001–2005 m. rodiklius matome, kad Lietuvoje mažėjo darbo jėga (t. y. visi užimti gyventojai ir bedarbiai). Darbo jėgos amžiaus struktūroje aiškiai pastebimas jaunimo (15–24 metų) abiejų lyčių, mieste ir kaime mažėjimas ir 55–64 metų darbingų gyventojų, ypač mieste, didėjimas (Darbo, 2006).

Darbo jėgos aktyvumo lygis (15–64 metų ekonomiškai aktyvių gyventojų ir tos pačios amžiaus grupės gyventojų santykis) šiuo laikotarpiu kito mažai. 2001 m. jis sudarė 69,4 proc., o 2005 m. – 68,3 proc. Sumažėjo tik jaunimo (nuo 32,6 proc. iki 25 proc.) ir padidėjo 55–64 metų grupės (nuo 44,8 proc. iki 52,4 proc.) aktyvumas. Tokios darbo jėgos aktyvumo pokyčių tendencijos būdingos jaunimo ir 55–64 metų gyventojų visoms grupėms, t. y. vyrų ir moterų, mieste ir kaime (Darbo, 2006).

2001–2005 m. didėjo užimtų gyventojų skaičius ir užimtumo lygis (2001 m. – 57,2 proc., 2005 m. – 62,6 proc.), ypač vyrų (analogiškai nuo 58,5 iki 66 proc.) ir mieste (analogiškai nuo 57,6 iki 64,1 proc.) (3 lentelė). Palyginimui galima pateikti kitų šalių užimtumo

rodiklius. 2004 m. vidutinis užimtumo lygis 25-iose ES šalyse sudarė 63,3 proc., 15-oje šalių senbuvių – 64,7 proc. Aukščiausias užimtumo lygis buvo Danijoje – 75,7 proc., Nyderlanduose – 73,1 proc., Švedijoje – 72,1 proc. ir Jungtinėje Karalystėje – 71,6 proc. (Eurostato, 2006).

3 lentelė. 15-64 metų gyventojų užimtumo lygis, procentais

Table 3. Employment rate of population aged 15–64, per cent

Užimtumo lygis	2001	2002	2003	2004	2005
Iš viso	57,2	59,6	60,9	61,1	62,6
Vyrai	58,5	62,3	63,7	64,6	66,0
Moterys	55,9	57,1	58,4	57,8	59,4
Mieste	57,6	59,5	61,2	62,0	64,1
Kaime	56,2	59,9	60,3	59,1	59,3

Statistikos, 2006.

Gyventojų užimtumo ir jo lygio pagal lytį, amžių, gyvenamąją vietovę struktūroje išryškėja analogiški (prieš tai trumpai aptartiems darbo jėgos struktūros atvejams) pokyčiai (Darbo, 2006). Tai užimto jaunimo ir jo užimtumo lygio (ypač moterų ir mieste) mažėjimas ir, kas ypač būdinga užimtumo struktūrai, 25–54 metų ir 55–64 metų abiejų lyčių mieste ir kaime skaičiaus ir užimtumo lygio gana ryškus didėjimas. Tai su kaupu kompensavo atitinkamų jaunimo užimtumo charakteristikų mažėjimą (tačiau nepanaikino jaunimo įsitraukimo į Lietuvos darbo rinką problemų).

Išskirtinai ženklus tolygus bedarbių ir nedarbo lygio mažėjimas (nuo 17,4 proc. 2001 m. iki 8,3 proc. 2005 m.), kurio charakteristikas aptarsime žemiau.

Gyventojų užimtumui pagal ekonominės veiklos rūšis tiriamuoju laikotarpiu būdingas užimtumo žemės ūkyje (ypač vyrų) nuo 17,3 proc. 2001 m. iki 14 proc. 2005 m. mažėjimas (4 lentelė). Pastebimai didėjo vyrų užimtumas pramonėje ir statyboje. Moterų užimtumo pokyčiai visuose ekonominės veiklos sektoriuose ne tokie pastebimi, tačiau teigiami. Iš viso per penkerius metus vyrų užimtumas padidėjo labiau nei moterų (2001 m. užimtų vyrų buvo 664,5 tūkst., moterų – 687,3 tūkst., 2005 m. atitinkamai vyrų – 750,9 tūkst., moterų – 723 tūkst.). Moterų buvo daugiau paslaugų sektoriuje, vyrų – pramonėje ir statyboje bei žemės ūkyje (Darbo, 2006).

Per penkerius metus įvyko tam tikri užimtų gyventojų pagal užimtumo statusą pokyčiai (5 lentelė). Didėjant bendram užimtų gyventojų skaičiui, augęs iki 2003 m. darbdavių ir savarankiškai dirbančiųjų skaičius 2004–2005 m. (vyrų ir moterų) sparčiai mažėjo. Tuo tarpu tolygiai didėjo samdomų darbuotojų dalis, kuri 2005 m. sudarė 83 proc. visų užimtųjų, tarp jų vyrų – 80,8 proc. ir moterų – 85,4 proc.

4 lentelė. Užimti gyventojai pagal ekonominės veiklos rūšis 2001–2005 m., procentaisTable 4. *Employed population by economic activity in 2001–2005, per cent*

Ekonominės veiklos rūšys	2001	2002	2003	2004	2005
Žemės ūkis, medžioklė, miškininkystė ir žuvininkystė	17,3	17,8	17,9	15,8	14,0
Pramonė ir statyba	27,1	27,5	28,1	28,2	29,1
Paslaugos	55,6	54,7	54,0	56,0	56,9
Vyrai					
Žemės ūkis, medžioklė, miškininkystė ir žuvininkystė	21,9	21,4	21,2	18,2	16,6
Pramonė ir statyba	33,7	34,1	34,5	35,7	37,1
Paslaugos	44,4	44,5	44,3	46,1	46,3
Moterys					
Žemės ūkis, medžioklė, miškininkystė ir žuvininkystė	12,9	14,2	14,5	13,4	11,4
Pramonė ir statyba	20,6	20,8	21,7	20,3	20,8
Paslaugos	66,5	65,0	63,8	66,3	67,8

📖 Darbo, 2006.

5 lentelė. Užimti gyventojai pagal užimtumo statusą, procentaisTable 5. *Employed population by employment status, per cent*

Užimtumo statusas	2001	2002	2003	2004	2005
Darbdaviai ir savarankiškai dirbantys	16,1	16,6	16,9	15,1	14,0
Samdomieji	80,7	79,9	79,6	81,4	83,1
Padedantys šeimos nariai	3,2	3,5	3,5	3,5	2,9
Vyrai					
Darbdaviai ir savarankiškai dirbantieji	20,6	20,3	20,8	18,2	17,1
Samdomieji	76,6	76,9	76,4	79,2	80,8
Padedantys šeimos nariai	2,8	2,8	2,8	2,6	2,1
Moterys					
Darbdaviai ir savarankiškai dirbantieji	11,8	12,8	12,9	11,8	10,7
Samdomieji	84,7	83,1	82,9	83,8	85,4
Padedantys šeimos nariai	3,5	4,1	4,2	4,4	3,9

📖 Darbo, 2006.

Nedarbo kitimas. 2001 m., gyventojų surašymo metai, pasižymėjo didžiausiu nedarbo lygiu ir didžiausiu bedarbių skaičiumi nuo pat Nepriklausomybės atkūrimo pradžios (Statistikos departamento duomenimis, bedarbių buvo 284 tūkst., nedarbo lygis – 17,4 proc.). Augant ekonomikai ir gyventojų užimtumui bei didėjant darbingo amžiaus žmonių emigracijai ištvirtino aiški nedarbo mažėjimo tendencija (6 lentelė)³.

6 lentelė. Bedarbių skaičius ir nedarbo lygisTable 6. *Number of unemployed population and unemployment rate*

	2001	2002	2003	2004	2005
Iš viso					
Bedarbiai, tūkst.	284,0	224,4	203,9	184,4	132,9
Nedarbo lygis, proc.	17,4	13,8	12,4	11,4	8,3
Vyrai					
Bedarbiai, tūkst.	165,6	121,1	105,4	90,6	67,1
Nedarbo lygis, proc.	19,9	14,6	12,7	11,0	8,2
Moterys					
Bedarbiai, tūkst.	118,4	103,3	98,4	93,8	65,8
Nedarbo lygis, proc.	14,7	12,9	12,2	11,8	8,3

📖 Darbo, 2006.

³ Bedarbių skaičius ir nedarbo lygio rodikliai skiriasi priklausomai nuo jų apskaičiavimo metodikų, taikomų Statistikos departamente ir Lietuvos darbo biržoje. Statistikos departamento naudojama bedarbių sąvoka, atitinka Tarptautinės darbo organizacijos rekomendacijas bei Eurostato reikalavimus, tuo sudarydama galimybę palyginti duomenis apie užimtumą ir nedarbą tarp valstybių. Lietuvos darbo birža, remdamasi Nedarbo socialinio draudimo įstatymu, bedarbiu laiko darbingo amžiaus (nuo 16 metų iki Valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo nustatyto senatvės pensijos amžiaus: moterims – 60, o vyrams – 62,5 metų) asmenį, nesimokantį pagal dieninę mokymo formą ir pasirengusį dalyvauti aktyvios darbo rinkos politikos priemonėse. O nedarbo lygis apskaičiuojamas kaip bedarbių ir darbingo amžiaus gyventojų santykis.

Mažėjant bedarbių skaičiui ir nedarbo lygiui kinta ir kitos struktūrinės nedarbo charakteristikos. Bedarbių skaičius ir nedarbo lygis 2001–2005 m. mažėjo visose gyventojų grupėse, skaičiuojant pagal lytį ir mieste bei kaime (Darbo, 2006). Ypač pastebimai mažėjo jaunimo nedarbas (nuo 2001 m. iki 2005 m. bedarbių skaičius sumažėjo beveik 30 tūkst., o nedarbo lygis nuo 31,1 iki 15,7 proc.).

Socialine ir ekonomine prasme labai svarbu, kad mažėtų ilgalaikis nedarbas (trunkantis ilgiau nei vienerius metus). 2001–2005 m. mažėjant bedarbių skaičiui taip pat mažėjo ir ilgalaikių bedarbių – nuo 167 tūkst. (58,8 proc.) 2001 m. iki 72,9 tūkst. 2005 m. bei jų dalis nuo viso bedarbių skaičiaus (7 lentelė). Ilgalaikių bedarbių struktūroje pastebima moterų dalies didėjimo tendencija. Ilgalaikių bedarbių vyrų dalis sumažėjo nuo beveik 61 proc. 2001 metais iki beveik 54 proc. 2005 m., o moterų išliko apie 56 proc.; absoliučiais skaičiais 2001 m. ilgalaikių bedarbių vyrų buvo 100,6 tūkst., moterų – 66,4 tūkst., o 2005 m. vyrų – 36,2 tūkst. ir moterų – 36,8 tūkst. (Darbo, 2006). Tai leidžia manyti, kad moterų įdarbinimo srityje dar yra spęstinių dalykų. Nors siekiant sumažinti ilgalaikį nedarbą buvo vykdytos specialios prevencijos programos ir bedarbių skaičius mažėjo (pastaraisiais metais ypač dėl emigracijos), tai dar nereiškia, kad ilgalaikio nedarbo problemai reikia skirti mažiau dėmesio.

2001–2005 m. laikotarpiu kiek pakito ir bedarbių išsilavinimo struktūra (Darbo, 2006). Tarp būdingiausių tokių pokyčių bruožų pirmiausia reikėtų išskirti bedarbių su aukštuoju išsilavinimu dalies padidėjimą (nuo 6,7 proc. 2001 m. iki 9–10 proc. 2003–2005 m.) tiek tarp vyrų, tiek ir tarp moterų (kaip paprastai, moterų bedarbių su aukštuoju išsilavinimu dalis yra didesnė nei vyrų). Kitas kiek išsiskiriantis bedarbių išsilavinimo pokyčių bruožas – tai turinčių vidurinių su profesine kvalifikacija (vyrų ir moterų) dalies didėjimas bei turinčių specialųjį vidurinį (vyrų ir moterų) ir vidurinį išsilavinimą (ypač moterų) dalies mažėjimas.

Per praėjusius penkerius metus nedarbo lygis Lietuvoje mažėjo sparčiausiai tarp ES šalių. Nedarbo lygio vidurkis 25-iose ES šalyse 2001 m. siekė 8,4 proc., 2005 m. – 8,7 proc., o 15-oje ES šalių – 2001 m. – 7,3 proc., 2005 m. – 7,9 proc. Mažiausias nedarbo lygis iš ES šalių 2005 m. buvo Airijoje – 4,3 proc., Nyderlanduose ir Jungtinėje Karalystėje – 4,7 proc., Danijoje – 4,9 proc., o didžiausias – Lenkijoje – 17,7 proc., Slovakijoje – 16,4 proc., Graikijoje – 10 proc., Vokietijoje ir Prancūzijoje – 9,5 proc. (Eurostato, 2006).

7 lentelė. Ilgalaikiai bedarbiai, procentais

Table 7. Long-term unemployed population, per cent

Ilgalaikiai bedarbiai	2001	2002	2003	2004	2005
Iš viso	58,8	54,9	50,2	53,2	54,8
Vyrai	60,7	55,2	49,0	52,2	53,9
Moterys	56,1	54,5	51,4	54,3	55,9
Mieste	58,1	54,4	51,2	53,9	56,1
Kaime	61,0	56,9	46,7	51,2	51,5

☞ Darbo, 2006.

3. Lietuvos gyventojų užimtumo ir nedarbo ypatumai pagal šeimines padėtis

Gyventojų užimtumas pagal šeimines padėtis, visu pirma dėl tokių duomenų stokos, Lietuvoje yra analizuojamas gana retai. Tačiau ankstesni tyrimai (pvz., Gruževskis, 2001) parodė, jog tarp šeiminių padėties (santuokinio statuso, turimų vaikų skaičiaus ir t. t.) ir gyventojų ekonominio aktyvumo, užimtumo ir nedarbo lygio egzistuoja tam tikras ryšys. Šiame poskyryje pabandysime gyventojų užimtumo ir šeiminių padėties priklausomybę panagrinėti naudodami Lietuvos gyventojų surašymo duomenis.

3.1. Užimtumas ir šeimines padėtis

Vyrų ir moterų užimtumo lygis pagal santuokinę padėtį. Remiantis gyventojų surašymo duomenimis, 2001 m. aukščiausias užimtumo lygis buvo tarp santuokoje gyvenančių gyventojų. Dideliu darbinio aktyvumu išsiskiria vedę vyrai. Vedusių 15–64 metų vyrų užimtumo lygis siekė net 69,8 proc., ištekęsusių moterų – 61,9 proc. (3 pav.). Palyginimui priminsime, kad gyventojų surašymo duomenimis bendras šios amžiaus grupės vyrų ir moterų užimtumo lygis atitinkamai buvo 56,1 ir 52,8 proc. Žemiausias užimtumo lygis buvo niekada santuokoje negyvenusių (nevedusių ir netekėjusių) gyventojų bei našlių. Tai neatrodo stebėtina, nes pirmojoje grupėje didelę dalį sudaro jaunimas, kuris tik pradeda įsiliesti į darbo rinką, o antroje – vyresnio (pensinio) amžiaus gyventojai.

Niekada santuokoje negyvenusių ir našlių užimtumo lygio skirtumai pagal lytį buvo patys mažiausi. Didžiausias užimtumo lygio diferenciacija pagal lytį – išsituokusių gyventojų grupėje. Išsituokusių moterų užimtumo lygis buvo daugiau nei 12 procentinių punktų didesnis nei išsituokusių vyrų. Įdomu pastebėti, kad išsituokusieji yra bene vienintelė grupė, kurioje moterų užimtumo lygis gerokai viršija vyrų užimtumo lygį. Kitas svarbus pastebėjimas – išsituokusių moterų užimtumo lygis buvo

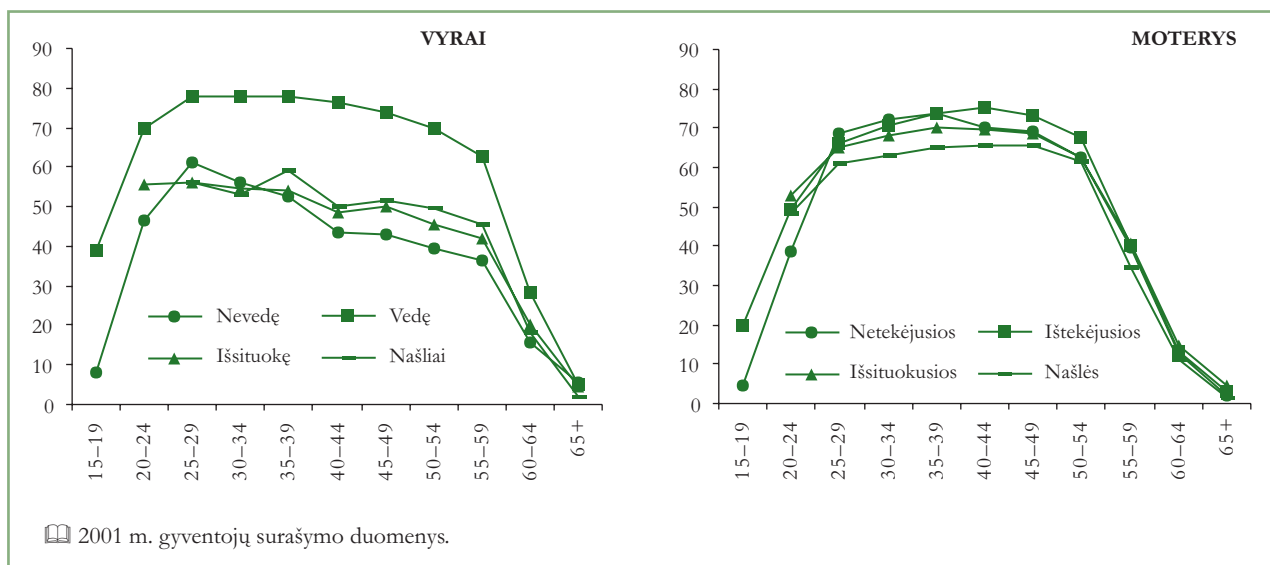

labai artimas ištekęsųjų moterų užimtumo lygiui (siekė 60,3 proc.), o išsituokusių vyrų, palyginti su gyvenančiais santuokoje, buvo net 21,8 procentinio punkto mažesnis (lygus 48 proc.) (3 pav.).

Gyventojų užimtumą analizuojant pagal santuokinę padėtį ir amžių, paaiškėja, jog tarp vyrų santuokinės padėties ir užimtumo lygio ryšys yra daug reikšmingesnis nei tarp moterų. Kaip rodo 4 paveiksle pateikti duomenys, ypač didelis atotrūkis pastebimas tarp santuokoje gyvenančių ir kitokią santuokinę padėtį turinčių vyrų užimtumo lygio. Visų amžiaus grupių, netgi pačios jauniausios 15–19 metų grupės, vedusių vyrų užimtumo lygis yra aukštesnis. Tai leidžia teigti, kad santuoka yra svarbus stimulas įsitraukti į darbo rinką. Vedusių vyrų užimtumo lygis praktiškai nekinta ir išlieka gana stabiliai aukštas pradedant 20–24 metų ir baigiant 55–59 metų grupe. Kitokios santuokinės padėties vyrams būdingi daug ryškesni užimtumo lygio priklausomai nuo amžiaus grupės svyravimai ir daug spartesnis jo mažėjimas su amžiumi. Su amžiumi ypač išryškėja vedusių ir niekada santuokoje negyvenusių vyrų užimtumo skirtumai. 40–59 metų grupėje nevedusių vyrų užimtumo lygis yra maždaug 1,7–1,8 karto mažesnis nei vedusių.

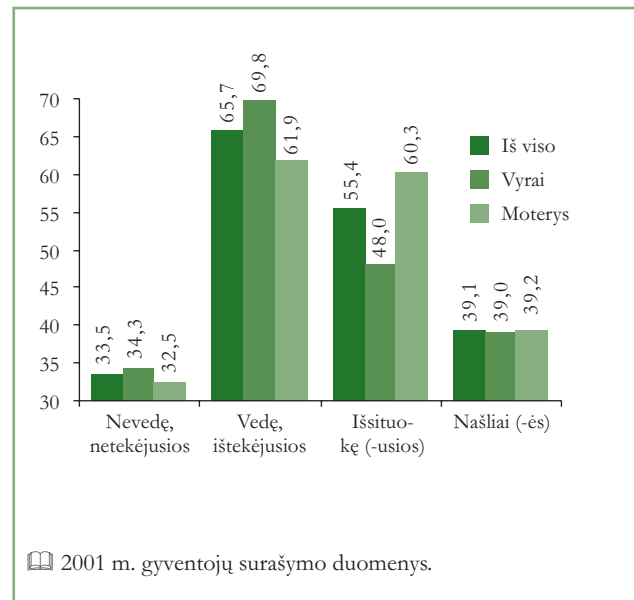
4 pav. Gyventojų užimtumo lygis pagal santuokinę padėtį, lytį ir amžių, procentais

Figure 4. Employment rate by marital status, sex and age group, per cent

3 pav. 15–64 metų gyventojų užimtumo lygis pagal santuokinę padėtį ir lytį, procentais

Figure 3. Employment rate of population aged 15–64 by marital status and sex, per cent

Nors moterų užimtumo lygio diferenciacija priklausomai nuo santuokinės padėties yra gerokai mažesnė nei vyrų atveju visų amžiaus grupių ištekęsųjų moterų užimtumo lygis iš esmės taip pat yra aukštesnis nei niekada santuokoje negyvenusių, išsituokusių ar našlių moterų. Gauti rezultatai leidžia daryti išvadą, kad Lietuvoje šeimos sukūrimas ne tik nesustabdo moterų nuo dalyvavimo darbo rinkoje,

bet netgi yra darbinį aktyvumą skatinantis veiksnys. Netgi pačių jauniausių amžiaus grupių ištekęsųjų moterų užimtumo lygis yra aukštesnis nei niekada santuokoje negyvenusių. Tuo metu jaunos netekėjusios moterys greičiausiai mokosi ar studijuoja. Žemiausias yra našlių užimtumo lygis, kuris nuo kitų moterų gerokai atsilieka per visą darbinio amžiaus tarpsnį (4 pav.).

Ištekėjusių moterų ir vedusių vyrų užimtumo lygio pagal amžiaus grupes kreivės labai panašios, savo forma primenančios apverstą U raidę. Moterų užimtumo lygis, gerokai žemesnis nei vyrų, vyrauja 15–39 metų laikotarpiu, kai moterys gimdo ir augina vaikus. 40–54 metų vyrų ir moterų, gyvenančių santuokoje, užimtumo lygiai suartėja, tačiau vyresnio amžiaus moterims anksčiau imant trauktis iš darbo rinkos, vyrų užimtumo lygis atitrūksta ir išlieka aukštesnis iki pat vyriausios amžiaus grupės. Apibendrinant galima teigti, kad vedusių vyrų ir ištekėjusių moterų užimtumo skirtumai yra nežymūs. Juos iš esmės sąlygoja būtinybė moterims tam tikru savo gyvenimo laikotarpiu daugiau dėmesio skirti šeimai, vaikų auginimui ir priežiūrai. Kitose santuokinės padėties grupėse atsiskleidžia daug didesni vyrų ir moterų užimtumo skirtumai. Tiek niekada santuokoje negyvenusių, tiek išsituokusių, tiek ir našlių moterų užimtumo lygis visose amžiaus grupėse, išskyrus jaunimą ir pačias vyriausias amžiaus grupes, yra gerokai aukštesnis nei atitinkamą santuokinę padėtį turinčių vyrų.

Taigi, kaip parodė surašymo duomenų analizė, gyventojų santuokinė padėtis ir užimtumo lygis yra susiję, ir vyrams ši priklausomybė yra nepalyginamai reikšmingesnė nei moterims. Tačiau kyla klausimas, ar santuoka tikrai atlieka užimtumą skatinančią funkciją? O gal santuokos ir užimtumo lygio priežastinis ryšys yra tiesiog socialinės selekcijos pasekmė? Psichologiškai ir fiziškai sveikesni žmonės turi didesnę tikimybę susituokti ir išsaugoti santuoką, o taip pat susirasti bei išsaugoti darbą. Tad šis priežastinis ryšys veikia gali atspindėti sveikatos būklės ar elgsenos ypatumų (sveikos gyvensenos ar atvirkščiai – nesaikingo alkoholio vartojimo, rūkymo ir pan.), o ne santuokinės padėties įtaką užimtumui.

Nepavyko rasti tyrimų, kuriuose būtų plačiau analizuojama santuokinės padėties įtaka užimtumui. Tačiau daugelyje ekonomiškai labiau pažengusių šalių buvo nustatyta, kad vedę vyrai uždirba nuo 10 iki 40 proc. daugiau nei turintys panašų išsilavinimą ir darbo patirtį vieniši vyrai. Nors tyrimų išvadose neatmetama selektyvumo efekto galimybė, tvirtinama, kad dažniausiai tai yra teigiamo santuokos poveikio rezultatas (Doherty ir kt., 2002). Santuoka paprastai yra susijusi su įvairiais psichologiniais ir socialiniais privalumais, kurie gerina bendrą žmogaus gyvenimo kokybę.

Lietuvos mokslininkai atkreipia dėmesį į gyventojų sveikatos ir mirtingumo priklausomybę nuo santuokinės padėties. Kaip rodo atlikti tyrimai, Lietuvos vyrų mirtingumo rizika pastebimai skiriasi

pagal santuokinę padėtį. Tarp niekada santuokoje negyvenusių ir išsituokusių vyrų mirtingumo rizika yra net apie du kartus, o našlių apie 1,5 karto didesnė nei vedusiųjų. Lietuvos moterų atveju ši priklausomybė yra žymiai mažiau išreikšta (Petrauskienė ir kt., 1996, Jasilionis ir kt., 2006). Kodėl tokie skirtumai egzistuoja tarp vyrų ir moterų mirtingumo priklausomybės nuo santuokinės padėties, galutinio atsakymo nėra. Kaip ir sunku paaiškinti, kodėl vyrų užimtumo lygis labiau priklauso nuo santuokinės padėties nei moterų.

Vyrų ir moterų užimtumo lygis pagal santuokinę padėtį ir gyvenamąją vietovę. Nagrinėjant užimtumo situaciją pagal gyvenamąją vietovę, galima pastebėti, kad aukščiausias užimtumo lygis tiek mieste, tiek kaime yra susituokusių gyventojų, o dar tiksliau – susituokusių vyrų. Tačiau, patvirtindamas bendriausias užimtumo tendencijas, kaimo vietovėse visų santuokinės padėties grupių užimtumo lygis yra gerokai žemesnis. Ypač dideli skirtumai tarp miesto ir kaimo moterų užimtumo lygių. Pavyzdžiui, ištekėjusių 15–64 metų miesto moterų užimtumo lygis 2001 m. net 1,3 karto lenkė kaime gyvenančių moterų užimtumo lygį (atitinkamai 67,2 ir 49,8 proc.) (8 lentelė).

Kita vertus, kaip ir bendroje užimtumo priklausomybės nuo santuokinės padėties apžvalgoje, paaiškėjo, jog išsituokusių moterų užimtumo lygis tiek mieste, tiek kaime yra aukštesnis nei išsituokusių vyrų. Kaime išsituokusių moterų ir vyrų užimtumo lygis skiriasi 8 procentiniais punktais (atitinkamai 45,8 ir 38,2 proc.), mieste – net 11 procentinių punktų (64,1 ir 52,8 proc.) (8 lentelė).

8 lentelė. 15–64 metų gyventojų užimtumo lygis pagal santuokinę padėtį, lytį ir gyvenamąją vietovę, procentais
Table 8. Unemployment rate of population aged 15–64 by marital status, sex and place of residence, per cent

	Nevedę, netekę- jusios	Vedę, ištekę- jusios	Išsituokę (-usios)	Našliai (-ės)
Miestas				
Iš viso	35,9	70,1	60,0	45,0
Vyrai	35,2	73,2	52,8	44,5
Moterys	36,5	67,2	64,1	45,1
Kaimas				
Iš viso	28,2	55,8	41,9	28,7
Vyrai	32,5	62,2	38,2	31,1
Moterys	21,0	49,8	45,8	28,3

📖 2001 m. gyventojų surašymo duomenys.

Žvelgiant į miesto ir kaimo gyventojų užimtumą pagal lytį ir amžiaus grupes, pirmiausia į akis krenta miesto moterų užimtumo modelio homogeniškumas. Akivaizdu, jog mieste gyvenančių moterų užimtumui santuokinė padėtis neturi jokios įtakos. To negalima pasakyti apie kaime gyvenančias moteris – visų amžiaus grupių ištekėjusiųjų užimtumo lygis aukštesnis. Su amžiumi ypač didėja ištekėjusių ir niekada santuokoje negyvenusių moterų užimtumo lygio skirtumas. Miesto ir kaimo vyrų užimtumo modeliai yra panašūs ir rodo neginčijamą santuokoje gyvenančių vyrų pranašumą užimtumo požiūriu (1 priedas).

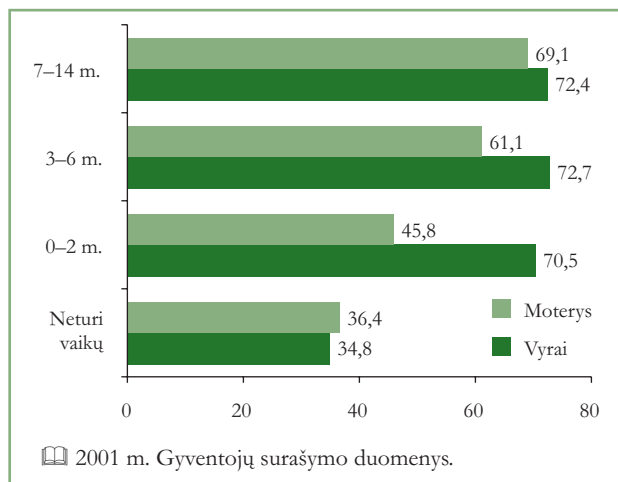
Užimtumas ir vaikai. Mes jau aptarėme, kaip gyventojų užimtumo lygis priklauso nuo santuokinės padėties. Tačiau labai įdomu paanalizuoti, kaip skiriasi gyventojų užimtumo lygis priklausomai nuo turimų vaikų.

Remiantis gyventojų surašymo duomenimis, 15–59 metų amžiaus grupės tiek vaikų turintys vyrai, tiek vaikų turinčios moterys pasižymi gerokai aukštesniu užimtumo lygiu nei nepilnamečių vaikų neturintys gyventojai. Tačiau skirtingai nei vyrų, vaikų turinčių moterų užimtumo lygiui didelės įtakos turi vaikų amžius. Žemiausias užimtumo lygis pastebimas tarp moterų, turinčių vaikų iki 3 metų. Vaikui paaugus, moteris išsitraukia arba sugrįžta į darbo rinką – kuo jaunesnio vaiko amžius didesnis, tuo aukštesnis moterų užimtumo lygis. Tuo tarpu vyrų užimtumo lygis išlieka stabilus ir visiškai nepriklauso nuo vaikų amžiaus (5 pav.).

Žemą nepilnamečių vaikų neturinčių gyventojų

5 pav. 15–59 metų gyventojų užimtumo lygis pagal lytį ir jauniausio vaiko amžių, procentais

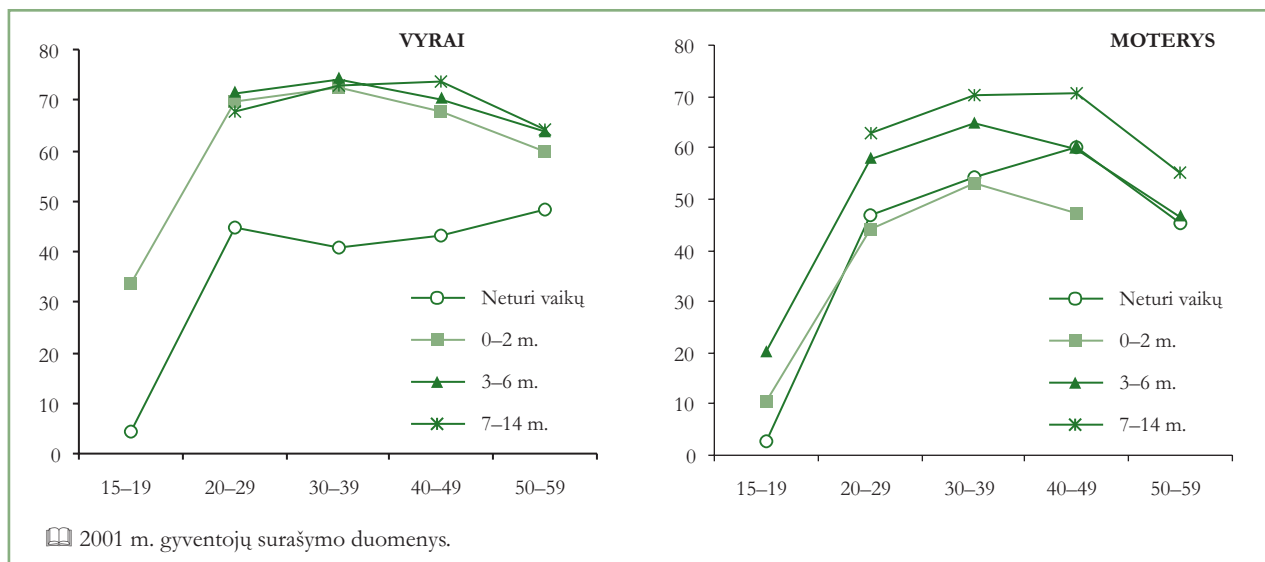
Figure 5. Employment rate by sex and age of youngest child (population aged 15–59), per cent

užimtumo lygį gali lemti tai, jog didelę šios gyventojų grupės dalį sudaro jauni gyventojai, dar tik pradedantis savo darbinę karjerą. Todėl vertėtų panagrinėti, kaip vaikų iki 18 m. amžiaus turinčių ar neturinčių gyventojų užimtumo lygis įvairuoja priklausomai nuo amžiaus grupės. 6 paveiksle pateikti duomenys dar kartą parodo, jog vyrų ir moterų užimtumo lygį vaikai veikia skirtingai. Vyrų atveju, užimtumo lygiui įtakos turi pats tėvystės faktas (t. y. vaikų turėjimas), bet ne vaiko amžius. Nepilnamečių vaikų neturinčių vyrų užimtumo lygis yra daug žemesnis, ir tai pasireiškia visose amžiaus grupėse. Labiausiai tikėtina, kad šiuos skirtumus lemia tie patys veiksniai, dėl kurių vienišų vyrų užimtumo lygis yra gerokai žemesnis nei vyrų, gyvenančių santuokoje.

6 pav. Gyventojų užimtumo lygis pagal lytį, amžių ir jauniausio vaiko amžių, procentais

Figure 6. Employment rate by sex, age group and age of youngest child, per cent

Tuo tarpu moterų atveju, pastebima aiški užimtumo lygio priklausomybė ne tik nuo vaikų turėjimo, bet ir nuo vaikų amžiaus. Moterų, turinčių ikimokyklinio amžiaus vaikų, užimtumo lygis gerokai žemesnis nei turinčiųjų vyresnio amžiaus vaikų. Nepilnamečių vaikų neturinčių moterų užimtumo lygis yra žemesnis nei turinčių vaikų moterų, tačiau gerokai aukštesnis nei nepilnamečių vaikų neturinčių vyrų.

2001 m. gyventojų surašymo metu Lietuvoje buvo užregistruota 65,4 tūkst. namų ūkių, kuriuos sudaro vienas iš tėvų ir nepilnamečiai vaikai. Iš jų 61 tūkst. (93 proc.) yra vienos motinos su vaikais namų ūkiai (Namų, 2003). Remiantis gautais duomenimis, 15–59 metų santuokoje gyvenančių moterų užimtumas yra daugiau nei 1,5 karto aukštesnis nei vienišų moterų (niekada negyvenusių santuokoje, išsituokusių, našlių paėmus kartu) (atitinkamai 62 ir 38,7 proc.). Jis išlieka aukštesnis nepriklausomai nuo to, ar moteris turi nepilnamečių vaikų ir koks yra jauniausio vaiko amžius.

Lyginant su vienišomis moterimis, santuokoje gyvenančių moterų užimtumo lygis, nepriklausomai nuo jauniausio vaiko amžiaus, aukštesnis yra visose amžiaus grupėse. Didžiausi skirtumai pastebimi 15–19 ir 20–29 metų moterų grupėse (9 lentelė). Panašu, kad ištekėjusios moterys, su vaikais ar be vaikų, anksčiau ir aktyviau įsitraukia į darbo rinką. Jaunos vienišos moterys, kurios dar nesusiduria su šeiminiiais rūpesčiais ir pareigomis, turi didesnes galimybes atsiduoti studijoms. Tačiau ne tokios aiškios darbinio aktyvumo skirtumų tarp vyresnio amžiaus vienišų ir ištekėjusių moterų priežastys. Joms įvardyti, be abejonės, reikalingi išsamesni tyrimai.

Galimybės dirbti ne visą darbo laiką. Pratęsiant vaikus auginančių moterų užimtumo temą, norėtusi bent trumpai aptarti aktualų galimybių dirbti ne visą darbo laiką didinimo Lietuvoje klausimą. Lanksčios užimtumo formos, įskaitant darbą ne visą darbo laiką arba darbą paslankiu režimu, yra viena iš priemonių, sudarančių sąlygas, auginant mažametį vaiką, nenutraukti profesinės veiklos bei leidžiančių derinti apmokamą darbą ir šeimą. ES lygmeniu šeimos ir darbo suderinamumo gerinimas yra įvardijamas kaip vienas iš svarbiausių gerovės valstybės tikslų šeimos ir užimtumo politikos srityje. Geresnis darbo ir šeiminių gyvenimo suderinamumas ne tik padeda mažinti lyčių galimybių visuomenėje skirtumus, bet ir sudaro palankesnes sąlygas prokreacinei elgsenai realizuoti bei daro įtaką bendram gimstamumo lygiui. Todėl siekiai kurti lanksčias darbo organizavimo

9 lentelė. Moterų užimtumo lygis pagal amžių, santuokinę padėtį ir jauniausio vaiko amžių, procentais
Table 9. Female employment rate by age group, marital status and age of youngest child, per cent

	15–19	20–29	30–39	40–49	50–59
Vienišos moterys					
Neturi vaikų	2,7	42,7	51,6	56,9	43,4
0–2 metų	6,8	31,0	40,0	43,5	-
3–6 metų	-	51,2	57,3	53,3	-
7–14 metų	-	60,2	68,0	67,8	53,6
Santuokoje gyvenančios moterys					
Neturi vaikų	20,4	66,6	62,5	63,3	46,7
0–2 metų	13,3	46,9	55,3	48,1	-
3–6 metų	-	59,7	66,0	61,1	48,4
7–14 metų	-	63,9	70,6	71,2	55,7

2001 m. gyventojų surašymo duomenys.

10 lentelė. Gyventojai, dirbantys sutrumpintą darbo dieną, procentais
Table 10. Part-time employment, per cent

	Iš viso	Vyrai	Moterys
1998	11,0	9,9	12,1
1999	-	-	-
2000	10,2	9,2	11,1
2001	9,9	8,2	11,5
2002	10,8	9,4	12,3
2003	9,5	7,4	11,7
2004	8,4	6,5	10,5
2005	7,1	5,1	9,1

2001 m. gyventojų surašymo duomenys.

formas ir kitas palankias sąlygas derinti šeimą ir darbą yra įtraukti ir užima reikšmingą vietą ir Europos užimtumo strategijoje (European, 2005).

Nors teisinė bazė, reikalinga lanksčioms darbo organizavimo formoms diegti Lietuvoje iš esmės yra sukurta, jos, įskaitant darbą ne visą darbo laiką, taikomos labai retai. Remiantis Statistikos departamento atliekamų gyventojų užimtumo tyrimų duomenimis, 1998–2005 m. laikotarpiu dirbančiųjų ne visą darbo laiką dalis nuo bendro užimtų gyventojų skaičiaus neviršijo 11 proc. 2005 m. vyrai, dirbantys sutrumpintą darbo dieną, sudarė vos 5 proc., moterys – 9 proc. (10 lentelė). Lietuva pagal šį rodiklį gerokai atsilieka nuo ES vidurkio (25 šalys narės), kuris 2004 m. siekė 18 proc. Tačiau praktiškai visose ES šalyse ne visą darbo laiką dažniausiai dirba moterys. 2004 m. 25 ES šalyse narėse vyrai, dirbantys ne visą darbo laiką, vidutiniškai sudarė vos 7 proc., moterys – 31 proc. Tai yra susiję su tuo, kad vaikų auginimą su darbu dažniausiai derina moterys, o ne vyrai. Daugiausia ne visą darbo laiką dirbančių moterų yra Nyderlanduose – net 75 proc. (Eurostato, 2006).

Taikyti lanksčias užimtumo formas Lietuvoje trukdo nedideli darbo užmokesčiai, aukšti nedarbo rodikliai, iš dalies ir darbdavių bei darbuotojų žinių apie tokias galimybes trūkumas (Stankevičienė, Gruževskis, 2004). Tačiau sociologiniai tyrimai rodo, jog didesnių galimybių lanksčiai organizuoti darbo laiką poreikis Lietuvoje egzistuoja (Stankūnienė, Jonkarytė ir kt., 2003). Tiesiog reikalinga plačiau šviesti visuomenę apie tokias galimybes bei skatinti ir sudaryti palankesnes sąlygas darbdavių iniciatyvoms.

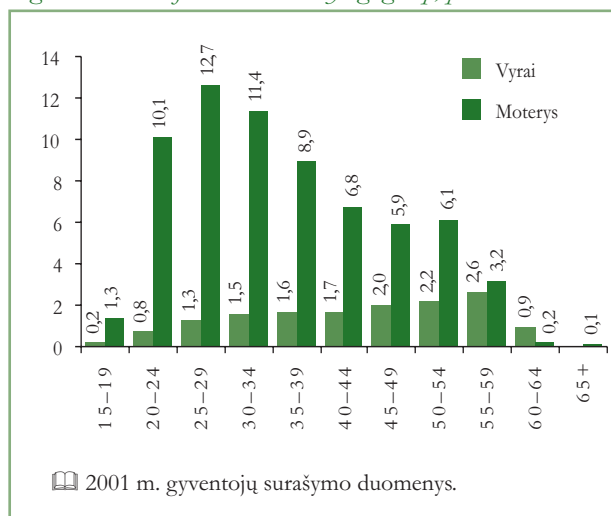
Namų šeimininkai ir šeimininkės. Kas jie Lietuvoje? Namų šeimininkai (-ės) kaip socialinė grupė Lietuvoje yra dar labai nauja. Tai žmonės, kurie neturi oficialaus apmokamo darbo ir kurių pagrindinis užsiėmimas yra rūpinimasis namų ūkiu. Namų šeimininko sąvoka pirmiausiai asocijuojasi su moterimi, nes labiausiai įprasta matyti moteris, kurios nedirba ir rūpinasi šeima, vaikais. Gyventojų surašymo duomenys tai patvirtina – iš 98,1 tūkst. gyventojų (15 metų ir vyresnių), kurie save įvardijo kaip namų šeimininką (-ę), moterys sudaro 84 proc. Apskritai namų šeimininkų (-ių) dalis yra labai nedidelė – vos 3,5 proc. visų 15 metų ir vyresnių gyventojų (1,2 proc. vyrų ir 5,4 proc. moterų). Kaime namų ūkio priežiūra užsiimančių gyventojų buvo užregistruota 1,5 karto daugiau nei mieste, bet jie sudarė atitinkamai 6,5 ir 2,1 proc. visų 15 metų ir vyresnių kaimo ir miesto gyventojų.

Remiantis sociologiniais tyrimais, moterys tampa namų šeimininkėmis dėl labai įvairių aplinkybių, tačiau pagrindinės darbinės veiklos atsisakymo (arba nutraukimo) priežastys dažniausiai yra susijusios su vaikais. Gimus vaikui, šeimoje padaugėja rūpesčių ir namų ruošos darbų, todėl jei nėra finansinės būtinybės dirbti, dalis moterų pirmenybę atiduoda šeimai. Rečiau namų šeimininkėmis tampa praradus darbą arba negalint dirbti dėl silpnos sveikatos (Kanopienė, 1997). Pagal gyventojų surašymo duomenis, daugiausia namų šeimininkių yra tarp 20–39 metų moterų, t. y. to amžiaus, kai gimdomi ir auginami vaikai. Tuo tarpu vyrų namų šeimininkų daugėja didėjant amžiui ir tai veikiausiai lemia ne šeimines, kaip dažniausiai yra moterų atveju, o su sveikata ar darbu susijusias priežastis (7 pav.).

Pirmenybę šeimai atiduoda ir profesinės veiklos dažniausiai atsisako žemesnį išsilavinimą turinčios moterys. Pagal gyventojų surašymo duomenis, tik 6,4 proc. namų šeimininkių turi aukštąjį išsilavinimą. Dauguma turi vidurinį (44,6 proc.), aukštesnįjį (26 proc.) arba pagrindinį (18,8 proc.) išsilavinimą. Likusi dalis dar žemesnio išsilavinimo. Panašios proporcijos pagal išsilavinimą išsiskiria ir tarp vyrų: 3,6 proc. turi aukštąjį, 19,8 proc. – aukštesnįjį, 39,8 proc. – vidurinį, 26,1 proc. – pagrindinį išsilavinimą.

7 pav. Namų šeimininkų (-ių) dalis pagal amžiaus grupes, procentais

Figure 7. Share of homemakers by age group, per cent

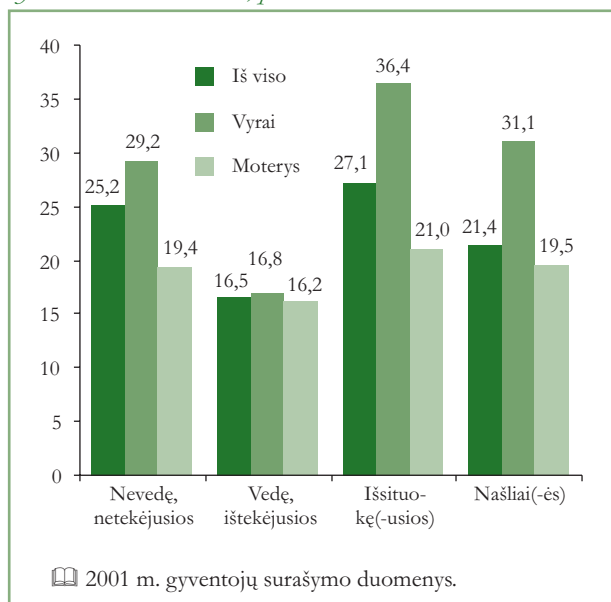

3.2. Nedarbo ir santuokinės padėties ryšys

Vyrų ir moterų nedarbo lygis pagal santuokinę padėtį. Santuokinė padėtis, kaip parodė gyventojų surašymo duomenų analizė, yra svarbus gyventojų nedarbo lygi diferencijuojantis veiksnys (8 pav.). Aukščiausias nedarbo lygis 2001 m. buvo tarp vienišų gyventojų – išsituokusių (27,1 proc.), niekada negyvenusių santuokoje (25,2 proc.) bei našlių (21,4 proc.). Santuokoje gyvenančių gyventojų nedarbo lygis buvo žemiausias (16,5 proc.) – žemesnis ir už vidutinį 15 metų ir vyresnių gyventojų nedarbo lygį, paskaičiuotą pagal gyventojų surašymo duomenis (t. y. 19,5 proc.).

8 pav. 15 metų ir vyresnių gyventojų nedarbo lygis pagal santuokinę padėtį ir lytį, procentais

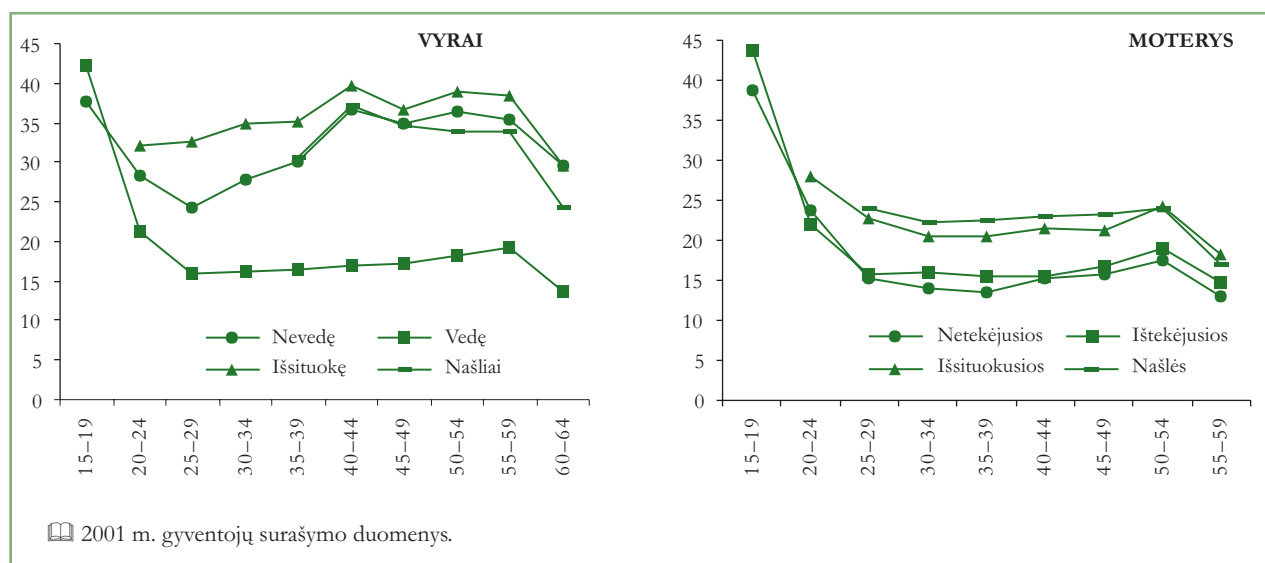
Figure 8. Unemployment rate of population aged 15 and older by marital status and sex, per cent

9 pav. Gyventojų nedarbo lygis pagal santuokinę padėtį, lytį ir amžių, procentais

Figure 9. Unemployment rate by marital status, sex and age group, per cent

Panašiai kaip ir nagrinėjant gyventojų užimtumo lygio ir santuokinės padėties priklausomybę, paaiškėjo, kad vyrams yra būdingi didesni nedarbo lygio pagal santuokinę padėtį skirtumai nei moterims. Pavyzdžiui, nors ištekėjusių moterų, kaip ir vedusių vyrų, padėtis darbo rinkoje yra palankiausia ir nedarbo lygis yra žemiausias, jų ir kitokią santuokinę padėtį turinčių moterų nedarbo lygis skiriasi gerokai mažiau nei tarpusavyje palyginus atitinkamas vyrų grupes. Ypač pribloškia išsituokusių vyrų nedarbo mastai – šioje vyrų grupėje bedarbiai sudaro daugiau nei trečdalį (36,4 proc.). Lyginant su santuokoje gyvenančiais vyrais, jų nedarbo lygis yra didesnis daugiau nei dukart (vedusių vyrų nedarbo lygis – 16,8 proc.) (8 pav.).

Dideli santuokoje gyvenančių ir vienišų vyrų nedarbo lygio skirtumai iš esmės vyrauja visose amžiaus grupėse. Daugiausiai bedarbių visose amžiaus grupėse yra tarp išsituokusiųjų. Moterų ir vyrų nedarbo pagal amžiaus grupes situacija labai skiriasi. Skirtingai nei vyrų atveju, visų amžiaus grupių ištekėjusių ir niekada santuokoje negyvenusių moterų nedarbas išlieka panašaus lygio. Kiek daugiau bedarbių yra tarp našlių ir išsituokusių moterų, tačiau net ir jų nedarbo lygis yra pastebimai žemesnis nei tos paties santuokinės padėties vyrų (9 pav.).

Kaime nedarbo problema ypatingai opi. Lyginant su miestu, kaime bedarbių yra daugiau visose santuokinės padėties grupėse. Didžiausią susirūpinimą kelia išsituokusių kaimo vyrų nedarbas – pagal gyventojų surašymo duomenis, 2001 m. jų nedarbo lygis siekė net 42,8 proc. Mažiausi nedarbo

lygio skirtumai nustatyti tarp santuokoje gyvenančių miesto ir kaimo gyventojų (11 lentelė).

Nedarbo tendencijos pagal amžių ir santuokinę padėtį kaime ir mieste yra gana panašios ir dar kartą pasitvirtina, kad aktualiausia nedarbo problema yra išsituokusiems kaimo vyrams. Išsituokę kaimo vyrai, nepriklausomai nuo jų amžiaus, daug dažniau yra bedarbiai nei kitokios santuokinės padėties vyrai. Moterų atveju, didžiausias nedarbo lygis visose amžiaus grupėse tiek mieste, tiek kaime vyrauja tarp išsituokusių ir našlių, tačiau jo dydis neprilygsta, būdingam tokios paties santuokinės padėties vyrams (2 priedas).

11 lentelė. 15 metų ir vyresnių gyventojų nedarbo lygis pagal santuokinę padėtį, lytį ir gyvenamąją vietovę, procentais

Table 11. Unemployment rate of population aged 15 and older by marital status, sex and place of residence, per cent

	Nevedę, netekėjusios	Vedę, ištekęjusios	Išsituokę (-usios)	Našliai (-ės)
Miestas				
Iš viso	22,7	15,1	24,5	19,1
Vyrai	27,7	15,3	33,9	28,3
Moterys	17,0	14,9	19,3	17,4
Kaimas				
Iš viso	31,4	20,3	36,3	27,3
Vyrai	32,0	20,6	42,8	36,3
Moterys	29,6	19,9	29,4	24,9

2001 m. gyventojų surašymo duomenys.

Išvados

Lietuvos gyventojų užimtumo pastarųjų metų pokyčiams būdingas užimtumo didėjimas ir nedarbo mažėjimas. Tai sąlygoja sparčiai auganti ekonomika ir didėjanti darbo jėgos emigracija, kuri pradeda neigiamai veikti darbo rinkos balansą, dabartiniu metu jau pasireiškiantį apčiuopiamu darbo jėgos, ypač kvalifikuotų darbuotojų, trūkumu.

Užimtumo sferoje yra aktualios problemos, susijusios su gyventojų ir darbo jėgos senėjimu, ryškiais ekonominės migracijos mastais, mažais darbuotojų atlyginimais, teritorinio užimtumo netolygumais, menku darbo jėgos profesiniu ir teritoriniu mobilumu, ilgalaikių, nekvalifikuotų bedarbių skaičiaus didėjimu, nepakankama profesinio rengimo ir darbo rinkos poreikių atiktimi, silpnu verslumo skatinimu, nepakankamu lanksčių darbo organizavimo ir apmokėjimo bei netradicinių užimtumo formų taikymu ir kt.

Nustatyta, kad gyventojų užimtumo ir nedarbo lygis reikšmingai varijuoja priklausomai nuo šeiminių padėties. Šeiminių padėties ir užimtumo priežastinius ryšius paaiškinti labai sudėtinga. Tai rodo ir kiti Lietuvos bei užsienio įvairaus pobūdžio socialiniai tyrimai, kuriuose įtraukiamas šeiminių padėties (dažniausiai santuokinio statuso) veiksnys. Tačiau gauti rezultatai akivaizdžiai patvirtina šių

ryšių svarbą ir skatina jų tyrimui skirti daugiau dėmesio.

Aukščiausias užimtumo lygis ir žemiausias nedarbo lygis, gyventojų surašymo duomenimis, būdingas santuokoje gyvenantiems gyventojams. Tačiau vyrų santuokinės padėties ir užimtumo priklausomybė yra gerokai labiau išreikšta nei moterų. Pažeidžiamiausia užimtumo požiūriu gyventojų grupę sudaro išsituokę, ypatingai kaimo, vyrai.

Vaikų iki 18 m. amžiaus turinčių gyventojų užimtumo lygis taip pat gerokai aukštesnis nei neturinčių nepilnamečių vaikų. Tačiau skirtingai nei vyrų, vaikų turinčių moterų užimtumo lygiui didelės įtakos turi vaikų amžius. Žemiausias užimtumo lygis yra tarp moterų, turinčių vaikų iki 3 metų amžiaus. Didėjant jauniausio vaiko amžiui, didėja ir moterų užimtumo lygis. Įdomus faktas taip pat yra tai, jog santuokoje gyvenančių moterų užimtumo lygis, nepriklausomai nuo jauniausio vaiko amžiaus, yra aukštesnis nei vienišų vaikus auginančių moterų.

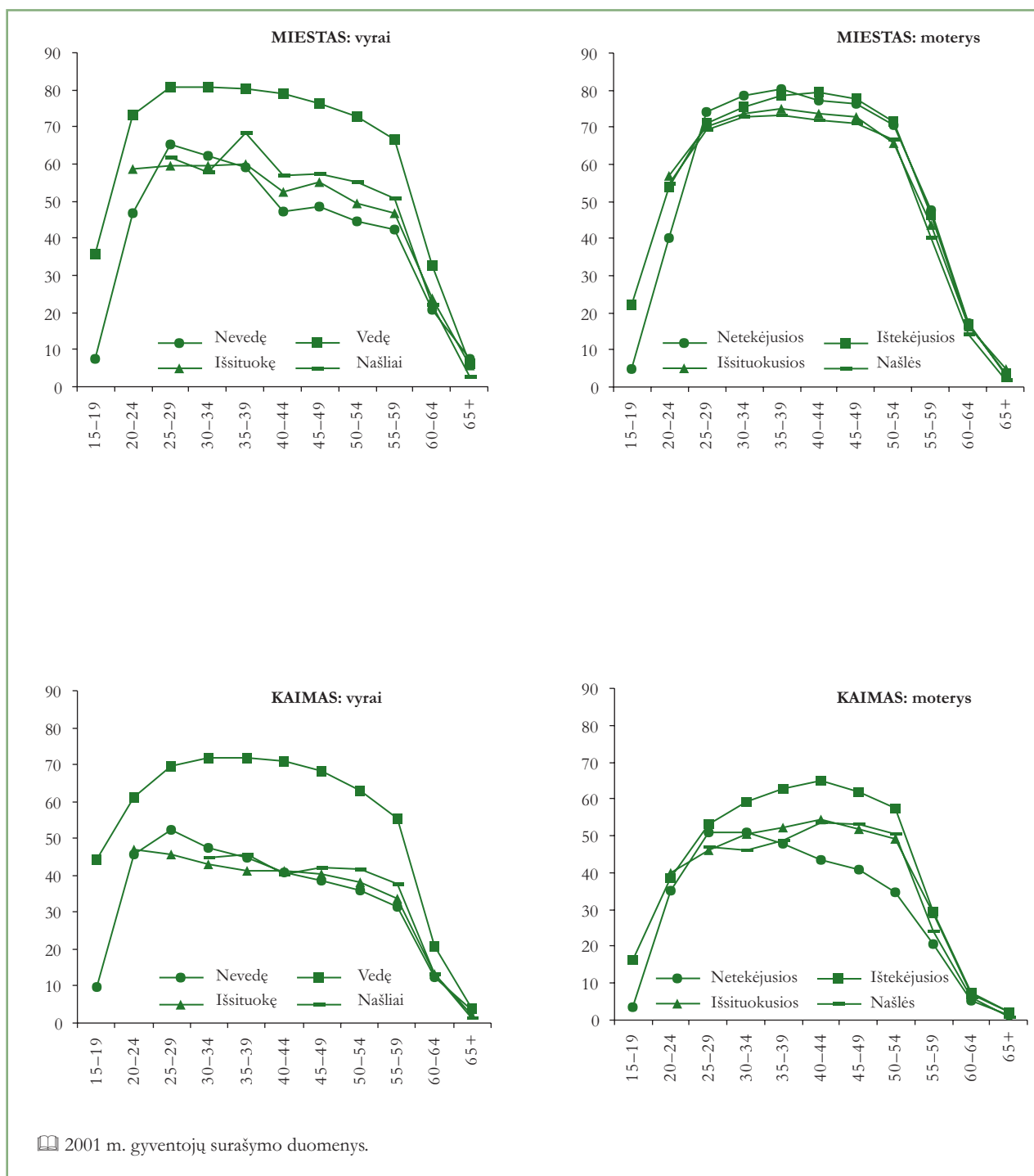
Gyventojų surašymas suteikė informacijos apie socialinę grupę, kuri Lietuvoje yra dar pakankamai nauja ir, kaip rodo gauti duomenys, pakankamai negausi, t. y. namų šeiminkus (-es). Šios gyventojų grupės daugumą sudaro moterys. Daugiausia namų šeiminkų yra tarp 20–39 metų moterų, vyrų – namų šeiminkų daugėja vyresnėse amžiaus grupėse.

Literatūra

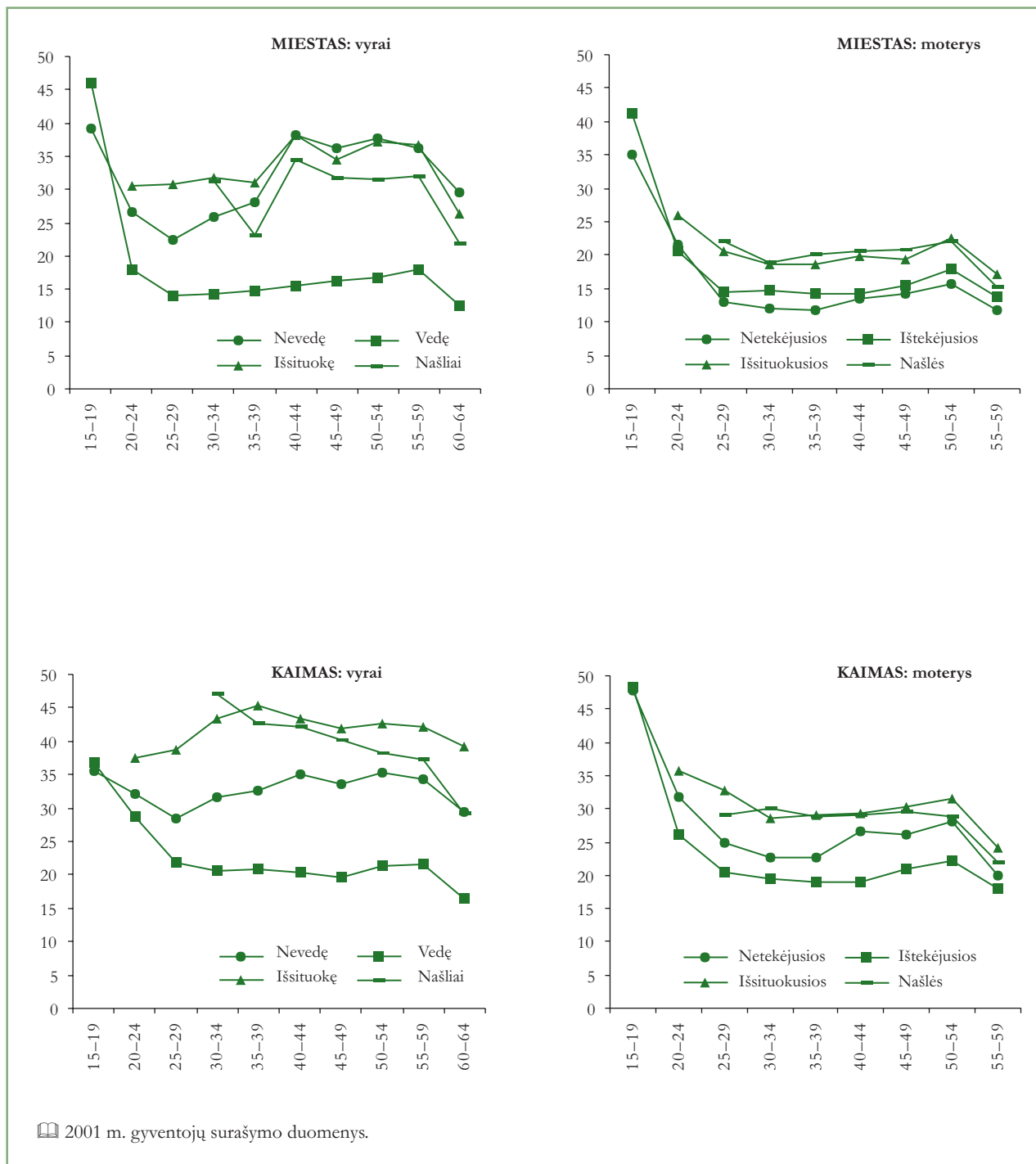
1. *Darbo jėga, užimtumas ir nedarbas 2000–2005*, Vilnius: Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, 2006.
2. DOHERTY, W. J., GALSTON, W. A., GLENN, N. D., et al., 2002: Why Marriage Matters: Twenty-One Conclusions from the Social Sciences. In: *A Report from Family Scholars*, New York: Institute for American Values.
3. European Commission. *European Union Employment Strategy*, 2005, http://europa.eu.int/comm/employment_social/employment_strategy/index_en.htm
4. Eurostato internetinis puslapis: <http://epp.eurostat.ecc.eu.int>, prisijungta 2006-05-14.
5. *Gyventojų užimtumas*, Vilnius: Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, 2003.
6. GRUŽEVSKIS, B. 2001: Užimtumas. Stankūnienė, V., Eidukienė, V., Gruževskis, B., Jančaitytė, R., Mikalauskaitė, M., Paluckienė, J. *Paramos šeimai politika: samprata ir patyrimas*, Vilnius: Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas, 129–155.
7. GRUŽEVSKIS, B., POCIUS, A. 2002: Užimtumas. Stankūnienė, V., ats. red., *Lietuvos gyventojai: 1990–2000*, Vilnius: Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas, 95–111.
8. JASILIONIS, D., SHKOLNIKOV, V., ANDREEV, E., JDANOV, D. A., AMBROZAITIENE, D., STANKUNIENE, V., MESLÉ, F., VALLIN, J., ruošiamą spaudai: *Différences socioculturelles de mortalité en Lituanie: résultats d'un couplage des décès de l'état civil avec le recensement de 2001*.
9. KANOPIENĖ, V. 1997: Darbas ir šeima: vaidmenų pasidalijimas. Stankūnienė, V., ats. red., *Šeima ir gimstamumas Lietuvoje*, Vilnius: Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas, 168–188.
10. *Namų ūkiai*, Vilnius: Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, 2003.
11. PETRAUSKIENĖ, J., BIERONTAS, D., KALĖDIENĖ, R., ZABORSKIS, A. 1996: *Lietuvos gyventojų mirtingumo medicininiai socialiniai aspektai*, Kaunas: Kauno medicinos universitetas.
12. STANKEVIČIENĖ, A., GRUŽEVSKIS, B. 2004: Possibilities for Developing Flexible Employment Forms in Lithuania. *Ekonomika*. T. 66, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 132–143.
13. STANKŪNIENĖ, V., JONKARYTĖ, A., MIKULIONIENĖ, S., MITRIKAS, A. A., MASLAUSKAITĖ, A. 2003: *Šeimos revoliucija? Iššūkiai šeimos politikai*, Vilnius: Mokslo aidai.
14. Statistikos departamento prie LR Vyriausybės internetinis puslapis: <http://www.stat.gov.lt>, prisijungta 2006-06-07.

Priedai

1 priedas. Gyventojų užimtumo lygis pagal santuokinę padėtį, lytį, amžių ir gyvenamąją vietovę, procentais
Annex 1. Employment rate by marital status, sex, age group and place of residence, per cent

2 priedas. Gyventojų nedarbo lygis pagal santuokinę padėtį, lytį, amžių ir gyvenamąją vietovę, procentais
Annex 2. Unemployment rate by marital status, sex, age group and place of residence, per cent

Margarita Gedvilaitė

TAUTINĖ SUDĖTIS

Kiekvienoje valstybėje analizuojami įvairių tautinių grupių pokyčiai, prognozuojama tolimesnė tautinės sudėties kaita (Bernstein, 1984), tuo labiau, kad šalių gyventojų tautinė sudėtis yra labai dinamiška. Kintančios politinės, ekonominės ir socialinės sąlygos, migracija, o pastaruoju metu ir

globalizacijos procesai lėmė, kad ir Lietuvoje tautinė sudėtis kinta. Šiame skyriuje bus nagrinėjami Lietuvos gyventojų tautinės sudėties pokyčiai, analizuojamos dabartinės tautinės gyventojų sudėties charakteristikos: gyventojų tautinė sudėtis pagal vietas, amžių ir kalbų mokėjimą.

1. Istoriniai tautinės gyventojų sudėties pokyčiai

Analizuoti Lietuvos gyventojų tautinės sudėties kitimą per ilgesnį laiką yra sudėtinga. Keitėsi gyventojų surašymų strategijos, tautybės fiksavimo požymiai, kito ir administracinės ribos. 1897 m. gyventojų surašymo metu tautinė gyventojų sudėtis nebuvo nustatoma, o buvo žymima tik gimtoji kalba (Stanaitis, Adlys, 1973). Tik 1923 m. Lietuvos gyventojų surašymas teikia duomenis apie tautinę gyventojų sudėtį.

1923 m. surašymo duomenimis, Lietuvoje (be Vilniaus ir Klaipėdos kraštų) daugumą gyventojų sudarė lietuviai (84,2 proc.). Iš tautinių mažumų nemažą dalį sudarė žydai ir lenkai (1 lentelė).

Visos Lietuvos (1923 m. Lietuvoje, 1925 m. Klaipėdos krašte, 1931 m. Vilniaus krašte) tautinė sudėtis buvo gerokai margesnė: lietuviai sudarė 67,7 proc., lenkai – 15,3 proc., žydai – 8,3 proc., vokiečiai – 3,4 proc., rusai – 2,5 proc., „klaipėdiečiai“ – 1,3 proc., latviai – 0,6 proc., baltarusiai – 0,4 proc., kiti – 0,3 proc. (2001 m. surašymas, 2002).

Antrojo pasaulinio karo metu ir pirmaisiais pokario metais Lietuvos gyventojų tautinė sudėtis gana žymiai pasikeitė ir tai atspindėjo politines ir istorines Lietuvos realijas. Karo ir pokario metu Lietuva neteko daug savo gyventojų. Karo metu buvo nužudyta daug žydų. Jau pirmaisiais pokario metais tautinę gyventojų sudėtį keitė priverstinė ir net prievartinė išorinė migracija: lietuvių emigracija į Vakarus baigiantis karui, lenkų repatriacija, masinis gyventojų trėmimas ir slavų tautybių gyventojų imigracija, vykstant „kadrų politiką“ (Stankūnienė,

1 lentelė. Gyventojų tautinė sudėtis, procentais
Table 1. Population by ethnicity, per cent

Tautybės	1923	1959	1970	1979	1989	2001
Lietuviai	84,2	79,3	80,1	80,0	79,6	83,5
Lenkai	3,3	8,5	7,7	7,3	7,0	6,7
Rusai	2,5	8,5	8,6	8,9	9,4	6,3
Baltarusiai	0,2	1,1	1,5	1,7	1,7	1,2
Ukrainiečiai	0,0	0,7	0,8	1,0	1,2	0,7
Žydai	7,6	0,9	0,8	0,4	0,3	0,1
Vokiečiai	1,4	0,4	0,1	0,1	0,1	0,1
Totoriai	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
Latviai	0,7	0,2	0,1	0,1	0,1	0,1
Romai	0,0	0,0	0,1	0,1	0,1	0,1

 Lietuvos, 1926¹; 1959 Visasąjunginio, 1962; Итоги, 1975; 1989 metų visuotinio, 1991; Gyventojai, 2002.

1995). Palyginti su 1923 m., pirmojo pokarinio gyventojų surašymo, atlikto 1959 m., duomenys rodo, kad tarp Lietuvos gyventojų jau gerokai didesnę dalį sudarė lietuviai (79,3 proc.), rusai (8,5 proc.) ir baltarusiai (1,1 proc.) ir gerokai mažesnę žydai (0,9 proc.), lenkai (8,5 proc.) ir vokiečiai (0,4 proc.) (1 lentelė).

Vėliau Lietuvos gyventojų tautinė sudėtis keitėsi nedaug. 1970 m., 1979 m. ir 1989 m. gyventojų surašymų rezultatai rodo, kad lietuvių dalis buvo beveik stabili – apie 80 proc. 1970–1989 m. lietuvių dalis sumažėjo 0,5 procentiniais punktais (1 lentelė). Pamažu daugėjo rusų, baltarusių, ukrainiečių, tačiau mažėjo lenkų, žydų dalis. Aštunto dešimtmečio pradžioje, leidus į Vakarus išvykti žydams, šios tautybės gyventojų dalis sumažėjo per pusę. Vokiečių, romų, latvių dalis nuo 1970 m. mažai keitėsi (1 lentelė).

¹ 1923 m. surašymo metu į Lietuvos teritoriją neįėjo Vilniaus ir Klaipėdos kraštai.

2. Dabartinė Lietuvos gyventojų tautinė sudėtis

2.1. Bendra situacija

Surašymo duomenys rodo, kad iš viso Lietuvoje 2001 m. gyveno 115 tautybių žmonės, tačiau iš jų tik 29 tautybių buvo 100 ir daugiau žmonių. Didžiausią gyventojų dalį sudarė lietuviai – 83,5 proc. Daugiau nei 6 proc. sudarė lenkai ir rusai, 1,2 proc. – baltarusiai. Kitų tautybių gyventojai sudarė mažiau nei 1 proc. (1 pav.).

Panašu, kad pastaruoju metu pagal tautinę sudėtį Lietuva tampa dar labiau vienalyte valstybe. Šiuolaikinė, išsivysčiusi, moderni ir etniniu požiūriu homogeniška valstybė iš esmės neišsivaizduojama. Tačiau Lietuva, palyginti su kitomis Baltijos valstybėmis, išsiskiria tautiniu vienalytiškumu. Estijoje ir Latvijoje pagrindinės tautybės gyventojų lyginamoji dalis yra gerokai mažesnė nei Lietuvoje. 2000 m. duomenimis, Latvijoje latvių buvo 57,7 proc., Estijoje estų – 67,9 proc. (Population, 2003).

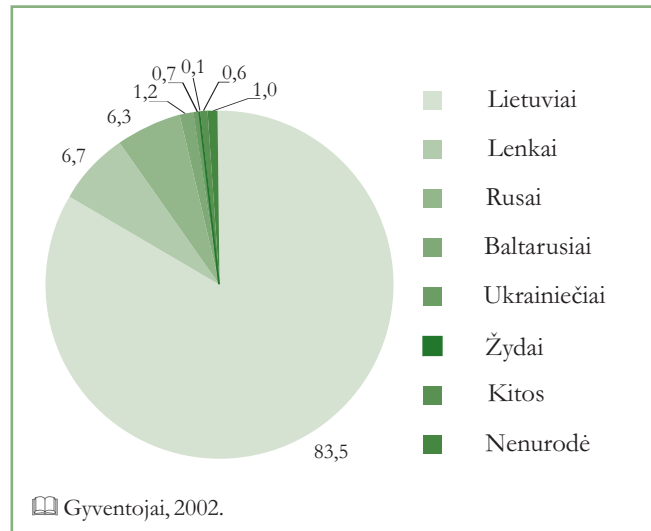
Nors absoliutus lietuvių skaičius sumažėjo iki 2907,3 tūkst. (1989 m. – 2924,3 tūkst.), jų dalis yra didžiausia. Lietuvių dalis padidėjo dėl kitų tautybių, ypač rusų, skaičiaus sumažėjimo. Rusų sumažėjo nuo 344,5 iki 219,8 tūkst. (1 priedas).

Gerokai sumažėjo ir kitų gausiausių tautybių žmonių dalis. Sovietmečiu slavų tautybės gyventojų dalis vis didėjo, o dabar pastebimi priešingi procesai: tarp 1989 m. ir 2001 m. labiausiai sumažėjo rusų (nuo 9,4 proc. iki 6,3 proc.), kiek mažiau baltarusių (nuo 1,7 proc. iki 1,2 proc.), ukrainiečių (nuo 1,2 proc. iki 0,7 proc.). Lenkai, kurie nuo 1959 iki 1989 m. surašymų buvo antroji mažuma po rusų, tapo pirmąja (nuo 7 proc. iki 6,7 proc.). Tai įvyko ne dėl lenkų tautybės gyventojų dalies padidėjimo, bet dėl kitų tautybių, ypač rusakalbių gyventojų, sumažėjimo. Žymiai sumažėjo žydų dalis: nuo 0,3 iki 0,1 proc. (1 lentelė). Kitų tautybių žmonių dalis ženkliai nesikeitė: vokiečių, totorių, latvių, romų dalys žmonių sumažėjo, bet labai nedaug.

Šių pokyčių priežastys labai įvairios. Lietuvių sumažėjimas (2001 m. lietuvių – 17 tūkst. mažiau nei 1989 m.) per pastarąjį dešimtmetį siejamas su didėjančiais emigracijos srautais (Sipavičienė, 1995), taip pat su mažėjančiu natūraliu prieaugiu.

Labiausiai Lietuvoje sumažėjusi rusų (nuo 345 iki 220 tūkst.; 1 priedas) ir kitų slavų tautybių dalis sietina su paskutiniame XX a. dešimtmetyje vykusia emigracija į buvusią SSSR teritoriją (Sipavičienė, 1995;

1 pav. Gyventojų tautinė sudėtis 2001 m., procentais
Figure 1. Population by ethnicity in 2001, per cent

Statistikos, 2002). Politiniai pokyčiai tapo stipria išstumiamąja jėga kitataučiams, nesugebėjusiems integruotis į etnokultūrinę aplinką, tad pirmasis nepriklausomybės metais daugumą emigrantų sudarė būtent slavų tautybės gyventojai: rusai, baltarusiai, ukrainiečiai (Stankūnienė, 1995). 1990–1994 m. emigravo 50,6 tūkst. rusų, 11,6 tūkst. ukrainiečių, 9,5 tūkst. baltarusių (Demografijos, 1995; Demografijos, 1996). Neatmetamos ir kitos tautinės sudėties kitimo priežastys: asimiliacijos su lietuviais, sovietmečiu „aprusėjusių“ lenkų tautinis atgimimas (Pileckas, 2003). Gana stabiliam lenkų tautybės gyventojų skaičiui (sumažėjo tik 0,3 procentiniais punktais) įtakos galėjo turėti tautinis lenkų atgimimas, kompensuojantis dėl asimiliacijos patirtus nuostolius (Pileckas, 2003). Kiek mažiau sumažėjusi lenkų dalis (nuo 7 iki 6,7 proc., atitinkamai nuo 258 iki 235 tūkst.) sietina su natūralaus prieaugio sumažėjimu (Statistikos, 2002). Žydų sumažėjo dėl 1989–1994 m. emigracinės bangos į Vakarų šalis, kai iš Lietuvos daugiausia išvyko žydų (iš Lietuvos 1989–1994 m. emigravo 5,7 tūkst. žydų, tai sudarė 89 proc. migracijos neto; Demografijos, 1995; 1996).

Kaip matome, tautinė gyventojų sudėtis kinta dėl įvairių veiksnių: tiek dėl išorinių politinių pokyčių, tiek ir dėl vidinių, tokių kaip akulturizacija.

2.2. Gyventojų tautinė sudėtis pagal vietas ir jos kaita

Gyventojai pagal tautybę miestuose ir kaimuose. Gyventojų sudėtis pagal tautybę Lietuvos miestuose ir kaimuose keitėsi gana skirtingai. 1923 m. surašymo duomenimis, kaimuose lietuvių dalis buvo didesnė nei miestuose. Lietuviai miestuose sudarė 57,1 proc., o kaimuose net 91 proc. Miestuose tuo metu didelę gyventojų dalį sudarė žydai – 32,2 proc., mažesnę lenkai – 2,9 proc., rusai – 2,5 proc. (Lietuvos, 1926). 1959 m. gyventojų surašymo

2 lentelė. Gyventojų tautinė sudėtis mieste ir kaime 1989 ir 2001 m., procentais

Table 2. Urban and rural population by ethnicity in 1989 and 2001, per cent

Tautybės	Miestas		Kaimas	
	1989	2001	1989	2001
Lietuvių	76,4	81,4	86,3	87,7
Lenkų	6,0	6,0	9,2	8,4
Rusų	12,4	8,2	3,0	2,4
Baltarusių	2,2	1,5	0,8	0,6
Ukrainiečių	1,6	0,9	0,4	0,2
Kitų tautybių	1,4	0,8	0,3	0,4
Nenurodė	-	1,2	-	0,3

📖 2001 m. gyventojų surašymo duomenys.

3 lentelė. Gyventojų tautinė sudėtis apskrityse 2001 m., procentais

Table 3. Population by ethnicity by county in 2001, per cent

	Lietuvių	Lenkų	Rusų	Baltarusių	Ukrainiečių	Kitos ir nenurodžiusieji tautybės
Alytaus	95,3	2,1	1,3	0,4	0,2	0,7
Kauno	93,9	0,5	3,7	0,3	0,3	1,3
Klaipėdos	84,2	0,3	11,4	1,0	1,3	1,8
Marijampolės	98,5	0,2	0,6	0,1	0,1	0,5
Panevėžio	96,3	0,2	2,5	0,2	0,3	0,5
Šiaulių	95,4	0,2	3,0	0,2	0,4	0,8
Tauragės	98,7	0,1	0,6	0,1	0,1	0,4
Telšių	97,4	0,1	1,5	0,2	0,2	0,6
Utenos	77,1	4,5	13,4	2,0	1,1	1,9
Vilniaus	54,9	25,4	11,6	3,6	1,1	3,4

📖 Gyventojai, 2002.

duomenimis, lietuviai miestuose sudarė jau didesnę dalį – 69,1 proc. Miestuose padaugėjo rusų (17 proc.) ir lenkų (6,6 proc.) (1959 Visasąjunginio gyventojų, 1962). 1959–1989 m. gyventojų tautinės sudėties pasikeitimai miestuose ir kaimuose nebuvo dideli. Vykstant migracijai į miestus ne tik iš šalies kaimų, bet ir kitų buvusios SSSR teritorijų, miesto gyventojų tautinė sudėtis tapo kiek margesnė.

2001 m. gyventojų surašymo duomenimis, kaimo gyventojų tautinė sudėtis išlieka vienalytiškesnė nei miesto. Kaime lietuviai sudaro 87,7 proc., mieste – 81,4 proc. (lenkai – 8,4 proc. ir 6 proc., rusai – 2,4 proc. ir 8,2 proc. ir t. t.) (2 lentelė). 2001 m. ir 1989 m. surašymų duomenys rodo, kad kaimo ir miesto tautinė sudėtis ženkliai nepakito. Sumažėjusios daugelio tautybių gyventojų dalys išties atspindi bendras tendencijas visoje šalyje: lietuvių dalis didėja, o kitų tautybių dalis mažėja.

Tiek 1989 m., tiek 2001 m. surašymo duomenys rodo, kad didesnė rusų ir ukrainiečių dalis gyvena mieste, o didesnė lenkų ir lietuvių dalis kaime (2 lentelė).

Matome, kad šiek tiek sumažėjo miesto gyventojų dalis. Miesto gyventojų skaičiaus didėjimo, o kaimo – mažėjimo tendencija buvo pastebėta nuo 1992 m. Tuo metu pagrindinė migracijos kryptis tarp miesto ir kaimo buvo pasukusi priešinga linkme. Be to, tuo metu daugiau miesto gyventojų emigravo į užsienį (2001 m. surašymas, 2002).

Gyventojų tautinė sudėtis apskrityse. Lietuviškiausios yra Tauragės, Marijampolės, Telšių, Panevėžio, Šiaulių ir Alytaus apskritys. Čia lietuviai sudaro daugiau nei 95 proc. gyventojų. Išsiskiria Marijampolės ir Tauragės apskritys, kur lietuvių yra daugiau nei 98 proc. Pagal lietuvių dalį mažai nuo minėtų apskričių atsilieka ir Kauno apskritis, kur lietuviai sudaro 93,9 proc. Mažiau lietuviškos yra Utenos (77,1 proc.), Klaipėdos (84,2 proc.) apskritys ir mažiausiai lietuviška – Vilniaus apskritis 54,9 proc. (3 lentelė).

Vis dėlto lyginti gyventojų pasiskirstymą pagal tautybes tik apskrityse nepakanka, nes kai kurių apskričių teritorijos pasižymi didele tautine įvairove. Tai ypač pastebima Rytų Lietuvoje, kur tautinė sudėtis yra daug margesnė nei likusioje Lietuvos dalyje. Todėl reikėtų nuodugniau patyrinėti tautinę sudėtį smulkesniuose administraciniuose vienetuose – savivaldybėse.

Gyventojų tautinė sudėtis savivaldybėse. Bendra situacija.

Visos savivaldybės, išskyrus Klaipėdos miestą ir daugumą Rytų Lietuvai priklausančių savivaldybių, yra labai lietuviškos: lietuviai sudaro daugiau nei 95 proc. Ypač išsiskiria Rietavo, Šilalės, ir Šakių rajonų savivaldybės, kur lietuvių yra daugiau nei 98 proc. (2 pav.).

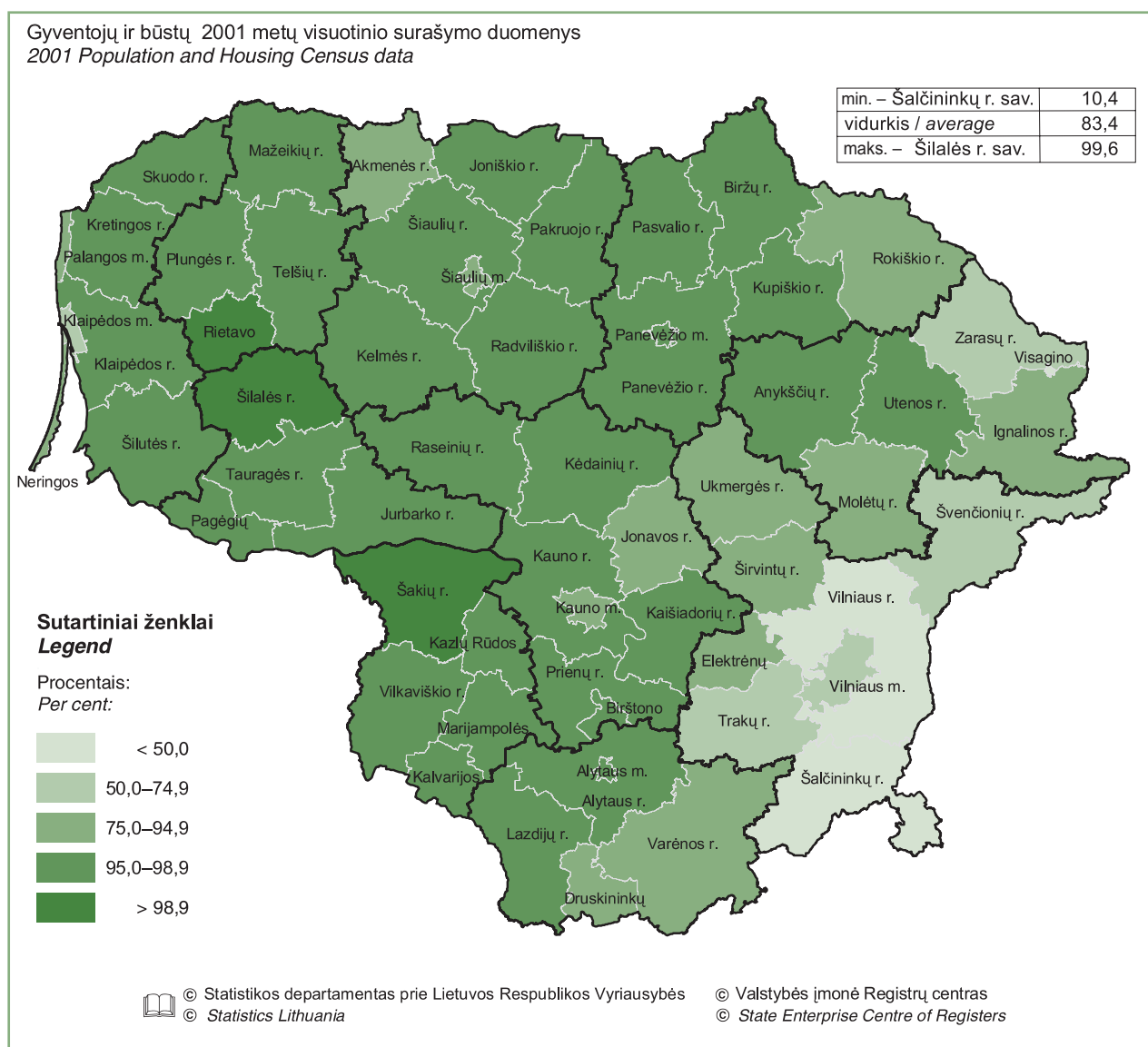
Tuo tarpu Rytų Lietuvos² teritorijoje esančios savivaldybės išsiskiria tautiniu įvairumu. Mažiausia

lietuvių dalis yra Šalčininkų rajono, Visagino miesto ir Vilniaus rajono savivaldybėse (mažiau nei 50 proc.), kiek didesnė Zarasų rajono, Vilniaus miesto, Švenčionių rajono, Klaipėdos miesto, Trakų rajono savivaldybėse (50–74,9 proc.) (2 pav.).

Didžiausia rusų dalis yra Visagino ir Klaipėdos miesto savivaldybėse, lenkų – Šalčininkų ir Vilniaus rajonų savivaldybėse (2 pav.).

2 pav. Lietuvių tautybės gyventojų dalis savivaldybėse, procentais

Figure 2. Population by Lithuanian ethnic group by municipality, per cent

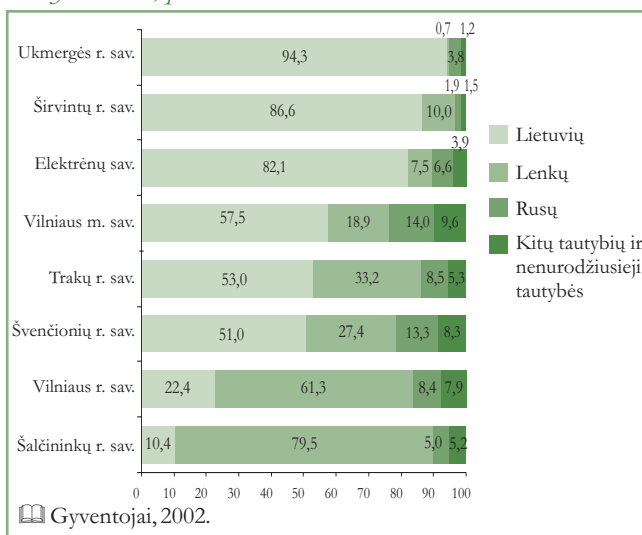
² Eberhardt (1997) ir Pileckas (2004) Rytų Lietuvai priskiria Zarasų, Ignalinos, Švenčionių, Molėtų, Širvintų, Vilniaus, Trakų, Šalčininkų rajonus, Vilniaus ir Druskininkų miestus.

Gyventojų tautinė sudėtis Vilniaus apskrityje. Paanalizavę Vilniaus apskrities savivaldybių gyventojų etninę sudėtį, matome gana margą vaizdą. Vilniaus apskrityje lietuviškiausios yra Ukmergės (94,3 proc.), Širvintų rajonų (86,6 proc.) ir Elektrėnų (82,1 proc.) savivaldybės, mažiausiai lietuviškos – Vilniaus ir Šalčininkų rajonų savivaldybės (3 pav.).

Keliose Vilniaus apskrities rajonų savivaldybėse didelę dalį sudaro lenkai: Šalčininkų – 79,5 proc., Vilniaus – 61,3 proc. Nemaža lenkų dalis yra Trakų ir Švenčionių

3 pav. Vilniaus apskrities savivaldybių gyventojų tautinė sudėtis 2001 m., procentais

Figure 3. Population by ethnicity in the municipalities of Vilnius county in 2001, per cent

4 lentelė. Didžiųjų miestų gyventojų tautinė sudėtis, procentais

Table 4. Population by ethnicity in major cities, per cent

	Metai	Vilnius	Kaunas	Klaipėda	Šiauliai	Panevėžys
Lietuvių	1989	50,5	88,0	63,0	85,0	91,8
	2001	57,8	92,9	71,3	92,8	95,8
Lenkų	1989	18,8	0,6	0,5	0,3	0,3
	2001	18,7	0,4	0,4	0,2	0,2
Rusų	1989	20,2	8,3	28,2	10,5	5,9
	2001	14,0	4,4	21,3	4,8	2,9
Baltarusių	1989	5,3	0,7	2,7	0,8	0,4
	2001	4,1	0,3	1,9	0,4	0,2
Kitos tautybės ir nenurodę tautybės	1989	5,2	2,4	5,6	3,3	1,5
	2001	5,5	2,0	5,1	1,8	0,9

Gyventojai, 2002.

rajonų savivaldybėse (33,2 proc. ir 27,4 proc.). Rusų didžiausia dalis yra Vilniaus ir Švenčionių rajonų savivaldybėse (čia rusų tautybės gyventojai sudaro daugiau nei 10 proc.). Kiek mažesnė rusų dalis – Trakų rajono, Vilniaus rajono, Elektrėnų savivaldybėse (mažiau nei 10 proc.) (3 pav.).

Jei tautinių mažumų dalis, ypač rusų, Rytų Lietuvoje tarp 1989 m. ir 2001 m. surašymų gerokai sumažėjo, tai lenkų dalis žymiai nesikeitė. Tai patvirtina 1989 m. ir 2001 m. surašymų duomenys: visoje Rytų Lietuvos teritorijoje lenkų sumažėjo 0,5 procentiniais punktais, tuo tarpu rusų – 4,6 procentiniais punktais (Pileckas, 2003).

Labiausiai nelietuviška Lietuvoje yra Šalčininkų rajono savivaldybė (89,6 proc. gyventojų – nelietuviai), taip pat Visagino miesto savivaldybė, kur nelietuviai sudaro 85 proc. Pagal tautinę sudėtį gana margos yra ir kitos Utenos apskrities rajonų savivaldybės: Molėtų, Ignalinos, Zarasų (Gyventojai, 2002).

Toks įvairių Lietuvos regionų tautinės sudėties savitumas formavosi kaip valstybinių sienų keitimosi padarinys, taip pat ir kaip gyventojų migracijos pasekmė (Lietuva, 2004).

Gyventojų tautinė sudėtis didžiuosiuose miestuose.

Lietuviškiausi miestai šalyje yra Panevėžys, Kaunas ir Šiauliai. Juose lietuviai sudaro daugiau nei 90 proc. Šie miestai dar lietuviškesni tapo atkūrus nepriklausomybę. Šiauliuose sumažėjo rusų, baltarusių ir lenkų. Panašūs pokyčiai vyko ir Panevėžyje (4 lentelė). Šie pokyčiai susiję su kitataučių emigracija po nepriklausomybės atkūrimo. Šiauliuose ir Panevėžyje nunykus sovietmečiu vystytai karinei pramonei, dalis kitataučių išsikėlė iš šių miestų.

Mažiau homogeniška tautine sudėtimi pasižymi Klaipėda ir Vilnius. Lietuvių dalis šiuose miestuose yra gerokai mažesnė. Tautine sudėtimi Klaipėda panaši į Vilnių, tik Vilniuje didesnė dalis lenkų ir mažesnė dalis rusų nei Klaipėdoje. Nuo 1989 m. Klaipėdoje lietuvių dalis padidėjo, o lenkų, rusų, baltarusių – sumažėjo (4 lentelė).

2001 m. Vilniuje lietuviai sudarė tik kiek daugiau nei pusę gyventojų – 57,8 proc., lenkai – 18,7 proc., rusai – 14 proc., baltarusiai – 4 proc. (4 lentelė). Vilnius yra pats daugiatautiškiausias Lietuvos miestas. Be to, čia gyvenančių kitų tautybių žmonės sudaro didelę dalį tos tautybės šalies gyventojų (Stanaitis, 2003). 2001 m. surašymo duomenys rodo, kad atkūrus nepriklausomybę Vilniaus mieste ypač sumažėjo rusų ir kitų slavų tautybių gyventojų: baltarusių, ukrainiečių (4 pav.). Lietuvių skaičius – atvirkščiai – padidėjo. Lenkų tautybės gyventojų dalis Vilniaus mieste nuo 1989 iki 2001 m. mažai tepasikeitė, tačiau labai sumažėjo žydų dalis (nuo 1,6 iki 0,5 proc.) (4 pav.).

Taigi išanalizavus tautinę gyventojų sudėtį atskirose apskrityse, savivaldybėse ir didžiuosiuose miestuose matome, kad tautinei gyventojų kaitai nemažą įtaką turėjo nepriklausomybės atkūrimas: dėl migracijos stebimas tautinių mažumų, ypač rusakalbių, sumažėjimas, tačiau neatmetamos ir akultūrizacijos, asimiliacijos priežastys. Akivaizdu, kad tautybė yra „adaptivi“: ji neatsiejama nuo kintančių politinių, ekonominių sąlygų (Bernstein, 1984).

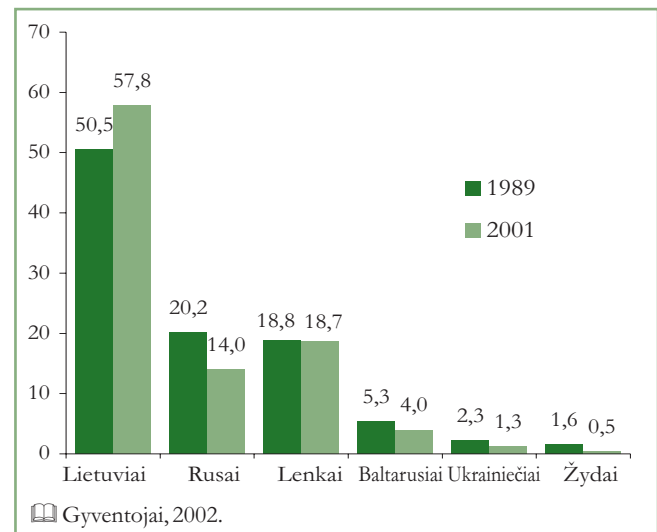
2.3. Gyventojų tautinė sudėtis pagal amžių

Svarbu patyrinėti atskirų tautinių grupių amžiaus struktūrą, nes, pasak A. Stanaičio (2003), ji rodo tautinių grupių gyvybingumą ir jų tolimesnės raidos perspektyvą.

Jauniausia amžiaus struktūra pasižymi lietuviai: tarp lietuvių didesnę dalį nei tarp kitų tautybių gyventojų sudaro vaikai (0–14 metų) bei jauno ir brandaus amžiaus (15–59 metų) ir mažiausią – senyvo amžiaus (60 metų ir vyresni) žmonės. Gana panaši yra ir lenkų tautinės grupės amžiaus struktūra. Tuo tarpu rusų, baltarusių ir ukrainiečių amžiaus struktūra yra senesnė: tarp jų mažesnę dalį sudaro vaikai ir didesnę – senyvo amžiaus žmonės (5 pav.). Senesnei rusų, ukrainiečių, baltarusių amžiaus struktūrai įtakos matyt turėjo migracijos procesai (išvažiavo jaunesnio amžiaus žmonės), taip pat asimiliacijos su lietuviais procesai (jaunesnieji paprastai imlesni kalbai, lengviau integruojasi į dominuojančią kultūrą).

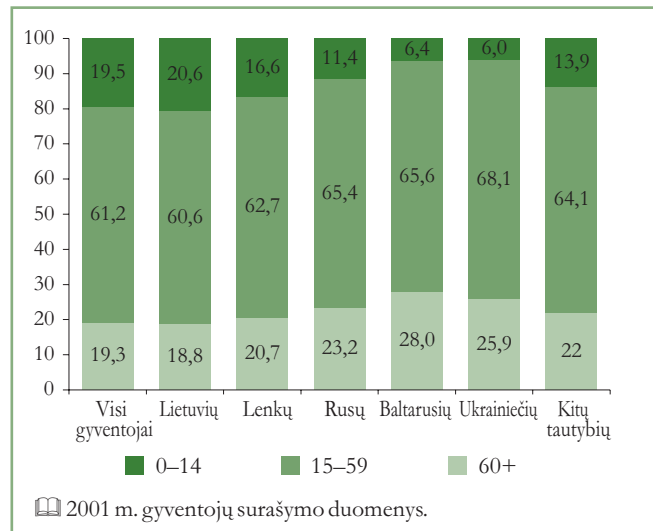
4 pav. Gausiausių tautybių dalis tarp Vilniaus gyventojų 1989 m. ir 2001 m., procentais

Figure 4. Population of the largest ethnic groups in Vilnius in 1989 and 2001, per cent

5 pav. Gausiausių tautybių gyventojų sudėtis pagal amžių 2001 m., procentais

Figure 5. Population of the largest ethnic groups by age in 2001, per cent

2.4. Tautinė sudėtis ir kalbų mokėjimas

Kalba yra vienas iš svarbiausių tautinę tapatybę nusakančių kriterijų. Be to, tai vienas iš svarbiausių prisitaikymo prie vietovės, kurioje gyvenama, požymių.

Dauguma pačių gausiausių tautinių grupių atstovų gimtąją kalbą nurodė savo tautybės kalbą (lietuviai – 96,7, lenkai – 80, rusai – 89 proc.). Tuo tarpu mažesnių tautinių grupių atstovai jau rečiau kalba savo tautybės kalba: baltarusių – 34,1 proc., ukrainiečių – 35,2 proc., žydų – 13,7 proc., vokiečių – 24,8 proc., totorių – 14,2 proc. Išimtis būtų tik romai ir latviai, kurių 73,2 proc. ir 54 proc. kalba savo tautybės kalba (5 lentelė).

5 lentelė. Kai kurių tautybių gyventojai, gimtąja kalba nurodę savo tautybės kalbą, procentais

Table 5. Population of some ethnic groups who indicated the language of their ethnic group as their native language, per cent

	1989	2001
Lietuviai	99,6	96,7
Lenkai	85,0	80,0
Rusai	95,6	89,2
Baltarusiai	40,5	34,1
Ukrainiečiai	51,1	35,2
Žydai	35,7	14,2
Vokiečiai	42,1	24,8
Totoriai	32,3	14,2
Latviai	68,6	53,8
Romai	81,8	73,2
Armėnai	61,0	50,9

📖 Gyventojai, 2002.

6 lentelė. Miesto ir kaimo gyventojai, gimtąja kalba nurodę savo tautybės kalbą, ir gyventojai, mokantys kitą (-as) kalbą (-as), procentais

Table 6. Urban and rural population who indicated the language of their ethnic group as their mother tongue and population by command of other languages, per cent

Skaitlingiausias tautybės	Gimtoji kalba – savo tautybės kalba		Mokantys kitą (-as) kalbą (-as)
	Mieste	Kaime	
Lietuviai	95,4	99,1	68,6
Lenkai	73,9	88,8	89,2
Rusai	89,8	85,2	75,8
Baltarusiai	31,6	46,3	84,5
Ukrainiečiai	33,7	46,4	83,4
Žydai	13,9	8,1	78,7
Totoriai	16,3	7,5	83,9
Vokiečiai	22,6	31,0	79,7
Romai	73,3	72,7	71,5
Latviai	51,6	59,3	91,9
Armėnai	50,1	58,0	82,7

📖 Gyventojai, 2002.

Išvados

Lietuvai atkūrus nepriklausomybę, gyventojų tautinė sudėtis pastebimai pakito. 2001 m. surašymo duomenimis, Lietuvos gyventojų tautinė sudėtis tapo dar vienalytiškesnė: lietuviai sudarė 83,5 proc. visų gyventojų. Lenkai, kurie buvo antroji tautinė mažuma, tapo pirmąja, rusai – antrąja. Nuo 1989 iki 2001 m. dėl emigracijos labai sumažėjo slavų tautų gyventojų ir žydų.

Kaimo gyventojų tautinė sudėtis vienalytiškesnė nei miesto. Didesnė rusų ir ukrainiečių dalis gyvena mieste, o didesnė lenkų ir lietuvių dalis – kaime. Lietuviškiausios yra Marijampolės ir Tauragės apskritys, mažiausiai lietuviška – Vilniaus apskritis. Tautiniu įvairumu pasižymi Vilniaus

Palyginus šiuos duomenis su 1989 m. surašymo duomenimis, akivaizdu, kad sumažėjo beveik visų tautybių gyventojų, kurie gimtąja kalba nurodė savo tautybės kalbą, dalis. Lietuviams tai nebuvo būdinga, kiek mažiau būdinga lenkams, rusams, baltarusiams, o kitos mažesnes tautines grupes 2001 m. rečiau nei 1989 m. gimtąja kalba įvardijo savo tautybės kalbą (ukrainiečiai, žydai, vokiečiai, totoriai, kiek mažiau latviai, romai, armėnai) (5 lentelė). Priežasčių tikriausiai reikėtų ieškoti asimiliacijos procesuose, kurie sustiprėjo Lietuvai atkūrus nepriklausomybę.

Skirtumai tarp įvairių tautybių miesto ir kaimo gyventojų, gimtąja kalba nurodant savo tautybės kalbą, nėra dideli. Šiek tiek daugiau kaime nei mieste gyvenančių lietuvių gimtąja kalba nurodo lietuvių kalbą. Ši tendencija (tautybės kalba – gimtoji kalba) taip pat labiau būdinga kaime gyvenantiems lenkams, baltarusiams, ukrainiečiams, vokiečiams, latviams, armėnams. Tačiau skirtumai nėra statistikai reikšmingi. Rusai, žydai, totoriai, romai, atvirksčiai, – mieste gyvenantieji dažniau savo tautybės kalbas įvardija kaip gimtąsias (6 lentelė).

Gyventojai pagal kitos (-ų) kalbos (-ų) mokėjimą yra pasiskirstę panašiai. Skirtumai nėra statistikai reikšmingi. Kiek labiau išsiskiria latviai (91,9 proc.) ir lenkai (89,2 proc.), kurie moka be gimtosios ir kitas kalbas. Lietuviai rečiausiai moka kitą (-as) kalbą (-as) (69 proc.) ir tai natūralu: kitų tautybių gyventojams labiau reikia mokėti kitą kalbą, nes jų gimtoji kalba ir gyvenamosios šalies kalba skiriasi.

apskirtyje esančios savivaldybės, ypač Vilniaus ir Šalčininkų rajonų savivaldybės. Tuo tarpu lietuviškiausios Lietuvoje yra Rietavo, Šilalės ir Šakių rajonų savivaldybės (lietuvių daugiau nei 98 proc.). Lietuviškiausi miestai – Panevėžys, Kaunas, Šiauliai, mažiausiai lietuviški – Klaipėda ir Vilnius.

Gyventojų tautinės sudėties pagal amžių analizė rodo, kad jaunesne amžiaus struktūra pasižymi lietuviai, senesne – rusai, baltarusiai ir ukrainiečiai. Gausiausių tautinių grupių atstovai gimtąja kalba nurodė savo tautybės kalbą, o mažesnių tautinių grupių atstovai rečiau kalba savo tautybės kalba.

Literatūra

1. 1959 m. Visasąjunginio gyventojų surašymo duomenys (*Lietuvos TSR miestai ir rajonai*), Vilnius: Valstybinė statistikos leidykla, Lietuvos skyrius, 1962.
2. 1989 metų visuotinio gyventojų surašymo duomenys, Vilnius: Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, 1991.
3. 2000 Round of Population and Housing Censuses in Estonia, Latvia and Lithuania, Vilnius: Statistical Office of Estonia, Central Statistical Bureau of Latvia, Statistics Lithuania, 2003.
4. 2001 m. surašymas: Lietuvos tautinė sudėtis vienalytiškiausia, 2002, http://verslas.banga.lt/lt/zb/download/3dd0d9be2c140/Tautine_sudetis.pdf?vbanga2.
5. BERNSTEIN, G. 1984: Ethnicity: The Search for Characteristics and Context. *Theory in Practice*. Vol. 23, No. 2., 98–103.
6. *Demografijos metraštis 1994*, Vilnius: Statistikos Departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, 1995.
7. *Demografijos metraštis 1995*, Vilnius: Statistikos Departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, 1996.
8. EBERHARDT, P. 1997: *Przemiany narodowosciowe na Litwie*. Warszawa.
9. *Gyventojai pagal išsilavinimą, gimtąją kalbą ir kalbų mokėjimą*, Vilnius: Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, 2002.
10. *Gyventojai pagal lytį, amžių, tautybę ir tikybą*, Vilnius: Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, 2002.
11. *Itogi Vsesojuznoj perepisi naselenija 1970 goda Litovskoi SSR*, Vilnius: Central'noe statističeskoe upravlenie pri Sovete ministrov Litovskoi SSR, 1975.
12. *Lenkai Lietuvoje / Lietuviai Lenkijoje*, Vilnius–Varšuva: Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, 1994.
13. *Lietuva stojant į Europos Sąjungą: ekonominė, sociologinė ir demografinė padėties analizė*. Lazutka, R., Matulionis, A.V., Stankūnienė, V. red., Vilnius: Socialinių tyrimų institutas, 2004.
14. *Lietuvos gyventojai. 1923 m. rugsėjo 17 d. surašymo duomenys*, Kaunas: Finansų ministerija, 1926.
15. PILECKAS, M. 2003: Rytų Lietuvos gyventojų nacionalinės sudėties kaita atkūrus Lietuvos valstybingumą. *Geografija* 39 (1), 40–45.
16. SIPAVIČIENĖ, A. 1995: Lietuvos gyventojų migracijos istorinė apžvalga. *Lietuvos demografiniai pokyčiai ir gyventojų politika*, Vilnius: Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas.
17. STANAİTIS, A. 2003: Tautiniai pokyčiai Vilniaus mieste XX a. II pusėje. *Geografija* 39 (1), 33–39.
18. STANAİTIS, A., ADLYS, T. 1973: *Lietuvos TSR gyventojai*, Vilnius: Mintis.
19. STANKŪNIENĖ, V. 1995: *Demografinių procesų valdymas. Teorija ir patyrimas*, Vilnius: Technika.

Priedai

1 priedas. Gyventojų tautinė sudėtis, tūkst.*Annex 1. Population by ethnicity, thous.*

	1923	1959	1970	1979	1989	2001
Lietuviai	1701,9	2150,8	2506,8	2712,2	2924,3	2907,3
Lenkai	65,6	230,1	240,2	247,0	258,0	235,0
Rusai	50,5	231,0	268,0	303,5	344,5	219,8
Baltarusiai	4,4	30,3	45,4	57,6	63,2	42,9
Ukrainiečiai	0,0	17,7	25,1	32,0	44,8	22,5
Žydai	153,7	24,7	23,5	14,7	12,4	4,0
Vokiečiai	29,2	11,2	1,9	2,6	2,1	3,2
Totoriai	1,0	3,0	3,5	4,0	5,2	3,2
Latviai	14,9	6,3	5,1	4,4	4,2	3,0
Romai	0,3	1,2	1,9	2,3	2,7	2,6

 Gyventojai, 2002.

2 priedas. Gausiausių tautybių gyventojų sudėtis pagal amžių, procentais*Annex 2. Population of the largest ethnic groups by age, per cent*

Amžius	Iš viso	Lietuviai	Lenkai	Rusai	Baltarusiai	Ukrainiečiai	Kitos tautybės	Nenurodė
iki 15	19,5	20,6	16,6	11,4	6,4	6,0	13,9	30,2
15–19	7,6	7,8	7,0	6,7	4,5	3,8	5,9	12,3
20–24	6,8	7,0	6,5	6,2	4,3	4,4	5,6	8,9
25–29	6,9	7,0	6,8	6,0	4,0	5,1	5,5	8,7
30–34	7,3	7,4	7,5	6,4	5,8	6,6	7,2	8,4
35–39	7,8	7,7	8,2	8,0	9,6	10,0	9,3	9,0
40–44	7,6	7,4	8,2	9,2	11,8	10,3	9,1	5,6
45–49	6,3	5,9	6,6	9,3	10,6	11,0	8,1	5,9
50–54	5,6	5,2	6,4	8,8	8,7	10,1	7,8	3,5
55–59	5,3	5,3	5,6	4,8	6,2	6,7	5,4	2,2
60–64	5,2	5,0	5,7	6,9	9,0	9,8	6,7	1,9
65+	14,0	13,8	15,1	16,3	19,0	16,1	15,2	2,8

 Gyventojai, 2002.

Margarita Gedvilaitė

GYVENTOJAI PAGAL TIKYBĄ

Tik atkūrus nepriklausomą Lietuvą religijos išpažinimo laisvė iš tiesų tapo vienu iš svarbiausių žmogaus teisių elementų. Sovietmečiu nebuvo galimybės analizuoti gyventojų sudėtį pagal tikybą. Klausimai apie tikybą nebuvo užduodami nei gyventojų surašymų, nei sociologinių tyrimų metu (2001 m. Surašymas, 2006). Šiuo metu žmogaus teisė „laisvai pasirinkti bet kurią religiją arba tikėjimą ir vienas ar su kitais, privačiai ar viešai ją išpažinti, atlikinėti religines apeigas, praktikuoti tikėjimą ir mokyti jo“ yra įrašyta Lietuvos Konstitucijoje (26 straipsnis) (Lietuvos, 1992).

Lietuvos valstybė pripažįsta devynias Lietuvos istorinio, dvasinio bei socialinio palikimo dalį sudarančias tradicines Lietuvoje egzistuojančias religines bendruomenes ir bendrijas: lotynų apeigų katalikų, graikų apeigų katalikų, evangelikų liuteronų, evangelikų reformatų, ortodoksų (stačiatikių), sentikių, judėjų, musulmonų sunitų ir karaimų (Lietuvos, 1995). Kitos religinės bendruomenės traktuojamos kaip netradicinės. Todėl atsižvelgiant į egzistuojančią teisinę bazę, surašymo metu buvo žymima viena iš šių išvardintų tikybų arba įrašoma ta tikyba, kurią nurodė respondentas.

1. Gyventojai pagal tikėjimo deklaravimą

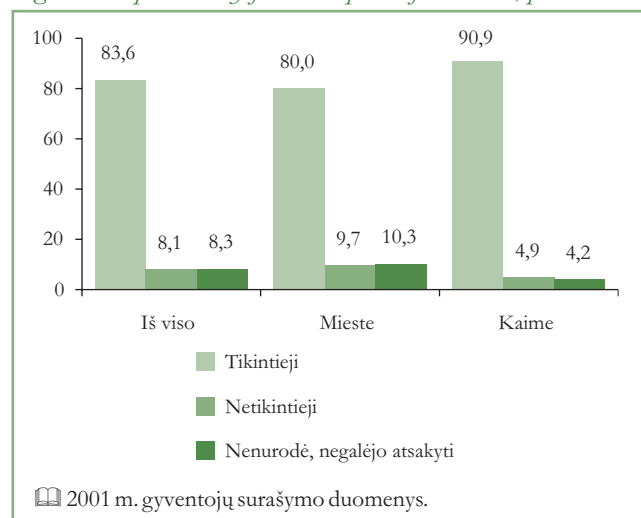
Gyventojai pagal tikėjimo deklaravimą: bendra situacija. 2001 m. surašymo metu respondentai buvo klausiami, ar jie yra tikintys ir kokiai tikybai save priskiria. Kaip parodė surašymo rezultatai, dauguma gyventojų save priskyrė tikintiesiems (84 proc.). Netikinčiųjų ir tų, kurie nenurodė ar negalėjo atsakyti į klausimą „ar jūs tikintis?“, dalis yra nedidelė ir kiekvienoje grupėje sudaro po 8 proc. (1 pav.).

Toks didelis tikinčiųjų skaičius Lietuvoje išties yra įspūdingas. Tačiau reikėtų pastebėti, kad šis tikinčiųjų skaičius neparodo šalies gyventojų religingumo. Klausimai apie religines apeigas ir praktikas, kurie leistų įvertinti gyventojų religingumą, nebuvo užduodami, o savęs priskyrimas konkrečiai religinei bendruomenei nebūtinai reiškia, kad tikintysis laikosi ir išpažįsta religijos dogmas, meldžiasi, dalyvauja apeigose. Tačiau tarptautiniai sociologiniai tyrimai vis dėlto atskleidžia didesnę Lietuvos gyventojų religingumą, palyginti su kitų Baltijos šalių gyventojais. Pagal Bruce (2000) (remiasi Brierley 1997, Inglehart, Basanez ir Moreno 1998), Lietuvos gyventojai iš Baltijos šalių išsiskiria tuo, kad dažniau nurodo, jog priklauso Bažnyčiai (Lietuvoje – 46 proc. katalikų, Latvijoje – 23 proc. ortodoksų, Estijoje – 15 proc. liuteronų), dalyvauja bažnytinėse apeigose bent kartą per mėnesį (Lietuvoje – 31 proc. katalikų, Latvijoje – 16 proc. ortodoksų, Estijoje 9 proc. – liuteronų).

Gyventojai pagal tikėjimo deklaravimą, vietovę ir lytį. 2001 m. surašymo duomenys rodo, kad tikinčiųjų dalis kaimuose yra kiek didesnė nei miestuose.

1 pav. Gyventojai pagal tikėjimo deklaravimą ir gyvenamą vietovę, procentais

Figure 1. Population by faith and place of residence, per cent

1 lentelė. Gyventojai pagal tikėjimo deklaravimą, gyvenamą vietovę ir lytį, procentais

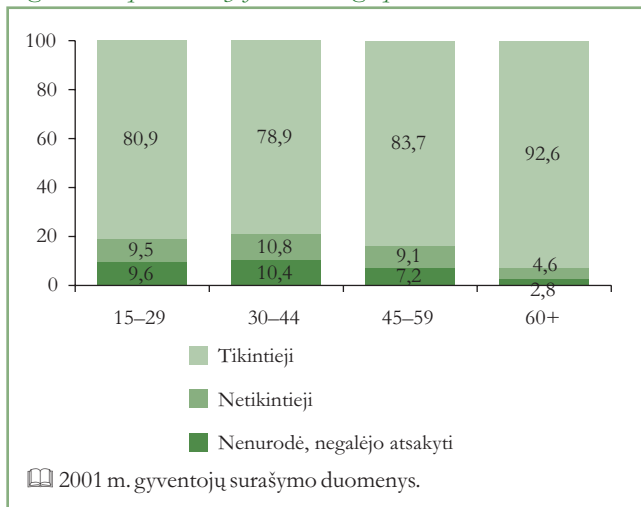
Table 1. Population by faith, place of residence and sex, per cent

	Tikintieji	Netikintieji	Nenurodė, negalėjo atsakyti
Iš viso			
Vyrai	44,4	62,7	54,7
Moterys	55,6	37,3	45,3
Miestas			
Vyrai	43,0	61,4	54,1
Moterys	57,0	38,6	45,9
Kaimas			
Vyrai	46,9	68,0	57,9
Moterys	53,1	32,0	42,1

2001 m. gyventojų surašymo duomenys.

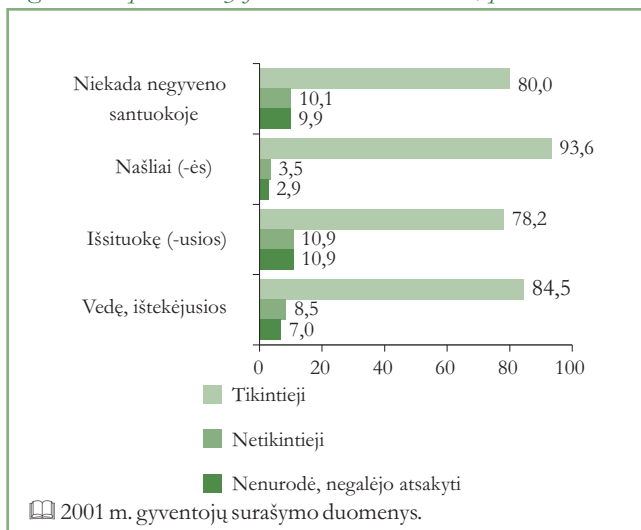
2 pav. Gyventojai pagal tikėjimo deklaravimą ir amžių, procentais

Figure 2. Population by faith and age, per cent

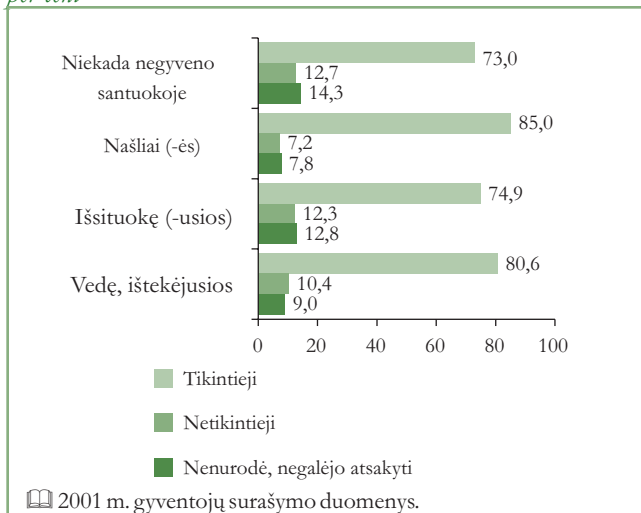
3 pav. Gyventojai pagal tikėjimo deklaravimą ir santuokinę padėtį, procentais

Figure 3. Population by faith and marital status, per cent

4 pav. 30–49 metų gyventojai pagal tikėjimo deklaravimą ir santuokinę padėtį, procentais

Figure 4. Population aged 30–49 by faith and marital status, per cent

Atitinkamai mieste yra daugiau netikinčiųjų ir negalėjusių atsakyti apie savo tikėjimą (beveik dvigubai daugiau nei kaime) (1 pav.). Tai galima būtų paaiškinti vyresne kaimo gyventojų amžiaus struktūra, įtakos galėtų turėti ir stipresnės kaimo gyventojų tradicinės vertybės.

Egzistuoja skirtumai tarp tikėjimą deklaravusių vyrų ir moterų – tiek miestuose, tiek kaimuose tikinčių moterų dalis yra didesnė nei vyrų. Netikinčiųjų ir negalėjusių atsakyti apie savo tikėjimą dalis atitinkamai yra didesnė tarp vyrų tiek miestuose, tiek ir kaimuose (1 lentelė). Šiuo požiūriu Lietuvos situacija atkartoja universalias ir daugeliu tyrimų fiksuotas tendencijas: moterys dažniau nei vyrai tapatina save su tikinčiaisiais.

Gyventojai pagal tikėjimo deklaravimą ir amžių. Pagal tikėjimo deklaravimą ir amžių labai ryškių skirtumų nėra. Tradiciškai kiek labiau išsiskiria senyvo amžiaus (60 metų ir vyresni) gyventojai, kurie dažniau save tapatina su tikinčiaisiais nei jaunesni. Netikinčiųjų daugiausiai yra tarp jaunesnio amžiaus gyventojų: jaunimo (15–29 metų) ir brandaus darbingo amžiaus (30–44 metų.). Įdomu tai, kad didžiausia netikinčiųjų dalis yra ne paties jauniausio amžiaus, o 30–44 metų gyventojų grupėje (2 pav.). Hipotetiškai galima teigti, kad šio amžiaus gyventojų religinės nuostatos yra labiausiai paveiktos sovietmečio ideologijos.

Gyventojai pagal tikėjimo deklaravimą ir santuokinę padėtį. Našliai (-ės) ir vedę, ištekėjusios yra labiau tikintys nei kitą santuokinę padėtį turintys gyventojai. Tam įtakos galėtų turėti vyresnė jų amžiaus struktūra. Tačiau neatmestina ir prielaida, kad niekuomet negyvenę santuokoje ir išsituokę galbūt mažiau laikosi tradicinių vertybių. Tuo tarpu vedę, ištekėjusios, našliai (-ės), matyt, labiau remiasi religija pagrįstomis vertybėmis ir normomis.

Ši tendencija pasitvirtina ir paanalizavus brandaus amžiaus (30–49 metų) respondentų, kurie jau turi susiformavusią nuomonę dėl tikėjimo deklaravimo ir kurių nuomonės neturėtų lemti amžiaus struktūra, atsakymus. Kaip matome 4 pav., labiau tikintys yra vedę, ištekėjusios ir našliai (-ės), tuo tarpu didesnė dalis netikinčiųjų yra tarp niekuomet negyvenusiųjų santuokoje ar išsituokusiųjų. Galbūt galima būtų teigti, kad religija grįstos vertybės ir normos gali turėti įtakos vedybinei elgsenai.

2. Gyventojai pagal tikybą

Gyventojai pagal tikybą Lietuvoje: istorinė perspektyva. Kaip jau buvo minėta, nėra duomenų apie Lietuvos gyventojų sudėtį sovietmečiu pagal tikybą ir priklausymą kuriai nors religinei bendruomenei. Todėl norint aptarti religijos pasikeitimus visuomenėje istoriniu aspektu, tenka naudotis tarpukario duomenimis. 1923 m. gyventojų surašymo metu buvo užregistruota 30 skirtingų tikybų: katalikų tikybą išpažino 85,72 proc., judėjų – 7,65, evangelikų liuteronų – 3,28, sentikių – 1,59, stačiatikių – 1,13, evangelikų reformatų – 0,53 ir musulmonų sunitų – 0,05 proc., o kitas tikybas išpažino tik 0,05 proc. Lietuvos gyventojų (Lietuvos, 1926). Nors šie duomenys dėl skirtingos tuometinės ir dabartinės Lietuvos teritorijų yra sunkiai palyginami, vis dėlto 2001 m. surašymo duomenys rodo gana panašią katalikų tikėjimą išpažįstančiųjų dalį – 79 proc. Išskyrus Romos katalikus, tik vienos tikybos gyventojai sudaro daugiau nei 1 proc. (stačiatikių – 4,1 proc.). Visų kitų tikybų gyventojai sudaro mažiau nei 1 proc. (2 lentelė). Taigi kaip ir tautybės, taip ir tikybos atžvilgiu Lietuvai būdingas homogeniškumas.

Gyventojai pagal tikybą ir gyvenamą vietovę. Gyventojų pasiskirstymas pagal tikybą ir gyvenamą vietovę rodo, kad miesto gyventojų religinė sudėtis yra gerokai margesnė nei kaimo. Beveik 90 proc. kaimo gyventojų sudaro Romos katalikai. Tuo tarpu mieste Romos katalikų dalis yra mažesnė (74 proc.), tačiau didesnė dalis stačiatikių, kitų tikybų žmonių, čia taip pat didesnė dalis nepriskiriančiųjų savęs nė vienai tikybai (5 pav.). Šie skirtumai susiję su tautine gyventojų sudėtimi. Tarp gyvenančių kaime didesnė dalis lietuvių ir lenkų, tad atitinkamai ir Romos katalikų dalis kaimuose yra didesnė nei miestuose. Kadangi slavų tautybių gyventojų dalis yra didesnė miestuose, tad ir stačiatikių dalis miestuose yra didesnė.

Gyventojai pagal tikybą apskrityse. Analizuojant tikybas įvairiuose Lietuvos regionuose, akivaizdu, kad didžiausia Romos katalikų dalis yra lietuviškiausiose apskrityse: Alytaus, Marijampolės, Telšių, Tauragės, Panevėžio, Kauno. Šiose apskrityse Romos katalikai sudaro daugiau nei 80 proc. Didesnė evangelikų liuteronų, evangelikų reformatų dalis taip pat yra etniniu požiūriu lietuviškesnėse apskrityse –

2 lentelė. Pagrindinės Lietuvos gyventojų išpažįstamos tikybos¹, procentais

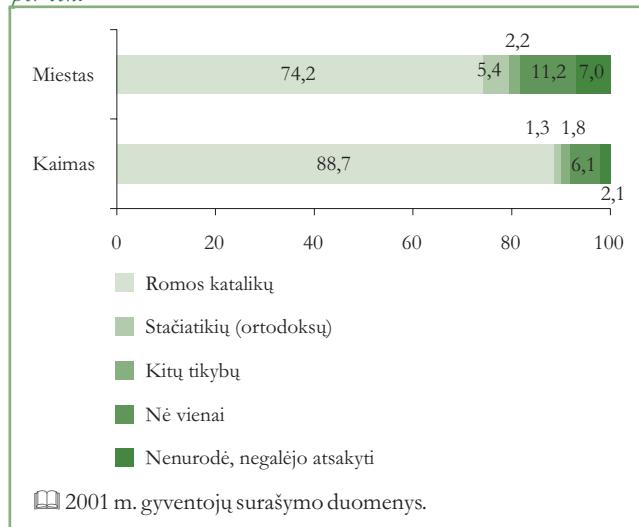
Table 2. Population by main religious confessions, per cent

Tikybos	Proc. nuo bendro gyventojų skaičiaus
Romos katalikų	79,0
Stačiatikių (ortodoksų)	4,1
Sentikių	0,8
Evangelikų liuteronų	0,6
Evangelikų reformatų	0,2
Jehovos liudytojų	0,1
Musulmonų sunitų	0,1
Visos evangelijos Bažnyčios	0,1
Kitų tikybų	0,3

Gyventojai, 2002.

5 pav. Gyventojai pagal tikybą miestuose ir kaimuose, procentais

Figure 5. Urban and rural population by religious confession, per cent

Tauragės ir Panevėžio, taip pat Klaipėdoje (3 lentelė).

Tautiniu požiūriu margesnėse apskrityse – Vilniaus, Utenos, Klaipėdos – Romos katalikų dalis mažesnė (nuo 71 iki 79 proc.) ir atitinkamai didesnė stačiatikių dalis (3 lentelė.). Šiose apskrityse nemažą dalį gyventojų sudaro rusakalbiai. Vilniuje ir Klaipėdoje taip pat daugiau nei kitose apskrityse yra kitų tikybų gyventojų. Didžiausia sentikių dalis yra Utenos apskrityje, musulmonų sunitų – Alytaus ir Vilniaus apskrityse. Pastarosiose tarp visų didžiausią dalį sudaro totoriai (po 0,2 proc., atitinkamai 462 totoriai Alytaus apskrityje ir 1678 Vilniaus apskrityje).

¹ Gyventojų pagal tikybą absoliutūs skaičiai yra pateikti 1 priede.

Jehovos liudytojai, kurie priskiriami prie netradicinių religijų, yra pasiskirstę gerokai įvairiau (tiek lietuviškose, tiek nelietuviškose apskrityse). Tą patį galima pasakyti ir apie visos evangelijos Bažnyčios tikėjimo, kuriam save priskiriantys gyventojai yra pasiskirstę tiek labiau lietuviškose, tiek tautiškai margesnėse apskrityse (3 lentelė).

Analizuojant, kaip įvairių tikybių gyventojai pasiskirstę apskrityse, paaiškėjo, kad Romos katalikai labiausiai susitelkę Vilniaus ir Kauno apskrityse. Stačiatikiai, sentikiai, musulmonai sunitai ir visos evangelijos Bažnyčios tikybių gyventojai labiausiai susitelkę Vilniaus apskrityje, evangelikai liuteronai – Klaipėdos, evangelikai reformatai – Panevėžio apskrityje, Jehovos liudytojai – Kauno apskrityje (1 priedas).

Toks gyventojų pasiskirstymas pagal tikybas akivaizdžiai yra susijęs su istoriniais ir tautinės gyventojų sudėties pokyčiais. Kintant tautinei gyventojų sudėčiai, kartu keitėsi religinė gyventojų sudėtis.

Gyventojai pagal tikybių savivaldybėse. Visose savivaldybėse didžiausia yra Romos katalikų dalis. Ypač išsiskiria lietuviškos Šilalės rajono ir Alytaus rajono savivaldybės, kur Romos katalikų yra daugiau nei 95 proc. Daugiausia stačiatikių yra Visagino miesto (37,2 proc.) ir Klaipėdos miesto (15,5 proc.) savivaldybėse. Sentikių didžiausia dalis gyvena Zarasų rajono (11 proc.), evangelikų liuteronų – Tauragės rajono savivaldybėje (9,8 proc.). Didžiausia evangelikų reformatų dalis yra Biržų rajono savivaldybėje (8,5 proc.) (Gyventojai, 2002). Čia nepriklausomoje Lietuvoje (1918–1940 m.) buvo evangelikų reformatų centras (Religinės, 1996). Kitų tikybių gyventojai gana panašiai pasiskirstę Lietuvos savivaldybėse.

Kadangi Vilniaus apskritis pasižymi magesne tautine sudėtimi, reikėtų paanalizuoti tikybas, kurioms save priskiria įvairių Vilniaus apskrities savivaldybių gyventojai. Mažiausia gyventojų, priskiriančių save Romos katalikams, dalis yra Vilniaus miesto savivaldybėje. Čia dėl slavų tautybių gyventojų yra didžiausia stačiatikių dalis (beveik 10 proc.).

3 lentelė. Gyventojai pagal tikybių apskrityse, procentais

Table 3. Population by religious confession by county, per cent

Tikybės	Alytaus	Kauno	Klaipėdos	Marijampolės	Panevėžio	Šiaulių	Tauragės	Telsių	Utenos	Vilniaus
Romos katalikų	90,2	80,8	71,9	88,5	81,4	79,5	86,1	86,2	76,1	73,1
Stačiatikių (ortodoksu)	1,1	2,0	8,2	0,6	1,0	1,5	0,7	0,9	7,5	8,0
Sentikių	0,1	0,7	0,9	0,0	0,7	0,4	0,0	0,1	2,7	1,2
Evangelikų liuteronų	0,1	0,2	1,7	0,3	0,1	0,3	5,3	0,2	0,1	0,2
Evangelikų reformatų	0,0	0,1	0,2	0,0	1,2	0,1	0,0	0,1	0,1	0,2
Jehovos liudytojų	0,2	0,1	0,2	0,0	0,0	0,1	0,2	0,1	0,0	0,1
Musulmonų sunitų	0,2	0,1	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,1	0,2
Visos evangelijos Bažnyčios	0,1	0,1	0,0	0,0	0,0	0,1	0,0	0,0	0,1	0,1
Kitų tikybių	0,0	0,2	0,3	0,1	0,1	0,1	0,0	0,1	0,1	0,5

📖 Gyventojai, 2002.

4 lentelė. Vilniaus apskrities gyventojai pagal tikybas, procentais

Table 4. Population of Vilnius county by religious confession, per cent

Savivaldybės	Romos katalikų	Stačiatikių	Sentikių	Evangelikų liuteronų	Evangelikų reformatų	Jehovos liudytojų	Musulmonų sunitų	Visos (pilnos) evangelijos Bažnyčios
Vilniaus apskritis	73,1	8,0	1,2	0,2	0,2	0,1	0,2	0,1
Vilniaus m. sav.	66,1	9,8	1,2	0,2	0,2	0,1	0,2	0,1
Elektrėnų sav.	82,3	5,1	0,6	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
Šalčininkų r. sav.	91,6	3,9	0,3	0,0	0,1	0,0	0,1	0,0
Širvintų r. sav.	92,3	5,0	0,4	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Švenčionių r. sav.	81,4	6,1	4,9	0,1	0,0	0,0	0,2	0,0
Trakų r. sav.	84,3	6,4	0,7	0,1	0,1	0,0	0,1	0,0
Ukmergės r. sav.	85,8	1,7	0,9	0,0	0,1	0,0	0,0	0,0
Vilniaus r. sav.	86,4	5,9	0,9	0,1	0,1	0,0	0,4	0,1

📖 Gyventojai, 2002.

Sentikių didžiausia dalis yra Švenčionių rajono savivaldybėje, kur gyvena nemažai rusų tautybės gyventojų. Evangelikų liuteronų ir reformatų kiek didesnė dalis yra Vilniaus miesto savivaldybėje, musulmonų sunitų – Vilniaus rajono savivaldybėje. Didesnė Jehovos liudytojų ir visos evangelijos Bažnyčios tikyboms save priskiriančių gyventojų dalis yra Vilniaus miesto ir Elektrėnų savivaldybėse (4 lentelė).

Gyventojai pagal tikybą didžiuosiuose miestuose.

Gyventojų pasiskirstymo tikybomis įvairovė iš esmės lemia didžiųjų miestų gyventojai (2001 surašymas, 2006). Didžiausia Romos katalikų dalis, be abejonės, yra lietuviškiausiuose miestuose – Panevėžyje, Kaune, Šiauliuose.

Klaipėdoje ir Vilniuje, kur rusakalbių dalis yra kiek didesnė, Romos katalikų dalis mažesnė ir atitinkamai didesnė stačiatikių ir sentikių dalis (5 lentelė). Šiuose miestuose (be to, Kaune ir Visagine) yra didžiausios stačiatikių parapijos, kur pamaldos vyksta bažnytine slavų kalba, o pamokslai sakomi rusų kalba (Žiūkaitė, 2006). Palyginti su kitais didžiausiais miestais, Klaipėdoje kiek didesnė yra evangelikų liuteronų dalis (5 lentelė). Akivaizdu, kad tai susieta su Klaipėdos krašto istoriniu paveldu. 1936 m. duomenimis, Klaipėdos krašte dauguma gyventojų buvo liuteronai (91 proc.). Po 1990 m. evangelikų liuteronų bažnyčios gyvenimas vėl atgijo: 1991 m. Klaipėdos universitete buvo atidarytas Evangeliškos teologijos centras, pradėti leisti liuteronų bažnyčios laikraščiai (Religinės, 1996).

Jehovos liudytojų daugiausia gyvena Šiauliuose, o musulmonai sunitai, visos evangelijos Bažnyčios tikybos gyventojai gana tolygiai pasiskirstę didžiuosiuose miestuose (Vilnius, Kaunas, Klaipėda) (5 lentelė).

Gyventojai pagal tikybą ir amžius. Įvairių tikybų gyventojų amžiaus struktūra nėra vienoda. Iš visų tradicinių tikybų jauniausia amžiaus struktūra pasižymi Romos katalikai. Tarp jų daugiau nei tarp išpažįstančiųjų kitas tikybas yra vaikų (iki 15 metų – daugiau nei 20 proc.), apie 60 proc. darbingo amžiaus (16–59 metų) žmonių. Kiek mažiau nei kitas tikybas išpažįstančiųjų tarp Romos katalikų sudaro senyvi žmonės (60 metų ir vyresnių – 21 proc.). Gana panašia amžiaus struktūra pasižymi ir evangelikai liuteronai. Seniausios yra sentikių ir judėjų amžiaus struktūros. Tarp šias tikybas išpažįstančiųjų mažesnė dalis yra vaikų (kiek daugiau nei 10 proc.) ir daugiausia senyvų gyventojų (daugiau nei 30 proc.) (6 pav.). Mažiausiai senyvų žmonių ir daugiausia vaikų turi nenurodę savo tikybos gyventojai.

5 lentelė. Didžiųjų miestų gyventojai pagal tikybas, procentais

Table 5. Population of biggest towns by religious confession, per cent

Tikybės	Vilnius	Kaunas	Klaipėda	Šiauliai	Panevėžys
Romos katalikų	66,0	76,7	58,5	74,0	79,0
Stačiatikių (ortodoksų)	9,7	2,5	15,5	2,6	1,4
Sentikių	1,2	0,6	1,6	0,4	0,4
Evangelikų liuteronų	0,2	0,3	1,1	0,3	0,1
Evangelikų reformatų	0,2	0,1	0,2	0,1	0,3
Jehovos liudytojų	0,1	0,1	0,2	0,3	0,1
Musulmonų sunitų	0,1	0,1	0,1	0,0	0,0
Visos evangelijos Bažnyčios	0,1	0,1	0,1	0,1	0,0
Kitų tikybų	0,6	0,4	0,4	0,3	0,3

📖 Gyventojai, 2002.

6 pav. Tradicinių tikybų gyventojų amžiaus struktūra, procentais

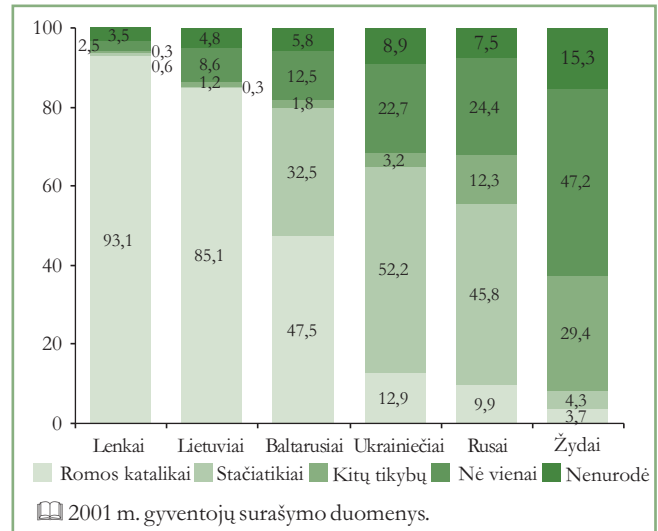
Figure 6. Population of conventional religious confessions by age, per cent

Šias skirtingų tikybų gyventojų skirtingas amžiaus struktūras, kaip ir tautybės atveju, galima būtų paaiškinti ir jauno, darbingo amžiaus kitataučių emigracijos procesais po nepriklausomybės atkūrimo, taip pat šių bendruomenių geografiniu amžiaus struktūros išsidėstymu.

Gyventojų pasiskirstymas pagal tikybą ir tautybę.

Nacionalinis tapatumas, kuris nuo XIX a. pabaigos formavosi lygiagrečiai su nacionalinės valstybės idėja, buvo labai glaudžiai susijęs su religine tapatybe. Ir nors šiuolaikinėje visuomenėje nacionalinės ir religinės tapatybės ryšys permąstomas ir kinta, tradicinės nusistovėjusios jų sąsajos išlieka reikšmingos. Todėl, suprantama, jog surašymo metu jos taip pat buvo fiksuotos. Paaiškėjo, kad gausiausių tautybių gyventojai Lietuvoje išpažįsta savo tautybės tikybas. Kaip matome iš 7 pav., Romos katalikams save daugiausiai priskiria lenkai, lietuviai ir baltarusiai, stačiatikiams – ukrainiečiai ir rusai, kiek mažiau baltarusiai. Didžiausia dalis nei vienai tikybai savęs nepriskiriančių yra tarp žydų (beveik pusė – 7 pav.).

7 pav. Gyventojai pagal tikybą ir tautybę, procentais*Figure 7. Population by religious confession and ethnicity, per cent***Išvados**

2001 m. surašymo rezultatai parodė didelį tikinčiųjų skaičių Lietuvoje. Tikintiesiems save priskyrė net 84 proc. gyventojų. Kiek didesnė tikinčiųjų dalis yra kaimuose nei miestuose. Tikinčių moterų dalis yra didesnė nei vyrų. Tradiciškai senyvo amžiaus gyventojai yra labiau tikintys, nors skirtumai nėra labai dideli. Didžiausia netikinčiųjų dalis yra 30–44 metų gyventojų grupėje.

Tikybės atžvilgiu Lietuvai būdingas homogeniškumas. Dauguma gyventojų išpažįsta Romos katalikų tikybą (79 proc.). Lietuviai, lenkai, baltarusiai dažniausiai save priskiria Romos katalikams, ukrainiečiai ir rusai – stačiatikiams. Kaimo gyventojų

sudėtis pagal tikybą vienalytiškesnė nei miesto: beveik 90 proc. kaimo gyventojų sudaro Romos katalikai (mieste – 74 proc.). Romos katalikų daugiausiai lietuviškiausiose apskrityse, o tautiniu požiūriu margesnėse apskrityse (Vilniaus, Utenos, Klaipėdos) didesnė dalis gyventojų išpažįstančių tikybas, kurias išpažįsta tautinės mažumos. Iš Vilniaus apskrities išsiskiria Vilniaus miesto savivaldybė, kur mažiausia gyventojų, priskiriančių save Romos katalikams, dalis. Didžiausia Romos katalikų dalis yra Šilalės rajono ir Alytaus rajono savivaldybėse.

Jauniausia amžiaus struktūra pasižymi Romos katalikai, o seniausia – sentikių ir judėjų.

Literatūra

1. 2001 m. surašymas: Romos katalikų daugiausia, 2004, <http://www.std.lt/lt/news/view/?id=292&PHPSESSID=ae809d90cde1463291412ac6844c290d>.
2. BIERLEY, P. 1997: *World Christian Handbook*, London: Christian Research Association.
3. BRUCE, S. 2000: The Supply Side Model of Religion: The Nordic and Baltic States. *Journal for the Scientific Study of Religion* 1. Vol 39.
4. *Gyventojai pagal lytį, amžius, tautybę ir tikybą*, Vilnius: Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, 2002.
5. INGLEHART, R. F., BASANEZ, M., MORENO, A. 1998: *Human values and beliefs: a cross-cultural sourcebook*, Michigan: Michigan University Press.
6. *Lietuvos gyventojai. 1923 m. Rugšėjo 17 d. surašymo duomenys*, Kaunas: Finansų ministerija, 1926.
7. *Lietuvos Respublikos Konstitucija*, Žin., 1992, Nr. 33-1014, 1992, <http://www3.lrs.lt/home/Konstitucija/Konstitucija.htm>.
8. *Lietuvos Respublikos religinių bendruomenių ir bendrijų įstatymas*, Žin., 1995, Nr. 89-1985, 1995, http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=100911.
9. *Religinės bendruomenės Lietuvoje*, Vilnius: Statistikos Departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, 1996.
10. ŽIŪKAITĖ, R. 2006: *Vitalijus Karikovas: Stačiatikių Bažnyčia turi kuo pasidžiaugti ir kuo pasidalinti*, <http://www.religija.lt/content/view/573/44/>.

Priedai

1 priedas. Gyventojai pagal tikybą
Annex 1. Population by religious confession

Tikybės	Visi gyventojai	Tikybės	Visi gyventojai
Romos katalikų	2752447	Baltų tikėjimo	1270
Stačiatikių (ortodoksų)	141821	Baptistų (ir laisvųjų bažnyčių)	1249
Sentikių	27073	Septintosios dienos adventistų	547
Evangelikų liuteronų	19637	Naujosios apaštalų Bažnyčios	436
Evangelikų reformatų	7082	Budistų	408
Jehovos liudytojų	3512	Graikų apeigų katalikų (unitų)	364
Musulmonų sunitų	2860	Krišnos sąmonės judėjimo	265
Visos (pilnos) evangelijos Bažnyčios	2207	Kitų tikybų	2681
Sekmininkų	1307	Nė vienai	331087
Judėjų	1272	Nenurodė	186337

 Gyventojai, 2002.

2 priedas. Gyventojai pagal tikybas apskrityse, procentais
Annex 2. Population by religious confessions by county, per cent

Tikybės	Alytaus	Kauno	Klaipėdos	Marijampolės	Panevėžio	Šiaulių	Tauragės	Telšių	Utenos	Vilniaus
Romos katalikų	6,2	20,6	10,1	6,1	8,9	10,7	4,2	5,6	5,1	22,6
Stačiatikių (ortodoksų)	1,4	9,8	22,4	0,8	2,1	3,8	0,6	1,2	9,8	48,1
Sentikių	0,7	18,0	12,3	0,1	7,3	5,4	0,2	0,6	18,4	36,9
Evangelikų liuteronų	0,6	7,9	33,7	2,8	2,3	5,9	1,7	0,2	0,9	7,8
Evangelikų reformatų	1,0	10,3	8,3	0,8	51,0	4,5	1,9	0,1	2,5	18,9
Jehovos liudytojų	8,1	22,6	18,8	2,2	3,6	14,6	7,3	1,7	1,7	14,6
Musulmonų sunitų	13,4	15,4	8,4	0,7	1,3	2,7	0,8	0,0	6,9	48,7
Visos (pilnos) evangelijos Bažnyčios	5,2	19,9	7,0	2,9	4,8	16,2	1,4	3,8	4,3	34,5
Kitų tikybų	0,0	0,2	0,3	0,1	0,1	0,1	0,0	0,1	0,1	0,5

 Gyventojai, 2002.

II. NAMŲ ŪKIS, ŠEIMA, SANTUOKA, GIMSTAMUMAS

Aušra Maslauskaitė

NAMŲ ŪKIAI

Demografiniais tyrimais svarbu ne tik charakterizuoti gyventojus pagal įvairius struktūrinius (amžiaus, šeiminių padėties ir pan.) požymius ir fiksuoti jų kaitą, bet ir atskleisti gyventojų socialinių darinių ypatumus. Iškelus tokį tikslą, tyrimo analizės vienetu tampa ne individai, bet jų grupės, išskiriamos pagal apibrėžtas charakteristikas. Gyventojų analizė pagal namų ūkius – viena iš galimybių pažvelgti į gyventojų grupes, atskleisti šių grupių tipų ir sandaros įvairovę. Namų ūkių sandaros ir raidos tyrimai tampa ypač aktualūs visuomenėje, kurioje sparčiai kinta šeima ir kurioje socialinė politika neretai orientuojama į namų ūkį kaip socialinę grupę. Tokių tyrimų teikiama informacija leidžia pažvelgti į šeiminių gyvenimo formų įvairovę, jų struktūros

ypatumus. Ji naudinga priimant praktinius sprendimus, pvz., nustatant šeimos politikos objektą.

Šiame skyriuje bus nagrinėjami kai kurie struktūriniai Lietuvos asmeninių namų ūkių¹ požymiai. Straipsnio pradžioje bus aptarti namų ūkio sąvokos teoriniai aspektai. Šią būtinybę sąlygoja gana nevienareikšmiška namų ūkio sąvokos vartoseną socialiniuose tyrimuose. Kituose skyriaus poskyriuose didžiausias dėmesys bus skiriamas namų ūkių tipų pasiskirstymo, namų ūkių dydžio ir sudėties (su vaikais ar be jų) analizei. Namų ūkių asmenys pagal jų statusus (sutuoktinis, sugyventinis, viena motina (tėvas), gyvena vienas) bus išsamiau aptarti skyriuje apie šeimines Lietuvos gyventojų padėtį ir jos pokyčius.

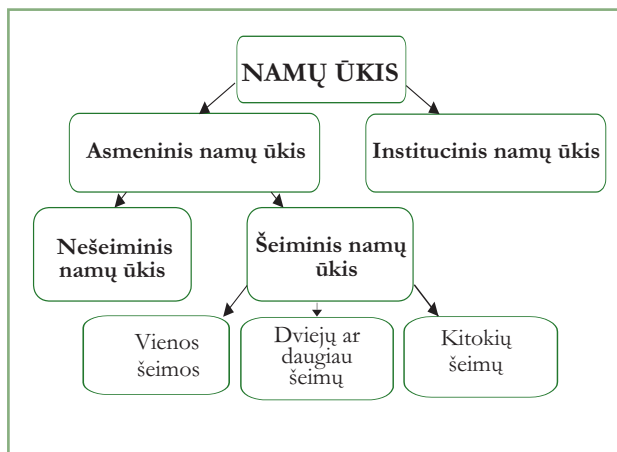
1. Namų ūkiai ir jų tipai: teorinė apibrėžtis

Namų ūkis kaip analizės kategorija yra įsitvirtinusi Lietuvos socialiniuose moksluose, tačiau platesnei visuomenei gali atrodyti gana paini. Tai sąlygota keleto priežasčių: *pirma*, po namų ūkio sąvoka slypinčių subkategorijų įvairovės, *antra*, namų ūkio ir šeimos sąvokų santykio, *trečia*, namų ūkių, kaip empirinio objekto, tyrimo perspektyvų įvairovės. Nors leidinio pabaigoje pateikiamas trumpas sąvokų žodynelis, prieš pradėdant empirinę Lietuvos namų ūkių analizę, tikslinga trumpai aptarti kiekvieną iš minėtų namų ūkio sąvokos probleminių aspektų.

Du pirminiai namų ūkių tipai yra asmeniniai ir instituciniai namų ūkiai (1 pav.).

1 pav. Namų ūkio sąvokos struktūra

Figure 1. Structure of the household concept

¹ 99,3 proc. Lietuvos gyventojų gyvena asmeniniuose namų ūkiuose, todėl šiame straipsnyje nagrinėsime tik šio tipo namų ūkius.

Pirminis namų ūkių tipų atskyrimas atliekamas atsižvelgiant į subjektą, užtikrinantį pagrindines, namų ūkio apibrėžime išvardintas funkcijas (pastogės, biudžeto ir maitinimosi). Asmeninių namų ūkių nariai šias funkcijas atlieka patys, institucinių namų ūkių nariai – jas deleguoja atitinkamoms institucijoms (kariuomenei, sveikatos ar globos įstaigoms, įkalinimo įstaigoms ir pan.). Šiame namų ūkių tipologizavimo lygmenyje neatsižvelgiama į namų ūkių gyventojų santykių pobūdį. Instituciniai namų ūkiai į detalesnius tipus nebeskaidomi, tačiau, suprantama, gali būti nagrinėjami pagal institucijų, išpildančių namų ūkio funkcijas, pobūdį.

Asmeniniai namų ūkiai apima keletą potipių: nešeiminius ir šeiminius namų ūkius. Pagrindinis šių dviejų potipių išskyrimo bruožas – namų ūkio narių santykių pobūdis. Nešeiminiuose namų ūkiuose gyvenantys asmenys nesusiję vedybiniais ar giminystės ryšiais. Nešeiminiai namų ūkiai dar skaidomi atsižvelgiant į jų sudėtį (vieno ar kelių asmenų). Vieno asmens namų ūkiai paprastai nagrinėjami atsižvelgiant į asmenų lyties požymį.

Šeiminių namų ūkių potipis yra konstruojamas pirmiausia atsižvelgiant į vedybinių ar giminystės ryšių pobūdį ir jų tarpusavio persipynimus. Vienos šeimos namų ūkis, kartais dar vadinamas pagrindine („branduoline“) šeima (Namų, 2003), vienija asmenis, kurie susieti partnerystės (registruotos ar neregistruotos santuokos) ir/arba tėvystės ryšiais. Šiems namų ūkiams priklauso sutuoktiniai / sugyventiniai su vaikais ar be jų, viena motina (tėvas) su vaikais. Dviejų ar daugiau šeimų namų ūkis susideda iš keleto pagrindinių („branduolinių“) šeimų. Giminystės ryšiai tarp namų ūkyje esančių „branduolinių“ šeimų nėra būtini. Kitokios šeimos namų ūkis suburia „branduolinę“ šeimą ir kitus asmenis, su kuriais gali būti arba ne giminystės ryšiai.

Namų ūkio ir šeimos sąvokos nėra tapačiai persidengiančios analizės kategorijos, kurios apimtų tuo pačius socialinius santykius tarp individų. Nors kai kurie namų ūkio tipai konstruojami atsižvelgiant į vedybinius ar kraujo ryšius, namų ūkio sąvoka apima įvairesnius asmenų santykius. Tad namų ūkis yra platesnė nei šeima analizės kategorija. Be to, ji metodologiškai tikslesnė ir lengviau empiriškai pritaikoma. Namų ūkiai jungia konkrečius santykius, kurie reiškiasi apibrėžtoje erdvėje ir laike (Mikulionienė, 1997). Šeima gali inkorporuoti ryšius,

kurie faktiniu laiku ir vienoje erdvėje nebevyksta, bet individui yra reikšmingi ir turi socialines pasekmes (su mirusiais giminėmis ir pan.).

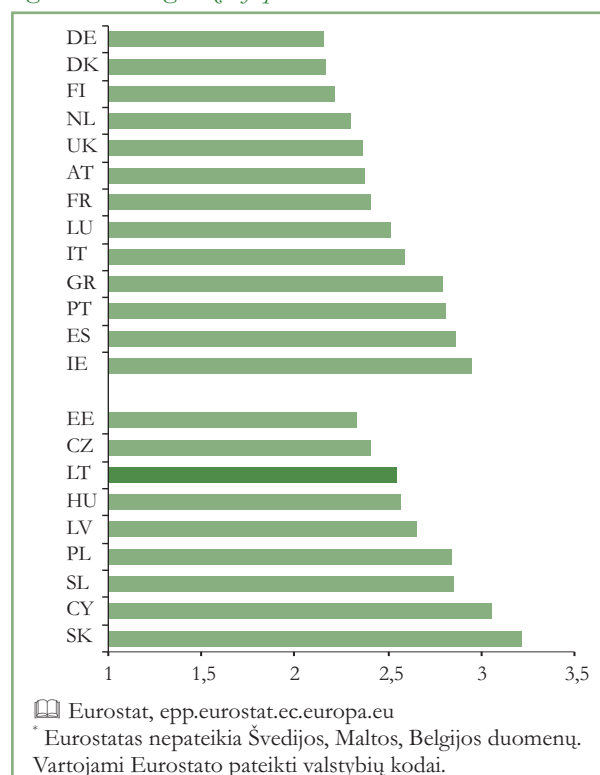
Namų ūkiai gali būti tiriami atsižvelgiant į jų struktūrą ir procesus (Mikulionienė, 1997). Struktūrinė perspektyva nagrinėja namų ūkių tipų pasiskirstymą, jų dydį (vidutinis dydis, asmenų skaičių), sudėtį (šeimos narių statusus). Procesinė perspektyva fiksuoja šeimos įvykus (santuokas, skyrybas ir kt.) bei atskleidžia šeimos narių statusų įgijimo kelius.

2. Lietuvos namų ūkiai ES šalių kontekste²

Namų ūkių vidutinis dydis. Surašymo metu Lietuvoje vidutinis namų ūkio dydis buvo 2,55 asmens. Naujosiose ES šalyse panašus į Lietuvos vidutinis asmenų skaičius namų ūkyje buvo Vengrijoje, Čekijoje, kiek mažesnis – Estijoje. Gausesni namų ūkiai nei Lietuvoje būdingi Latvijai, Lenkijai, Slovakijai, Kipriui ir Slovėnijai (2 pav). Palyginus su ES šalimis senbuvėmis Lietuvoje vidutinis namų ūkio dydis artimiausias Liuksemburgui, Prancūzijai, Austrijai, Jungtinei Karalystei, Nyderlandams. Vidutinis namų ūkis Lietuvoje mažesnis nei Pietų Europos valstybėse (Italija, Graikija, Portugalija, Ispanija) ir Airijoje, tačiau didesnis nei Šiaurės Europos šalyse (Suomija, Danija) ir Vokietijoje.

2 pav. Vidutinis namų ūkio dydis ES šalyse*

Figure 2. Average size of private household in the EU countries

² Surašymo metu Lietuva dar nebuvo ES narė. Tačiau 2001 m. surašymų, vykdytų ES šalyse narėse ir kandidatėse, duomenų bazė yra vienintelis palyginamajai analizei tinkamas duomenų šaltinis.

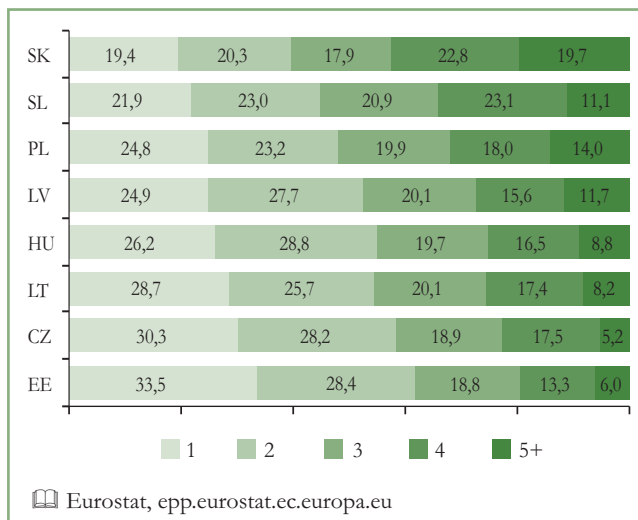
Namų ūkių pasiskirstymas pagal asmenų skaičių. Atliekant išsamesnę Lietuvos ir kitų ES šalių namų ūkių palyginamąją analizę, tikslinga atsižvelgti tik į naująsias ES Vidurio ir Rytų Europos šalis, nes joms būdingas panašus istorinis likimas ir socialinė kultūrinė raida. Todėl toliau aptarsime ne dešimt šalių, 2004 m. įstojusią į ES, bet aštuonias. Lietuva tarp šių šalių pagal asmenų skaičių namų ūkyje užima tarpinę poziciją tarp dviejų kraštutinių (3 pav.). Viename jų – Slovakija, Slovėnija, Lenkija, kurioms būdingesni gausesni namų ūkiai (gyvena 5 ir daugiau asmenų), o taip pat retesni vieno dviejų asmenų namų ūkiai. Kitas kraštutinumas – Estija ir Čekija. Šiose šalyse vyrauja vieno dviejų asmenų namų ūkiai. Jie sudaro apie 59–62 proc. visų namų ūkių. Tuo tarpu gausių (5 ir daugiau asmenų) namų ūkių šiose šalyse mažai. Lietuva kartu su Vengrija ir Latvija pagal vieno dviejų asmenų namų ūkių paplitimą panašios į Čekiją bei Estiją, tačiau jose (Lietuvoje, Latvijoje ir Vengrijoje) kiek dažnesni gausesni (penkių ir daugiau) asmenų namų ūkiai.

Palyginti su senosiomis ES šalimis, Lietuva užima dar ryškesnę tarpinę poziciją tarp labai aiškiai atsiskiriančių Šiaurės ir Vakarų Europos bei Pietų Europos ir Airijos namų ūkių (1 priedas). Šiaurės ir Vakarų Europos šalyse kitaip nei Lietuvoje daugiau mažų (vieno dviejų asmenų) namų ūkių (61–69 proc.). Šiose šalyse retesni nei Lietuvoje vidutinio dydžio (trijų keturių asmenų) namų ūkiai (23–29 proc.), o gausūs (5 ir daugiau asmenų) namų ūkiai paplitę panašiai kaip Lietuvoje arba yra retesni.

Priešingos tendencijos atsiskleidžia lyginant Lietuvos namų ūkius su Pietų Europos šalimis. Ispanijoje, Portugalijoje, Graikijoje retesni nei Lietuvoje vieno dviejų asmenų namų ūkiai (apie 45 proc.), kiek dažnesni vidutinio dydžio (trijų keturių asmenų namų ūkiai) (apie 40 proc.) ir gausūs (penkių ir daugiau asmenų) namų ūkiai (apie 9–10 proc.).

Taigi Lietuva ES šalių kontekste pagal vidutinį namų ūkio dydį ir asmenų skaičių namų ūkyje užima tarpines pozicijas. Namų ūkio vidutinis dydis Lietuvoje mažesnis nei Pietų Europoje ir kai kuriose Vidurio Europos šalyse (Slovakijoje, Slovėnijoje, Lenkijoje), tačiau didesnis nei Šiaurės Europoje. Maži namų ūkiai Lietuvoje retesni nei Estijoje, Čekijoje, Šiaurės bei Vakarų Europos šalyse ir kiek dažnesni nei Slovakijoje, Slovėnijoje, Lenkijoje ir Pietų Europoje.

3 pav. Namų ūkių pasiskirstymas pagal asmenų skaičių naujosiose Vidurio ir Rytų ES šalyse, procentais
Figure 3. Private households by number of household members in CEE countries of the EU, per cent

3. Lietuvos šeiminių namų ūkių istorinė raida

Namų ūkių bei jų tipų istorinės raidos analizę apsunkina laikui bėgant kintanti namų ūkio sąvokos apibrėžtis. Mokslinėje literatūroje ji dar nėra nusistovėjusi ir įvairuoja priklausomai nuo istorinių sąlygų, kultūros, ekonominio šalies išsivystymo lygio (Temple, 1994; Mikulionienė, 1997). Dėl šios priežasties išsami namų ūkių ir jų tipų istorinės dinamikos analizė neįmanoma. Vieninteliai palyginami surašymų duomenys, kuriuos pateikia Statistikos departamentas, fiksuoja šeiminių namų ūkių vidutinio dydžio ir asmenų skaičiaus kaitą.

Kaip rodo surašymų duomenys, nuo XX a. antrosios pusės šeiminių namų ūkio dydis Lietuvoje nuolat mažėjo (Namų ūkiai, 2003, p. 8). 1959 m. surašymo duomenimis vidutinis šeiminių namų ūkio dydis sudarė 3,57, po dvidešimties metų (1979 m.) – jau tik 3,28 asmens. Prieš esminius XX a. pab. pokyčius (1989 m.) vidutinis šeiminių namų ūkio dydis sudarė 3,22, o paskutiniojo surašymo metu – 3,18 asmens. Akivaizdu, jog XX a. aštuntame dešimtmetyje užfiksuotas šeiminių namų ūkio vidutinio dydžio mažėjimas tebesitęsė ir XXI a.

Nuo XX a. šešto dešimtmečio pabaigos (1959 m.) Lietuvoje nuosekliai daugėjo mažų (dviejų asmenų) ir mažėjo gausių (penkių ir daugiau asmenų) šeiminių namų ūkių (1 lentelė). Pastarųjų nuo 1959 m. iki 2001 m. sumažėjo kone dvigubai. Mažiausių pokyčių patyrė vidutinis (trijų keturių asmenų) šeiminių namų ūkis.

Tarp paskutinių dviejų surašymų (nuo 1989 m. iki 2001 m.) radikalių šeimos dydžio pokyčių neįvyko, šiek tiek padaugėjo mažų (dviejų asmenų) šeiminių namų ūkių.

4. Asmeninių namų ūkių dydis: regioniniai ypatumai

Kaip jau minėta, surašymo metu vidutinis namų ūkio dydis Lietuvoje buvo 2,55. Mieste namų ūkio dydis buvo 2,48, kaime – 2,71. Namų ūkio dydis įvairuoja Lietuvos savivaldybėse nuo mažiausio – 2,34 Ignalinos rajono savivaldybėje iki didžiausio – 2,95 Vilniaus rajono savivaldybėje (4 pav.). Akivaizdžios

1 lentelė. Šeiminių namų ūkių dydžio pokyčiai, procentais

Table 1. Changes in family household size, per cent

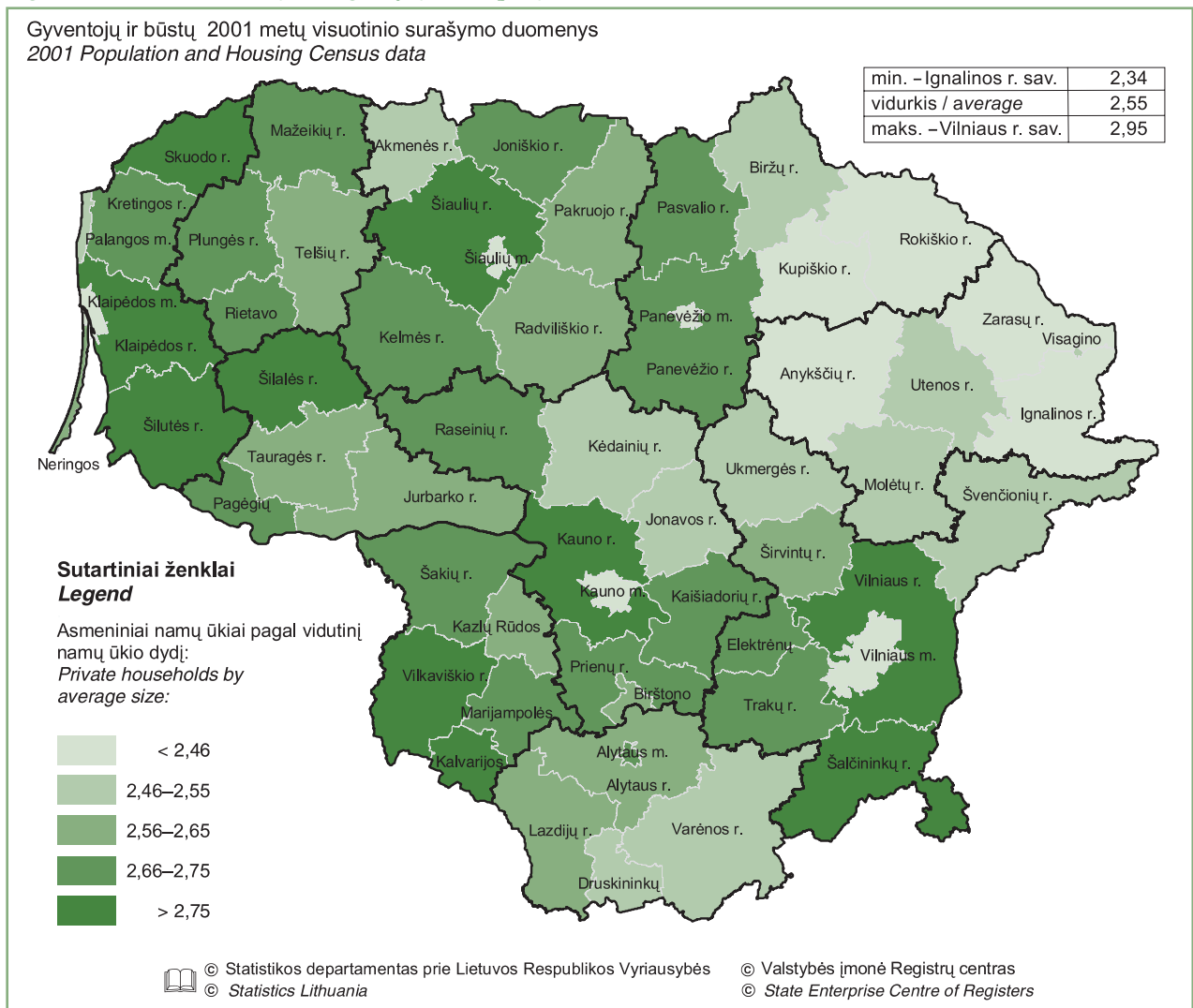
Dydis	1959	1970	1979	1989	2001
2 asmenys	27,8	28,9	31,8	33,8	35,7
3 asmenys	28,0	27,9	29,2	28,7	28,2
4 asmenys	21,8	24,5	25,4	25,5	24,5
5 ir daugiau asmenų	22,4	18,7	13,6	12,0	11,6

Ū Namų, 2003, p. 9.

kelios bendros vidutinio namų ūkio dydžio regioninio pasiskirstymo tendencijos.

4 pav. Asmeniniai namų ūkiai pagal vidutinį namų ūkio dydį savivaldybėse

Figure 4. Private households by average size by municipality

Pirma, Lietuvoje egzistuoja teritoriškai gana vientisas mažų namų ūkių regioninis segmentas. Jis šiaurės rytuose apima visas Utenos apskrities, rytines Panevėžio apskrities savivaldybes bei kai kurias Kauno apskrities savivaldybes. Simbolinė jo siena eina ties vakarinėmis Biržų, Kupiškio, Anykščių, Ukmergės, Kėdainių rajonų savivaldybių ribomis, pietine Jonavos, Ukmergės, Molėtų ir Švenčionių rajonų savivaldybių ribomis. Šioje Lietuvos teritorijoje vidutinis namų ūkio dydis yra mažesnis už šalies vidurkį. Panašaus dydžio namų ūkiai be šio teritorinio segmento būdingi ir Akmenės, Varėnos rajonų bei Druskininkų savivaldybėms.

Antra, Vakarų (Klaipėdos, Tauragės apskritims), Šiaurės (Telšių, kai kurios Šiaulių apskritims) ir Pietų Lietuvai (Marijampolės apskrčiai) būdingi didesni namų ūkiai. Didesni namų ūkiai charakteringi daugumai didžiųjų Lietuvos miestų juosiančių ar netoli nuo jų esančių rajonų savivaldybių – Vilniaus, Šalčininkų, Kauno, Šiaulių, Klaipėdos ir Šilutės rajonų savivaldybėms.

Trečia, mažesni nei vidutiniai namų ūkiai būdingi ir didiesiems miestams – Vilniui, Kaunui, Klaipėdai, Šiauliams, Panevėžiui.

5. Asmeninių namų ūkių tipai

Remiantis 2001 m. surašymo duomenimis, Lietuvoje buvo 1 356 826 namų ūkiai. Daugiausia asmeninių namų ūkių buvo nešeiminiai namų ūkiai (29,1 proc.), kitokių šeimų namų ūkiai (27,4 proc.), sutuoktinių su vaikais namų ūkiai (20,1 proc.) ir sutuoktinių be vaikų namų ūkiai (14,9 proc.) (2 lentelė). Vienos motinos (tėvo) su vaikais namų ūkių yra 4,8 proc. Sugyventinių su ar be vaikų namų ūkiai, dviejų ar daugiau šeimų namų ūkiai bendroje namų ūkių struktūroje yra reti. Kiekvieno jų tarp visų namų ūkių yra kiek mažiau nei po 1,5 proc.

Nagrinėjant namų ūkių struktūrą tikslinga atsižvelgti į šeiminių ryšių buvimą namų ūkyje ir tirti dviejų stambesnių tipų – šeiminių ir nešeiminių namų ūkių pasiskirstymą. Daugumą surašytų namų ūkių sudarė šeiminiai namų ūkiai (70,9 proc.), maždaug trečdalis jų buvo nešeiminiai (5 pav.). Kadangi šeiminiai namų ūkiai yra kompleksiška kategorija, svarbu nustatyti jos potipius. Tarp šeiminių namų

2 lentelė. Namų ūkių tipų pasiskirstymas

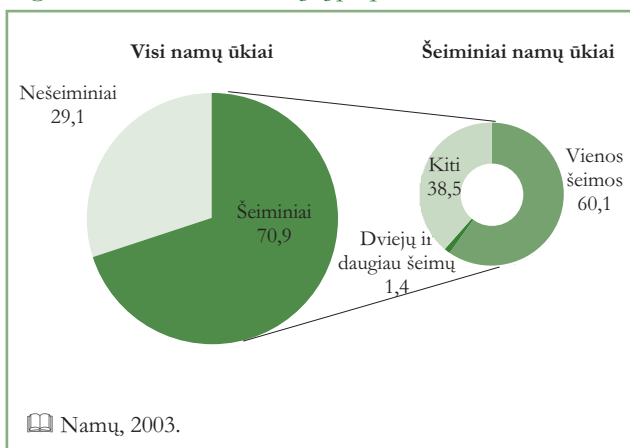
Table 2. Private households by type, number and per cent

Tipai	Namų ūkių skaičius	Procentai
Iš viso	1356826	100,0
Nešeiminiai	394203	29,1
Sutuoktinių be vaikų	201022	14,9
Sugyventinių be vaikų	20709	1,5
Sutuoktinių su vaikais	273126	20,1
Sugyventinių su vaikais	19243	1,4
Vienos motinos su vaikais	60998	4,5
Vieno tėvo su vaikais	4381	0,3
Dviejų ir daugiau šeimų	12035	0,8
Kitokių šeimų	371109	27,4

📖 Namų, 2003.

5 pav. Namų ūkių tipai, procentais

Figure 5. Private households by type, per cent

ūkių vyrauja vienos („branduolinės“) šeimos namų ūkiai. Jie sudaro 60,1 proc. šeiminių namų ūkių. 38,5 proc. šeiminių namų ūkių yra kitokios šeimos. Nežymią visų šeiminių namų ūkių dalį sudaro dviejų ir daugiau šeimų namų ūkiai (1,4 proc.). Toliau atskirai aptarsime nešeiminius ir šeiminius namų ūkius, jų potipius bei struktūrinius ypatumus.

5.1. Nešeiminiai namų ūkiai ir jų potipiai

Nešeiminiai namų ūkiai sudaro 29,1 proc. visų namų ūkių. Mieste šio tipo namų ūkių yra šiek tiek daugiau nei kaime (atitinkamai 30,2 proc. ir 26,6 proc.). Daugumą nešeiminių namų ūkių sudaro vieno asmens namų ūkiai (98,6 proc.), todėl šiame skirsnyje išsamiau panagrinėsime tik jų ypatumus.

Vieno asmens namų ūkių regioniniai skirtumai. Mažiausiai vieno asmens namų ūkių yra Vilniaus rajono (iš 1000 namų ūkių jų yra tik 201), Šiaulių, Skuodo, Klaipėdos rajonų savivaldybėse. Daugiausia vieno asmens namų ūkių – Kauno miesto savivaldybėje (iš 1000 namų ūkių – 333 vieno asmens namų ūkiai). Bendra tendencija – šie namų ūkiai būdingiausi didiesiems miestams (Vilniui, Kaunui, Klaipėdai, Šiauliams, Panevėžiui). Daug vieno asmens namų ūkių yra šiaurės rytų Lietuvos savivaldybėse (Anykščių, Rokiškio, Zarasų, Ignalinos rajonų). Šiuo požiūriu tai gana vientisas regionas, kur vieno asmens namų ūkių dalis didesnė už šalies vidurkį. Vieno asmens namų ūkių gausu ir pietų Lietuvoje (Lazdijų ir Varėnos rajonų, Druskininkų, Alytaus miesto savivaldybėse).

Vieno asmens namų ūkių struktūra pagal lytį ir amžių. Vieno asmens namų ūkio atveju namų ūkių skaičius sutampa su juose gyvenančių asmenų skaičiumi, todėl charakterizuoti šiuos namų ūkius pagal lytį ir amžių nėra sudėtinga.

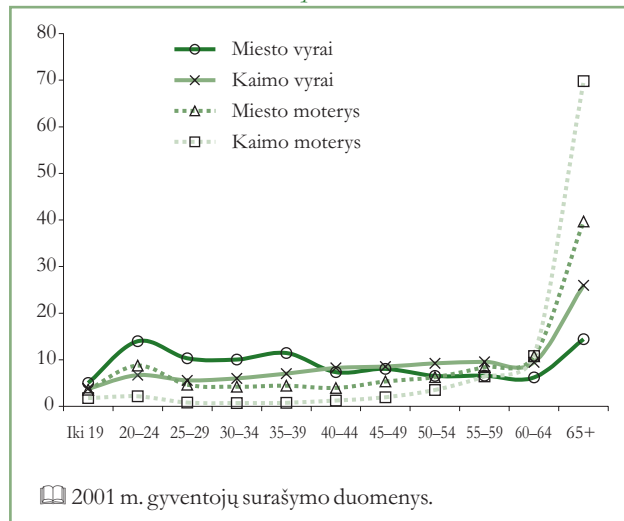
64,9 proc. vieno asmens namų ūkių gyvena moterys, 35,1 proc. – vyrai. Dažniau – vyresnio amžiaus žmonės, ypač vyresnės moterys (2 priedas).

Moterų namų ūkių amžiaus struktūra ypač netolygi yra kaime (6 pav.). Čia moterų namų ūkiuose dominuoja 65 metų ir vyresnės moterys (69,8 proc.), labai mažai jaunesnių amžiaus grupių moterų namų ūkių. Mieste moterų namų ūkiuose vyresnių nei 65 metų moterų yra 39,7 proc., daugiau nei kaime jaunesnio amžiaus moterų namų ūkių.

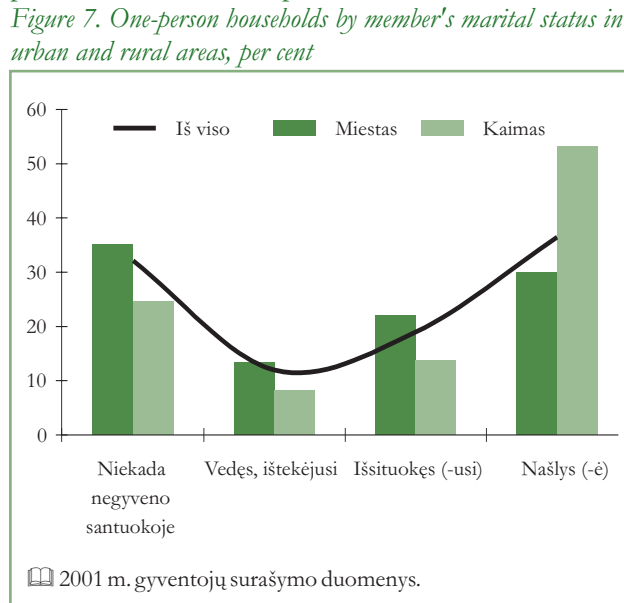
Vieno asmens vyrų namų ūkių amžiaus struktūra kaime ir mieste pasiskirsto tolygiau. Tai ypač pasakytina apie miestietiškus vyrų namų ūkius. Juose 20–24 metų ir 65 metų bei vyresnių vyrų dalys nesiskiria (po 14 proc.). Kaimietiškuose vyrų namų ūkiuose yra apie ketvirtadalis (25 proc.) namų ūkių, kuriuose gyvena 65 metų ir vyresni vyrai. Likusioje šio tipo namų ūkių dalyje beveik tolygiai pasiskirsto visų amžiaus grupių vyrai.

Vieno asmens namų ūkių socialinės ekonominės charakteristikos. Miesto vieno asmens namų ūkių gyventojai dažniau turi aukštąjį, aukštesnįjį (36,8 proc.) arba vidurinį išsilavinimą (32,1 proc.), tuo tarpu kaime – pagrindinį ar žemesnį (67,3 proc.) (3 priedas). Šio tipo namų ūkiuose dažniau gyvena neužimti asmenys (66,9 proc.). Ši tendencija reiškiasi mieste ir kaime. Tiesa, mieste šio tipo namų ūkių gyventojai dažniau yra užimti nei kaime (39,7 proc. ir 15,9 proc.). Menkas šių namų ūkių asmenų išsilavinimas ir užimtumas sąlygotas jų amžiaus

6 pav. Vieno asmens namų ūkiai pagal gyvenančių asmenų amžiaus grupę, lytį mieste ir kaime, procentais
Figure 6. One-person households by member's age group and sex in urban and rural areas, per cent

7 pav. Vieno asmens namų ūkių gyventojų santuokinė padėtis mieste ir kaime, procentais
Figure 7. One-person households by member's marital status in urban and rural areas, per cent

struktūros bei kaimo ir miesto ekonominės padėties ypatumų.

Procesiniai vieno asmens namų ūkių požymiai. Vieno asmens namų ūkiai dažniausiai susiformuoja asmeniui netekus partnerio: 36,5 proc. vieno asmens namų ūkių asmenų yra našliai. 32,1 proc. – niekada nebuvo sukūrę šeimos (7 pav.). Kaime ir mieste vieno asmens namų ūkiai formuojasi kiek skirtingai. Mieste tarp gyvenančiųjų vienu daugiausia yra niekada negyvenusiujų santuokoje (35,1 proc.) ir našlių (29,9 proc.). Tuo tarpu kaime tokie namų ūkiai žymiai dažniau susikuria mirus partneriui. 53,1 proc. kaimo vieno asmens namų ūkių gyventojų yra našliai ir tik 24,5 proc. niekada nesukūrę šeimos asmenys.

5.2. Šeiminiai vienos šeimos namų ūkiai ir jų potipiai

Vienos šeimos namų ūkių bendrosios charakteristikos. 60,1 proc. (579 tūkst.) surašymo metu užfiksuotų šeiminių namų ūkių yra vienos („branduolinės“) šeimos namų ūkiai. Juose gyveno 1 689 951 asmuo. Vidutinis vienos šeimos namų ūkio dydis Lietuvoje buvo 2,9, mieste – 2,9, o kaime – 3 asmenys.

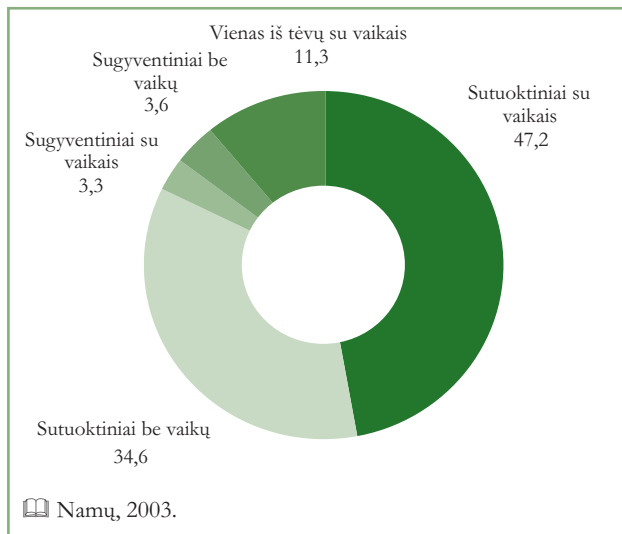
Apie pusę visų vienos („branduolinės“) šeimos namų ūkių sudaro susituokusių tėvų su vaikais šeimos (8 pav.). 35 proc. „branduolinių“ šeimų namų ūkių gyvena sutuoktiniai be vaikų. 11 proc. šio tipo namų ūkių yra nepilnos šeimos (vienos motinos (tėvo) su vaikais). Du rečiausiai pasitaikantys vienos „branduolinės“ šeimos namų ūkių tipai – sugyventiniai su ar be vaikų. Tokių namų ūkių yra atitinkamai 3 proc. ir 4 proc.

Vienos šeimos namų ūkių potipių struktūra kaime ir mieste skiriasi nedaug (4 priedas). Kaime gyvena kiek daugiau sutuoktinių be vaikų (mieste – 32,2 proc., kaime – 40 proc.), tuo tarpu mieste – sutuoktinių su vaikais (atitinkamai 48,4 proc. ir 44,4 proc.). Sugyventinių su vaikais ir be vaikų dalis kaime ir mieste yra labai panaši ir siekia 3–4 proc. Nepilnų šeimų namų ūkių, kuriuose gyvena vienas iš tėvų su vaikais, mieste yra gerokai daugiau nei kaime. Mieste tokių šeiminių namų ūkių yra 13 proc., o kaime – 7,6 proc. Daugumoje (93,3 proc.) nepilnų šeimų namų ūkių gyvena motina su vaikais, tik 6,7 proc. – tėvas su vaikais. Toliau nagrinėjant vienos šeimos namų ūkius, tikslinga atskirai aptarti vienos šeimos namų ūkius be vaikų, o vėliau – su vaikais. Pastarojo potipio šeimoms bus skirtas didesnis dėmesys.

Vienos šeimos namų ūkiai be vaikų. Iš visų vienos šeimos namų ūkių poros be vaikų sudaro 38,2 proc. Mieste tarp vienos („branduolinės“) šeimos namų ūkių porų (sutuoktinių ir sugyventinių) be vaikų yra mažiau (35,5 proc.) nei kaime (44,1 proc.). Dauguma „branduolinių“ šeimų be vaikų yra sutuoktiniai (90,6 proc.), 9,4 proc. – sugyventiniai. Šios tendencijos kaime ir mieste nesiskiria.

Vienos šeimos namų ūkiai be vaikų Lietuvos teritorijoje išsidėstę netolygiai. Sugyventinių be vaikų dalis tarp visų šio potipio (vienos šeimos be vaikų) namų ūkių svyruoja nuo 4,7 proc. iki 13,3 proc. Priešingai nei būtų galima tikėtis, sugyventinių be vaikų daugiausia ne didžiųjų Lietuvos miestų savivaldybėse, bet kai kuriose kaimiškose savivaldybėse: Kazlų Rūdos ir Pagėgių savivaldybėse (po 13,3 proc.). Šio tipo namų ūkiai dažnesni šiaurės

8 pav. Vienos šeimos namų ūkio potipiai, procentais
Figure 8. Types of one-family households, per cent

Lietuvos – Pakruojo, Mažeikių, Šiaulių rajonų savivaldybėse (maždaug po 12 proc.). Didžiuosiuose Lietuvos miestuose sugyventinių be vaikų dalis svyruoja nuo 10,3–10,9 proc., ir atitinkamai yra 10,9 proc. Klaipėdoje, 10,7 proc. Vilniuje, 10,6 proc. Šiauliuose ir 10,3 proc. Kaune. Mažiausiai sugyventinių be vaikų surašymo metu gyveno Lazdijų, Utenos rajonų ir Druskininkų savivaldybėse, kur jų dalis siekė tik 4–5 proc.

Vienos šeimos namų ūkiai su vaikais: bendra situacija. Šeimos su vaikais sudaro 61,8 proc. vienos šeimos namų ūkių. Mieste jų dalis yra didesnė (64,5 proc.) nei kaime (56 proc.). Vidutinis su vaikais gyvenančių porų namų ūkio dydis šalyje yra 3,7 asmens. Mieste šio tipo namų ūkiai yra mažesni (vidutinis dydis – 3,6), kaime – didesni (4,0). Nepilnos šeimos namų ūkio vidutinis dydis – 2,4, mieste – 2,3, o kaime – 2,7 asmens.

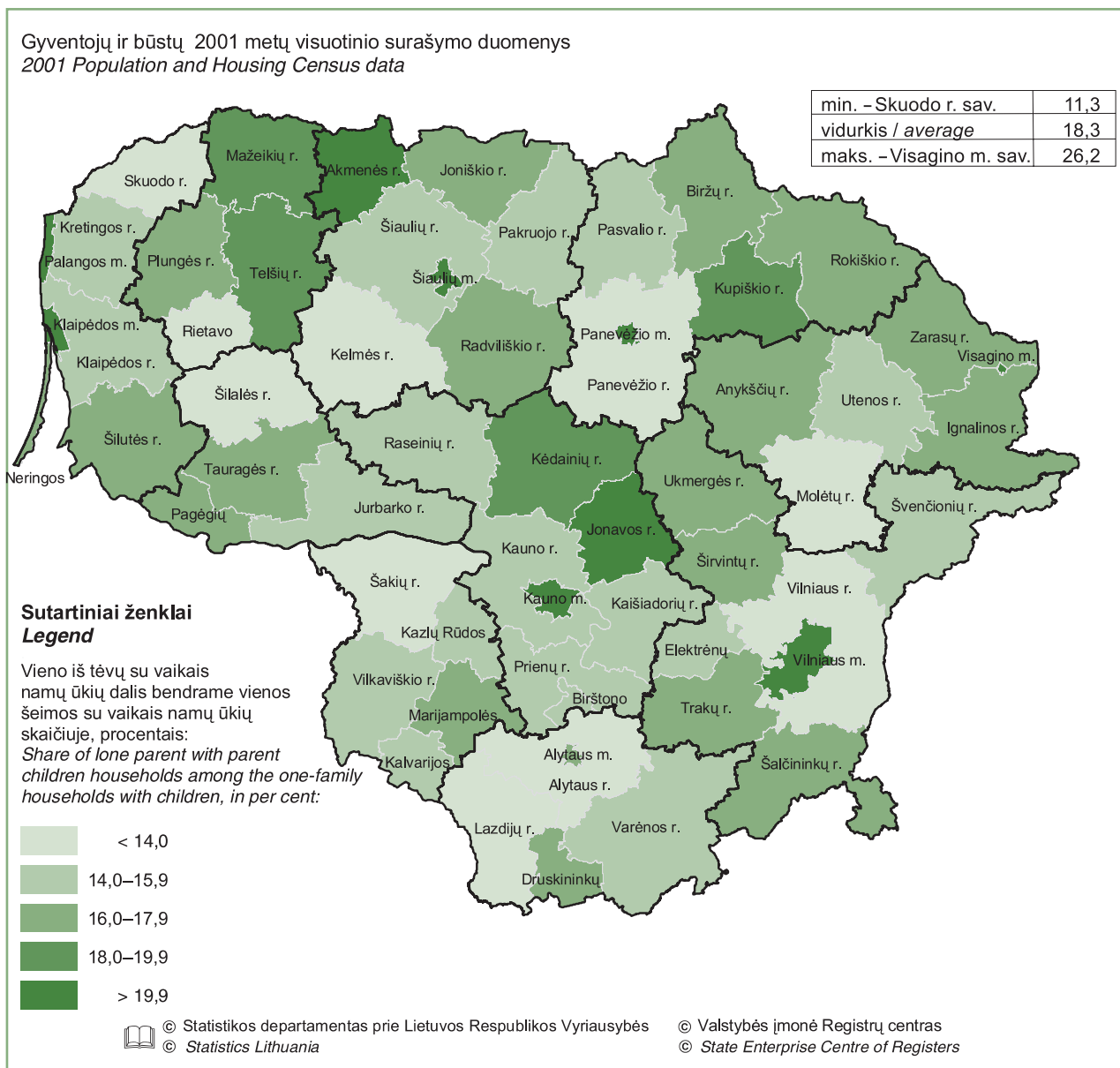
Didžiausią „branduolinių“ šeimų su vaikais dalį sudaro sutuoktiniai su vaikais (mieste – 75,1 proc., kaime – 79,3 proc.). Nepilnos šeimos būdingesnės miestams (20,2 proc.), kaime jų mažiau (13,5 proc.). Sugyventinių su vaikais dalis mieste yra 4,7 proc., o kaime ji didesnė ir siekia 7,2 proc.

Regioninis pasiskirstymas. Akivaizdūs regioniniai „branduolinių“ šeimų su vaikais potipių skirtumai (9 pav.). Nepilnų šeimų dalis Lietuvos regionuose svyruoja nuo 11,3 proc. iki 26,2 proc.

Daugiausia nepilnų šeimų yra Visagine (26,2 proc.), didžiuosiuose Lietuvos miestuose – Kaune (22,4 proc.), Vilniuje (21,4 proc.), Klaipėdoje (21 proc.), Šiauliuose (20,8 proc.), Panevėžyje (20 proc.), o taip pat Jonavos rajono (22,6 proc.), Palangos miesto (21,7 proc.), Akmenės rajono (21,2 proc.) Savivaldybėse. Mažiausiai nepilnų šeimų yra Skuodo, Šilalės, Kelmės, Šakių, Lazdijų, Alytaus, Vilniaus, Molėtų ir Panevėžio rajonų ir Rietavo savivaldybėse. Čia nepilnų šeimų yra mažiau nei 14 proc. Mažiausias šalyje rodiklis užfiksuotas Skuodo rajono savivaldybėje (11,3 proc.).

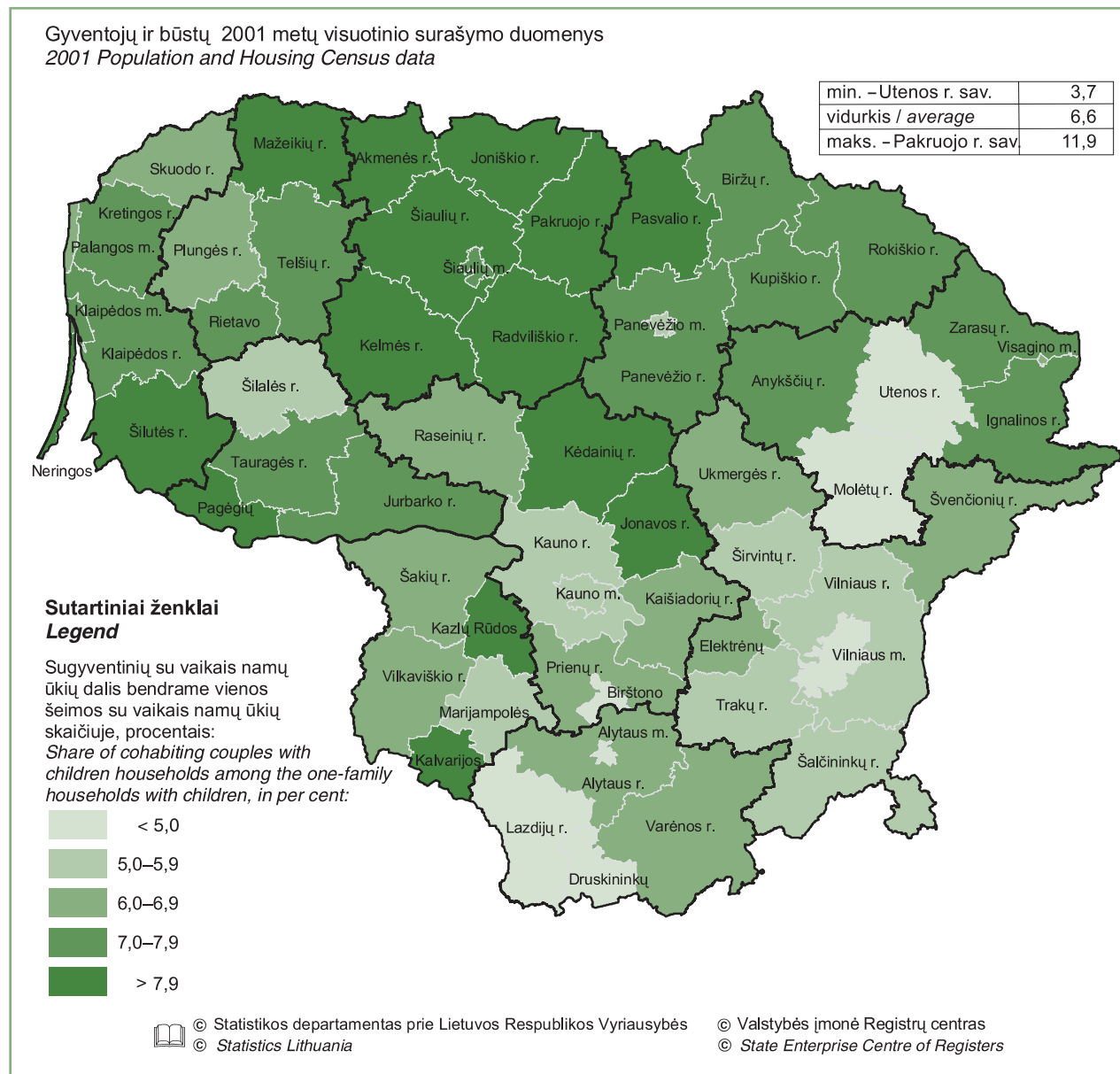
Sugyventiniai su vaikais, kaip ir sugyventiniai be vaikų, daugiausia gyvena ne didžiuosiuose Lietuvos miestuose, bet kaimiškose šiaurės Lietuvos – Mažeikių, Akmenės, Šiaulių, Pakruojo, Pasvalio rajonų savivaldybėse (10 pav.). Šie namų ūkiai taip pat dažni Kazlų Rūdos, Kalvarijos ir Pagėgių bei Šilutės rajono savivaldybėse. Juose sugyventinių su vaikais namų ūkių yra 7–11,9 proc. Tuo tarpu Vilniuje šio potipio namų ūkių dalis yra mažesnė už šalies vidurkį ir siekia tik 3,8 proc. Panašus rodiklis būdingas ir Alytaus, Kauno, Panevėžio miestams bei Utenos rajono, Druskininkų, Molėtų rajono, Birštono, Šalčininkų rajono, Lazdijų rajono savivaldybėms.

9 pav. Vieno iš tėvų su vaikais iki 18 metų namų ūkiai savivaldybėse
Figure 9. Lone parent with children aged under 18 households by municipality

10 pav. Sugyventinių su vaikais iki 18 metų namų ūkių paplitimas savivaldybėse
Figure 10. Cohabiting couples with children aged under 18 households by municipality

Sudėtis skirtumai. Vienos šeimos namų ūkių su vaikais sudėtis priklauso nuo šeimos tipo (5 priedas). Sugyventinių ir nepilnose šeimose auga mažiau vaikų nei sutuoktinių šeimose. Daugiau nei pusė sugyventinių ir nepilnų šeimų augina po vieną vaiką (atitinkamai 55,7 proc. ir 64,9 proc.). Tuo tarpu sutuoktinių šeimose beveik taip pat dažnai auga tiek vienas, tiek du vaikai (atitinkamai 42,4 proc. ir 46,7 proc.).

Miesto ir kaimo vienos šeimos su vaikais namų ūkių sudėtis turi reikšmingų skirtumų (11 pav.). Mieste nepilnose ir sugyventinių šeimose dažniausiai auga po vieną vaiką. Susituokę taip pat dažnai augina tiek vieną, tiek du vaikus. Kaime, kitaip nei mieste, daugiau sugyventinių ir nepilnų šeimų augina tris ir daugiau vaikų. 25,3 proc. kaimo sugyventinių šeimų augina tris ir daugiau vaikų, tuo tarpu mieste tokių yra

tik 7,3 proc. Panašios tendencijos stebimos ir nepilnose kaimo bei miesto šeimose.

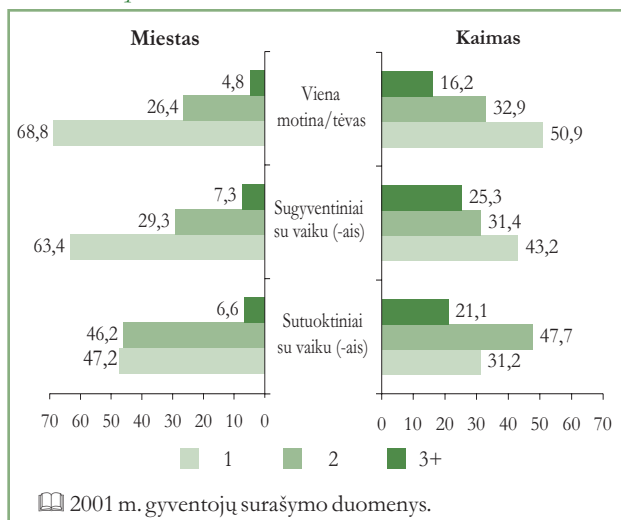
Socialinės charakteristikos. Tėvų užimtumas – vienas iš socialinių ekonominių šeimos požymių, svarbus įvertinant šeimų su vaikais gyvenimo kokybę. Surašymo duomenys suteikia galimybę bent iš dalies panagrinėti šeimos tipo ir tėvų užimtumo ryšį.

Susituokusių tėvų šeimose užimtumo lygis yra aukštesnis nei sugyventinių porose. 56,6 proc. susituokusių šeimų buvo užimti abu tėvai, beveik trečdalis šeimų su vaikais dirbo vienas iš tėvų (33,6 proc.), dešimtadalis šeimų abu tėvai nedirbo (9,4 proc.). Tuo tarpu sugyventinių su vaikais namų ūkiuose abu tėvai dažniau yra nedirbantys (26,1 proc.), maždaug trečdalis šeimų užimtas tik vienas iš tėvų (39,1 proc.), o 34,3 proc. šeimų dirbantys yra abu tėvai.

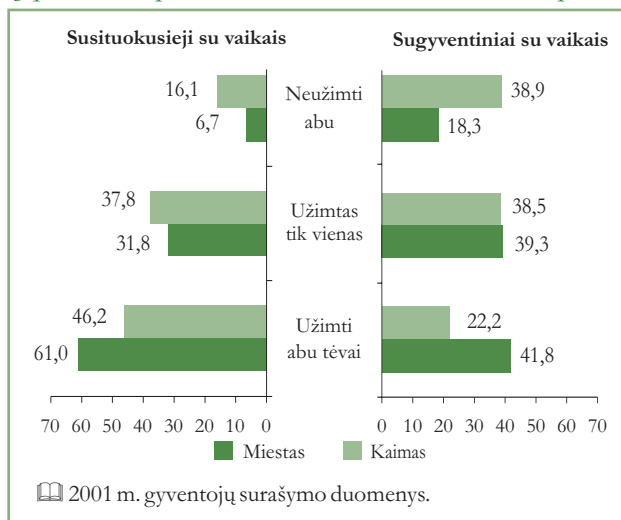
11 pav. Vienos šeimos namų ūkių sudėtis pagal vaikų iki 18 metų skaičių, šeimos tipą mieste ir kaime, procentais

Figure 11. One-family with children aged under 18 households by number of children and type of household in urban and rural areas, per cent

12 pav. Tėvų užimtumas šeimose su vaikais iki 18 metų mieste ir kaime, procentais

Figure 12. One-family with children aged under 18 households by parents' occupational status in urban and rural areas, per cent

3 lentelė. Vaikų iki 18 metų skaičius dviejų ir daugiau šeimų bei kitokių šeimų namų ūkiuose mieste ir kaime, procentais

Table 3. Two or more-family and other family households by number of children aged under 18 in urban and rural areas, per cent

Vaikų skaičius	Iš viso	Miestas	Kaimas
Dviejų ar daugiau šeimų namų ūkiai			
Vienas	51,1	56,5	42,9
Du	40,0	37,8	43,3
Trys ir daugiau	8,9	5,7	13,8
Kitokių šeimų namų ūkiai			
Vienas	66,8	72,9	54,9
Du	25,2	22,4	30,5
Trys ir daugiau	8,0	4,7	14,6

2001 m. gyventojų surašymo duomenys.

Susituokusių tėvų šeimose užimtumo tendencijos mieste ir kaime yra panašios, nors kaime išreikštos kiek silpniau (12 pav.). Tarp susituokusių vyrauja abiejų dirbančių tėvų šeimos (atitinkamai 61,5 proc. ir 46,2), maždaug trečdalyje šeimų dirba vienas iš tėvų (31,8 proc. ir 37,8 proc.). Nedirbančių tėvų šeimų mieste buvo 6,7 proc., kaime – 16,1 proc. Skirtingos užimtumo tendencijos mieste ir kaime fiksuotos sugyventinių namų ūkiuose. Jei miesto sugyventinių šeimose dažniau užimti buvo abu arba vienas iš tėvų, tai kaime dažniau abu neužimti arba užimtas tik vienas. Mieste 41,8 proc. sugyventinių šeimų užimti buvo abu, 39,3 proc. – vienas iš tėvų. Kaime 38,5 proc. šeimų užimtas vienas iš tėvų, 38,5 proc. šeimų – abu neužimti.

5.3. Kiti šeiminiai namų ūkiai

Dviejų ar daugiau šeimų namų ūkiai. Surašymo metu surašyta 12 035 dviejų ar daugiau šeimų namų ūkiai. Tarp visų šeiminių namų ūkių šio potipio ūkiai sudaro gana neįdomią dalį – 1,4 proc. Vidutinis šių namų ūkių dydis buvo 5,4 asmens. 85,9 proc. šių namų ūkių augo vaikai iki 18 metų, 14,1 proc. – buvo be vaikų iki 18 metų.

Šio potipio namų ūkiuose dažniausiai auga vienas arba du vaikai (atitinkamai – 51,1 proc. ir 40 proc.). Mieste dviejų ar daugiau šeimų namų ūkiai dažniau yra vienavaikiai. Kaime tokiuose ūkiuose vienodai dažnai auga tiek vienas, tiek ir du vaikai (3 lentelė).

Kitokių šeimų namų ūkiai. 38,5 proc. visų surašymo metu užfiksuotų šeiminių namų ūkių priskirta kitokių šeimų namų ūkių potipiui. Iš viso tokių buvo 371 109 namų ūkiai. Vidutinis juose gyvenančių asmenų skaičius buvo 3,5. Kaime šių namų ūkių vidutinis dydis buvo kiek didesnis nei mieste (atitinkamai 3,7 ir 3,4). 38,2 proc. šių namų ūkių augo vaikai.

Dviejuose trečdaliuose augo vienas vaikas (66,8 proc.), 25,2 proc. – du vaikai, 8 proc. – trys ir daugiau vaikų (3 lentelė). Mieste dažniau nei kaime šio potipio namų ūkiuose yra vienas vaikas iki 18 metų. 72,9 proc. šių namų ūkių auga vienas vaikas. Kaime kitokių šeiminių namų ūkių su vienu vaiku yra 54,9 proc., 30,5 proc. auga du vaikai.

Išvados

2001 m. surašymo duomenys suteikė vertingos informacijos apie Lietuvos gyventojų namų ūkių tipus, jų sudėtį ir struktūrą, o taip pat įgalino atlikti Lietuvos ir kitų ES šalių namų ūkių palyginamąją analizę. Lietuvos namų ūkis, atsižvelgiant į vidutinio dydžio ir asmenų skaičiaus požymius, yra mažesnis už Pietų Europos šalių, Lenkijos, Slovėnijos, Kipro, Slovakijos, bet didesnis už Šiaurės ir Vakarų Europos šalims bei Čekijai ir Estijai būdingą namų ūkį. Pagal vidutinio dydžio ir asmenų skaičiaus požymius Lietuvos namų ūkiai panašiausi į Latvijos ir Vengrijos namų ūkius.

Lietuvai būdingas gana netolygus regioninis namų ūkių pagal jų vidutinį dydį pasiskirstymas. Mažesni už šalies vidurkį namų ūkiai būdingi Rytų Lietuvai, didesni – Vakarų, Šiaurės ir Pietų Lietuvos regionams. Daugumai didžiųjų miestų būdingi mažesni, o juos juosiančioms savivaldybėms – didesni namų ūkiai.

Lietuvos šeiminiam namų ūkiui būdingos mažėjimo tendencijos, kurios fiksuotos ir ankstesnių Lietuvoje vykdytų surašymų. Nuo 1959 m. iki 2001 m. beveik dvigubai sumažėjo gausių šeiminių namų ūkių, kuriuose gyvena penki ir daugiau asmenų, o padaugėjo dviejų asmenų šeiminių namų ūkių. Tarp dviejų paskutinių surašymų – 1989 m. ir 2001 m. – reikšmingesnių namų ūkio dydžio pokyčių neužfiksuota.

Nešeiminiai namų ūkiai Lietuvoje sudaro 29,1 proc. visų namų ūkių. Tarp jų absoliuti dauguma yra vieno asmens namų ūkiai, daugiau nei pusėje šių namų ūkių gyvena moterys. Dažniausiai tai yra vyresnio amžiaus

moterys. Ši tendencija ypač ryški kaime ir susijusi su vyrų ir moterų mirtingumo ypatumais.

Bendroje namų ūkių struktūroje didžiausią dalį sudaro šeiminiai namų ūkiai (70,9 proc.), o tarp jų – vienos šeimos namų ūkiai (60,1 proc.). Kadangi šio tipo namų ūkis sutampa su tuo, ką socialiniuose moksluose ir populiarioje vartosenoje įprasta tapatinti su „branduoline“ šeima, surašymo duomenys suteikė galimybę įvertinti Lietuvos šeimų įvairovę ir pasiskirstymą. Daugumą „branduolinių“ šeimų sudaro sutuoktiniai su vaiku (-ais) ar be jo (jų) (82 proc.), tačiau net 11 proc. „branduolinių“ šeimų yra nepilnos (vieno iš tėvų su vaiku (-ais)), o 7 proc. „branduolinių“ šeimų kurtos ne institucionalizuotu būdu (neregistruojant santuokos). Nors pastarojo tipo šeimos dažniausiai tapatinamos su moderniu gyvenimo būdu, kuris būdingesnis miestams, surašymo duomenys rodo, jog Lietuvoje fiksuojamos priešingos tendencijos. Sugyventinių poros daugiau paplitę ne didžiuosiuose miestuose, bet kai kuriose kaimiškose savivaldybėse, o Šiaurės Lietuvoje akivaizdus gana vientisas teritorinis segmentas, kuriame sugyventinių tarp „branduolinių“ šeimų yra gana daug. Galima tikėtis, jog išsamesnė šių teritorinių vienetų socialinė ekonominė analizė suteiktų vertingos informacijos apie „branduolinės“ šeimos transformacijos Lietuvoje prielaidas. Atsižvelgiant į egzistuojančius duomenis, hipotetiškai galime teigti, kad sugyventinių poros dažnai yra ne pozityvios, bet negatyvios individo adaptacijos prie pasikeitusių socialinio ekonominio gyvenimo sąlygų pasekmė.

Literatūra

1. MIKULIONIENĖ, S. 1997: Namų ūkiai ir šeimos Lietuvoje: sociodemografinis požiūris. Stankūnienė, V., ats. red., *Šeima ir gimstamumas Lietuvoje*, Vilnius: Socialinių tyrimų institutas.
2. *Namų ūkiai*, Vilnius: Statistikos Departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, 2003.
3. TEMPLE, B. 1994: Combining Methods: Epistemological considerations in the study of families and households. *Journal of Family Issues*. Vol. 15 (4), 562–574.

Priedai

1 priedas. Asmenų skaičius ES šalių senbuvųjų asmeniniuose namų ūkiuose*, procentais
Annex 1. Private households by number of household members in the "old" EU countries, per cent

	FI	DK	DE	AT	NL	FR	UK	LU	IE	IT	IS	GR	PT
1 asmuo	37,3	36,8	35,8	33,5	33,6	31,0	30,2	29,3	21,6	24,9	20,3	19,7	17,3
2 asmenys	31,5	33,4	33,8	28,5	32,9	31,1	33,9	28,2	25,9	27,1	25,2	28,1	28,4
3 asmenys	13,6	12,6	14,5	16,3	13,1	16,2	15,5	17	17,7	21,6	21,2	21,1	25,2
4 asmenys	11,1	11,9	11,5	13,9	13,8	13,8	13,4	16,4	17,3	19,0	21,5	20,5	19,7
5+	6,5	5,2	4,4	7,7	6,6	8,0	7,0	8,9	17,5	7,5	11,9	10,6	9,5

 Eurostat, epp.eurostat.ec.europa.eu

* Švedijai, Belgijai Eurostato duomenys nepateikiami.

2 priedas. 20–74 metų asmeninių namų ūkių gyventojai pagal šeimos nario statusą ir lytį
Annex 2. Members aged 20–74 of private households by sex and marital status

3 priedas. Vieno asmens namų ūkių gyventojų socialinės charakteristikos mieste ir kaime, procentais

Annex 3. One-person households by member's educational and occupational status in urban and rural areas, per cent

	Miestas	Kaimas
Išsilavinimas		
Aukštasis	18,2	4,8
Aukštesnysis	18,6	10,1
Vidurinis	32,1	17,8
Pagrindinis ir žemesnis	31,1	67,3
Užimtumas		
Užimti	39,7	15,9
Neužimti	60,3	84,1

📖 2001 m. gyventojų surašymo duomenys.

4 priedas. Vienos šeimos namų ūkių potipiai mieste ir kaime, procentais

Annex 4. One-family households by family type in urban and rural areas, per cent

Potipis	Miestas	Kaimas
Sutuoktiniai be vaikų	32,2	40,0
Sutuoktiniai su vaikais	48,4	44,4
Sugyventiniai be vaikų	3,3	4,1
Sugyventiniai su vaikais	3,0	4,0
Vienas iš tėvų su vaikais	13,0	7,6

📖 2001 m. gyventojų surašymo duomenys.

5 priedas. Vienos šeimos su vaikais iki 18 metų namų ūkiai pagal šeimos tipą ir vaikų skaičių, procentais

Annex 5. One-family households by family type and number of children aged under 18, per cent

Vaikų skaičius	Sutuoktiniai su vaiku (-ais)	Sugyventiniai su vaiku (-ais)	Viena motina (tėvas) su vaiku (-ais)
Vienas	42,4	55,7	64,9
Du	46,7	30,1	27,9
Trys ir daugiau	10,9	14,1	7,2

📖 2001 m. gyventojų surašymo duomenys.

Aušra Maslauskaitė

ASMENINIŲ NAMŲ ŪKIŲ GYVENTOJŲ ŠEIMINĖ PADĖTIS

Vertingos informacijos apie Lietuvos gyventojus ir jų vedybinę elgseną galime gauti nagrinėdami asmeninių namų ūkių gyventojų šeimines padėtis namų ūkyje. Surašymo metu greta asmens santuokinės padėties (niekada negyvenęs santuokoje, vedęs, išsituokęs, našlys) fiksuota ir asmeninių namų ūkių gyventojų šeimines padėtis (statusai) namų ūkyje: vaikas, sutuoktinis, sugyventinis, viena (-as) motina / tėvas, gyvena vienas, kita. Jei santuokinė padėtis atskleidžia asmens poziciją oficialių, teisiškai reglamentuotų santuokinių ryšių atžvilgiu, tai šeimines padėtis – poziciją realiai egzistuojančių šeiminių ryšių atžvilgiu. Tradicinėje visuomenėje, kurioje šeima dažniausiai buvo kuriama tik santuokos pagrindu, gyventojų šeimines padėties namų ūkiuose analizė nebuvo tikslinga. Šiuolaikinėje visuomenėje, kurioje plinta neįstatymų, netipinės šeimos (daugėja sugyventinių, nepilnų šeimų), gyventojų tyrimas vien pagal santuokinę padėtį pateiktų gana netikslų šeimų padėties visuomenėje ir

gyventojų vedybinės elgsenos paveikslą.

Todėl šiame skyriuje nagrinėsime asmeninių namų ūkių gyventojų (šiuose ūkiuose gyvena 99,3 proc. visų gyventojų) šeimines padėties struktūrinės (sociodemografinės ir socioekonominės) charakteristikas. Analizuosime ir procesinius šeiminių statusų požymius, t. y. šių statusų įgijimo kelius, atsižvelgdami į gyventojų santuokinės ir šeimines padėties sankirtas. Kadangi pirminis šio skyriaus analizės tikslas – papildyti informaciją apie Lietuvos gyventojų vedybinę elgseną, nenagrinėsime gyventojų, surašymo metu turėjusių vaiko šeimyninį statusą. Didžiausias dėmesys bus skirtas sugyventinių analizei, kadangi surašyme sukaupti asmeninių namų ūkių gyventojų šeimines padėties duomenys yra pirmieji, kurie įgalina patikimai nagrinėti šią grupę. Mažesnis dėmesys bus skirtas gyventojų, turinčių sutuoktinio (-ės) statusą, o taip pat gyvenančiųjų vienu analizei, nes šios temos išsamiau aptariamos kituose leidinio skyriuose.

1. Asmeninių namų ūkių gyventojų šeimines padėties sociodemografiniai požymiai

Asmeninių namų ūkių gyventojų šeimines padėtis: bendra situacija. Nagrinėjant asmeninių namų ūkių gyventojų šeimines padėtis pagal lytį ir amžių ypač krenta į akis itin skirtinga gyvenančių vienu moterų ir vyrų amžiaus struktūra (2 priedas skyriuje „Namų ūkiai“). Jauniausiose amžiaus grupėse (20–23 metų) moterų šiek tiek daugiau nei vyrų gyvena vienos. Galima manyti, kad moterys šiek tiek anksčiau nei vyrai pradeda savarankišką gyvenimą. Vėliau 20-aisiais ir 30-aisiais gyvenimo metais vienu gyvenančių moterų yra mažiau nei vyrų, o gyvenančių vienu vyresnių nei 50 metų moterų dalis vėl reikšmingai didėja su kiekvienais vyresniais metais. Gyvenančių vienu vyriausio amžiaus moterų yra 5,4 karto daugiau nei vyrų (7,4 tūkst. ir 1,3 tūkst.). Suprantama, jog svarbiausia to priežastis – vyrų ir moterų mirtingumo skirtumai.

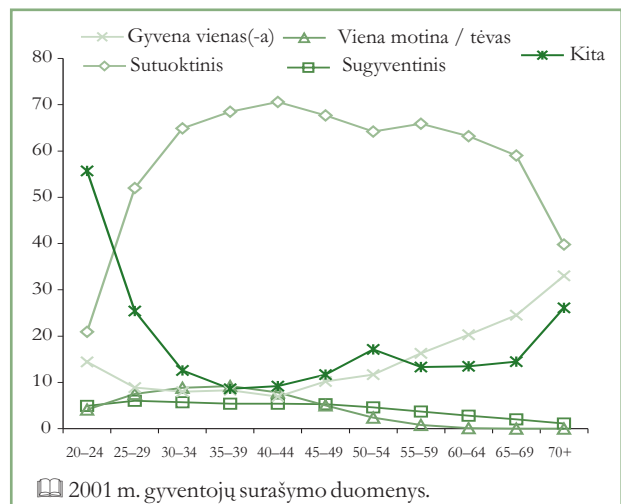
Moterys šiek tiek anksčiau nei vyrai įgyja sutuoktinės statusą, taigi – jos kiek anksčiau pradeda santuokinį gyvenimą. Jos taip pat anksčiau pradeda gyventi su partneriu ne santuokoje. Didžiausia asimetrija tarp moterų ir vyrų šeiminių statusų namų ūkyje stebima vienišos motinos / tėvo atveju. Vyrai šio statuso beveik neįgyja, o moterų grupėje vienu vaikus auginančių motinų daugiausia nuo 25 metų iki 45 metų. Suprantama, jog šie lyčių skirtumai

labiausiai sąlygoti socialinių normų, vaikų auginimą ir priežiūrą siejančių su moterimi ir paliekančių šias atsakomybes moteriai, net ir iširus šeimai.

Labiau apibendrintą informaciją apie gyventojų šeimines padėtis galime gauti nagrinėdami jų pasiskirstymą pagal amžiaus grupes (1 pav.).

1 pav. Asmeninių namų ūkių gyventojai pagal šeimines padėtis ir amžių, procentais

Figure 1. Members of private households by person's status in the household and age, per cent

Susituokusių gyventojų sparčiausiai gausėja nuo 20 iki 34 metų, vyresniame amžiuje jų dalis stabilizuojasi ir siekia apie 65–70 proc. Vyriausiam amžiuje sutuoktinio statusą turinčiųjų dalis mažėja, o, savo ruožtu, daugėja vieno asmens namų ūkių.

Bendra sugyventinių dalis tarp visų vyresnių nei 18 metų asmeninių namų ūkių gyventojų yra 4,1 proc. Priešingai nei susituokusiųjų, sugyventinių dalis kiekvienoje amžiaus grupėje yra daugmaž stabili – siekia 5–6 proc. ir šiek tiek mažėja pačiose vyriausiose amžiaus grupėse. Svarbu pabrėžti, kad surašymo metu sugyventinių nebuvo reikšmingai daugiau tarp jaunesnio amžiaus žmonių, o tai leidžia spėti, jog kohabitacijos nėra tik jaunų žmonių pasirenkama alternatyva santuokai, ir tikėtis, kad Lietuvos visuomenėje egzistuoja labai įvairūs kohabitacijų tipai. Vienų nepilnamečių vaikų auginančių motinų / tėvų dalis tarp asmeninių namų ūkių gyventojų vyresnių nei 18 metų yra 4,3 proc. Daugiausia jų amžiaus grupėse nuo 25–29 metų iki 40–44 metų. Vyresnėse amžiaus grupėse jų dalis mažėja, tai sąlygota vaikų pilnametystės, po kurios moterys įgyja kitus šeiminius statusus namų ūkyje.

Asmeninių namų ūkių gyventojų šeiminiai statusai mieste ir kaime. Bendros gyventojų šeiminių statusų pasiskirstymo tendencijos įvairuoja tarp miesto ir kaimo gyventojų. Reikšmingi miesto ir kaimo skirtumai stebimi tarp gyventojų, kurie gyvena vieni (1 priedas). Nors visose amžiaus grupėse miestiečiams labiau būdinga gyventi vieniems, didžiausias miesto ir kaimo skirtumas stebimas jauniausioje amžiaus grupėje tarp 20–24 metų gyventojų. 11 proc. punktų daugiau šios amžiaus grupės miestiečių gyvena vieni. Tai, tikėtina, besimokantis, iš kaimo į miestus atvykęs jaunimas. Vyresnėse amžiaus grupėse šis miesto ir kaimo skirtumas kiek sumažėja, tačiau jis išlieka reikšmingas tarp 55 metų amžiaus ir vyresnių gyventojų. Išsamiau vieni gyvenantys miesto ir kaimo gyventojai pagal lytį aptariami skyriuje „Namų ūkiai“.

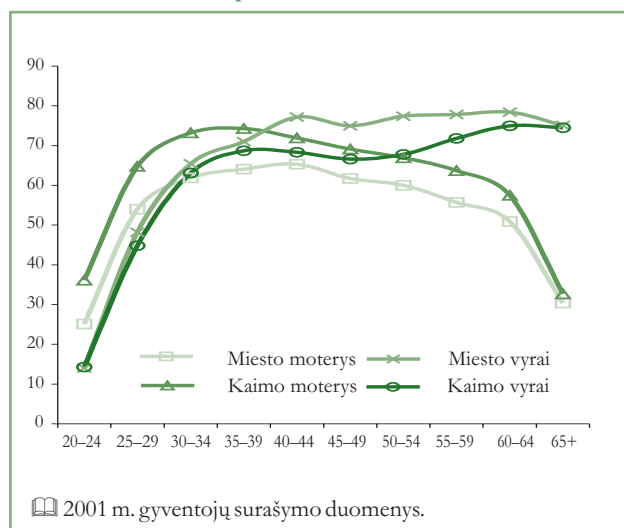
Sutuoktinio statusą turintys kaimo ir miesto gyventojai. Kaimo bei miesto moterys ir vyrai skirtingai įgyja sutuoktinio (-ės) statusus (2 pav.). Kaime asmeninių namų ūkių gyventojų moterų santuokystės lygis yra aukštesnis nei miesto: kaimietės anksčiau ir dažniau tuokiasi nei miestietės ir šis skirtumas stebimas visose moterų amžiaus grupėse. Kiekvienoje jų susituokusių kaimo moterų yra maždaug 6–11 proc. punktų daugiau nei atitinkamoje miestiečių grupėje. Didžiausias susituokusių kaimo ir miesto moterų skirtumas yra tarp jaunesnių moterų iki 40 metų

amžiaus, tarp vyresnių nei 40 metų kaimo ir miesto moterų santuokystės lygio skirtumas šiek tiek sumažėja, tačiau išlieka akivaizdus. Taip pavyzdžiui, jauniausiose amžiaus grupėse (20–24 ir 25–29 metų) susituokusių miesto moterų yra atitinkamai 25,1 proc. ir 54 proc., o kaimo moterų – 36,1 proc. ir 64,8 proc. 50–54 metų amžiaus grupėje susituokusių miesto moterų yra 60 proc., tuo tarpu kaimo – 66,9 proc. Gali būti, kad kaimo moterų vedybinis elgesys susijęs su ribotais jų socialiniais ekonominiais ištekliais. Žemas išsilavinimas, kvalifikacija, pritaikoma tik labai specifinei ekonominei veiklai, ribotos galimybės savarankiškai keisti savo ekonominį statusą (migruojant į miestą ar pan.) ir su tuo susijęs socialinis ekonominis nesaugumas skatina rinktis santuoką kaip priemonę šioms gyvenimo rizikoms suvaldyti.

Lyginant kaimo ir miesto asmeninių namų ūkių gyventojus, daugiau kaimo nei miesto moterų buvo ištekėjusios o lyginant kaimo ir miesto vyrus stebima priešinga tendencija (2 pav.). Susituokusių vyrų kaime ir mieste dalis beveik nesiskiria jaunesnėse amžiaus grupėse (iki 40 metų), tačiau tarp vyresnių – susituokusių miestiečių, palyginti su kaimiečiais, yra daugiau. Prisimenant vedybų rinkos teoriją galima spėti, kad miesto vyrai gali turėti patrauklesnių socialinių ekonominių charakteristikų ir yra paklausesni partneriai „vedybų rinkoje“. Kita vertus, galbūt pakartotinos partnerystės atveju miestiečiai dažniau institucionalizuoja partnerystę, veda. Tuo tarpu su kaimo vyrais, kurių patrauklumas „vedybų rinkoje“ mažesnis, moterys linkusios sudaryti lengviau išardomas sąjungas nei santuoka – kohabitacijas.

2 pav. Susituokę asmeninių namų ūkių gyventojai pagal lytį, amžių mieste ir kaime, procentais

Figure 2. Married in private households by sex and age in urban and rural areas, per cent

Sugyventinio statusą turintys kaimo ir miesto gyventojai.

Labai įdomios tendencijos, leidžiančios apibendrinti šeimos transformacijos Lietuvoje pobūdį, stebimos nagrinėjant miesto ir kaimo sugyventinius. Asmeninių namų ūkių gyventojų šeiminių statusų analizė yra vienintelis statistinės informacijos šaltinis, suteikiantis galimybę pažvelgti į kohabitacijas – alternatyvias šeiminio gyvenimo formas, kurių plitimas sutapo su XX a. paskutinį dešimtmetį prasidėjusiais pokyčiais. Kaip jau minėta, sugyventinių dalis tarp visų namų ūkių gyventojų nėra didelė, tačiau surašymo duomenys yra pirmieji statistiniai duomenys, jau atskleidžiantys kohabitacijų tendencijas.

Įspūdingiausia tendencija – skirtinga miesto ir kaimo kohabitacijų dinamika. Tarp gyventojų iki 30 metų sugyventinių yra tiek pat mieste ir kaime, tačiau su kiekviena vyresne amžiaus grupe iki 50 metų sugyventinių dalis kaime didėja, tuo tarpu mieste – mažėja (3 pav., 1 priedas). Tarp 20–24 metų miesto ir kaimo gyventojų sugyventinių yra atitinkamai po 4,9 proc. ir 4,7 proc., o tarp 45–49 metų gyventojų – mieste 4,3 proc., kaime – beveik dvigubai daugiau – 8 proc. Kaime 30–54 metų sugyventinių dalis svyruoja apie 7 proc., tuo tarpu mieste nuo 30 metų su kiekviena vyresne amžiaus grupe jų dalis mažėja ir svyruoja apie 3–5 proc. Pavyzdžiui, mieste 30–34 metų sugyventinių yra 5,3 proc., 50–54 metų – 3,7 proc. Sugyventinių kaime daugiau ir vyresnėse amžiaus grupėse. Tarp 55–59 metų amžiaus sugyventinių kaime yra 5,4 proc., tuo tarpu mieste – 2,8 proc. Tad apibendrinami galime teigti, jog pačiose jauniausiose amžiaus grupėse kohabitacijos vienodai paplitę mieste ir kaime, tačiau tarp vyresnių nei 30 metų kaimo gyventojų kohabituojančiųjų su kiekviena vyresne amžiaus grupe daugėja – pikas pasiekiamas sulaukus 45–49 metų. Šie duomenys apie kohabitacijų dinamiką pagal gyventojų amžių kaime ir mieste suteikia pagrindą manyti, kad Lietuvoje plintančios kohabitacijos toli gražu nėra vieno modelio, egzistuoja įvairūs jų tipai. Taip pat tikėtina, kad kohabitacijų tipai skiriasi ne tik savo struktūra, bet ir sąlygoti skirtingos prigimties veiksnių.

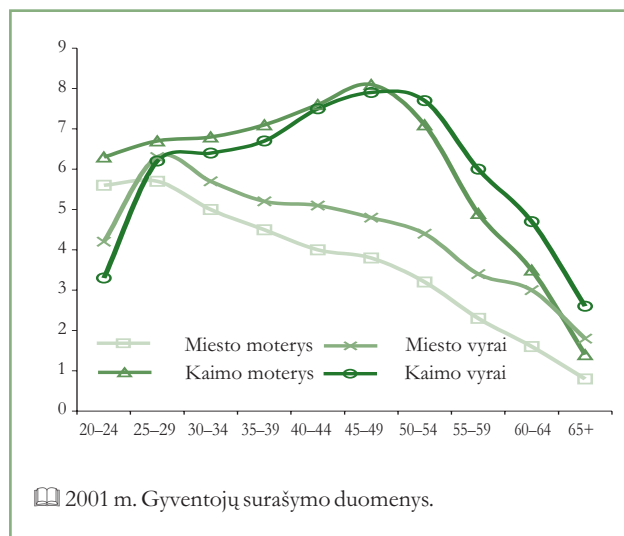
Lyginant kaimo ir miesto kohabituojančius moteris ir vyrus stebimos kelios tendencijos. *Pirma*, tiek kaimo, tiek ir miesto moterys anksčiau nei vyrai pradeda kohabituoti (3 pav.). 20–24 metų amžiaus grupėje sugyventinių kaimo ir miesto moterų yra apie 6 proc., tarp vyrų šis rodiklis – 3–4 proc. *Antra*, kohabituojančių moterų ir vyrų dalis kaime ir mieste beveik susilygina šioms sulaukus 25–29 metų, tačiau

su kiekviena vyresne nei 30 metų grupe tarp kaimo moterų ir vyrų sugyventinių dalis didėja ir sumažėja tik vyriausiose amžiaus grupėse (U tipo kreivė), o tarp miesto gyventojų vyresnių nei 30 metų sugyventinių tiek moterų, tiek vyrų – palaipsniui mažėja su kiekviena vyresne karta. Daugiausia sugyventinių kaime yra tarp 45–49 metų moterų ir vyrų – atitinkamai 8,1 proc. ir 7,9 proc., tuo tarpu tarp to paties amžiaus miestiečių – 3,8 proc. moterų ir 4,8 proc. vyrų. Mažiausia sugyventinių tiek mieste, tiek kaime yra vyriausiose amžiaus grupėse. 60–64 metų grupėje sugyventinių kaime yra 4,7 proc. vyrų ir 3,5 proc. moterų, o mieste – 3 proc. vyrų ir 1,6 proc. moterų, o vyriausioje amžiaus grupėje jų dalis dar mažesnė. Taigi iš 3 pav. akivaizdu, jog mieste ir kaime plinta skirtingi kohabitacijų modeliai. Galimas jų interpretacijas pateiksime vėliau, kai nagrinėsime kelius, kuriais įgyjami sugyventinio (-ės) statusai.

Vienos motinos / tėvo statusą turintys kaimo ir miesto gyventojai. Vienos motinos / tėvo šeiminių statusą turinčių gyventojų dalis mieste ir kaime yra panaši jauniausiose grupėse (atitinkamai 3,8 proc. ir 4,9 proc.), tačiau vyresniame amžiuje mieste ir kaime stebimos skirtingos tendencijos (1 priedas).

3 pav. Sugyventinio statusą turintys asmeninių namų ūkių gyventojai pagal lytį, amžių mieste ir kaime, procentais

Figure 3. Cohabitants in private households by sex and age in urban and rural areas, per cent

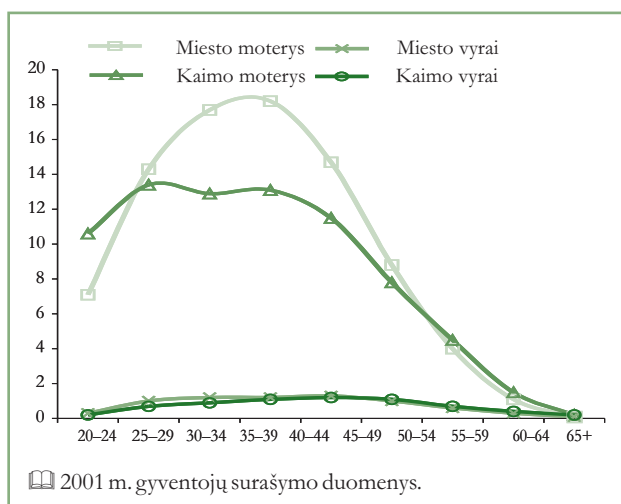

Mieste su kiekviena vyresne nei 30–34 metų grupe vienų motinų / tėvų yra apie 3 procentiniais punktais daugiau nei kaime ir siekia apie 9–10 proc. Ši tendencija būdinga gyventojams iki 44 metų, vyresniame amžiuje vienų motinų / tėvų dalis kaime ir mieste susilygina ir nuosekliai mažėja.

4 pav. matyti, jog mieste ir kaime vienos vaikus dažniausiai augina moterys. Vyrų, vienų auginančių nepilnamečius vaikus iki 18 metų, mieste ir kaime dalis maža ir beveik vienoda, įvairiose amžiaus grupėse siekia apie 1 proc.

4 pav. Vienos motinos / tėvo statusą turintys asmeninių namų ūkių gyventojai pagal lytį, amžių mieste ir kaime, procentais

Figure 4. Lone parents in private households by sex and age in urban and rural areas, per cent

Moteryų, vienų auginančių vaikus, dalis mieste ir kaime įvairuoja priklausomai nuo amžiaus (4 pav.). Jauniausioje amžiaus grupėje kaimo moterys kiek dažniau nei miesto vienos augina vaikus, tačiau su kiekviena vyresne nei 25–29 metai grupe, miesto moterys žymiai dažniau nei kaimo įgyja šį šeiminių statusą. Beveik penktadalis 30–34 metų ir 35–39 metų miesto moterų vienos augina vaikus (atitinkamai 17,7 proc. ir 18,2 proc.), tuo tarpu kaime – maždaug dešimtadalis (atitinkamai 12,9 proc. ir 13,1 proc.). 45–49 metų ir vyresnio amžiaus miesto ir kaimo moterų, vienų auginančių vaikus, dalys vienodėja ir mažėja.

Tai, jog mieste didesnė dalis vienų motinų, o kaime – kohabituojančių moterų gali iliustruoti specifinius vedybinės elgsenos procesus mieste ir kaime. Tikėtina, kad mieste, iširus šeimai, moterims apsispręsti nekurti pakartotinos partnerystės yra palankesnės struktūrinės ir kultūrinės sąlygos nei kaime. Didesnis užimtumas, geresnis finansinis apsirūpinimas dažnai suteikia galimybę moterims vienoms išlaikyti šeimą. Mieste – silpnesnės

neigiamos nuostatos, siejamos su vienos motinos statusu. Ir priešingai, kaime ekonomiškai sunkiau išgyventi vienai motinai su vaikais. Kita vertus, esant žemam technologijų pritaikymui žemės ūkyje, vienai motinai kultivuoti ūkį yra per sudėtinga, tam reikalinga vyro pagalba. Kita vertus, kaime gali būti stipresnė vienišos motinos stigmatizacija.

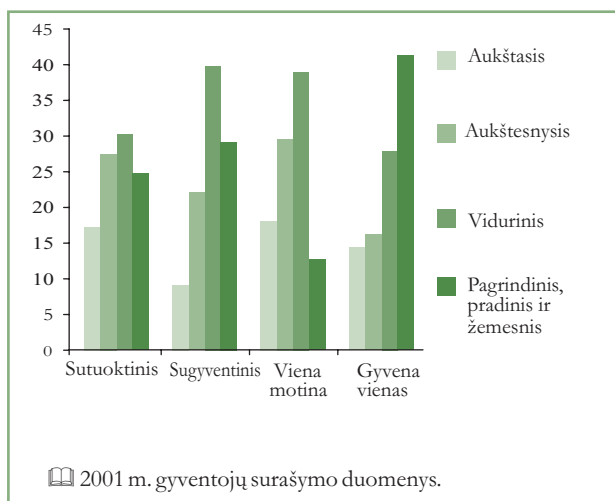
2. Asmeninių namų ūkių gyventojų šeiminių padėties socioekonominiai požymiai

Surašymo metu buvo fiksuotos kelios gyventojų socialinės ekonominės charakteristikos, tačiau nagrinėjant namų ūkių gyventojus pagal jų šeiminių statusą tikslingiausia aptarti išsilavinimą ir užimtumą.

Šeiminių statusas ir išsilavinimas. Nagrinėjant gyventojus pagal jų šeiminių statusą ir išsilavinimą akivaizdžios trys tendencijos (5 pav.). *Pirma*, susituokę asmenys ir vienos (-i) motinos / tėvai yra dažniau įgiję aukštąjį išsilavinimą nei kitų grupių namų ūkių gyventojai. *Antra*, gyvenantieji vieni dažniausiai yra įgiję žemiausią išsilavinimą. *Trečia*, jei lyginsime poroje gyvenančius partnerius, akivaizdu, kad tarp sutuoktinių yra daugiau įgijusių aukštąjį ir aukštesnįjį išsilavinimą, o tarp sugyventinių – vidurinį ir pagrindinį ar žemesnį išsilavinimą.

5 pav. Asmeninių namų ūkių gyventojai pagal šeiminių statusą ir išsilavinimą, procentais

Figure 5. Members of private households by person's status in the household and education, per cent

Kai kurios iš šių tendencijų gana nesunkiai paaiškinamos atsižvelgiant į kitus namų ūkių gyventojų demografinius struktūrinius požymius. Gyvenančiųjų vienų išsilavinimas yra sąlygojamas šios grupės gyventojų vyresnio amžiaus. Žemesnis sugyventinių išsilavinimas, atsižvelgiant į jau aptartus amžiaus ir gyvenamosios vietos požymius, gali būti sąlygotas fakto,

jog jaunesni sugyventiniai, kurie šią partnerystės formą renkasi kaip „bandomąją“ santuoką, dar mokosi, o vyresnio amžiaus sugyventiniai yra kaimo gyventojai, kurių išsilavinimo lygis žemesnis.

Vienų motinų / tėvų ir sutuoktinių aukštesnio išsilavinimo tendencijas interpretuoti nėra taip paprasta. Vienų motinų / tėvų atveju aukštesnis išsilavinimas gali būti sąlygotas fakto, jog šie gyventojai dažniau gyvena mieste, kur aukštesnis išsilavinimo lygis. Kita vertus, tai, jog šie gyventojai turi aukštesnį išsilavinimą, gali sąlygoti ir jų vedybinę elgseną nutraukiant nepatenkinamą partnerystę. Aukštesnis išsilavinimas garantuoja geresnes pozicijas darbo rinkoje, geresnį materialinį atlygį bei užtikrina galimybę išlaikyti ne tik save, bet ir kitus priklausomus asmenis.

Šeiminis statusas ir užimtumas. Skirtingus šeiminius statusus turinčių gyventojų grupių užimtumui būdingos dvi tendencijos: *pirma*, mažiausiai užimti yra gyvenantys vieni namų ūkių gyventojai, *antra*, daugiausia užimti yra vieni nepilnamečius vaikus iki 18 metų auginantys motinos / tėvai, *trečia*, kaime visų šeimių padėčių grupių dirbančiųjų yra mažiau nei mieste (1 lentelė). Pirmoji tendencija sąlygota vienų gyvenančių asmenų amžiaus struktūros, antroji siejasi su jau aptarta išsilavinimo struktūra, o trečioji sąlygota bendros ekonominės padėties skirtumų mieste ir kaime. Vis tik tikslinga nuodugniau aptarti vienos motinos / tėvo, sutuoktinių ir sugyventinių užimtumo ypatumus kaime ir mieste.

65 proc. vienų vaikus auginančių motinų / tėvų dirba (1 lentelė). Suprantama, jog aukštas šios grupės asmenų ekonominis aktyvumas sąlygotas namų ūkio struktūros, kai nuo vieno suaugusiojo asmens materialiai priklauso nepilnamečiai vaikai. Kita vertus, gana aukštas šios grupės gyventojų išsilavinimas užtikrina jų mobilumą ir geresnes perspektyvas darbo rinkoje. Tai iš dalies patvirtina ir šios grupės užimtumas kaime ir mieste. Nors kaime jis kiek mažesnis nei mieste, tačiau, palygti su kitomis šeiminio statuso grupėmis išlieka aukščiausias.

Gana aukštas užimtumas būdingas ir sutuoktiniams (1 lentelė). Kiek daugiau nei pusė jų yra dirbantys, mieste – didesnė dalis nei kaime. Bendras sugyventinių užimtumas yra kiek mažesnis nei sutuoktinių. Įdomu palyginti sutuoktinius ir sugyventinius pagal jų užimtumą mieste bei kaime. Mieste sutuoktiniai ir sugyventiniai dažniau dirbantys, kaime – dėl bendro mažesnio užimtumo – priešingai, dažniau nedirbantys. Ir vis dėlto, tarp kaimo sutuoktinių nedirbančiųjų yra 8 procentiniais punktais daugiau, o tarp kaimo sugyventinių neužimtųjų net 28 procentiniais punktais daugiau.

1 lentelė. Asmeninių namų ūkių nariai pagal šeiminei padėtį namų ūkyje ir užimtumą mieste ir kaime, procentais

Table 1. Members of private households by person's status in the household and employment, per cent

	Užimti	Neužimti
Sutuoktiniai		
Iš viso	56,2	43,8
Miestas	61,0	39,0
Kaimas	45,8	54,2
Sugyventiniai		
Iš viso	48,1	51,9
Miestas	55,7	44,3
Kaimas	36,1	63,9
Viena(-as) motina / tėvas		
Iš viso	65,0	35,0
Miestas	70,5	29,5
Kaimas	48,1	51,9
Gyvena vienas		
Iš viso	33,0	67,0
Miestas	39,7	60,3
Kaimas	15,9	84,1
Kita		
Iš viso	35,0	65,0
Miestas	37,8	62,2
Kaimas	29,5	70,5

📖 2001 m. gyventojų surašymo duomenys.

Toks žemas kaimo sutuoktinių užimtumas gali būti selektyvaus elgesio, bet ne struktūrinių šiai grupei būdingų požymių ir užimtumo galimybių pasekmė. Juk kaimo sugyventiniai, kaip buvo aptarta aukščiau, yra darbingo amžiaus žmonės, kaime, nors ir stingant darbo vietų, jų yra (tai liudija aukštesnis sutuoktinių užimtumas kaime). Todėl gali būti, kad kaimo sugyventinių grupei charakteringas socialinių biografijos standartų, normų atmetimas, kuris pasireiškia ne tik netipine vedybine elgsena, bet ir nenoru dalyvauti darbo rinkoje. Tai – anomijos kraštutinio pasireiškimo grupė, atmetanti socialiai nusistovėjusius individo biografijos organizavimo būdus. Sunku pasakyti kaip ekonominė deprivacija, į kurią atveda nedarbas, susijusi su vedybine elgsena. Galbūt žemas ekonominis statusas sąlygoja rinktis kohabitaciją. Ši partnerystės forma renkama neturint pakankamai materialinių išteklių kurti santuoką, kuri vis dėlto yra ne tik emocinė, bet ir ilgalaikė ekonominė sąjunga. Jei tai yra kohabitacijos kūrimo motyvas, tokias partnerystes galima vadinti „skurdo“ santuokomis, kurios XIX–XX amžių sandūroje, industrializacijos epochos pradžioje, buvo būdingos kitoms šalims ir plito tarp skurdžių darbininkų (Kiernan, 2000). Nepakankant ekonominių išteklių arba kai partnerio (ypač vyro) ekonominės perspektyvos vertinamos kaip ribotos, kohabitacija gali būti racionaliai pasirenkama kaip laikinas situacijos sprendimo būdas.

3. Asmeninių namų ūkių gyventojų šeiminių statusų įgijimo keliai

Surašymo duomenys suteikia galimybę nagrinėti ne tik asmeninių namų ūkių gyventojų šeimines padėtis pagal sociodemografinius ir socioekonominius požymius, bet ir kelius, kuriais šis statusas yra įgyjamas. Užfiksuota gyventojų santuokinė ir šeiminių padėtis namų ūkyje leidžia nagrinėti šių statusų persidengimus ir bent iš dalies fiksuoti kai kuriuos vedybinės elgsenos įvykius, atvedusius į užimamą šeiminių statusą namų ūkyje. Suprantama, jog tarp sutuoktinio šeiminių statusą turinčių gyventojų absoliuti dauguma yra susituokę, todėl plačiau šio šeiminių statuso grupės gyventojų nenagrinėsime. Išsamiau neaptarsime ir gyvenančių vienu, kurie analizuoti skyriuje „Namų ūkiai“.

Vienų motinų / tėvų santuokinė padėtis. Tarp vienų motinų / tėvų didžiausią dalį sudaro išsituokę namų ūkių gyventojai (46,3 proc.), tačiau net apie penktadalis jų yra ištuokę neįregistravę (22,9 proc.) (6 pav.). 16,8 proc. sudaro niekada santuokoje negyvenę ir 13,9 proc. – našliai (6 pav.).

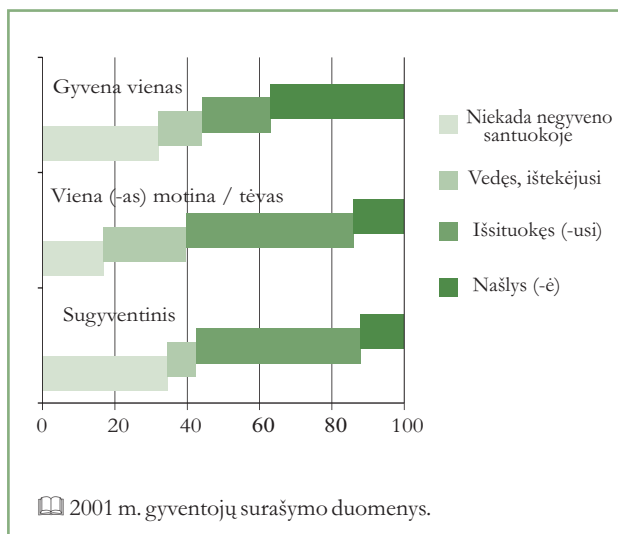
Vienos motinos dažniausiai yra išsituokusios (47,5 proc.), tuo tarpu vyrai – vedę (40,6 proc.) (2 priedas). Nors, kaip jau aptarta anksčiau – vyrų, vienų auginančių vaikus, yra nedaug, tačiau įdomu, jog dažniausiai jie yra ne išsituokę ar našliai, o vedę. Nėra lengva paaiškinti šį faktą. Viena iš galimų priežasčių atsirasti šiems netradicinės struktūros namų ūkiams gali būti susijusi ir su emigracijos procesais. Galbūt nepilnamečiai vaikai su tėvu dažnai lieka motinai išvykus uždarbiauti į užsienį. Kita vertus, galbūt tokios šeimos atsiranda dėl deviantinio motinų elgesio, įkalinimo.

Vienos motinos / tėvo statusą kaimo ir miesto gyventojai įgyja kiek skirtingu būdu. Nors tiek kaime, tiek mieste skyrybos yra dažniausia priežastis to, jog vienas iš tėvų augina vaikus, tačiau kaime dažniau vaikai su motina / tėvu auga nepilnose šeimose, kuriose niekada nebuvo įregistruota santuoka (atitinkamai kaime – 21,4 proc., mieste – 15,3 proc.) ar vienam iš tėvų likus po sutuoktinio mirties (19,8 proc. ir 11,9 proc.) (3 priedas).

Kadangi, kaip jau minėta, moterys vienas vaikus augina dažniau nei vyrai, tai šios tendencijos atsikartoja ir nagrinėjant kaimo bei miesto situaciją. Nors dominuojanti priežastis išlieka skyrybos, tačiau kaime ir mieste ji reiškiasi ne vienodu intensyvumu. Kaimo moterys vienas auginančios vaikus rečiau nei miestietės yra išsiskyrusios (kaime – 39,7 proc., mieste – 50 proc.) ir dažniau niekada negyvenusios

6 pav. Asmeninių namų ūkių gyventojai pagal šeimines ir santuokines padėtis, procentais

Figure 6. Members of private households by person's status in the household and marital status, per cent

santuokoje (kaime – 22,7 proc., mieste – 16 proc.) (4 priedas). Šiek tiek skirtingos tendencijos atsiskleidžia vienų vaikus auginančių kaimo ir miesto tėvų atveju. Moterų atveju kaime ir mieste dažniausias įvykis atvedęs į vienos motinos statusą – skyrybos, o miesto vyrų atveju dominuoja vieniši tėvai, kurie yra vedę (44,9 proc.), kaimo vyrų atveju – vieni vaikus auginantys tėvai yra tiek pat dažnai vedę, išsiskyrę ar našliai (4 priedas).

Sugyventinių santuokinė padėtis. Galima būtų tikėtis, jog sugyventiniai – tai kohabitaciją pirmai partnerystei besirenkantys gyventojai, kai ši gyvenimo kartu forma renkama kaip bandomasis etapas prieš santuoką. Tačiau, kaip rodo surašymo duomenys, ši prielaida gali būti patvirtinta tik iš dalies. 34,7 proc. sugyventinių į surašymo metu fiksuotą partnerystę atėjo niekada neturėję santuokinių ryšių, o beveik dvigubai didesnė likusi dalis – 65,3 proc. – prieš tapdami sugyventiniais kažkuriuo savo biografijos etapu buvo susituokę (6 pav.). Iš tų, kurie prieš tapdami sugyventiniais jau anksčiau buvo susituokę, 45,5 proc. yra išsiskyrę, 11,8 proc. – našliai (6 pav.).

Vadinasi, didelė dalis sugyventinių pasirinko kohabitaciją kaip pakartotinos partnerystės formą po to, kai iširo jų ankstesnė santuoka. O tai rodo, kad kohabitacija Lietuvoje renkama ne tik kaip „bandomoji“ santuoka, „preliudija“ į santuoką, kai gyvenama kartu nesusituokus iki santuokos, bet daug dažniau kaip pakartotinos šeimos forma.

Ši informacija leidžia pirmą kartą pagrįstai teigti, kad Lietuvoje koegzistuoja labai skirtingi kohabitacijų tipai. Turime niekada negyvenusių santuokoje kohabitacijas – kaip „bandomąsias“ santuokas, kurios atitinka demografinėje literatūroje nurodomą antrąjį kohabitacijų vystymosi visuomenėje etapą (Kiernan, 2001). Kartu su šiuo tipu, Lietuvoje žymiai labiau paplitę ir istoriškai ankstesni (Kiernan, 2004) kohabitacijos tipai, kai kohabitacija renkama si kuriant pakartotinę šeimą vyresniame amžiuje po skyrybų ar partnerio mirties. Tad galime teigti, kad Lietuvoje koegzistuoja moderniosios ir žymiai labiau tradicinės kohabitacijų formos, kurios, kaip pabrėžiama (Hoem, Hoem, 1988 cituota iš Kiernan, 2002), nenunyksta vystantis šiuolaikinėms kohabitacijų formoms. Tenka tik apgailestauti, kad nėra duomenų apie tai, kiek šios tradicinės sugyventinių poros (kai kohabitacija pasirenkama kaip šeimos atkūrimo būdas netekus partnerio), buvo paplitę anksčiau, dar iki prasidedant esminiems visuomenės pokyčiams.

Įdomu pastebėti, kad 7,7 proc. sugyventinių yra vedę / ištėkėję. Dalis jų, tikėtina, tuo pačiu metu negyvena su keliais partneriais, tačiau, galima spėti, kad tarp vedusių sugyventinių yra ir tokių, kurie greta oficialiai registruotos partnerystės tuo pačiu metu turi ir neregistruotų.

Sugyventiniai pagal santuokinę padėtį kaime bei mieste skiriasi nedaug bei atkartoja jau aptartas bendras tendencijas (3 priedas). Vadinasi, kohabitacijų, kaip „bandomųjų“ santuokų, ir kohabitacijų, kaip pakartotinos šeimos formų, kaime ir mieste

dalis išlieka tokia pati. Tiek kaime, tiek mieste kohabitacija vyrauja kaip pakartotinos šeimos kūrimo forma. Tačiau miestiečiai šiek tiek dažniau renkasi šį kelią po skyrybų (atitinkamai 48,1 proc. ir 41,4 proc.), o kaimiečiai – partneriui mirus (9 proc. ir 16,3 proc.) (3 priedas). Tai, suprantama, sąlygota bendrųjų skyrybų ir mirtingumo tendencijų kaime ir mieste. Įdomu paminėti ir tai, jog mieste sugyventinių, bet tuo pat metu vedusiųjų yra 6,8 proc., o kaime – 9,2 proc.

Kohabituojantys kaimo ir miesto vyrai pagal santuokinę padėtį skiriasi nedaug: tiek mieste, tiek kaime beveik pusė jų yra išsiskyrę, apie trečdalis – nevedę, mažiau nei dešimtadalis – vedę. Tiesa, kohabituojančių kaimo vyrų žymiai didesnė dalis nei mieste yra našliai (4 priedas). Nors tarp miesto ir kaimo moterų išlaikoma bendra tendencija, jog kohabitacija dažniau pasirenkama kaip pakartotinos šeimos kūrimo būdas (tarp sugyventinių daugiau išsituokusių, našlių nei niekada negyvenusių santuokoje), tačiau mieste ir kaime yra svarbių skirtumų. Mieste sugyventinių moterų niekada negyvenusių santuokoje yra 35,4 proc., tuo tarpu kaime – 26,9 proc. (4 priedas). Vadinasi, galime manyti, kad tarp miesto moterų „bandomoji“ santuoka (modernesnis kohabitacijos tipas) dažnesnė nei tarp kaimo moterų. Šios dažniau renkasi kohabitaciją kaip pakartotinos šeimos kūrimo būdą iširus ankstesnei santuokai. Tai iliustruoja ir faktas, jog kaime tarp sugyventinių moterų yra 24,1 proc. našlių, tuo tarpu mieste – 12,6 proc.

Išvados

Gyventojų surašymas, kurio metu fiksuota gyventojų santuokinė ir šeimtinė padėtis asmeniniuose namų ūkiuose, suteikė išskirtinę galimybę nagrinėti asmenų gyvenančių netipinėse šeimose, socialines demografines ir ekonomines charakteristikas.

Pirmą kartą Lietuvos surašymų istorijoje fiksuotas sugyventinio statusas leidžia daryti reikšmingus apibendrinimus apie gyventojų vedybinės elgsenos pokyčius. Kaip atskleidė surašymo duomenų analizė, nors sugyventinių tarp visų asmeninių namų ūkių gyventojų nėra gausu, tačiau šios grupės požymiai leidžia daryti išvadas apie Lietuvoje koegzistuojančius skirtingus kohabitacijų tipus. Greta šiuolaikinio kohabitacijų tipo – „bandomųjų“ santuokų, kurios kuriamos iki santuokos, Lietuvoje žymiai labiau paplitusios tradicinės kohabitacijos, kaip šeimos atkūrimo forma, kai iširus ankstesnei santuokai nauja

partnerystė kuriama jos neregistruojant. „Bandomosios“ santuokos, kurios būdingesnės jaunesniems žmonėms, bemaž vienodai paplitusios mieste ir kaime. Kohabitacija, kaip šeimos atkūrimo forma, labiau paplitusi tarp kaimo, o ne miesto vidutinio ir vyresnio amžiaus gyventojų. Kaimo sugyventiniai dažniau nei kaimo sutuoktiniai yra nedirbantys asmenys. Ekonominė šios grupės deprivacija gali būti susijusi su jų vedybine elgsena, kai, neturint pakankamų ekonominių išteklių, kohabitacija renkama kaip „skurdo“ santuoka.

Vienos motinos / tėvai, auginantys nepilnamečius vaikus iki 18 metų, Lietuvoje sudaro 4,3 proc. visų vyresnių nei 18 metų namų ūkių gyventojų. Nors beveik pusė jų šį šeimtinės padėties statusą įgijo po skyrybų, tačiau net penktadalis yra neįregistruvę ištuokos. Dažniausiai vienos vaikus augina 30–39 metų miesto moterys. Jos išsiskiria gana aukštu išsilavinimo ir užimtumo lygiu.

Literatūra

1. HOEM, J. M., HOEM, B. 1988: The Swedish Family: Aspects of Contemporary Developments. *Journal of Family Issues* 9 (3), 397–424.
2. KIERNAN, K. 2004: Unmarried Cohabitation and Parenthood in Britain and Europe. *Law & Policy*. Vol. 26 (1), 33–55.
3. KIERNAN, K. 2001: The Rise of Cohabitation and Childbearing outside Marriage in Western Europe. *International Journal of Law, Policy and the Family* 5, 1–21.

Priedai

1 priedas. Asmeninių namų ūkių gyventojų šeimtinė padėtis pagal amžių mieste ir kaime, procentais bei miesto ir kaimo rodiklių skirtumas procentiniais punktais*Annex 1. Members of private households by person's status in the household and age group in urban and rural areas, per cent*

	20–24	25–29	30–34	35–39	40–44	45–49	50–54	55–59	60–64	65–69	70+
Sutuoktinis											
miestas	19,7	51,2	63,6	67,4	70,8	67,7	67,6	65,1	62,2	57,8	39,1
kaimas	24,1	54,3	68,0	71,3	70,0	67,8	67,3	67,4	65,1	60,7	40,7
skirtumas	-4,4	-3,1	-4,4	-3,9	0,8	-0,1	0,3	-2,3	-2,9	-2,9	-1,6
Sugyventinis											
miestas	4,9	6,0	5,3	4,8	4,5	4,3	3,7	2,8	2,1	1,6	0,9
kaimas	4,7	6,4	6,6	6,9	7,6	8,0	7,4	5,4	4,1	2,7	1,4
skirtumas	0,2	-0,4	-1,3	-2,1	-3,1	-3,7	-3,7	-2,6	-2,0	-1,1	-0,5
Viena (-as) motina / tėvas											
miestas	3,8	7,9	9,8	10,2	8,6	5,3	2,5	0,8	0,1	0,0	0,0
kaimas	4,9	6,7	6,7	6,7	6,1	4,3	2,6	1,0	0,2	0,0	0,0
skirtumas	-1,1	1,2	3,1	3,5	2,5	1,0	-0,1	-0,2	-0,1	0,0	0,0
Gyvena vienas (-a)											
miestas	17,5	10,8	9,8	10,1	7,6	11,3	13,1	17,8	21,9	25,9	32,9
kaimas	6,5	4,1	3,7	4,1	5,3	7,5	10,4	13,4	17,4	22,3	33,2
skirtumas	11,0	6,7	6,1	6,0	2,3	3,8	2,7	4,4	4,5	3,6	-0,3
Kita											
miestas	54,2	24,2	11,5	7,6	8,5	11,5	13,1	13,6	13,7	14,7	27,0
kaimas	59,8	28,5	15,0	10,9	11,0	12,3	12,2	12,8	13,3	14,2	24,8
skirtumas	-5,6	-4,3	-3,5	-3,3	-2,5	-0,8	0,9	0,8	0,4	0,5	2,2

2001 m. gyventojų surašymo duomenys.

2 priedas. Asmeninių namų ūkių gyventojai pagal šeimtinę ir santuokinę padėtį bei lytį, procentais*Annex 2. Members of private households by person's status in the household, marital status and sex, per cent*

	Sutuoktinis		Sugyventinis		Viena (-as) motina / tėvas		Gyvena vienas		Kitas	
	Vyrai	Moterys	Vyrai	Moterys	Vyrai	Moterys	Vyrai	Moterys	Vyrai	Moterys
Niekada negyveno santuokoje	0,1	0,1	37,3	32,1	6,1	17,7	39,4	28,2	73,2	43,2
Vedęs, ištekėjusi	99,4	99,4	8,1	7,4	40,6	21,5	19,7	7,8	7,7	6,0
Išsituokęs (-usi)	0,5	0,5	47,7	43,2	30,1	47,5	26,4	15,0	10,7	12,7
Našlys (-ė)	0,0	0,0	6,6	17,1	23,0	13,2	13,7	48,8	5,7	35,7
Nenurodė	0,0	0,0	0,3	0,2	0,1	0,1	0,8	0,2	2,7	2,4

2001 m. gyventojų surašymo duomenys.

3 priedas. Asmeninių namų ūkių gyventojai pagal šeiminių ir santuokinių padėčių mieste ir kaime, procentais
Annex 3. Members of private households by person's status in the household and marital status in urban and rural areas, per cent

	Sutuoktinis		Sugyventinis		Viena (-as) motina / tėvas		Gyvena vienas		Kitas	
	Miestas	Kaimas	Miestas	Kaimas	Miestas	Kaimas	Miestas	Kaimas	Miestas	Kaimas
Niekada negyveno santuokoje	0,1	0,1	35,9	32,8	15,3	21,4	35,1	24,5	56,9	57,9
Vedęs, ištekėjusi	99,3	99,5	6,8	9,2	23,9	19,7	13,4	8,3	7,7	5,1
Išsituokęs (-usi)	0,5	0,3	48,1	41,4	48,7	39,0	21,1	13,7	13,2	8,8
Našlys (-ė)	0,0	0,0	9,0	16,3	11,9	19,8	29,9	53,1	20,0	25,0
Nenurodė	0,0	0,0	0,3	0,3	0,1	0,1	0,5	0,4	2,2	3,1

2001 m. gyventojų surašymo duomenys.

4 priedas. Asmeninių namų ūkių gyventojai pagal lytį, šeiminių ir santuokinių padėčių mieste ir kaime, procentais
Annex 4. Members of private households by sex, person's status in the household, marital status in urban and rural areas, per cent

	Sutuoktinis		Sugyventinis		Viena (-as) motina / tėvas		Gyvena vienas		Kita	
	Miestas	Kaimas	Miestas	Kaimas	Miestas	Kaimas	Miestas	Kaimas	Miestas	Kaimas
Vyrai										
Niekada negyveno santuokoje	0,1	0,1	36,4	38,7	5,5	7,4	39,7	38,5	72,4	74,6
Vedęs	99,3	99,5	7,4	9,1	44,9	30,6	21,5	15,4	8,9	5,7
Išsituokęs	0,5	0,3	50,6	43,3	29,4	31,9	27,0	24,9	10,8	10,5
Našlys	0,0	0,0	0,5	8,6	20,0	30,0	10,9	20,7	5,4	6,2
Nenurodė	0,0	0,0	0,3	0,3	0,1	0,2	0,8	0,5	2,5	3,0
Moterys										
Niekada negyveno santuokoje	0,1	0,1	35,4	26,9	16,0	22,7	32,6	16,9	44,6	39,8
Ištekėjusi	99,3	95,5	6,1	9,3	22,5	18,6	9,1	4,4	6,7	4,5
Išsituokusi	0,5	0,3	45,7	39,4	50,0	39,7	17,9	7,6	15,1	7,0
Našlė	0,0	0,1	12,6	24,1	11,4	18,9	40,1	70,9	31,5	45,3
Nenurodė	0,0	0,0	0,2	0,2	0,1	0,1	0,3	0,3	2,1	3,2

2001 m. gyventojų surašymo duomenys.

Vlada Stankūnienė

SANTUOKOS, IŠTUOKOS, SANTUOKINIS STATUSAS

Nuo XX a. dešimto dešimtmečio pradžios vykstant sparčioms ir esminėms socialinėms, ekonominėms, kultūrinėms permainoms, keičiasi ir Lietuvos šeima. Nyksta tradicinei ir vis labiau įsigali moderniai šeimai būdingi bruožai. Per pastaruosius penkiolika metų pastebimai sumažėjo santuokų, tuokiamasi sulaukus vyresnio amžiaus, keičiasi gyventojų santuokinė sudėtis, mažėja susituokusių ir didėja viengungių dalis, vis daugiau porų gyvena santuokos neregistravusios.

Analogiški šeimos pokyčiai Vakarų šalyse tęsiasi jau keturis dešimtmečius ir yra priskiriami prie šeimos transformacijos požymių (van de Kaa, 1987).

Šiame skyriuje, remiantis einamosios demografinės statistikos duomenimis, trumpai aptariami santuokų ir ištuokų pokyčiai per pastaruosius penkiolika metų ir, naudojant gyventojų surašymo metu gautą informaciją, išsamiau gilinamasi į Lietuvos gyventojų santuokinio statuso pokyčius bei jų skirtumus pagal lytį, kartas, išsilavinimą.

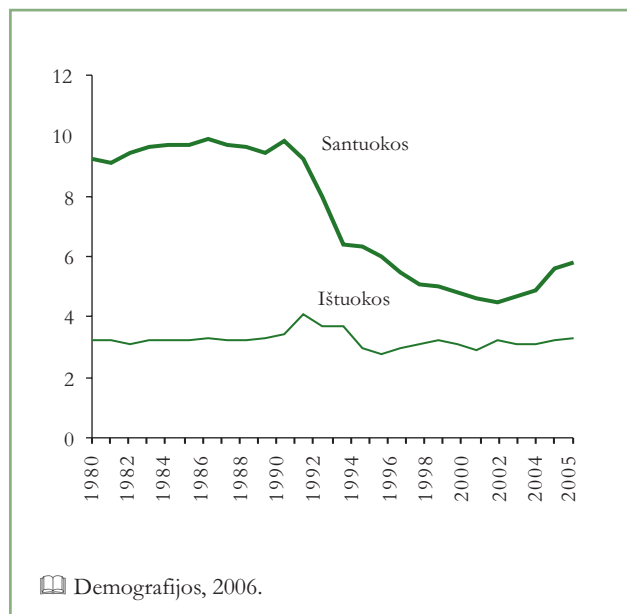
1. Santuokų ir ištuokų pokyčiai

Santuokų ir ištuokų pokyčiai: bendra situacija. Pastarieji Lietuvos šeimos pokyčiai pirmiausia pradėjo reikštis santuokų mažėjimu. Tai matyti ir iš pačių bendriausių einamosios demografinės statistikos santuokų rodiklių: absoliutaus santuokų skaičiaus ir bendrųjų santuokos rodiklių (santuokų skaičiaus 1000-iui gyventojų) ryškaus mažėjimo. Santuokų skaičius sumažėjo nuo 36,3 tūkst. 1990 m. iki 15,8 tūkst. 2001 m. (Demografijos, 2006). Ypač sparčiai santuokų mažėjo 1992 m. ir 1993 m. Vėliau santuokų mažėjimas buvo gerokai sulėtėjęs, o 2002–2005 m. santuokų net gausėjo. 2005 m. susituokė 19,9 tūkst. porų (Demografijos, 2006). Atitinkamai keitėsi bendrieji santuokų rodikliai (1 pav.).

Ištuokų rodikliai ir toliau išlieka aukšti, bet gana stabilūs: pastaraisiais metais kasmet išsituokia apie 11 tūkst. porų, o bendrieji ištuokų rodikliai per pastaruosius penkiolika metų svyravo gana nedideliu diapazonu (1 pav.). Nors kitas ištuokų rodiklis, skaičiuojamas kaip santykis tarp santuokų ir ištuokų, labai padidėjo (1990 m. 100-ai santuokų teko 35 ištuokos, 2005 m. – 56 (Demografijos, 2006)), tačiau tai, akivaizdu, siejasi ne su ištuokų gausėjimu, o su labai sumažėjusiu santuokų skaičiumi. Reikia pabrėžti, kad šie, tiek santuokų, tiek ir ištuokų, rodikliai yra menkai informatyvūs ir realią situaciją atspindi labai apytiksliai.

1 pav. Bendrieji santuokų ir ištuokų rodikliai, 1980–2005 m., santuokos ir ištuokos 1000-iui gyventojų

Figure 1. Crude marriage and divorce rates, 1980–2005

Santuokos ir ištuokos pagal amžių. XX a. dešimtame dešimtmetyje tiek vyrų, tiek ir moterų santuokų rodikliai mažėjo visose amžiaus grupėse, tačiau labiausiai – jauniausio santuokinio amžiaus ir ypač 20–24 metų, t. y. tos amžiaus grupės jaunų žmonių, kurie iki pastarųjų pokyčių paprastai tuokdavosi dažniausiai (2 pav.). 20–24 metų vyrų santuokų rodikliai (susituokusiųjų skaičius 1000-iai šio amžiaus vyrų) sumažėjo nuo 124 1990 m. iki 52 2000 m., moterų – atitinkamai nuo 116 iki 62 (2 pav.).

Nuo šio šimtmečio pradžios santuokų pagal amžių rodikliai arba stabilizuoja, arba net palengva didėja. 2004–2005 m. ryškiausias santuokos rodiklių didėjimas buvo stebimas tarp 25–34 metų vyrų ir 25–29 metų moterų. Šie 25–29 metų vyrų santuokų rodikliai padidėjo nuo 40 2000 m. iki 59 2005 m., o moterų – atitinkamai nuo 28 iki 47 (susituokusiųjų skaičius 1000-iai šio amžiaus vyrų ar moterų). Vyrų santuokų intensyvumo pikas persikėlė iš 20–24 metų į 25–29 metus, o moterų, nors dar ir tebėra 20–24 metų amžiaus grupėje, tačiau per pastaruosius penkiolika metų sumažėjo beveik per pusę ir išplatėjo. Jis šiuo metu apima ir 25–29 metus (2 pav.). Taigi moterys šiuo metu dažniausiai tuokiasi būdamos 20–29 metų, o vyrai – 25–29 metų.

Ištuokų rodikliai pagal amžių, kaip ir bendrieji ištuokų rodikliai, per pastaruosius penkiolika metų išliko gana stabilūs, tik moterų ištuokų intensyvumo pikas išplatėjo, pasislinkdamas į vyresnį amžių (šiuo metu jis yra tarp 25–34 metų amžiaus moterų), tačiau pasilikdamas, iš esmės, to paties lygio (apie 18 išsituokusiųjų 1000-iai šio amžiaus moterų). Vyrų ištuokų intensyvumo pagal amžių pikas išliko 30–34 metų amžiaus (išsituokusiųjų skaičius 1000-iai šio

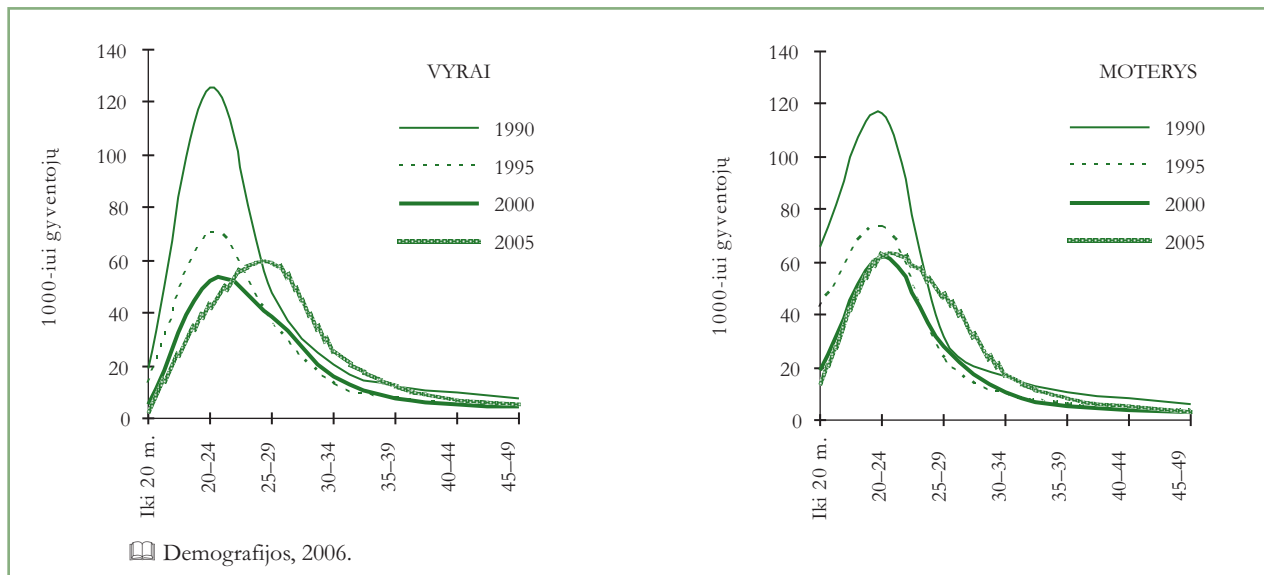
amžiaus vyrų 1990–2005 m. svyravo 15–19 diapazonu). Šiuo metu vyrų aukšti ištuokų rodikliai (daugiau nei 10 išsituokusiųjų 1000-iai atitinkamo amžiaus vyrų) išlieka iki 50 metų, moterų – iki 44 metų (Demografijos, 2006).

Pirmos santuokos. Tarp besituokiančiųjų daugumą sudaro besituokiantieji pirmą kartą (2005 m. tarp vyrų jie sudarė 77 proc., tarp – moterų 79 proc. (Demografijos, 2006)).

Prasidėjus paskutiniam XX a. dešimtmečiui (nuo 1993 m.) tiek vyrų, tiek ir moterų vidutinis amžius tuokiantis pirmą kartą nuolat didėja. Vyrų, besituokiančių pirmą kartą, vidutinis amžius 1992 m. buvo 23,8 metai, o 2005 m. – 27 metai, moterų atitinkamai pasikeitė nuo 22,1 iki 24,9 metų (Demografijos, 2006). Jau daugiau nei dešimt metų asmenys šeimas kuria būdami vis vyresnio amžiaus. Tarpukario Lietuva pagal amžių vedybų metu buvo taip vadinamoje „europietišku vedybų“ modelio zonoje (Hajnal, 1965). Tuo metu Lietuvoje dar tebevyravo vėlyvos santuokos (Stankūnienė, 2001). Po antro pasaulinio karo, visą sovietmetį santuokos Lietuvoje „jaunėjo“, o nuo XX a. paskutinio dešimtmečio pradžios santuokų sudarymo amžiaus modelis ėmė keistis – santuokos vėl pradėjo „senėti“ (su kiekviena jaunesne karta tuokiamasi vis vyresnio amžiaus).

Ne pirmos santuokos. Šiuo metu tarp visų besituokiančiųjų ne pirmą kartą tuokiasi apie penktadalis vyrų ir moterų (2005 m. ne pirmą kartą tuokėsi 23 proc. vyrų ir 21 proc. moterų) (Demografijos, 2006).

2 pav. Santuokų rodikliai pagal amžiaus grupes, susituokusiųjų skaičius 1000-iai atitinkamo amžiaus vyrų ir moterų
Figure 2. Age-specific marriage rates

Akivaizdu, kad besituokiantieji ne pirmą kartą yra vyresnio amžiaus, ypač vyrai. 2005 m. tarp besituokiančių našlių vyrų 50 metų ir vyresnių buvo 64 proc., o tarp šio amžiaus besituokiančių našlių moterų – 44 proc. (Demografijos, 2006). Šie skirtumai, be abejonės, yra susieti ne tik su vyrų našlių intencijomis vėl kurti šeimą esant vyresnio amžiaus, bet ir su tuo, kad dėl gerokai didesnio jauno amžiaus vyrų mirtingumo (Jasilionis ir kt., 2006) didesnė moterų dalis dar būdamos jaunos tampa našlėmis ir vėl kuria šeimą.

Išsituokusių vyrų ir moterų tolimesnės santuokinės elgsenos pagal amžių skirtumai taip pat nemaži. Tarp vėl besituokiančių jau išsituokusių vyrų dauguma yra 30–49 metų vyrai (2005 m. – 69 proc.). Dauguma besituokiančių išsiskyrusių moterų yra 25–49 metų (82 proc.), tačiau jau nemažai jų yra ir tarp 25–29 metų moterų (17 proc.). Nemaža besituokiančių išsituokusių vyrų yra ir tarp 50 metų ir vyresnių (21 proc.), o besituokiančių išsiskyrusių šio amžiaus moterų dalis yra mažesnė (tarp moterų – 14 proc.). Taigi jei po ištuokos vyrai dar gana dažnai vėl tuokiasi būdami 50 metų ir vyresni, tai šio amžiaus išsituokusių moterų, kaip ir našlės, – gerokai rečiau (Demografijos, 2006).

Kohabitacija. Per praėjusio šimtmečio dešimtą dešimtmetį, kada vedybos buvo atidedamos vis vyresniam amžiui, gausėjo kohabituojančių porų (neregistruojančių santuokos). Tai rodo vienas iš ši procesą iliustruojančių einamosios demografinės statistikos rodiklių – nesantuokinių vaikų dalis tarp visų gimusių vaikų. Šis rodiklis padidėjo nuo 7 proc. 1990 m. iki 28,4 proc. 2005 m. Labiausiai šis rodiklis didėjo būtent dėl labai sparčiai didėjančios vaikų, gimstančių kohabituojančioje šeimoje (vaikai registruoti pagal abiejų tėvų pareiškimą), dalies. Ji padidėjo nuo 4,6 proc. 1990 m. iki 19,4 proc. 2005 m. Vaikų, pagimdytų vienišos motinos (vaikai registruoti pagal motinos pareiškimą), dalis šiuo periodu padidėjo nuo 4,6 proc. iki 8,8 proc. (Demografijos, 2006). Patikimesnių einamosios demografinės statistikos duomenų apie poras, kurios gyvena kartu santuokos neregistruodamos, nėra: jei demografinis įvykis neregistruojamas, aišku, statistinės informacijos apie tai nėra. Tačiau informacija apie tokių porų paplitimą gali būti gaunama surašymo metu gyventojams deklaruojant tokį šeiminių statusą. Surašymo metu gauta informacija apie kohabituojančias poras aptariama skyriuje „Asmeninių namų ūkių gyventojų šeiminių padėtis”.

2. Gyventojai pagal santuokinį statusą

2.1. Gyventojų santuokinio statuso pokyčiai

Gyventojų sudėtis pagal santuokinį statusą: bendra pokyčių kryptis. Kaip rodo 1989 m. ir 2001 m. gyventojų surašymų duomenys, per praėjusio šimtmečio paskutinį dešimtmetį, kai santuokos buvo atidedamos vis vyresniam amžiui ir išliko dažnos skyrybos, gerokai sumažėjo susituokusių ir padaugėjo niekada negyvenusių santuokoje bei išsiskyrusių. Didėjo ir našlių dalis (1 lentelė). Tam įtakos turėjo visuomenės demografinis senėjimas ir atitinkamai pagyvenusių žmonių, tarp kurių našlių yra gerokai daugiau, dalies didėjimas. Tai sąlygojo ir gerokai didesnis vyrų nei moterų mirtingumas.

1 lentelė. Vyrai ir moterys pagal santuokinį statusą, 1989 m. ir 2001 m., 15 metų ir vyresni, procentais
Table 1. Males and females by marital status, 15 years and older, 1989 and 2001 population censuses data, per cent

Santuokinis statusas	Vyrai		Moterys	
	1989	2001	1989	2001
Vedę, ištekėjusios	68,0	60,7	58,9	51,6
Niekada negyveno santuokoje	24,6	28,2	18,7	21,1
Išsituokę (-usios)	4,4	7,8	6,6	10,2
Našliai (-ės)	2,8	3,2	15,6	17,0
Nenurodė	0,2	0,1	0,2	0,1

 Gyventojai, 2003.

Nors tarp 1989 m. ir 2001 m. surašymų vykusį vyrų ir moterų santuokinio statuso pokyčių kryptis buvo panaši, tačiau jų sudėtis pagal santuokinį statusą gerokai skiriasi. Tarp vyrų gerokai daugiau nei tarp moterų vedusių ir niekada negyvenusių santuokoje ir mažiau išsituokusių bei gerokai mažiau našlių (1 lentelė). Tačiau rodikliai, pateikti 1 lentelėje, yra apie visus vyresnius nei 15 metų asmenis ir akumuliuoja skirtingų kartų skirtingą santuokinę elgseną. Todėl jie naudingi tik įvardijant pačius bendriausius gyventojų santuokinio statuso požymius. Norint geriau suprasti vykstančius santuokinės elgsenos ir gyventojų santuokinio statuso procesinius pokyčius, būtina juos išsamiau nagrinėti pagal gyventojų amžių, kartas ir kitus sociodemografinius parametrus.

Gyventojų sudėties pokyčiai pagal santuokinį statusą ir amžių. Tarp dviejų paskutinių gyventojų surašymų labiausiai pasikeitė jauno amžiaus tiek vyrų, tiek ir moterų santuokinis statusas.

1989 m. surašymo duomenimis, tarp 20–24 metų amžiaus vyrų vedusiųjų buvo trečdalis (32,8 proc.), o 2001 m. duomenimis, jų buvo net per pusę mažiau – tik šeštadalis (16,5 proc.). Šio amžiaus ištekėjusių moterų dalis atitinkamai sumažėjo nuo 55,5 proc. iki 32,5 proc. (2 lentelė). Smarkiai sumažėjo ir 25–29 metų susituokusių vyrų ir moterų dalys. Nors vyresnėse amžiaus grupėse šis pokytis buvo mažesnis, tačiau iki 50 metų amžiaus jis buvo gana ženklus (2 lentelė).

XX a. dešimtą dešimtmetį Lietuvos gyventojų pagal santuokinį statusą sudėties kaitos kryptis pasikeitė: 1959 m., 1970 m., 1979 m. ir 1989 m. gyventojų surašymų duomenimis, visą sovietmetį „jaunėjant“ santuokoms ir didėjant santuokystės lygiui, susituokusių vyrų ir moterų dalis 20–29 metų amžiaus grupėse nuolat didėjo ir tai tęsėsi iki pat dešimto dešimtmečio, o 30–49 metų grupėse – iki aštunto dešimtmečio (2 lentelė).

Iki 30 metų amžiaus susituokusiųjų dalies ženklus mažėjimas praėjusiam dešimtmetyje, akivaizdu, pirmiausiai vyko dėl santuokų mažėjimo. Atitinkamai didėjo ir šio amžiaus niekada santuokoje negyvenusiujų dalis. Nuo aštunto dešimtmečio išliekant aukštiesiems ištuokų rodikliams, didėjo ir išsituokusiųjų dalis net pačiose jauniausiose amžiaus grupėse ir tai atitinkamai mažino susituokusiųjų dalį. Jau nuo jauno amžiaus susituokusių moterų dalį koreguoja ir nuo septinto dešimtmečio vidurio prasidėjęs jauno ir vidutinio amžiaus vyrų mirtingumo didėjimas, suintensyvėjęs dešimtam dešimtmetyje, ypač jo viduryje (3 lentelė).

2.2. Gyventojų sudėtis pagal santuokinį statusą ir amžių: 2001 m. portretas

Gyventojų sudėties pagal santuokinį statusą ir amžių portretas: bendra situacija. Nors dauguma mūsų šalies suaugusių gyventojų yra susituokę, tačiau, žiūrint į Lietuvos gyventojų sudėties pagal santuokinį statusą profilį pasitelkus amžiaus-lyties piramidę, išryškėja stubbinančios deformacijos (3 pav., 1 priedas). Labiausiai stublina amžiaus-lyties piramidės pagal santuokinį statusą asimetrija: didžiulė dešinėsios (moterų) piramidės pusės našlių persvara, palyginti su kairiąja (vyrų) piramidės puse. Jau pradėdant nuo pačių jauniausių vedybinio amžiaus grupių moterų našlių pastebimai daugėja, o tarp 60–79 metų moterų pasiekia išpūdingą dalį ir skaičių: 2001 m. surašymo duomenimis, 60–79 metų našlių moterų Lietuvoje buvo 155 tūkst., arba 42 proc. šio amžiaus moterų.

2 lentelė. Susituokusiųjų dalis pagal amžių, 1959 m., 1970 m., 1979 m., 1989 m. ir 2001 m. gyventojų surašymų duomenys, procentais

Table 2. Proportion of married by age, 1959, 1970, 1979, 1989 and 2001 population census data, per cent

Amžiaus grupės	1959	1970	1979	1989	2001
Vyrai					
20–24	19,4	24,5	30,7	32,8	16,5
25–29	62,7	68,2	73,1	74,4	52,8
30–34	82,5	84,6	83,3	82,9	70,5
35–39	88,0	89,8	86,6	83,6	75,8
40–44	89,7	91,8	88,9	84,1	77,8
45–49	90,0	92,1	90,6	84,6	76,7
Moterys					
20–24	38,4	48,0	50,4	55,5	32,5
25–29	66,8	76,7	78,5	78,5	63,8
30–34	75,0	82,1	82,3	81,3	71,2
35–39	75,5	82,3	82,3	80,3	72,2
40–44	71,3	79,0	80,3	78,2	71,1
45–49	68,5	74,8	77,2	75,7	68,2

☞ Pagrindiniai, 1990; Gyventojai, 2003; Demografičeskij, 1990; Itogi, 1971–1973; Itogi, 1975.

3 lentelė. Niekada negyvenusiujų santuokoje, išsituokusiųjų, našlių dalys pagal amžių, 1989 m. ir 2001 m. gyventojų surašymų duomenys, procentais

Table 3. Proportion of never married, divorced and widowed by age, 1989 and 2001 population census data, per cent

	Niekada negyveno santuokoje		Išsituokę (-usios)		Našliai (-ės)	
	1989	2001	1989	2001	1989	2001
Vyrai						
20–24	65,8	82,4	0,8	0,8	0,1	0,0
25–29	22,2	42,0	3,0	4,9	0,1	0,1
30–34	11,5	19,5	5,2	9,7	0,3	0,2
35–39	8,5	11,8	7,3	11,8	0,5	0,5
40–44	6,6	8,6	8,2	12,6	1,0	0,9
45–49	5,6	7,8	8,1	13,9	1,6	1,6
Moterys						
20–24	41,8	65,0	2,2	2,1	0,2	0,2
25–29	15,3	26,1	5,5	9,1	0,6	0,9
30–34	9,0	13,1	8,3	13,8	1,3	1,9
35–39	6,3	9,0	10,9	15,6	2,5	3,1
40–44	5,3	7,3	12,0	16,7	4,4	4,8
45–49	5,1	6,3	11,7	17,6	7,5	7,9

☞ Pagrindiniai, 1990; Gyventojai, 2003.

Nuo 70 metų amžiaus našlystė Lietuvoje yra vyraujantis moterų šeiminių gyvenimo tipas (3 pav., 1 priedas). 2001 m. surašymo duomenimis, Lietuvoje gyveno 258,3 tūkst. našlių moterų, tai beveik 9,2 proc. 15 metų ir vyresnių gyventojų (t. y. kone kas dešimtas 15 metų ir vyresnis Lietuvos gyventojas yra našlė moteris), o tarp šio amžiaus Lietuvos moterų našlės sudaro 17 proc. (t. y. kone penktadalį šio amžiaus moterų).

Vyrų (kairioji) piramidės pusė yra silpnai „pažymėta“ našlyste. Našlių vyrų dalis ir skaičiai visose amžiaus grupėse nėra ženklūs. Surašymo duomenimis 2001 m. Lietuvoje buvo 40,5 tūkst. našlių vyrų, tai sudaro 1,4 proc. 15 metų ir vyresnių gyventojų, arba 3,2 proc. šio amžiaus vyrų. Šie ženklūs skirtumai tarp vyrų ir moterų našlių dalių yra didžiulių skirtumų tarp Lietuvos vyrų ir moterų mirtingumo rezultatus.

Tarp 15 metų ir vyresnių Lietuvos gyventojų našliai (vyrų ir moterų) sudaro 10,7 proc.

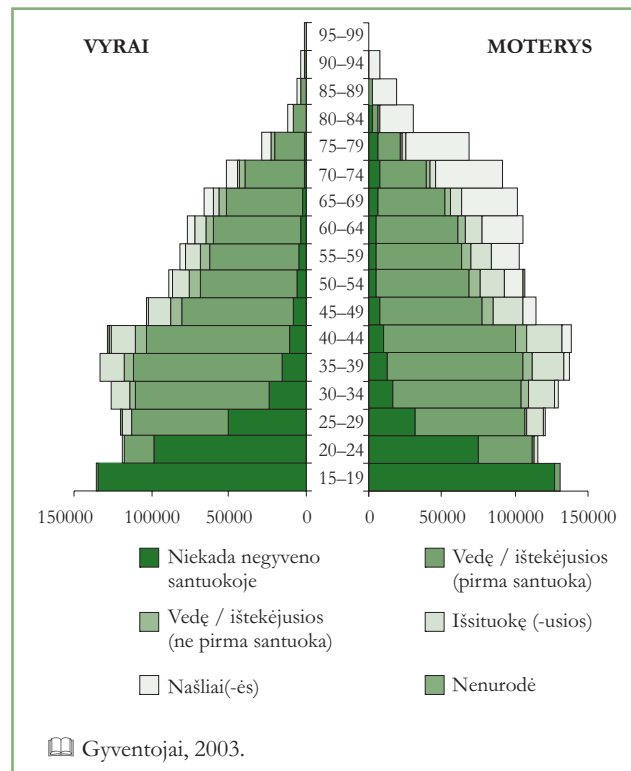
Gana didelę dalį Lietuvos gyventojų sudaro išsituokę asmenys. Surašymo duomenimis, 2001 m. išsituokusių moterų buvo 155,1 tūkst., vyrų – 99,4 tūkst., t. y. išsituokusių moterų yra apie 1,5 karto daugiau nei vyrų. Tarp 15 metų ir vyresnių Lietuvos gyventojų (vyrų ir moterų) išsituokusieji sudaro 9,1 proc. Daugiausia išsituokusiųjų yra tarp 30–54 metų moterų ir 35–44 metų vyrų. Akivaizdu, kad tai yra jau apie tris dešimtmečius Lietuvoje išliekančių didelių ištuokų rodiklių rezultatas. Vyresnėse amžiaus grupėse (tarp 65 metų ir vyresnių) išsituokusiųjų nėra daug (3 pav., 1 priedas).

Nežiūrint paplitusios nuomonės apie didžiulį šeimų nestabilumą ir gausias pakartotinas santuokas, gyvenančiųjų ne pirmoje santuokoje dalis nėra didelė – apie 7 proc. visų susituokusių vyrų ir moterų.

Iš amžiaus-lyties piramidės pagal santuokinį statusą matyti, kad vyrų, niekada negyvenusiu santuokoje, yra daugiau jauno ir vidutinio amžiaus grupėse, o niekad negyvenusiu santuokoje moterų – 55 metų ir vyresnio amžiaus grupėse. Gerokai daugiau tiek santykinai (palyginti su vyrais), tiek ir absoliučiai jų yra tarp 65 metų ir vyresnių moterų.

Nors susituokusių vyrų ir moterų absoliutūs skaičiai yra labai artimi – surašymo metu buvo 777,7 tūkst. vedusių vyrų ir 786,4 tūkst. ištekęsusių moterų, tačiau vis dėlto moterų 9 tūkst. daugiau nei vyrų deklaravo, kad yra susituokusios. Čia galima išvelgti ir surašymų klasikinio atvejo atsikartojimą: surašymų metu konkrečioje šalies populiacijoje ištekęsusių moterų paprastai būna daugiau nei vyrų. Surašymo metu esant gana neapibrėžtai šeiminei padėčiai (pvz., santuoka nenutraukta, bet pora kartu nebegyvena ar

3 pav. Vyrų ir moterų pagal santuokinį statusą ir amžių
Figure 3. Males and females by marital status and age

pora gyvena kartu santuokos neregistravusi ir pan.) moterys dažniau yra linkusios deklaruoti, kad yra ištekęsios, o vyrai – kuri nors kitą santuokinį statusą. Tačiau ši skirtumą tarp vedusių vyrų ir ištekęsusių moterų Lietuvoje galėjo sukurti ir intensyvesnė vyrų emigracija (Sipavičienė, 2006).

Procentinės susituokusių vyrų ir moterų populiacijos dalys taip pat yra stipriai skirtingos. Tarp 15 metų ir vyresnių vyrų vedusiųjų yra 60,7 proc., tarp šio amžiaus moterų ištekęsusiųjų – 51,6 proc. (1 priedas), o tarp 30 metų ir vyresnių – vedusių vyrų yra 76,6 proc., ištekęsusių moterų – beveik 20 procentinių punktų mažiau (57,8 proc.). Vyrų susituokusiųjų statusą įgyja būdami vyresnio amžiaus, bet vėliau iki pat gilio senatvės jie dominuoja (1 priedas). Tuo tarpu moterys anksčiau išteka, apie trisdešimtmečius gyvenimo metus dauguma (apie 70 proc.) jų jau būna ištekęsios, bet su amžiumi palaipti, o nuo 60 metų – smarkiai greitėdama jų dalis mažėja, užleisdama vietą našlystei (1 priedas).

Miesto ir kaimo gyventojų sudėties pagal santuokinį statusą ir amžių skirtumai. Miesto gyventojų sudėtis pagal santuokinį statusą yra kiek sėkmingesnė nei kaimo, ypač vyrų. Tarp 15 metų ir vyresnių miesto gyventojų yra gerokai mažesnė dalis našlių, tarp miesto vyrų gerokai didesnė susituokusiųjų ir mažesnė niekada negyvenusiu santuokoje dalys.

Tiesa, tarp miesto moterų gerokai didesnė išsituokusiųjų dalis. Apskritai, miesto gyventojai šiek tiek „gerina“ bendrą šalies gyventojų sudėtį pagal santuokinių statusą (1 lentelė, 4 lentelė). Be to, miesto gyventojai, sudarydami du trečdalius Lietuvos gyventojų, iš esmės kuria bendros šalies gyventojų amžiaus-lyties piramidės formą pagal santuokinių statusą. Dėl visų šalies gyventojų ir miesto gyventojų amžiaus-lyties piramidės pagal santuokinių statusą formų didelio panašumo, pastaroji čia nepateikiama.

Tuo tarpu kaimo gyventojų amžiaus-lyties piramidė pagal santuokinių statusą išsiskiria ypatingai didelėmis deformacijomis (4 pav., 2 priedas). Tarp kaimo gyventojų labai daug našlių, ypač 55–89 metų moterų – 88,2 tūkst., arba 44 proc. visų šio amžiaus moterų (Gyventojai, 2003). Tarp 60–79 metų kaimo moterų, o ypač tarp 70–79 metų senolių, ženkliai niekada negyvenusių santuokoje moterų dalis (4 pav., 2 priedas).

Kaimo vyrų sudėtis pagal santuokinių statusą, palyginti su miesto vyrais, išsiskiria niekada negyvenusiųjų santuokoje gausumu, ypač vyresniame amžiuje. Surašymo duomenimis, tarp 35–64 metų kaimo vyrų ši santuokinių statusą turėjo 25,6 tūkst. vyrų, arba 12,5 proc., tarp miesto vyrų – atitinkamai 22,9 tūkst., arba 5,6 proc. (Gyventojai, 2003). Galima manyti, kad kaimo vyrai „vedybinėje rinkoje“ nėra labai „paklausūs“.

Apibendrinant galima teigti, kad Lietuvos vyrų ir moterų populiacijos bei miesto ir kaimo populiacijos pagal santuokinių statusą pastebimai skiriasi. Vyrų populiacija pagal santuokinių statusą yra gerokai palankesnėje situacijoje nei moterų: tarp vyrų gerokai didesnė dalis yra susituokusiųjų, gerokai mažesnė – našlių, šiek tiek mažesnė ir išsituokusiųjų. Populiacijos sudėtis pagal santuokinių statusą ypač nepalanki yra kaime: tarp kaimo moterų labai daug našlių, o tarp kaimo vyrų – daug niekada negyvenusiųjų santuokoje.

2.3. Gyventojų sudėtis pagal santuokinių statusą, išsilavinimą ir kartas

Santuokinei elgsenai ir santuokiniam statusui įtaką daro įvairaus pobūdžio veiksniai, vienas svarbesnių yra ir išsilavinimas. Tačiau, kaip parodė gyventojų santuokinio statuso pagal kartas ir išsilavinimą analizė, jis veikia gana prieštaringai.

Išsilavinimas daro skirtingą įtaką vyrų ir moterų santuokiniam statusui (5 pav., 3 priedas). Jei vyrams aukštasis (iš dalies ir aukštesnysis) išsilavinimas teikia pranašumą „vedybinėje rinkoje“, tai moterims –

4 lentelė. Miesto ir kaimo vyrai ir moterys pagal santuokinių statusą, 2001 m., 15 metų ir vyresni, procentais

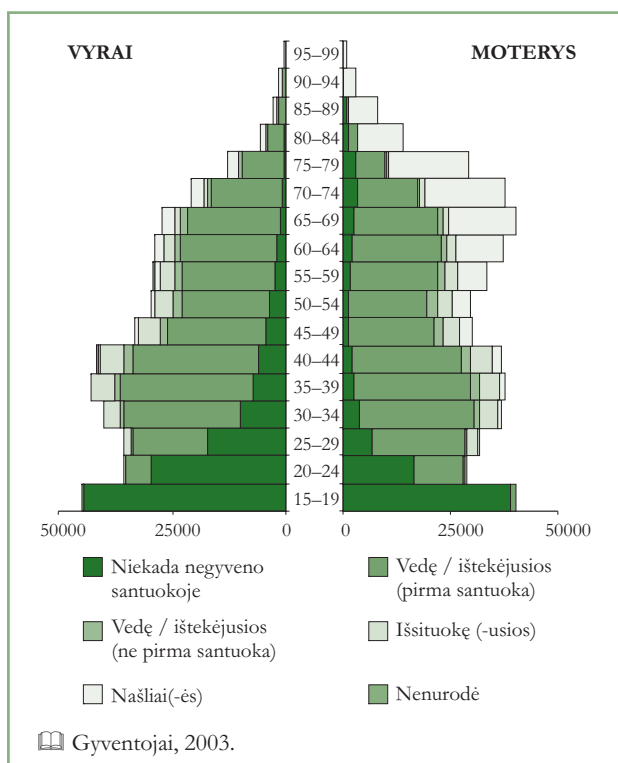
Table 4. Urban and rural males and females by marital status, 2001, 15 years and older, per cent

Santuokinis statusas	Miestas		Kaimas	
	Vyrai	Moterys	Vyrai	Moterys
Vedę, ištekėjusios	61,9	51,1	58,4	52,9
Niekada negyveno santuokoje	27,3	22,3	30,0	18,6
Išsituokę (-usios)	7,9	11,8	7,5	6,7
Našliai (-ės)	2,7	14,8	4,0	21,8
Nenurodė	0,2	0,1	0,1	0,1

Gyventojai, 2003.

4 pav. Vyrai ir moterys kaime pagal santuokinių statusą ir amžių

Figure 4. Males and females by marital status and age in rural areas

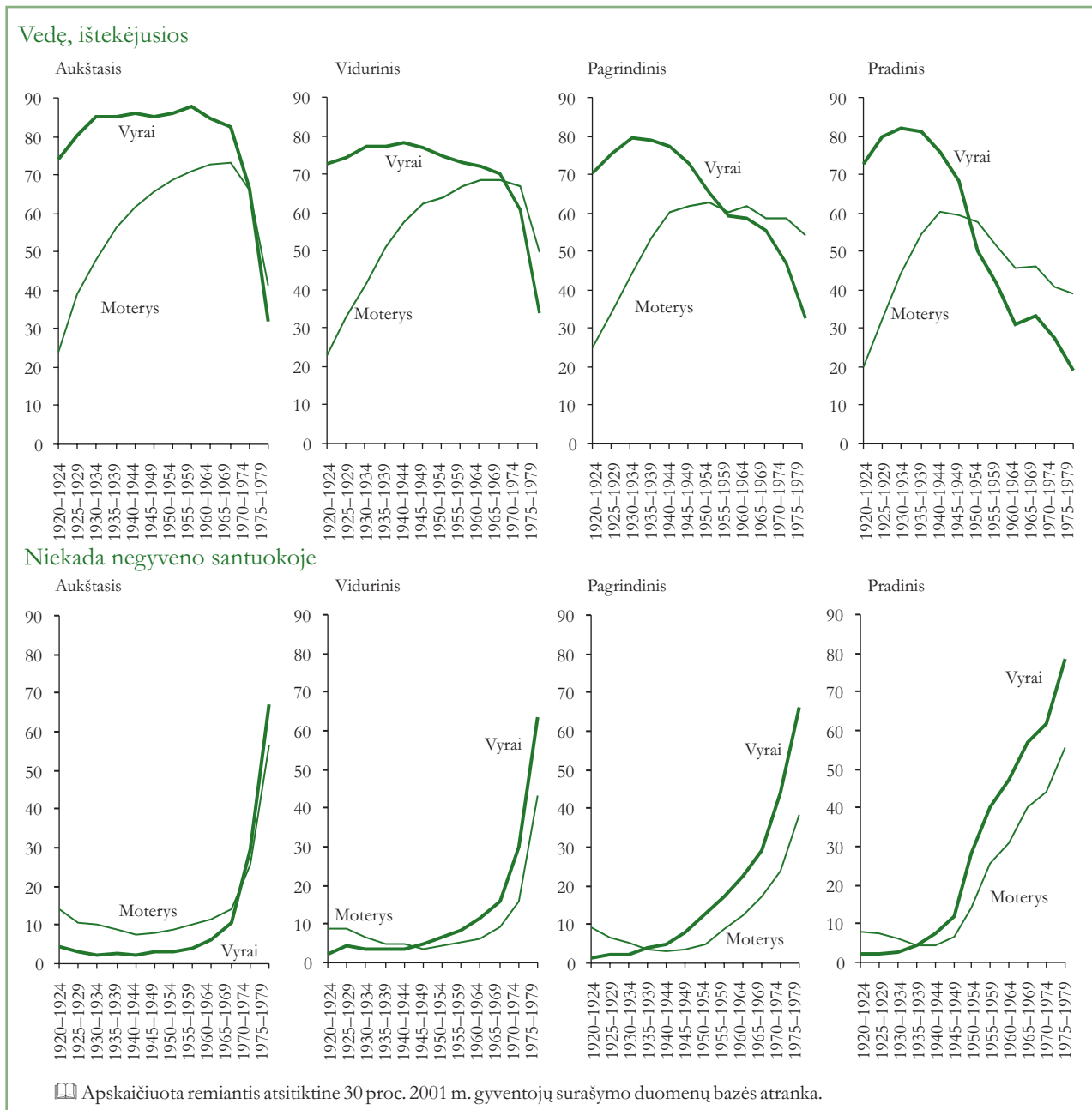
greičiau atvirksčiai. Visų analizuojamų kartų vyrai, turintys aukštąjį išsilavinimą, dažniau yra vedę ir rečiau lieka niekada negyvenę santuokoje, mažesnė jų dalis yra išsiskyre ar našliai, palyginti su bet kurią kitą išsilavinimą turinčiais vyrais (5 pav., 3 priedas). Tuo tarpu nors tarp aukštąjį išsilavinimą turinčių moterų ištekėjusiųjų taip pat yra didžiausia dalis, palyginti su kito išsilavinimo moterimis, tačiau tarp jų didesnė dalis yra niekada negyvenusiųjų santuokoje.

Santuokos nukėlimas vyresniam amžiui siekiant išsilavinimo, įgytas aukštasis išsilavinimas, atitinkamai didėjantys šeiminių gyvenimo lūkesčiai, o kartu ir didesni reikalavimai, keliami būsimam sutuoktiniui, matyt, yra svarbios priežastys, kad apie dešimtadalis moterų, turinčių aukštąjį išsilavinimą, lieka netekėjusios. Tačiau moterys su aukštuoju išsilavinimu rečiau tampa našlėmis. Aukštąjį išsilavinimą turinčios moterys, dažniau ištekancios už tą patį išsilavinimą turinčių vyrų, dėl gerokai mažesnio jų mirtingumo, palyginti su žemesnį išsilavinimą turinčiais vyrais (Jasilionis ir kt., 2006),

turi gerokai mažesnę riziką tapti našlėmis. Taigi, kuo žemesnis išsilavinimas, tuo moterų našlystės lygis yra didesnis (3 priedas). Ir tai būdinga visoms kartoms. Tuo tarpu išsituokusių moterų dalies priklausomybė nuo išsilavinimo įvairiose kartose yra gana skirtinga. Nors tarp vyresnių kartų moterų (gimusių 1920–1944 m.), išsituokusiųjų dalis yra nedidelė, tačiau kuo aukštesnis jų išsilavinimas, tuo išsituokusiųjų daugiau. Jaunesnėse kartose ši priklausomybė dingsta. Tarp moterų, gimusių 1950–1969 m., didžiausia išsiskyrusių moterų dalis (beveik penktadalis) yra tarp turinčiųjų vidurinį ir pagrindinį išsilavinimą.

5 pav. Susituokusiųjų ir niekada negyvenusiujų santuokoje dalis pagal išsilavinimą ir kartas, procentais
Figure 5. Proportion of married and never married by education and birth cohort, per cent

Atskirai reikėtų analizuoti vyrų ir moterų, turinčių pradinį išsilavinimą, santuokinį statusą. Tarp vyriausių kartų, ypač gimusių iki antrojo pasaulinio karo, didelė dalis vyrų ir moterų turi pradinį išsilavinimą, todėl jų žemas išsilavinimo lygis nebuvo santuokinę elgseną diferencijuojantis veiksnys. Tuo tarpu jaunesnių kartų asmenys tokį išsilavinimą paprastai turi dėl objektyvių priežasčių, dažniausiai – dėl sveikatos (Gečienė, 2006; Tretjakova, 2006), ir būtent šis veiksnys riboja tiek jų išsilavinimą, tiek ir santuokinę elgseną.

Vyriausių kartų vedusių vyrų, turinčių ne tik aukštąjį, bet ir bet kurią kitą išsilavinimą, dalis taip pat yra didelė. Tačiau tarp vyrų, gimusių šeštame ir paskesniuose dešimtmečiuose (1950 m. ir vėliau), vedusių vyrų dalis yra gerokai mažesnė nei ankstesnių kartų vyrų. Su kiekviena jaunesne karta vis didesnė niekada negyvenusių santuokoje (ypač kaime) ir išsituokusių vyrų dalis. Tai būtent tų kartų vyrai, kurių moterys pagal išsilavinimo lygį pradėjo juos lenkti (Gečienė, 2006), reikia manyti, kad atitinkamai vyrų nenaudai keitėsi santykiškai „vedybinėje rinkoje“.

Apibendrinant galima teigti, kad santuokiniu požiūriu palankiausioje situacijoje yra visų kartų vyrai, turintys aukštąjį išsilavinimą, o nesėkmingiausioje – vyrai, turintys žemesnį nei vidurinis išsilavinimą ir gimę XX a. antroje pusėje (vėliau nei 1950 m.). Moterų santuokinė situacija pagal išsilavinimą nėra tokia prieštaringa. Kiek didesnė dalis niekada negyvenusiųjų santuokoje yra tarp aukštąjį išsilavinimą turinčių moterų ir tarp jaunų moterų, turinčių žemesnį nei vidurinis išsilavinimą (5 pav., 3 priedas). Jeigu neminėtume vyriausių moterų (gimusių 1920–1929 m.), kurių dauguma yra našlės, tai pagal santuokinį statusą labiausiai „nesėkmingos“ yra moterys su viduriniu ir pagrindiniu išsilavinimu – jos dažniau nei kitos yra išsituokusios arba našlės.

3. Santuokystės lygio trajektorijos raida pagal kartas ir amžių pirmos santuokos metu

Santuokinės elgsenos debiuto keitimas pagal kartas ir pirmos santuokos sudarymo amžių. Surašymo duomenys sudaro galimybę ne tik daryti populiacijos pagal santuokinį statusą „momentinę nuotrauką“ surašymo metu, bet ir pažvelgti giliau: kaip keičiasi įvairių kartų santuokinė elgsena konkrečiu Lietuvos raidos periodu, kada ir koku intensyvumu konkrečios kartos populiacija pereina iš viengungystės į santuokinį statusą, kokį santuokystės lygį pasiekia konkrečiai, sulaukusi tam tikro amžiaus karta.

Iš įvairių kartų santuokinės elgsenos debiuto (pirmos santuokos) trajektorijų pagal amžių galima skaityti Lietuvos istorinį likimą, jos praradimus ir atsigavimus bei vertinti jų atgarsį populiacijos santuokinėje elgsenoje.

Iš 6 pav. ir 5 lentelėje pateiktos informacijos matyti, kad kartos ženkliai skiriasi pagal santuokinės elgsenos debiuto modelį: skirtingai pagal amžių pereina į santuokinį statusą, pirmos santuokos būdu pasiekia skirtingą santuokystės lygį. Kaip rodo pirmos santuokos sudarymo kaupiamieji procentai pagal amžių tuokiantis pirmą kartą, įvairių analizuojamų kartų (gimusių 1920–1975 m.) santuokinės elgsenos trajektorijas galima suskirstyti į tris modelius: *deformuotos santuokinės elgsenos, santuokų „jaunėjimo“ ir santuokų „senėjimo“* (6 pav.).

Deformuotos santuokinės elgsenos modelis. Trečią dešimtmetį gimusių senolių kartos (6 pav. jas atstovauja 1920 m., 1925 m. ir 1930 m. gimusios kartos) patyrė didžiulius praradimus ne tik gyventojų skaičiumi (žūtys karo ir pokario metais, tremtys, emigracija ir kt.), bet ir santuokiniame gyvenime. Šių kartų santuokinės elgsenos debiuto trajektorijos nenuoseklios, gerokai suvėlintos, o pasiektas santuokystės lygis yra gerokai žemesnis nei paskesnių kartų. 1920 m. gimusių moterų kartai dar būdingas intensyvus santuokinės elgsenos „startas“ – net daugiau nei ketvirtadalis (26,2 proc.) šios kartos moterų, sulaukusios 20 metų, jau buvo ištekėjusios (tai vyko iki antrojo pasaulinio karo pradžios). Tačiau nuo 21 metų amžiaus šios kartos moterų santuokinio statuso įgijimas pastebimai sulėtėja, apie dešimt metų pasilieka gana žemas ir tai tęsiasi iki joms sukanka 27–28 metai (tokio amžiaus jos buvo karo, pokario rezistencijos ir tremties metais). Nors, sulaukusios vyresnio amžiaus, daug šios kartos moterų ištekėjo, tačiau jų santuokystės lygis išliko gerokai žemesnis – 34 metų ištekėjusiųjų buvo 78 proc. (6 pav., 5 lentelė). Tuo tarpu šios kartos vyrai iki antrojo pasaulinio karo iš esmės dar nebuvo pradėję tuoktis (vedusiųjų dalis, šiems sulaukus 20 metų amžiaus, tebuvo 4,1 proc.). Vėliau karas, rezistencija jų santuokinę elgseną gerokai atitolino ir nors santuokystės lygis su amžiumi pradėjo didėti, tačiau iki 34 metų išliko žemas (6 pav., 5 lentelė). Galbūt šios kartos vyrams dar tebebuvo būdingas ir vėlyvų santuokų modelis, ilgą laiką vyravęs Lietuvoje, kaip ir Vakarų Europoje (Hajnal, 1965).

1925 m. ir 1930 m. gimimo kartų moterų ir vyrų santuokinė elgsena nuo pat santuokinio amžiaus pradžios buvo gerokai sulėtinta (akivaizdi minėtų istorinių įvykių pasekmė) ir nors vėliau suintensyvėjo, tačiau santuokystės lygis išliko žemesnis, ypač moterų.

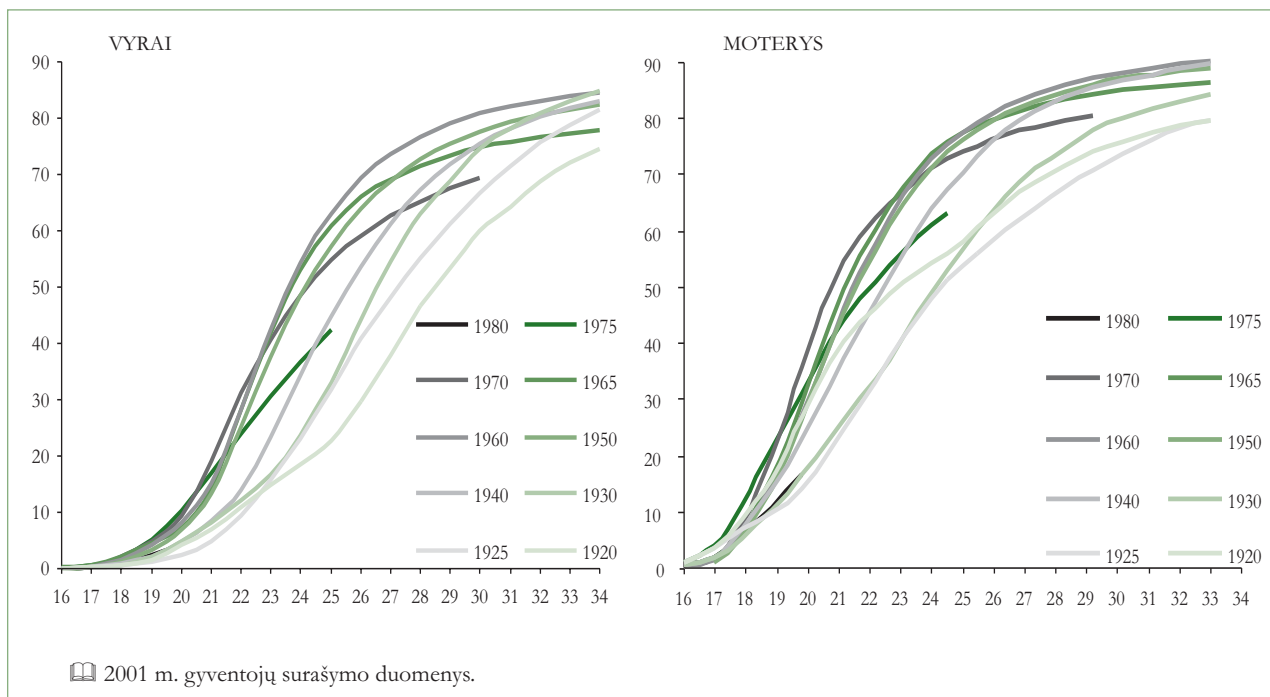
Be abejonės, šių kartų moterų žemesniam santuokystės lygiui įtakos turėjo ir karo bei pokario metais susidariusi disproporcija tarp vyrų ir moterų skaičiaus.

Santuokų „jaunėjimo“ modelis. Vėliau gimusios kartos „paženklintos“ santuokų „jaunėjimo“ žyme – kiekvienos jaunesnės kartos, gimusios ketvirtą,

penktą, šeštą dešimtmetį ir septinto dešimtmečio pradžioje, santuokinės elgsenos debiutas jaunėjo, o pasiektas santuokystės lygis didėjo. Pirmos santuokos sudarymo kaupiamųjų procentų kreivės brėžia vis aukštesnę trajektoriją (6 pav., 5 lentelė). Šis procesas truko apie keturis dešimtmečius. Iš esmės 1960 m. gimusiai kartai būdingi ankstyviausi ir aukščiausi santuokystės rodikliai (6 pav., 5 lentelė).

6 pav. Pirmos santuokos sudarymo kaupiamieji procentai pagal amžių tuokiantis pirmą kartą ir kartas, 1960–1980 m. gimimo kartos

Figure 6. Cumulative percentages of first marriage by age at first marriage and birth cohort, 1960–1980 birth cohorts

5 lentelė. Pirmos santuokos kaupiamieji procentai pagal kartas, sulaukus 20, 25, 30 ir 34 metų

Table 5. Cumulative percentages of first marriage by birth cohort at age of 20, 25, 30 and 34 years

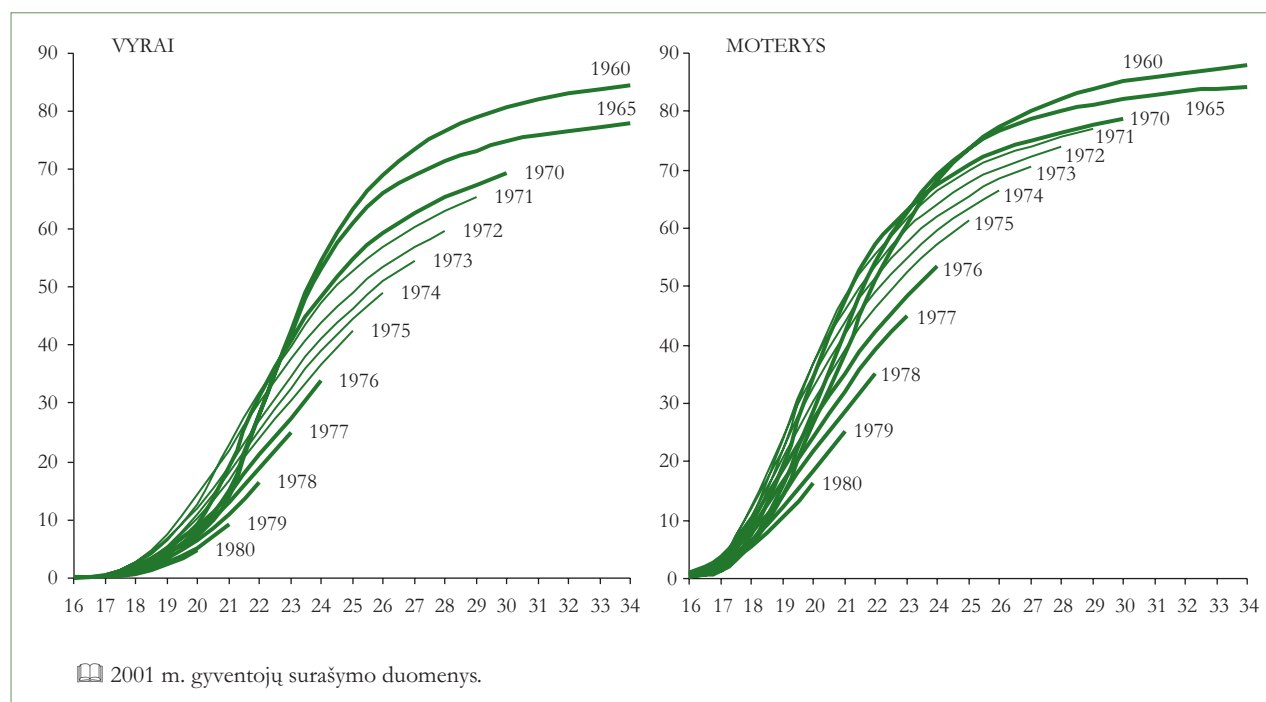
Amžius	Gimimo metai						
	1920	1930	1940	1950	1960	1970	1975
Vyrai							
20	4,1	4,9	4,9	6,8	8,3	9,3	10,3
25	22,9	33,1	45,0	57,4	63,2	54,7	42,3
30	59,9	74,5	75,5	77,7	80,8	69,7	
34	74,4	84,8	83,0	82,4	84,6		
Moterys							
20	26,2	16,3	21,9	25,8	27,7	34,6	30,6
25	54,8	51,6	63,1	72,2	73,5	71,0	61,6
30	72,4	75,9	81,5	83,9	85,1	78,7	
34	78,0	82,2	86,2	86,7	87,8		

2001 m. Gyventojai, 2003.

Santuokų „senėjimo“ modelis. Nuo septinto dešimtmečio pradžioje ir viduryje gimusių kartų pirmų santuokų kaupiamųjų procentų kreivių trajektorijos pradeda žemėti – prasideda santuokų „senėjimas“ (6 pav., 7 pav.). Tai kartos, kurios su pastaraisiais pokyčiais santuokas pradėjo atidėti vyresniam amžiui. Tačiau šio proceso pradžia dėl tuometinių politinių sąlygų buvo gana prieštaringa. Tai labiausiai matyti iš minėtu laikotarpiu gimusių kartų santuokinės elgsenos. Nemaža aštunto dešimtmečio pradžioje gimusiųjų dalis tuokėsi labai anksti – 18–21 metų, t. y. net anksčiau nei prieš tai gimusių kartų vyrai ir moterys. Lietuvos atgimimo

metu ir pirmaisiais nepriklausomybės metais, kol iš Lietuvos nebuvo išvesta sovietų armija, jaunuoliai bandė išvengti karinės tarnybos sovietų armijoje vienu iš tuo metu galiojusių būdų – tuoktis ir turėti vaikų (būtent tuo metu buvo padaugėję santuokų ir gimimų). Tačiau kiek vyresnio amžiaus šių kartų tiek vyrų, tiek ir moterų santuokystės rodikliai pastebimai yra mažesni (7 pav.). Tarp gimusiųjų aštuntą dešimtmetį, kiekvienos jaunesnės kartos vyrai ir moterys jauno amžiaus tuokiasi vis rečiau: pirmųjų santuokų kaupiamųjų procentų trajektorijos brėžia vis žemesnę liniją (7 pav.). Tai ypač būdinga vyrams.

7 pav. Pirmos santuokos sudarymo kaupiamieji procentai pagal amžių tuokiantis pirmą kartą ir kartas
Figure 7. Cumulative percentages of first marriage by age at first marriage and birth cohort

Išvados

Per pastaruosius penkiolika metų smarkiai sumažėjo santuokų, tuokiamasi vyresnio amžiaus, vis daugiau porų gyvena santuokos neregistravusios. Ištuokų rodikliai jau keletą dešimtmečių yra aukšti ir gana stabilūs. Nyksta tradicinei ir vis labiau įsigali moderniai šeimai būdingi bruožai. Tai leidžia pastebėti einamosios demografinės statistikos duomenys.

Gyventojų surašymo duomenys leido giliau pažvelgti į santuokinės elgsenos pokyčius per pastaruosius penkis šešis dešimtmečius bei atskleisti Lietuvos gyventojų santuokinio statuso pagal amžių, lytį, kartas, išsilavinimą, gyvenamą vietovę skirtumus.

Analizė parodė, kad santuokinė elgsena gerokai skiriasi pagal kartas. Kaip rodo pirmos santuokos sudarymo kaupiamieji procentai pagal amžių tuokiantis pirmą kartą, įvairių kartų (gimusių 1920–1975 m.) santuokinės elgsenos trajektorijas galima suskirstyti į tris modelius: deformuotos santuokinės elgsenos, santuokų „jaunėjimo“ ir santuokų „senėjimo“. Vyriausioms kartoms (gimusioms trečią dešimtmetį), dėl karo, pokario rezistencijos, trėmimų būdingas deformuotos santuokinės elgsenos modelis: atidėta santuokinės elgsenos pradžia, ypač vyrų, ir nemaža visai nesituokusių moterų dalis. Vėliau gimusios kartos „paženklintos“ santuokų „jaunėjimo“ žyme – kiekvienos jaunesnės kartos, gimusios ketvirtą, penktą, šeštą dešimtmetį ir septinto dešimtmečio pradžioje, santuokinės elgsenos debiutas jaunėjo, o pasiektas santuokystės lygis didėjo. Tačiau nuo septinto dešimtmečio pradžioje ir viduryje gimusių kartų santuokos pradeda „senėti“. Tai kartos, kurios su pastaraisiais pokyčiais santuokas pradėjo atidėti vyresniam amžiui.

Santuokinės elgsenos modelių kitimas, šeimų destabilizacija, didžiuliai vyrų ir moterų mirtingumo skirtumai lemia Lietuvos gyventojų sudėties pagal santuokinį statusą dinamiką ir specifiką. Visą

sovietmetį „jaunėjant“ santuokoms ir didėjant santuokystės lygiui, didėjo jauno amžiaus susituokusių vyrų ir moterų dalys. Tačiau prasidėjus šeimos transformacijos procesui bei išliekant dideliems vyrų ir moterų mirtingumo skirtumams, tarp 1989 m. ir 2001 m. gyventojų surašymų gerokai sumažėjo susituokusių ir padaugėjo niekada negyvenusių santuokoje, išsituokusių ir našlių. Išryškėjo dideli skirtumai tarp vyrų ir moterų santuokinio statuso: tarp vyrų gerokai daugiau nei tarp moterų vedusių ir niekada negyvenusių santuokoje ir mažiau išsituokusių bei gerokai mažiau našlių. Tarp 30 metų ir vyresnių vyrų vedusių – 76,6 proc., tarp tokio pat amžiaus moterų ištekėjusių – 57,8 proc. Vyrų susituokusių statusą įgyja būdami vyresnio amžiaus, bet vėliau iki pat gilios senatvės vyrai, turintys šį santuokinį statusą, dominuoja. Tuo tarpu moterys anksčiau išteka, apie trisdešimtuosius gyvenimo metus dauguma (apie 70 proc.) jų jau būna ištekėjusios, tačiau vėliau palaipsniui, o nuo 60 metų – su ženkliais pagreitėjimu, ištekėjusių moterų dalis mažėja, užleisdama vietą našlystei. Tarp 15 metų ir vyresnių Lietuvos moterų našlės sudaro 17 proc.

Populiacijos sudėtis pagal santuokinį statusą ypač nepalanki kaime: tarp kaimo moterų labai daug našlių (tarp 55 metų ir vyresnių – beveik pusė), o tarp kaimo vyrų – daug niekada negyvenusių santuokoje (tarp 35–64 metų – 12,5 proc.).

Santuokinio statuso požiūriu palankiausioje situacijoje yra vyrai, turintys aukštąjį išsilavinimą, o nesėkmingiausioje – vyrai, turintys žemesnį nei vidurinis išsilavinimą ir gimę XX a. antroje pusėje (vėliau nei 1950 m.). Moterų santuokinio statuso situacija pagal išsilavinimą nėra tokia prieštaringa. Kiek daugiau niekada negyvenusių santuokoje yra tarp aukštąjį išsilavinimą turinčių moterų ir tarp jaunų moterų, turinčių žemesnį nei vidurinį išsilavinimą.

Literatūra

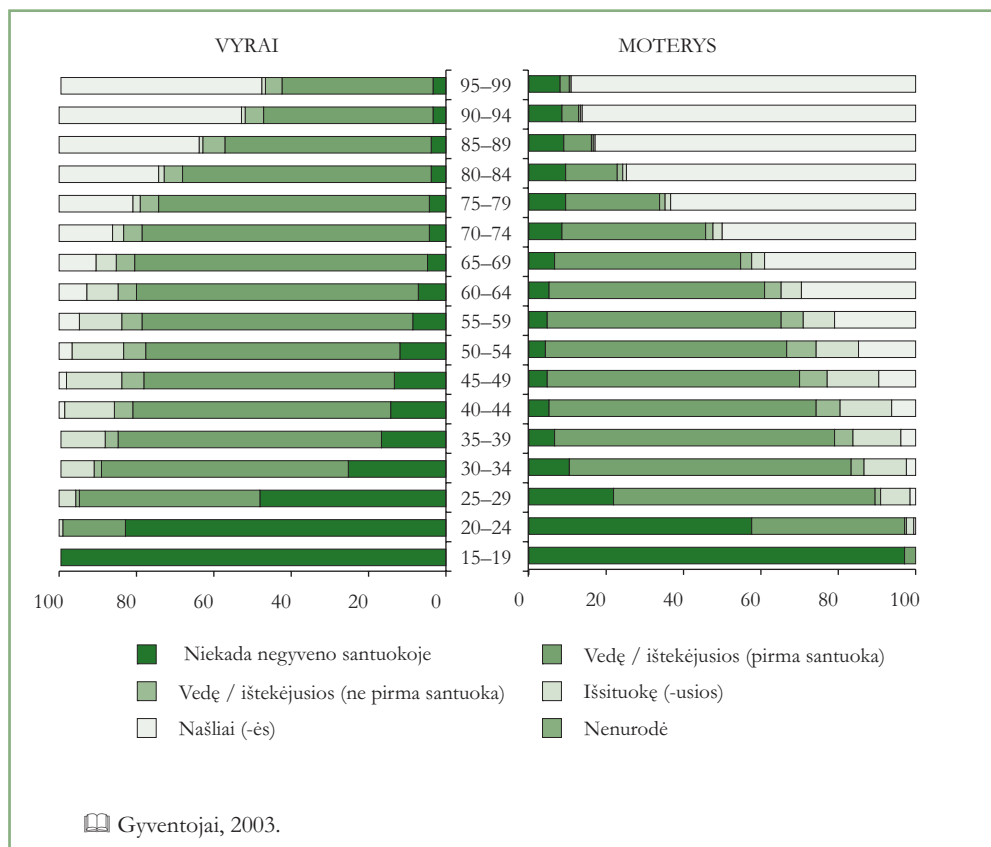
1. *Demografičeskij iežjegodnik SSSR*, Moskva: Finansi i statistika, 1990.
2. *Demografijos metraštis 2005*, Vilnius: Statistikos Departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, 2006.
3. GEČIENĖ, I. 2006: Išsilavinimas. *Lietuvos gyventojai: struktūra ir demografinė raida*, Vilnius: Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės ir Socialinių tyrimų institutas.
4. *Gyventojai pagal šeimines padėtis*, Vilnius: Statistikos Departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, 2003.
5. HAJNAL, J. 1965: European marriage patters in perspective. In: Glass, D., Eversley, D. E. C., eds., *Population in history: Essay in historical demography*, London: Edward Arnold (Publishers) Ltd., 101–143.
6. *Itogi Vsesojuznoj perepisi naselenija 1970 goda Litovskoi SSR*, Vilnius: Central'noe statističeskoe upravlenije pri Sovete ministrov Litovskoi SSR, 1975.
7. *Itogi Vsesojuznoj perepisi naselenija 1970 goda Litovskoi SSR*, Vilnius: Central'noe statističeskoe upravlenije pri Sovete ministrov Litovskoi SSR, 1971–1973.
8. JASILIONIS, D., STANKŪNIENĖ, V., ŠKOLNIKOV, V. 2006: Mirtingumo skirtumai. *Lietuvos gyventojai: struktūra ir demografinė raida*, Vilnius: Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės ir Socialinių tyrimų institutas.
9. *Pagrindiniai 1989 metų gyventojų surašymo duomenys*, Vilnius: Lietuvos valstybinis statistikos komitetas, 1990.
10. SIPAVIČIENĖ, A. 2006: Migracija. *Lietuvos gyventojai: struktūra ir demografinė raida*, Vilnius: Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės ir Socialinių tyrimų institutas.
11. STANKŪNIENĖ, V. 2001: A changing Lithuanian family throughout the 20th century, Paper presented at *The XXIV General population conference*, Salvador de Bahia, Brazil, 18–14 August 2001, Session 44: The demography of Central and Eastern Europe.
12. TRETJAKOVA, V. 2006: Neigalieji. *Lietuvos gyventojai: struktūra ir demografinė raida*, Vilnius: Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės ir Socialinių tyrimų institutas.
13. VAN DE KAA, D. J. 1987: Europe's Second Demographic Transition, *Population Bulletin* (1987), Vol. 42, No. 1.

Priedai

1 priedas. Vyrai ir moterys pagal santuokinį statusą ir amžių, 2001 m., procentais
Annex 1. Males and females by marital status and age, 2001, per cent

Amžius	Niekada negyveno santuokoje	Vedę		Išsituokę	Našliai	Nenurodė
		Iš viso	Iš jų: ne pirma santuoka			
Vyrai						
15+	28,2	60,7	6,9	7,8	3,2	0,1
30+	8,7	76,6	7,5	10,2	4,4	0,1
15–19	99,5	0,4	0,0	0,0	0,0	0,1
20–24	82,4	16,5	0,4	0,8	0,0	0,4
25–29	42,0	52,8	1,7	4,9	0,1	0,2
30–34	19,5	70,5	3,5	9,7	0,2	0,1
35–39	11,8	75,8	5,3	11,8	0,5	0,1
40–44	8,6	77,8	7,3	12,6	0,9	0,1
45–49	7,8	76,7	9,0	13,9	1,6	0,1
50–54	6,6	77,8	10,1	12,8	2,7	0,1
55–59	5,4	79,5	9,2	10,8	4,3	0,1
60–64	4,5	80,4	9,1	8,7	6,3	0,1
65–69	3,5	81,3	8,3	6,2	8,9	0,1
70–74	3,0	79,5	8,1	4,0	13,4	0,1
75–79	3,2	74,6	8,2	2,9	19,3	0,1
80–84	2,9	68,1	9,2	2,1	26,8	0,1
85–89	3,5	57,0	12,8	1,7	37,8	0,1
90–94	3,2	47,3	12,0	1,0	48,5	0,0
95–99	2,8	38,9	12,9	1,1	57,1	0,2
100+	1,0	37,0	13,5	0,0	62,0	0,0
Nenurodė	6,8	6,8	8,3	7,4	1,7	77,3
Moterys						
15+	21,1	51,6	7,0	10,2	17,0	0,1
30+	7,6	57,8	7,9	12,3	22,2	0,1
15–19	97,6	2,3	0,1	0,0	0,0	0,1
20–24	65,0	32,5	0,8	2,1	0,2	0,2
25–29	26,1	63,8	2,6	9,1	0,9	0,1
30–34	13,1	71,2	4,8	13,8	1,9	0,1
35–39	9,0	72,2	6,3	15,6	3,1	0,1
40–44	7,3	71,1	8,2	16,7	4,8	0,1
45–49	6,3	68,2	9,5	17,6	7,9	0,1
50–54	5,3	65,9	10,6	16,3	12,5	0,1
55–59	5,0	62,2	9,5	13,6	19,2	0,1
60–64	5,3	56,6	8,7	11,0	27,1	0,1
65–69	6,3	48,4	7,3	7,6	37,6	0,1
70–74	8,0	37,1	6,7	5,4	49,4	0,1
75–79	8,9	25,1	7,8	3,6	62,4	0,1
80–84	8,8	14,0	10,3	1,9	75,2	0,1
85–89	8,6	7,2	9,7	1,2	82,9	0,1
90–94	7,8	5,0	8,1	0,7	86,5	0,0
95–99	8,3	3,5	7,8	0,6	87,5	0,1
100+	6,2	2,4	0,0	0,3	90,8	0,3
Nenurodė	6,6	3,3	0,0	4,6	4,0	81,5

2 priedas. Vyrai ir moterys kaime pagal santuokinį statusą ir amžių, procentais
Annex 2. Males and females by marital status and age in rural areas, per cent

3 priedas. Vyrai ir moterys pagal santuokinį statusą, išsilavinimą ir kartas, 1920–1979 m. gimę asmenys, procentais
Annex 3. Males and females by marital status, education and birth cohort, 1920–1979 birth cohorts, per cent

Gimimo metai	Vyrai				Moterys			
	Niekada negyveno santuokoje	Vedę	Išsituokę	Našliai	Niekada negyveno santuokoje	Ištekėjusios	Išsituokusios	Našlės
Aukštasis								
1920–1924	4,6	74,2	3,4	17,9	14,0	24,0	6,8	55,1
1925–1929	3,0	80,3	5,3	11,4	10,6	38,8	8,4	42,2
1930–1934	2,3	85,1	5,4	7,1	10,3	47,9	10,2	31,7
1935–1939	2,7	85,3	7,4	4,6	8,9	56,2	14,7	20,2
1940–1944	2,3	86,2	8,7	2,7	7,7	61,6	15,4	15,3
1945–1949	3,1	85,3	9,5	2,1	8,0	65,4	16,2	10,4
1950–1954	3,0	86,0	9,5	1,4	8,7	68,8	16,4	6,1
1955–1959	4,0	87,7	7,8	0,5	10,1	71,0	15,4	3,5
1960–1964	6,2	84,9	8,6	0,3	11,6	72,8	13,6	2,0
1965–1969	10,8	82,5	6,6	0,2	14,1	73,0	11,6	1,4
1970–1974	29,6	66,5	3,9	0,0	25,8	66,0	7,5	0,7
1975–1979	67,2	32,1	0,7	0,0	56,6	41,4	1,9	0,1

Gimimo metai	Vyrai				Moterys			
	Niekada negyveno santuokoje	Vedę	Išsituokę	Našliai	Niekada negyveno santuokoje	Ištekę- jusios	Išsituo- kusios	Našlės
Aukštesnysis								
1920–1924	2,1	76,7	1,7	19,5	8,5	22,9	7,1	61,5
1925–1929	1,8	82,6	4,7	10,9	7,5	36,5	6,8	49,1
1930–1934	1,8	83,0	5,8	9,4	5,6	48,0	8,9	37,5
1935–1939	2,0	85,3	7,2	5,5	4,4	58,1	11,8	25,7
1940–1944	2,6	82,1	10,3	5,0	4,2	63,1	13,7	18,9
1945–1949	2,9	84,0	10,6	2,5	3,9	67,1	15,5	13,5
1950–1954	3,9	82,7	11,9	1,6	4,4	69,5	16,9	9,2
1955–1959	4,0	84,4	10,7	0,9	5,1	72,7	16,2	6,0
1960–1964	5,4	84,1	9,9	0,6	6,1	74,9	15,6	3,4
1965–1969	10,3	80,4	9,1	0,2	8,3	75,1	14,5	2,1
1970–1974	22,4	71,4	6,1	0,1	16,0	72,0	11,0	1,0
1975–1979	59,9	38,6	1,5		46,6	49,8	3,5	0,1
Vidurinis								
1920–1924	2,2	75,3	3,8	18,7	8,9	22,4	4,6	64,1
1925–1929	4,3	76,7	4,1	14,9	8,8	33,0	5,5	52,7
1930–1934	3,4	80,3	5,9	10,4	6,7	42,4	8,5	42,5
1935–1939	3,7	79,9	10,0	6,4	5,0	52,4	11,9	30,7
1940–1944	3,4	81,2	10,3	5,1	4,8	59,1	14,7	21,4
1945–1949	5,0	79,3	12,5	3,2	3,6	64,0	16,5	15,8
1950–1954	6,5	77,5	13,8	2,2	4,4	65,6	18,6	11,4
1955–1959	8,2	75,5	14,8	1,4	5,1	69,0	18,8	7,1
1960–1964	11,3	74,6	13,3	0,8	6,2	70,7	18,7	4,4
1965–1969	15,7	72,3	11,7	0,3	9,2	71,0	16,8	3,0
1970–1974	29,9	62,6	7,4	0,1	16,1	69,4	12,8	1,6
1975–1979	63,6	34,2	2,1	0,0	43,1	50,9	5,5	0,6
Pagrindinis								
1920–1924	1,5	72,4	2,8	23,3	9,3	23,6	4,2	63,0
1925–1929	2,0	77,7	3,9	16,4	6,6	33,3	6,0	54,2
1930–1934	2,2	82,2	5,2	10,4	5,1	44,6	7,7	42,6
1935–1939	3,8	81,5	7,8	6,9	3,6	54,4	9,4	32,7
1940–1944	4,7	80,0	9,9	5,4	3,0	61,6	10,8	24,6
1945–1949	7,9	75,3	13,1	3,7	3,5	63,3	13,8	19,5
1950–1954	12,8	67,1	17,2	2,9	4,7	64,4	15,8	15,1
1955–1959	17,4	60,5	20,0	2,1	8,7	61,2	19,1	11,0
1960–1964	22,4	59,8	16,8	1,1	12,3	62,9	18,5	6,3
1965–1969	29,1	56,6	14,1	0,2	17,1	60,0	18,2	4,8
1970–1974	43,9	47,1	8,7	0,2	23,8	59,6	14,2	2,4
1975–1979					38,5	55,1	5,9	0,5
Pradinis								
1920–1924	2,2	72,8	2,4	22,7	7,8	20,1	2,1	70,0
1925–1929	2,3	79,6	3,0	15,1	7,5	32,5	3,5	56,5
1930–1934	2,8	82,0	4,3	10,9	6,2	44,3	5,1	44,4
1935–1939	4,2	81,0	6,2	8,6	4,6	54,4	6,3	34,8
1940–1944	7,5	75,8	9,8	6,9	4,2	60,2	8,6	27,1
1945–1949	12,1	68,3	13,9	5,7	6,4	59,6	11,8	22,2
1950–1954	28,2	50,3	16,7	4,9	14,3	57,8	13,5	14,3
1955–1959	40,2	41,5	16,7	1,6	25,7	51,4	12,0	10,9
1960–1964	47,0	31,2	20,5	1,3	30,8	45,8	16,7	6,7
1965–1969	57,0	33,1	9,3	0,6	40,0	46,3	11,6	2,1
1970–1974	61,8	27,7	9,4	1,1	44,3	40,7	12,6	2,4
1975–1979	78,7	18,9	2,3	0,1	55,7	39,0	4,8	0,5

☞ Apskaičiuota remiantis atsitiktine 30 proc. 2001 m. gyventojų surašymo duomenų bazės atranka.

Vlada Stankūnienė

GIMSTAMUMAS

Per pastaruosius penkiolika metų Lietuvoje iki ypač žemo lygio sumažėjęs gimstamumas verčia pagrįstai susirūpinti vyriausybę, mokslininkus ir visą likusią visuomenę. Tam, kad situacija gimstamumo srityje nors kiek pagerėtų ir būtų bent pristabdyta sparti šalies depopuliacija, būtina efektyvi socialinė ir gyventojų politika, besiremianti išsamia informacija apie susidariusią situaciją.

Gyventojų surašymas teikia daug papildomos informacijos apie gimstamumą. Nors ji yra labiau retrospektyvinio pobūdžio, tačiau leidžia geriau suprasti ilgalaikius gimstamumo pokyčius ir vertinti įvairių kartų moterų demografinės prokreacinės

elgsenos charakteristikas: pirmą vaiką gimdančių moterų amžių, pagimdytų vaikų skaičių, negimdžiusių moterų dalį. Deja, šio pobūdžio informacija apie moterų, kurios dar tebėra reproduktyvaus amžiaus, kartas yra gana ribota. Tačiau gyventojų surašymo ir einamosios statistikos duomenų derinimas leidžia geriau suprasti gimstamumo kitimą daugiau nei per penkis dešimtmečius.

Šiame skyriuje trumpai bus aptarti pastarųjų penkiolikos metų gimstamumo pasikeitimų Lietuvoje pagrindiniai požymiai ir detaliau gilinamasi į šių pasikeitimų priešistorę: vertinama įvairių kartų ir įvairaus išsilavinimo moterų prokreacinė elgsena.

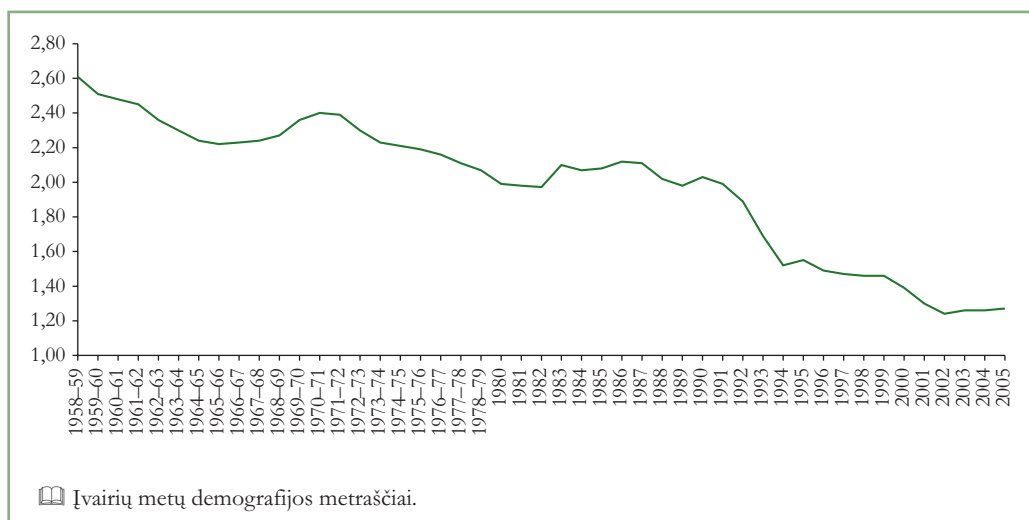
1. Gimstamumo pokyčiai: ilgalaikė tendencija, dabartinė situacija, tarptautinis kontekstas

Gimstamumo pokyčiai: bendra situacija. Kaip rodo suminio gimstamumo rodiklio dinamika, iš esmės visu pokario laikotarpiu Lietuvai buvo būdinga gimstamumo mažėjimo tendencija (1 pav.). Gimstamumo lygio padidėjimai, stebėti septinto dešimtmečio pabaigoje–aštunto dešimtmečio pradžioje bei devinto dešimtmečio viduryje, nebuvo ryškūs ir bendros gimstamumo mažėjimo tendencijos nepakeitė. Pokario metais, Lietuvai tampant industrine šalimi, vyko demografinės raidos modelio

pasikeitimas, kurio sudėtine dalimi buvo gimstamumo mažėjimas nuo aukšto lygio, būdingo agrarinei visuomenei, iki lygio, galinčio užtikrinti normalią kartų kaitą (kai suminis gimstamumo rodiklis artimas 2). Toks gimstamumo lygis Lietuvoje buvo pasiektas aštunto dešimtmečio pradžioje ir tęsėsi iki dešimto dešimtmečio pradžios. 1990 m. gimstamumo lygis Lietuvoje, palyginti su ES-25 šalimis, dar buvo vienas iš aukštesnių.

1 pav. Suminis gimstamumo rodiklis (vidutinis vaikų, kuriuos moteris pagimdo per visą gyvenimą, skaičius), 1959–2005 m.

Figure 1. Total fertility rate, 1959–2005

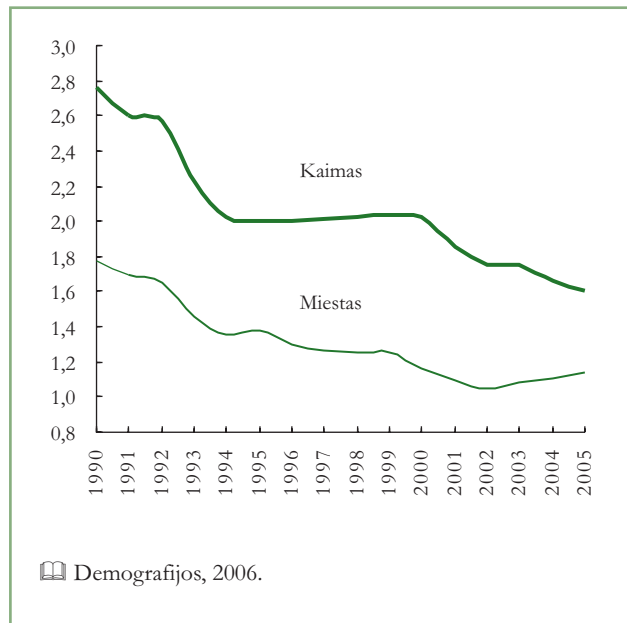
Suminis gimstamumo rodiklis 1990 m. Lietuvoje buvo 2,03 (1 pav.). Iš senbuvųjų ES šalių suminis gimstamumo rodiklis tuo metu buvo truputį didesnis tik Švedijoje (2,13) ir Airijoje (2,11), o iš 2004 m. tapusiųjų ES narėmis – tik Slovėnijoje (2,09), Lenkijoje (2,05) ir Estijoje (2,04). Tačiau nuo XX a. paskutinio dešimtmečio gimstamumas Lietuvoje ėmė mažėti ir mažėjo sparčiau nei daugelyje ES-10 šalių. Šio šimtmečio pradžioje gimstamumas Lietuvoje pasiekė ypač žemą lygį: 2002–2005 m. suminis gimstamumo rodiklis buvo žemesnis nei 1,3 (svyravo 1,24–1,27 diapazonu)¹. 2004 m. iš ES-25 šalių truputį mažesnis nei Lietuvoje gimstamumo lygis buvo tik Latvijoje (1,24), Lenkijoje (1,23), Čekijoje (1,23), Slovėnijoje (1,22) ir Slovakijoje (1,15).

Iš šio rodiklio dinamikos atrodytų, kad per pastaruosius penkiolika metų Lietuvoje buvo pereita nuo dviejų prie vieno vaiko šeimos, t. y. ėmė vyrauti vieno vaiko šeima. Tačiau šis rodiklis rodo tik vidutinį moters pagimdytų vaikų skaičių. Tad ar iš tikrųjų šiuo metu dažniausiai gimdomi tik pirmieji vaikai? Norint atsakyti į šį klausimą ir pabandyti įvertinti realią situaciją, būtini išsamesni tyrimai. Todėl toliau bus analizuojami įvairių kartų ir įvairių sociodemografinių grupių gimstamumo rodikliai.

Gimstamumas mieste ir kaime. Gimstamumo lygis ir pokyčiai mieste ir kaime yra gana skirtingi. Suminis gimstamumo rodiklis kaime yra gerokai didesnis nei mieste, tačiau skirtumas pastaruoju metu mažėja. Per pastaruosius penkiolika metų gimstamumas labiausiai mažėjo kaimo vietovėse: suminis gimstamumo rodiklis sumažėjo daugiau nei vienetu: nuo 2,76 (1990 m.) iki 1,60 (2005 m.), t. y. šiuo metu kaimo moterys gimdo vidutiniškai vienu vaiku mažiau nei prieš penkiolika metų. Miestuose gimstamumo lygis jau seniai yra žemas ir šiuo periodu pakito kiek mažiau: suminis gimstamumo rodiklis 1990–2005 m. sumažėjo 0,64, atitinkamai nuo 1,78 iki 1,14 (Demografijos, 2006). Be to, jau treji metai (2003–2005 m.) Gimstamumas Lietuvos miestuose palengva didėja (2 pav.). Suminis gimstamumo rodiklis padidėjo nuo 1,05 2002 m. iki 1,14 2005 m. (Demografijos, 2006).

2 pav. Suminis gimstamumo rodiklis mieste ir kaime, 1990–2005 m.

Figure 2. Urban and rural total fertility rate, 1990–2005

Gimstamumo teritoriniai skirtumai. Gimstamumo lygio skirtumai pagal apskritis nėra dideli: suminis gimstamumo rodiklis 2004 m. svyravo nuo 1,13 Vilniaus apskrityje iki 1,49 Marijampolės apskrityje, t. y. visose apskrityse gimstamumo lygis buvo labai žemas. Žemesnis gimstamumo lygis nei šalies vidurkis (2004 m. – 1,26) buvo Vilniaus ir Kauno apskrityse (atitinkamai 1,13 ir 1,20).

Kiek didesni gimstamumo lygio skirtumai yra pagal savivaldybes: 2004 m. suminis gimstamumo rodiklis svyravo nuo 0,97 Visagino savivaldybėje iki 1,77 Skuodo rajono savivaldybėje (3 pav.)².

Nors akivaizdžių skirtingo gimstamumo lygio teritorinių zonų Lietuvoje neišryškėja, vis dėlto galima pastebėti, kad rytinėje Lietuvos dalyje daugiau yra savivaldybių, kuriose gimstamumo rodiklis yra žemesnis nei šalies vidurkis arba yra šalies vidurkio lygio, o visose šiaurės, vakarų ir vidurio Lietuvos savivaldybėse gimstamumo lygis yra šiek tiek aukštesnis nei šalies vidurkis. Iš visų savivaldybių žemais gimstamumo rodikliais išsiskiria penkių didžiųjų miestų – Vilniaus, Kauno, Klaipėdos, Šiaulių ir Panevėžio savivaldybės. Labai žemas gimstamumo lygis 2004 m. buvo ir Utenos rajono, Druskininkų bei Visagino savivaldybėse (3 pav.).

¹ Kai suminis gimstamumo rodiklis yra mažesnis už 1,3, gimstamumo lygis vadinamas ypač žemu - *the lowest low fertility* (Kohler et al, 2002).

² Tačiau čia reikia pastebėti, kad skaičiuojant suminį gimstamumo rodiklį pagal savivaldybes, rodiklių svyravimai gali atsirasti ir dėl atsitiktinių reikšmių buvimo mažose savivaldybėse.

Kaip rodo absoliučią skaičių dinamiką, šiuo laikotarpiu labiausiai sumažėjo vaikų, gimusių pirmais arba antrais, skaičius. 1990 m. pirmais gimė 27,2 tūkst., antrais – 20,6 tūkst., 2005 m. atitinkamai 15,1 ir 10,3 tūkst. vaikų, t. y. Per metus gimstančių tiek pirmų, tiek ir antrų vaikų skaičius šiuo metu yra daugiau nei 10 tūkst. mažesnis nei prieš penkiolika metų. Kasmet gimstančių trečiais vaikų skaičius šiuo laikotarpiu sumažėjo nuo 6,2 iki 3,1 tūkst., Ketvirtais – nuo 1,7 iki 1 tūkst., o penktais ir paskesniais išliko artimas 1 tūkst. (Demografijos, 2006; Lietuvos, 1991).

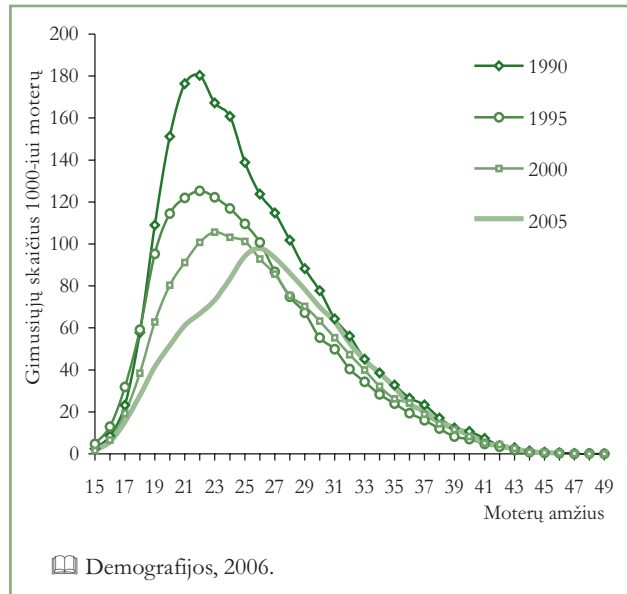
Taigi pastarųjų penkiolikos metų laikotarpiu gimstamumas labiausiai mažėjo dėl gerokai sumažėjusio skaičiaus vaikų, gimstančių pirmais ir antrais, o gimstančiųjų penktais ir paskesniais skaičius išliko beveik stabilus, tad jų dalis nuo bendro, pastebimai sumažėjusio, gimstančių vaikų skaičiaus net padidėjo.

Vaikai pagal gimimo eiliškumą ir motinos išsilavinimą.

Einamosios statistikos duomenys rodo, kad ketvirtus, penktus ir paskesnius vaikus gerokai dažniau gimdo moterys, turinčios pagrindinį ir pradinį išsilavinimą. Šio išsilavinimo moterys kasmet pagimdo apie trečdali visų ketvirtais ir paskesniais gimusių vaikų. Tuo tarpu šio eiliškumo vaikų, pagimdytų moterų su aukštuoju ir aukštesniu išsilavinimu, gimsta tik kiek daugiau nei kas dešimtas (Demografijos, 2006). Taigi, kaip rodo einamosios statistikos duomenys, kuo didesnio eiliškumo vaikas gimsta, tuo dažniau jis yra pagimdytas žemesnio išsilavinimo moters.

Gimstamumas pagal motinos amžių. 1990–2005 m. pastebimai sumažėjo 18–35 metų moterų gimstamumo rodikliai ir labiausiai – 20–25 metų (4 pav.). Ypač sumažėjo gimstamumo rodikliai, kai moterys yra 21–22 metų. Iki prasidedant pastarajam gimstamumo mažėjimui, buvę aukščiausias šio amžiaus moterų gimstamumo rodikliai (1990 m. 1000-iai šio amžiaus moterų teko apie 180 gimusių vaikų) sumažėjo maždaug tris kartus (2005 m. šis rodiklis buvo apie 60). Moterų prokreacinės elgsenos intensyvumo rodiklių pikas persikėlė iš 21–22 metų į 25–27 metus (4 pav.). Be to, nuo XXI a. pradžios gimstamumo rodikliai tarp 26–35 metų moterų pradėjo didėti. Tai rodo ne tik ryškų gimstamumo sumažėjimą jaunose reproduktyvaus amžiaus grupėse, bet ir tai, kad vaikų gimdymą moterys nukelia vyresniam amžiui. Tai rodo ir vidutinio pirmą kartą gimdančios moters amžiaus pokyčiai. Šiuo metu pirmą vaiką gimdo beveik dviem metais vyresnės moterys nei praėjusio dešimtmečio pradžioje. Vidutinis pirmą kartą gimdančios moters

4 pav. Gimstamumo rodikliai pagal moters amžių
Figure 4. Age-specific fertility rates

amžius 1992 m. buvo 23,1 metai, o 2005 m. – 24,9 metai.

Tiek gimstamumo rodikliai pagal moters amžių gimstant vaikui, tiek vidutinis amžius gimdant pirmą vaiką rodo, kad nuo dešimto dešimtmečio pradžios gimstamumas „senėja“ (*fertility ageing*), t. y. vaikus gimdo vis vyresnės moterys.

Galima daryti išvadą, kad per pastaruosius penkiolika metų iš esmės pasikeitė prokreacinės elgsenos modelis: vaikų gimdoma ne tik gerokai mažiau, bet ir tiek pirmų vaikų, tiek ir paskesnių vaikų gimdymas nukeliamas vyresniam amžiui.

2. Gimstamumas pagal kartas

Gyventojų surašymo duomenys teikia galimybę gimstamumo kitimą vertinti pagal kartas. Tačiau šiuo požiūriu vertingiausia ir tiksliausia informacija yra tik apie tas kartas, kurių moterys prokreacinę karjerą jau baigė (arba yra bebaigiančios), t. y. apie tas moteris, kurios jau nebėra reproduktyvaus amžiaus. Tačiau, kaip rodo einamosios demografinės statistikos duomenys, vyresnės nei 40 metų moterys pagimdo kiek mažiau nei 2 proc. visų kasmet gimstančių vaikų (Demografijos, 2006). Todėl, vertinant Lietuvos gimstamumo kitimą pagal kartas, detaliau analizuojami 1920–1959 m. gimusių moterų prokreacinės elgsenos rodikliai, t. y. tų moterų, kurios surašymo metu buvo vyresnės nei 41 metų. Iš esmės tai moterų kartos, kurių prokreacinė elgsena pastarieji gimstamumo pokyčiai įtakos jau neturėjo. Jaunesnių kartų moterų (gimusių 1960–1984 m.) prokreacinė elgsena remiantis surašymo duomenimis šiame skyriuje analizuojama tik iš dalies, nes šios moterys prokreacinės karjeros dar nėra baigusios.

2.1. Vidutinis pagimdytų vaikų skaičius

Vidutinis pagimdytų vaikų skaičius pagal kartas: bendra situacija. Su kiekviena jaunesne karta moterys gimdo vis mažiau vaikų (5 pav., 2 lentelė). Vyriausios analizuojamos kartos moterų, gimusių 1920–1929 m., vidutinis pagimdytų vaikų skaičius dar artimas 3 (2,73), o jaunosios kartos moterų, gimusių 1950–1959 m., – jau priartėja prie 2 (2,1). Tai, atrodytų, atspindi perėjimą nuo vidutiniškai trijų prie dviejų vaikų šeimos. Tačiau, kaip rodo surašymo duomenys, įvairiose socialinėse demografinėse moterų grupėse tai vyko gana skirtingai.

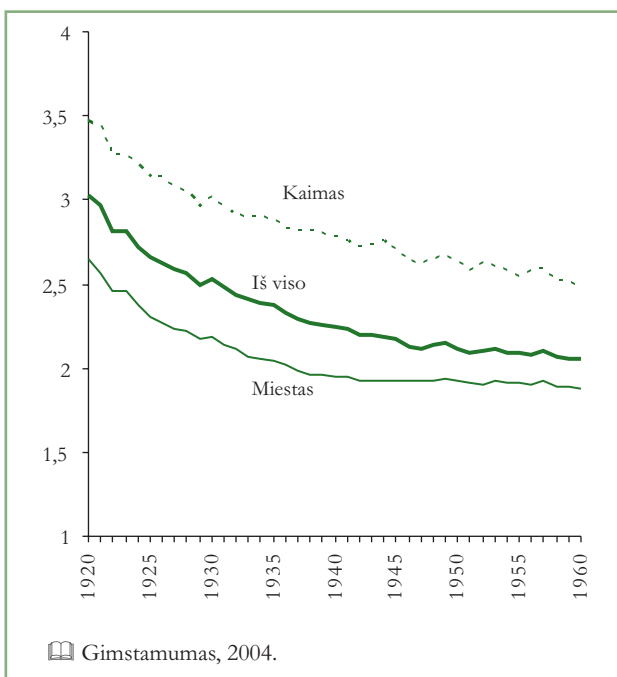
Vidutinis pagimdytų vaikų skaičius mieste ir kaime. Gimstamumas skirtingai kito mieste ir kaime. Visų 1930–1959 m. gimusių miesto moterų kartų vidutinis pagimdytų vaikų skaičius skiriasi mažai ir yra artimas dviem – palengva, su nedideliu svyravimu tendencija, mažėja nuo 2,18 (gimusiųjų 1930 m.) iki 1,89 (gimusiųjų 1959 m.) (2 lentelė, 5 pav.). Galima daryti prielaidą, kad net pačių vyriausių analizuojamų miestiečių moterų (gimusių 1920–1929 m.) kartų gimstamumo rodikliai realiai yra gerokai mažesni ir vidutinis pagimdytų vaikų skaičius taip pat yra artimas dviem, o ne 2,37, kaip tai rodo surašymo duomenys (2 lentelė, 5 pav.). Kaip žinia, nemaža dalis senyvo amžiaus (surašymo metu buvusių 70 metų ir vyresnio amžiaus) kaimo moterų, yra persikėlusios gyventi pas vaikus į miestą. Todėl galima manyti, kad nemaža dalis vyriausios kartos moterų, surašymo metu identifikuotų kaip miesto gyventojos, yra buvusios kaimietės, kurių pagimdytų vaikų skaičius yra gerokai didesnis nei miesto moterų. Tai, be abejonės, didinimo linkme turėjo gana ženkliai koreguoti vyriausių kartų miesto moterų pagimdytų vaikų skaičių. Todėl galima daryti išvadą, kad miesto moterų vidutinis pagimdytų vaikų skaičius jau seniai artimas dviem ir yra būdingas visoms 1920–1959 m. gimusioms kartoms.

Tuo tarpu kaime gimstamumas nors su kiekviena jaunesne karta mažėja, tačiau net pačių jauniausių analizuojamų kartų moterų (gimusių 1950–1959 m.) išlieka gana aukštas – vidutinis pagimdytų vaikų skaičius dar yra 2,59 (2 lentelė, 5 pav.). Tai rodo, kad iki pradedant XX a. pabaigoje gimstamumui mažėti, kaime dar tebevyravo gana gausios šeimos.

Apibendrinant galima teigti, kad nuo XX a. penkto iki dešimto dešimtmečio pradžios, kada vaikus gimdė būtent 1920–1959 m. gimimo moterų kartos, gimstamumas Lietuvoje iš esmės mažėjo dėl gimstamumo mažėjimo kaimo vietovėse. Tačiau čia būtina įvertinti tai, kad būtent šiuo laikotarpiu dėl

5 pav. Vidutinis pagimdytų vaikų skaičius pagal moterų gimimo metus

Figure 5. Average number of children born to women by birth cohort

2 lentelė. Vidutinis pagimdytų vaikų skaičius pagal moterų kartas

Table 2. Average number of children born to women by birth cohort

Moterų gimimo metai	Iš viso	Miestas	Kaimas
1920–1929	2,73	2,37	3,19
1930–1939	2,39	2,06	2,90
1940–1949	2,19	1,93	2,71
1950–1959	2,10	1,92	2,59

intensyvios šalies industrializacijos ir urbanizacijos labai sumažėjo kaimo gyventojų dalis (1950 m. kaimo gyventojai sudarė 72 proc. (Lietuvos, 1991), o 1990 m. – 32 proc. visų Lietuvos gyventojų (Demografijos, 2006)). Akivaizdu, kad XX a. antroje pusėje sparčiai daugėjant miesto ir mažėjant kaimo gyventojų, gimstamumo mažėjimą Lietuvoje lėmė ir struktūriniai veiksniai: mažėjo didesniais gimstamumo rodikliais pasižyminčių kaimo moterų dalis ir daugėjo miesto moterų, kurių vidutinis gimdomų vaikų skaičius jau nuo XX a. pradžioje gimusių moterų yra artimas dviem, dalis. Taigi bendro gimstamumo lygio mažėjimui Lietuvoje XX a. 6–9 dešimtmetį struktūriniai veiksniai turėjo didelį poveikį.

Vidutinis pagimdytų vaikų skaičius pagal motinos išsilavinimą. Dar didesni gimstamumo lygio skirtumai išryškėja pagal moterų, turinčių skirtingą išsilavinimą, grupes. Mažiausi gimstamumo rodikliai yra moterų, turinčių aukštąjį išsilavinimą (vidutinis pagimdytų vaikų skaičius – 1,75), be to, gyvenančių miestuose (1,71), ir ypač mažas tarp tokių išsilavinimą turinčių Vilniaus moterų (1,65), o didžiausias – moterų, turinčių tik pradinį ir žemesnį nei pradinis išsilavinimą bei gyvenančių kaime (3 lentelė). Skirtumas tarp aukščiausių (aukštąjį) ir žemiausių (neturinčių pradinio) išsilavinimą turinčių moterų vidutinio pagimdyto vaikų skaičiaus yra 1,4 vaiko. Miestuose šis skirtumas yra gerokai mažesnis nei kaimuose (atitinkamai 1,09 ir 1,37). Vilniuje jis yra mažesnis už vieneta – 0,85.

Čia, atrodytų, išryškėja du priešingi gimstamumo lygio modelių poliai: viename jų miesto moterys su aukštuoju išsilavinimu, kitame – kaimo moterys su pradinio ar net žemesniu išsilavinimu. Tačiau 3 lentelėje pateikti duomenys rodo vidutinius visų analizuojamų moterų kartų (nuo XX a. pradžioje gimusių senolių iki XX a. pabaigoje gimusių moterų) gimstamumo rodiklius pagal išsilavinimą, todėl jie teikia labai apytikslę informaciją apie gimstamumo lygį ir atspindi tik bendrą tendenciją: kuo aukštesnis

3 lentelė. Vidutinis pagimdytų vaikų skaičius pagal moterų išsilavinimą, 15 metų ir vyresnės moterys
Table 3. Average number of children born to women by education, aged 15 years and older

Išsilavinimas	Iš viso	Miestas	Kaimas	Vilnius
Iš viso	2,13	1,89	2,62	1,73
Aukštasis	1,75	1,71	2,01	1,65
Aukštesnysis*	1,91	1,78	2,25	1,66
Vidurinis	2,00	1,82	2,43	1,69
Pagrindinis	2,25	1,98	2,63	1,87
Pradinis	2,80	2,44	3,11	2,21
Neturi pradinio	3,15	2,80	3,38	2,50

* Įskaitant specialųjį vidurinį. Toliau visame tekste aukštesnysis išsilavinimas apima ir specialųjį vidurinį išsilavinimą.

📖 2001 m. gyventojų surašymo duomenys.

moters išsilavinimas, tuo jos pagimdytų vaikų skaičius mažesnis. Šią informaciją būtina aptarti pagal įvairias kartas.

Vidutinis pagimdytų vaikų skaičius pagal motinos išsilavinimą ir kartas. Vidutinio pagimdytų vaikų skaičiaus skirtumai tarp įvairaus išsilavinimo moterų yra dideli visose kartose, net pačiose jauniausiose (4 lentelė).

4 lentelė. Vidutinis pagimdytų vaikų skaičius pagal moterų kartas ir išsilavinimą, 1920–1959 m. gimusios moterys

Table 4. Average number of children born to women by birth cohort and education, women of 1920–1959 birth cohort

Moterų gimimo metai	Iš viso	Aukštasis	Aukštesnysis	Vidurinis	Pagrindinis	Pradinis	Neturi pradinio
Iš viso							
1920–1959	2,30	1,84	2,00	2,16	2,46	2,78	3,07
1920–1929	2,73	1,87	2,08	2,35	2,43	2,89	3,18
1930–1939	2,39	1,79	1,95	2,18	2,32	2,67	2,97
1940–1949	2,19	1,83	1,98	2,10	2,46	2,79	3,05
1950–1959	2,10	1,87	2,03	2,18	2,80	3,13	3,43
Miestas							
1920–1959	2,09	1,80	1,87	1,98	2,14	2,39	2,67
1920–1929	2,37	1,85	2,01	2,13	2,23	2,55	2,86
1930–1939	2,06	1,74	1,85	1,97	2,09	2,29	2,50
1940–1949	1,93	1,78	1,85	1,93	2,11	2,28	2,31
1950–1959	1,92	1,82	1,89	1,98	2,28	2,56	2,77
Kaimas							
1920–1959	2,75	2,12	2,38	2,66	2,97	3,10	3,31
1920–1929	3,19	2,10	2,42	3,18	2,97	3,20	3,39
1930–1939	2,90	2,11	2,32	2,80	2,79	3,00	3,23
1940–1949	2,71	2,08	2,35	2,55	2,94	3,11	3,36
1950–1959	2,59	2,16	2,42	2,62	3,29	3,52	3,68

📖 Apskaičiuota remiantis atsitiktine 30 proc. 2001 m. gyventojų surašymo duomenų bazės atranka.

Visų analizuojamų kartų moterų, turinčių aukštąjį išsilavinimą, vidutinis pagimdytų vaikų skaičius yra mažiausias, be to, ir stabiliausias. Didesni skirtumai išryškėja tik tarp mieste ir kaime gyvenančių ir tokių išsilavinimą turinčių moterų – visų analizuojamų kartų miesto moterų vidutinis pagimdytų vaikų skaičius yra artimas 1,8 (tarp kartų svyruoja tik 1,74–1,85 diapazonu), o kaimo – atitinkamai 2,1 (2,08–2,16). Nedaug didesni įvairių kartų gimstamumo lygio skirtumai yra ir tarp aukštesnįjį, pagrindinį ir pradinį išsilavinimą turinčių moterų. Gerokai reikšmingesni šie skirtumai tik tarp vidurinį išsilavinimą turinčių moterų, ypač kaime. Akivaizdi tendencija – su kiekviena jaunesne karta gimstamumas mažėja: 1920–1929 m. mieste gimusių moterų vidutinis pagimdytų vaikų skaičius 2,13, o 1940–1959 m. gimusiųjų – 1,93–1,98, kaime – atitinkamai 3,18 ir 2,55–2,62 (4 lentelė).

Atskirai reikėtų aptarti 1950–1959 m. gimimo moterų kartos prokreacinę elgseną. Ši karta tiek mieste, tiek kaime ir nepriklausomai nuo moterų išsilavinimo išsiskiria aukštesniais gimstamumo rodikliais nei prieš tai buvusi karta (gimusi 1940–1949 m.) ir sulaužo nuoseklią gimstamumo mažėjimo iš kartos į kartą tendenciją (4 lentelė). Realiausia prielaida dėl šios kartos didesnio pagimdytų vaikų skaičiaus yra ta, kad šios kartos moterys devinto dešimtmečio pradžioje (nuo 1982 m.) išplėtojus paramą šeimoms (pradėtos mokėti vaiko gimimo pašalpos, įvestos iki vienerių metų apmokamos ir iki 1,5 metų neapmokamos vaiko priežiūros atostogos ir kt.) buvo intensyvios prokreacinės elgsenos amžiaus (joms buvo 23–32 metai). Matyt, 1983–1988 m. padidėjęs ir viršijęs 2 (svyravęs 2,02–2,12 diapazonu, žr. 1 pav.) suminis gimstamumo rodiklis buvo ne tik gimdymo kalendoriaus pasislinkimo efektas (Stankūnienė, 1989), bet rodė ir gimstamumo lygio padidėjimą įvairiose sociodemografinėse moterų grupėse (pagal išsilavinimą, gyvenamą vietovę). Tačiau čia būtina atkreipti dėmesį į tai, kad šios moterų kartos (gimusių 1950–1959 m.) gimstamumo rodikliai labiausiai padidėjo tarp moterų, turinčių žemiausią išsilavinimą ir gyvenančių kaime. Kadangi paraleliai tuo metu vyko stiprus struktūriniai šių moterų grupių pokyčiai: sparčiai didėjo dalis moterų, pasižyminčių žemiausiais gimstamumo rodikliais (turinčių aukštąjį išsilavinimą, gyvenančių mieste) ir mažėjo dalis moterų, kurių gimstamumo rodikliai dar tebebuvo gana aukšti (turinčių žemą išsilavinimą ir gyvenančių kaime), todėl, akivaizdu, kad struktūriniai pokyčiai tarp šių sociodemografinių grupių buvo didesni nei gimstamumo padidėjimas jose, todėl bendras šios

kartos moterų gimstamumo rodiklis toliau mažėjo, tik lėtesniais tempais (4 lentelė).

Atskirai analizuojant gimstamumo lygį pagal 1960–1984 m. gimimo kartas, kurių moterys surašymo metu dar tebebuvo reproduktyvaus amžiaus (20–40 metų ir jaunesnės moterys, kurių prokreacinė karjera dar nebuvo baigta ir kurių elgsenai įtakos jau turėjo pastarųjų metų pokyčiai), taip pat išryškėja dideli prokreacinės elgsenos skirtumai pagal išsilavinimą: kuo žemesnis moterų išsilavinimas, tuo pagimdytų vaikų skaičius yra didesnis (5 lentelė). Ypatingą prokreacinės karjeros statusą yra pasiekusios 1960–1974 m. gimimo kartos ir pagrindinį bei pradinį išsilavinimą turinčios moterys. Jos nuo kitokių išsilavinimą turinčių moterų skiriasi gerokai didesniu pagimdytų vaikų skaičiumi. Šios kartos moterys dar nebaigusios reproduktyvaus amžiaus jau augino po du, tris ir daugiau vaikų (atitinkamai pagal išsilavinimą ir kartas vidutinis pagimdytų vaikų skaičius – 2,36–3,30) (5 lentelė). Ypač tai būdinga kaimo moterims. Taigi surašymo duomenys rodo, kad 1960–1974 m. gimusios moterys su žemu išsilavinimu augina gerokai daugiau vaikų, o skirtumas tarp aukštą ir žemą išsilavinimą turinčių moterų auginamų vaikų skaičiaus jaunesnėse kartose yra net gerokai didesnis, ypač kaimo vietovėse, nei vyresnėse kartose. Vyriausiose kartose (1920–1929 m. gimimo) šis skirtumas buvo artimas vienam vaikui (4 lentelė), o pvz., 1965–1969 m. gimimo kartos – daugiau nei 1,5 (5 lentelė).

Kaip matome, išsilavinimas yra dar stipresnis nei gyvenamoji vieta gimstamumą diferencijuojantis veiksnys. Tad sparčiai didėjantis moterų išsilavinimo lygis yra stiprus gimstamumą mažinantis veiksnys.

5 lentelė. Vidutinis pagimdytų vaikų skaičius pagal moterų kartas ir išsilavinimą, 1960–1984 m. gimusios moterys

Table 5. Average number of children born to women by birth cohort and education, women of 1960–1984 birth cohort

Moterų gimimo metai	Iš viso	Aukštasis	Aukštesnysis	Vidurinis	Pagrindinis	Pradinis
1960–1964	2,03	1,83	1,98	2,15	2,71	3,22
1965–1969	1,88	1,67	1,85	2,00	2,36	3,30
1970–1974	1,63	1,40	1,60	1,67	1,94	2,22
1975–1979	1,34	1,15	1,21	1,31	1,51	1,69
1980–1984	1,13	x	1,05	1,08	1,17	1,32

📖 Apskaičiuota remiantis atsitiktine 30 proc. 2001 m. gyventojų surašymo duomenų bazės atranka.

2.2. Negimdžiusios moterys

Negimdžiusios moterys pagal kartas ir išsilavinimą.

Gimstamumo lygį lemia ir negimdžiusių moterų dalis nuo bendro moterų skaičiaus. Paprastai laikoma, kad dėl natūralių priežasčių apie 5 proc. moterų, pasibaigus reproduktyviam amžiui, lieka negimdžiusios. Tačiau šių rodiklių dydį paprastai veikia ir įvairūs socialiniai, ekonominiai (ekonominės krizės ir pan.) ar net politiniai (karai ir pan.) veiksniai, koreguojantys negimdžiusių moterų dalį.

Kaip rodo surašymo duomenys, tarp įvairių reproduktyvų amžių baigusių (t. y. gimusių 1920–1959 m.) moterų kartų negimdžiusių moterų dalis yra gana skirtinga: svyruoja nuo 8 iki 14,5 proc. Ypač didelė negimdžiusių dalis (14,5 proc.) yra 1920–1929 m. gimimo moterų kartoje (6 lentelė), kurių intensyviausias prokreacinės elgsenos amžius buvo Antrojo pasaulinio karo, pokario rezistencijos bei Lietuvos gyventojų tremties metais (1940–1950 m.). Ypač šiais rodikliais išsiskiria moterys, gimusios 1922–1925 m., – negimdžiusių dalis tarp jų viršija 15 proc. Didelė negimdžiusių moterų dalis yra tarp 1920–1929 m. gimusių moterų su aukštuoju išsilavinimu – daugiau nei penktadalis (6 lentelė).

Apskritai, skirtingų kartų negimdžiusių moterų dalis pagal išsilavinimą labai įvairuoja. Vyriausių analizuojamų kartų (gimusių 1920–1939 m.) negimdžiusių moterų dalis pagal išsilavinimą yra labai panaši, išskyrus truputį didesnę jų dalį tarp neturinčiųjų pradinio ir gerokai didesnę – tarp įgijusiųjų aukštąjį išsilavinimą (6 lentelė). Jaunesnių analizuojamų kartų (gimusių 1940–1959 m.) negimdžiusių moterų dalis pagal išsilavinimą pradeda pastebimai įvairuoti: gerokai didesnę jų dalis tarp žemiausią išsilavinimą turinčių moterų ir apie du kartus didesnę tarp turinčių aukštąjį išsilavinimą, palyginti su turinčiomis kitokį išsilavinimą –

aukštesnįjį, vidurinį, pagrindinį, o 1940–1949 m. gimimo kartos – ir pradinį. Būtent ši išsilavinimą turinčios 1940–1959 m. gimimo moterys turi žemiausius negimdžiusių moterų rodiklius – jie svyruoja 5,6–7,7 proc. diapazonu (6 lentelė) ir iš esmės yra natūralios negimdžiusių moterų dalies lygio.

Gerokai didesnė negimdžiusių dalis tarp 1940–1959 m. gimimo kartos moterų, turinčių pradinį ir žemesnį išsilavinimą, matyt, yra moterų išsilavinimo augimo, lavinimo sistemos kitimo (privavimo pagrindinio, o vėliau ir vidurinio išsilavinimo įvedimo) pasekmė. Iš esmės beveik visos šios kartos moterys, galinčios mokytis, įgijo ne žemesnį nei pagrindinį išsilavinimą. Labai žemą išsilavinimą dažniausiai turi tik tos, kurios turi sveikatos problemų. Tai patvirtina ir surašymo duomenys: neįgalūs žmonės turi daug žemesnį išsilavinimą (Tretjakova, 2006; Gečienė, 2006). Tad natūralu, kad didelė jų dalis nesituokia ir negimdo vaikų. Ši aplinkybė, matyt, lemia kiek didesnę negimdžiusių dalį ir tarp vyresnių kartų moterų (6 lentelė).

Tarp dar nepasibaigusio reproduktyvaus amžiaus moterų (gimusių 1960 m. ir vėliau ir surašymo metu buvusių 40 metų ir jaunesnio amžiaus) negimdžiusių dalis tarp turinčiųjų skirtingą išsilavinimą labai varijuoja: vidutinio dydžio yra tarp turinčių aukštesnįjį, vidurinį ir pagrindinį išsilavinimą, gerokai didesnė – tarp turinčių aukštąjį išsilavinimą ir labai didelė – tarp turinčių pradinį išsilavinimą arba jo neturinčių moterų. Akivaizdu, kad pačių jauniausių moterų šių rodiklių dydžiui įtakos turi išsilavinimo įgijimo, įsitvirtinimo darbo rinkoje bei santuokinės ir prokreacinės elgsenos trajektorijų derinimas. Žemesnį išsilavinimą turinčios moterys vaikus gimdo anksčiau nei turinčiosios aukštąjį, o žemiausio išsilavinimo moterų galimybės tiek įsigyti išsilavinimą, tiek turėti šeimas ir vaikų yra labai ribotos.

6 lentelė. Negimdžiusių moterų dalis, procentais

Table 6. Percentage of women, who have not ever given birth

Moterų gimimo metai	Iš viso	Aukštasis	Aukštesnysis	Vidurinis	Pagrindinis	Pradinis	Neturi pradinio
1920–1929	14,5	21,2	15,0	14,7	14,3	13,5	15,8
1930–1939	10,5	16,0	9,5	9,8	9,5	9,6	12,7
1940–1949	8,0	12,4	7,7	7,0	5,6	6,5	21,9
1950–1959	8,2	12,1	6,9	6,5	6,3	16,3	74,3
1960–1964	8,4	13,0	6,9	6,2	9,7	25,8	89,0
1965–1969	10,4	16,5	8,5	7,8	10,9	24,7	82,4
1970–1974	18,4	32,6	16,6	14,0	13,6	27,1	81,9
1975–1979	47,0	70,5	54,0	43,2	29,5	29,3	83,0
1980–1984	88,8	x	83,7	89,1	89,0	87,1	90,2

📖 Apskaičiuota remiantis atsitiktine 30 proc. 2001 m. gyventojų surašymo duomenų bazės atranka.

Apibendrinant galima teigti, kad visų kartų moterų didžiausią negimdžiusių dalį sudaro moterys su aukštuoju išsilavinimu. Tokios moterys ne tik mažiau vaikų gimdo, bet ir gerokai didesnė jų dalis vaikų negimdo visai. Tarp moterų, turinčių kitokį išsilavinimą, negimdžiusių moterų dalis yra labai panaši, išskyrus moteris su žemiausiu išsilavinimu (negimdžiusių dalis tarp jų yra gerokai didesnė), kurių jauniausiose kartose yra labai nedaug, o jų socialinę bei demografinę elgseną riboja ir sveikatos būklė.

Negimdžiusių moterų dalies teritoriniai skirtumai.

Jauno reproduktyvaus amžiaus negimdžiusių moterų dalis yra informatyvus vaikų gimdymo nukėlimo vyresniam amžiui rodiklis. Kaip rodo duomenys, tarp moterų, surašymo metu buvusių 25–34 metų amžiaus, apie 18 proc. dar nebuvo gimdžiusios.

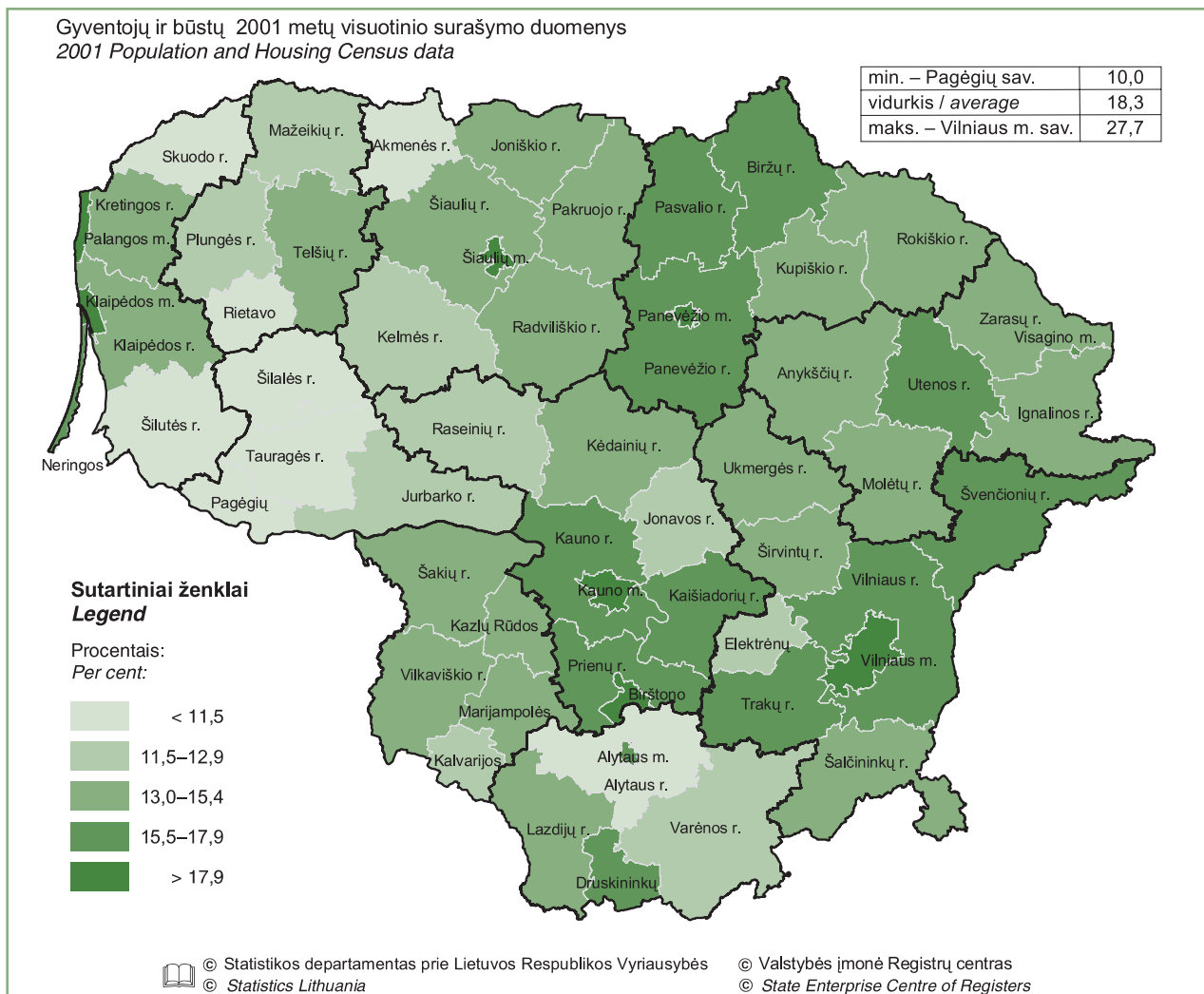
Šio rodiklio skirtumai pagal savivaldybes yra dideli (6 pav.). Aukštą negimdžiusių 25–34 metų

amžiaus moterų dalį šalies mastu akivaizdžiai lemia ypač aukštos šio rodiklio reikšmės didžiuosiuose Lietuvos miestuose: tarp Vilniaus moterų šio amžiaus negimdžiusių dalis yra artima 28 proc. Didžiuosiuose miestuose koncentruojasi universitetai ir kitos mokymo institucijos, jie pasižymi ir ūkinės veiklos dinamika, tad didelė dalis šių miestų moterų, siekiančių išsilavinimo ir įsitvirtinimo darbo rinkoje, prokreacinės elgsenos debiutą, tikslingai nukelia vyresniam amžiui.

Nors išskirti teritorines zonas su ryškiau besiskiriančiais 25–34 metų negimdžiusių moterų rodikliais sunku, tačiau iš 6 pav. matyti, kad šiaurės rytų, rytų ir vidurio Lietuvos savivaldybėms būdinga didesnė šio amžiaus negimdžiusių moterų dalis, o vakarų – mažesnė. Maža šio amžiaus negimdžiusių moterų dalimi išsiskiria kompaktiška teritorija, apimanti Tauragės, Šilalės ir Šilutės rajonų, Pagėgių ir Rietavo savivaldybes.

6 pav. 25–34 metų amžiaus negimdžiusių moterų dalis nuo bendro atitinkamo amžiaus moterų skaičiaus pagal savivaldybes

Figure 6. Percentage of 25–34 year-old women who have not ever given birth in the overall female population of respective age, by municipality

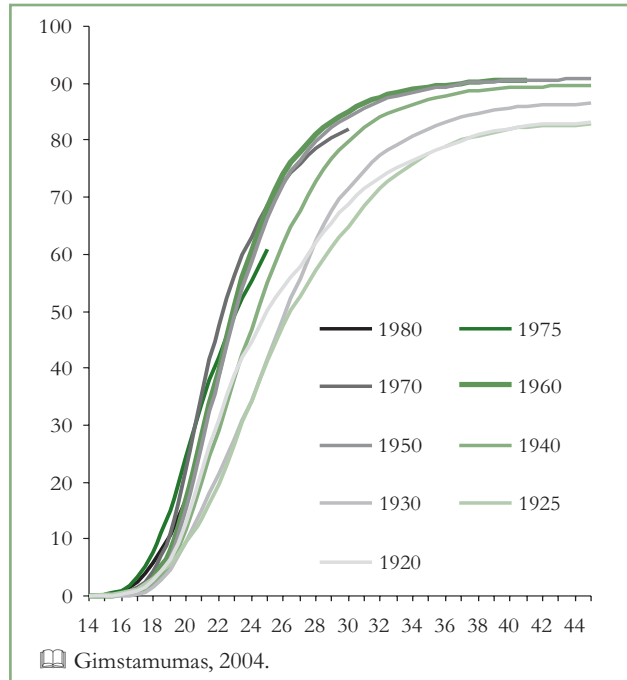
2.3. Pirmo vaiko gimimo trajektorijos raida pagal motinos amžių ir kartas

Prokreacinės elgsenos debiuto kitimas pagal motinos amžių ir kartas: bendra kitimo kryptis. Surašymo duomenys duoda galimybę atskleisti kaip keičiasi prokreacinės elgsenos debiuto (pirmo vaiko gimdymo) trajektorija pagal kartas ir motinos amžių gimdymo metu.

Įvairių 1920–1960 m. gimimo kartų moterų prokreacinės elgsenos debiuto istorijos labai skiriasi (7 pav.). Šis paveikslas iš esmės pasakoja Lietuvos istorinį likimą ir jo poveikį moterų prokreacinei elgsenai bei jos įvairovei pagal kartas. Nežiūrint nemažų prokreacinės elgsenos debiuto skirtumų pagal kartas, vis dėlto išryškėja ir kai kurie dėsningumai. Pirma, iš 7 pav. matyti, kad su kiekviena jaunesne nei XX a. pradžioje (1920 m.) gimusia karta iki moterų, gimusių septintame dešimtmetyje, kartų, didėja moterų dalis, gimdžiusi bent vieną vaiką. Moterų, gimdžiusių pirmą vaiką, kaupiamieji procentai sulaukus 45 metų amžiaus padidėjo nuo 83 proc. (1920 m. gimusių moterų kartos) iki 90–91 proc. (gimusiujų šeštą ir septintą dešimtmetį (7 pav. šias kartas atstovauja 1950 m. ir 1960 m. gimusių moterų kartos)). Antra, ryškėja tendencija, kad su kiekviena jaunesne karta pirmieji vaikai buvo gimdomi vis jaunesnio amžiaus moterų. Trečia, kiekvienos jaunesnės kartos moterų pagimdytų pirmų vaikų maksimalios kaupiamųjų procentų reikšmės pasiekiamos joms esant vis jaunesnio amžiaus. Tai yra, su kiekviena jaunesne karta pirmieji vaikai buvo gimdomi motinai esant vis jaunesnei, jaunesniame amžiuje baigiamas prokreacinės elgsenos debiutas ir vis didesnę dalis moterų turi šį debiutą, t. y. yra gimdžiusios bent vieną vaiką. Kiekvienos jaunesnės 1920–1959 m. gimusių moterų kartos prokreacinės elgsenos debiutas buvo vis ankstesnis ir intensyvesnis.

Tačiau ši tendencija nėra nuosekli įvairiose kartose. Joje akivaizdūs nukrypimai nuo bendros pokyčių krypties ir net naujos tendencijos pradžia. Iš 1920 m., 1925 m. ir 1930 m. gimimo kartų moterų prokreacinės elgsenos debiuto trajektorijų galima skaityti Lietuvos istorinio likimo smūgius demografinėi elgsenai. 1920 m. gimusios kartos moterys gerokai anksčiau ir intensyviau nei paskesnių kartų (1925 m. ir 1930 m. gimimo) pradėjo prokreacinę elgseną (gimdė pirmuosius vaikus). Tačiau vėliau, sulaukus 25 metų amžiaus (tai prasidėjo apie 1945 m.), jų prokreacinis aktyvumas gerokai sulėtėjo, ir, pasibaigus šios kartos reproduktyviam amžiui, gimdžiusių moterų dalis liko gerokai mažesnė – 45 metų amžiaus gimdžiusių

7 pav. Pirmo vaiko gimimo kaupiamieji procentai pagal pirmą vaiką gimdančios moters amžių ir moterų kartas
Figure 7. Cumulative percentage of women having first live birth by mother's age and women's birth cohort

moterų kumuliacinis procentas lygus 83 proc. Matyt, pokario metais prasidėję trėmimai ir rezistencija ne tik nutolino, bet ir gerokai apribojo šios kartos moterų prokreacinę elgseną.

Panašias priežastis galima išvėlgti ir 1925 m. gimusių moterų kartos prokreacinės elgsenos specifikoje. Šios kartos moterys 20 metų amžiaus buvo būtent 1945 m. Didelė dalis šios kartos moterų prokreacinės elgsenos debiutą nukėlė į vyresnius metus, o pasiekti maksimalūs kaupiamieji gimstamumo rodikliai yra tokio pat lygio, kaip ir 1920 m. gimimo kartos moterų. Taigi jų prokreacinė elgsena taip pat buvo gerokai apribota.

Panašia sulėtinta prokreacinės elgsenos debiuto trajektorijos pradžia pasižymi ir 1930 m. gimimo karta, tačiau sulaukus 25 metų (nuo 1955 m., t. y. prasidėjus ramesniam Lietuvos raidos etapui), šios kartos moterų prokreacinės elgsenos debiutas suaktyvėja, ir, baigiantis reproduktyviam amžiui, jau akivaizdžiai daugiau nei ankstesnių kartų moterų buvo gimdžiusios bent vieną vaiką.

Vėlesnių kartų moterų prokreacinės elgsenos debiuto pagal amžių trajektorijose stebime akivaizdų jaunėjimą ir intensyvėjimą (7 pav.). Šia linkme vykę pasikeitimai ryškiausi šeštą ir septintą dešimtmetį gimusiųjų kartos gimdžiusių moterų kaupiamųjų procentų dinamikoje: 1950 m. ir 1960 m. gimusių moterų prokreacinei elgsenai būdinga tai, kad pirmuosius vaikus jos gimdė anksti ir apie trisdešimtus savo gyvenimo metus apie 90 proc. jų jau buvo gimdžiusios.

Negimdžiusiųjų dalis tarp šių kartų moterų mažiausia. Tai kartos, kurių reproduktyvus amžius arba bent pirmųjų vaikų gimdymo periodas pasibaigė iki pastarųjų, XX a. pabaigoje prasidėjusių, gimstamumo pokyčių.

Nuo 1970 m. gimusių moterų kartos prokreacinės elgsenos debiuto trajektorija pradeda pastebimai keistis (7 pav., 8 pav.). Su kiekviena jaunesne karta moterų prokreacinės elgsenos kaupiamųjų procentų kreivė brėžia vis žemesnę liniją, t. y. prokreacinės elgsenos debiuto aktyvumas jauname amžiuje mažėja ir geriausiu atveju jis nukeliamas vyresniam amžiui. Kadangi šių moterų reproduktyvus amžius surašymo metu dar nebuvo pasibaigęs, daryti galutinių išvadų apie jų prokreacinę elgseną, remiantis surašymo duomenimis, negalima.

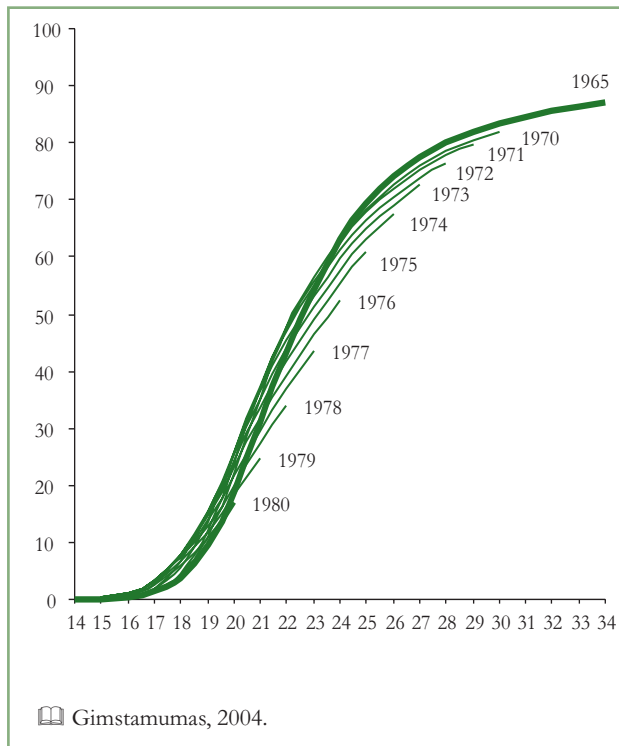
Prokreacinės elgsenos debiutas pagal motinos amžių ir išsilavinimą. Prokreacinės elgsenos debiuto trajektorijos pagal amžių kitimą visos šalies mastu labiausiai lėmė moterų su viduriniu išsilavinimu prokreacinės elgsenos pokyčiai, nes šio išsilavinimo moterų prokreacinės elgsenos debiuto trajektorija pasikeitė labiausiai (9 pav.). Be to, iš bendro moterų skaičiaus šių moterų dalis padidėjo labiausiai.

Didžiausi prokreacinės elgsenos debiutų pagal amžių trajektorijų pasikeitimai vyko tarp moterų su viduriniu išsilavinimu, gimusių penktą ir šeštą dešimtmetį (9 pav. ir 7 lentelėje tai iliustruoja 1940 m. ir 1950 m. gimimo kartos). Jų prokreacinės elgsenos debiutas, palyginti su 1930 m. gimusių moterų karta, gerokai paankstėjo ir suintensyvėjo. Pavyzdžiui, 1930 m. gimusių moterų su viduriniu išsilavinimu, pirmo vaiko susilaukusių iki 25 metų amžiaus, buvo 46 proc., tarp 1940 m. gimusiųjų tokių buvo 62 proc., 1950 m. – 77 proc. Vėliau – šeštą, septintą ir net aštuntą dešimtmetį gimusių moterų prokreacinės elgsenos debiuto pagal amžių trajektorijos gana panašios kaip ir gimusiųjų 1950 m. (didžioji šių moterų dalis pirmuosius vaikus gimdė 1970–1980 m., kada gimstamumas Lietuvoje buvo gana stabilus). 1975 m. gimusių moterų kartos pirmų vaikų gimdymo kreivė pagal amžių jau iliustruoja gimstamumo modelio kitimo pradžią – gimdymų atidėjimą vyresniam amžiui ir tai jau atspindi pastarųjų metų gimstamumo pasikeitimus (9 pav.).

Panašūs pirmų vaikų gimdymo trajektorijų pagal motinos amžių pasikeitimai vyko ir tarp moterų, turinčių bet kurį kitą išsilavinimą, išskyrus aukštąjį. Būtent moterys su aukštuoju išsilavinimu savo prokreacine elgsena labiausiai išsiskiria iš visų moterų.

8 pav. Pirmo vaiko gimimo kaupiamieji procentai pagal pirmą vaiką gimdančios moters amžių, 1965–1980 m. gimusios moterys

Figure 8. Cumulative percentage of women having first live birth by mother's age, women of 1965–1980 birth cohort

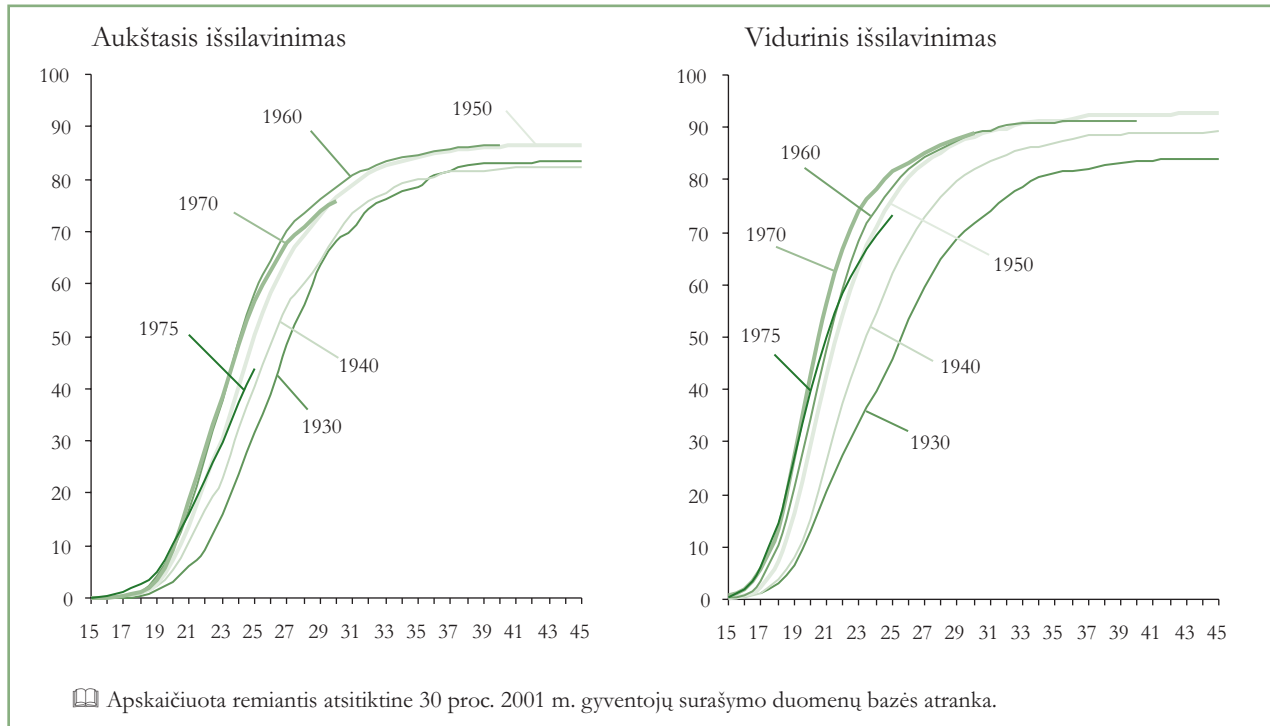
Iš 9 pav. ir 7 lentelės matyti, kad įvairių kartų moterų, turinčių aukštąjį išsilavinimą, prokreacinės elgsenos debiuto trajektorijos skiriasi gerokai mažiau: su kiekviena jaunesne iki 1970 m. gimusių moterų karta, nors ir akivaizdus dažnesnis pirmų vaikų gimdymas jauname amžiuje, tačiau šių pasikeitimų tempai ir mastai buvo gerokai mažesni nei moterų su viduriniu išsilavinimu. Pradedant nuo 1970 m. gimusių moterų kartos pirmų vaikų gimdymo pagal motinos amžių kreivės trajektorija įgauna priešingą tendenciją – gimstamumo „senėjimą“.

Skirtumai tarp prokreacinės elgsenos debiuto trajektorijų, būdingų moterims su aukštuoju ir viduriniu išsilavinimu, iš kartos į kartą didėjo (9 pav., 7 lentelė). Tai gerai iliustruoja šio išsilavinimo 1930 m. ir 1960 m. gimusių moterų prokreacinės elgsenos debiutų trajektorijų pagal amžių palyginimas (10 pav.). Tarp aštuntą dešimtmetį gimusių ir prokreacinę karjerą pradėjusių XX a. dešimtame dešimtmetyje moterų šie skirtumai buvo ypač ženkliūs. Gerokai didesnė moterų, turinčių aukštąjį išsilavinimą, dalis vaikus gimdė vėliau nei bet kurį kitą išsilavinimą turinčios moterys (7 lentelė).

9 pav. Pirmo vaiko gimimo kaupiamieji procentai pagal moters amžių gimdant pirmą vaiką, gimimo metus ir aukštąjį bei vidurinį išsilavinimą

Figure 9. Cumulative percentage of women having first live birth by mother's age, women's birth cohort and higher and secondary education

7 lentelė. Pirmo vaiko gimimo kaupiamieji procentai moteriai sulaukus 20, 25, 30 ir 35 metų pagal moters gimimo metus ir aukštąjį bei vidurinį išsilavinimą

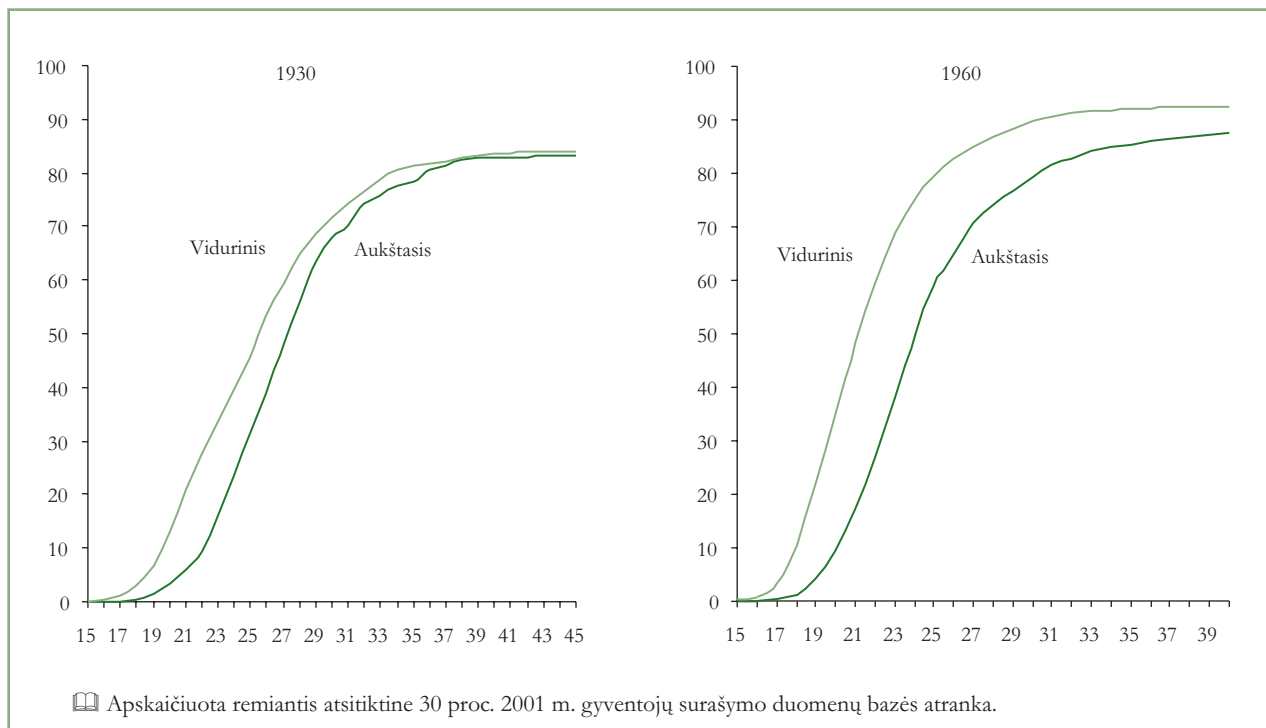
Table 7. Cumulative percentage of women having first live birth at age of 20, 25, 30 and 35 years, by women's year of birth and higher and secondary education

Amžius	Moterų gimimo metai					
	1930	1940	1950	1960	1970	1975
Aukštasis išsilavinimas						
20	3,2	5,2	7,4	9,2	9,0	10,2
25	31,4	40,4	50,3	58,1	56,5	43,7
30	68,0	69,3	76,4	78,4	75,8	
35	78,4	79,8	84,1	84,6		
Vidurinis išsilavinimas						
20	13,1	15,1	29,3	34,5	42,9	39,6
25	45,7	62,1	76,5	78,7	81,6	73,1
30	71,7	82,2	88,1	88,9	88,9	
35	81,4	87,2	91,2	91,0		

Legend: Apskaičiuota remiantis atsitiktine 30 proc. 2001 m. gyventojų surašymo duomenų bazės atranka.

10 pav. Pirmo vaiko gimimo kaupiamieji procentai pagal moters amžių gimdant pirmą vaiką ir aukštąjį bei vidurinį išsilavinimą, 1930 m. ir 1960 m. gimusios moterys

Figure 10. Cumulative percentage of women having first live birth by mother's age, and higher and secondary education, women born in 1930 and 1960

2.4. Pagimdytų vaikų skaičius: vaikų eiliškumo struktūra pagal kartas

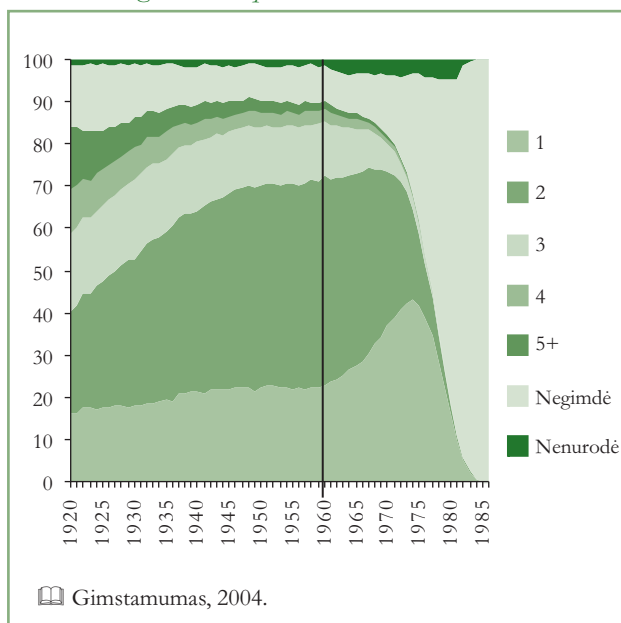
Prokreacinės elgsenos demografinis portretas pagal kartas.

Kaip matėme, įvairios kartos daugiau ar mažiau skiriasi pagal negimdžiusių moterų dalį, prokreacinės elgsenos debiuto trajektorijas. Skiriasi jos ir pagal pagimdytų vaikų skaičių. 11 pav. vaizdžiai atspindi įvairių kartų (dar tebesančių arba jau nebe reproduktyvaus amžiaus) prokreacinės elgsenos portreto kiekybines charakteristikas: negimdžiusių moterų dalį ir pagimdytų vaikų skaičių. Iš 11 pav. matyti, kad tarp 1920–1960 m. gimimo kiekvienos jaunesnės kartos moterų mažėjo visai negimdžiusių dalis, vis mažesnė dalis gimdžiusiųjų trečią, ketvirtą, penktą ir paskesnius vaikus, tačiau šiek tiek didesnė – gimdžiusiųjų tik vieną vaiką ir gerokai didesnė – gimdžiusiųjų du vaikus.

Miesto ir kaimo moterų pagal kartas prokreacinės elgsenos demografiniai portretai pastebimai skiriasi (1 priedas), be to, skirtumai išlieka dideli iki septintą dešimtmetį gimusių moterų kartų. Visų analizuojamų kartų mažesnė kaimo nei miesto moterų dalis visai negimdė, gerokai didesnė dalis gimdė tris, keturis ir daugiau, ir atitinkamai mažesnė dalis gimdė du ir ypač vieną vaiką (1 priedas).

11 pav. Moterų prokreacinės elgsenos portretas pagal kartas: gimdžiusios moterys pagal pagimdytų vaikų skaičių ir negimdžiusios moterys, procentais

Figure. 11. Portrait of fertility behaviour of women by birth cohort: women by number of born children and women who have not ever given birth, per cent

Surašymo metu reproduktyvaus amžiaus moterų (gimusių 1960 m. ir vėliau), demografinės elgsenos portretas su kiekviena jaunesne karta greitai keičiasi (11 pav. atvaizduota vertikali linija dešinėje pusėje): daugėja negimdžiusiųjų dalis ir labai sparčiai mažėja didesnio eiliškumo vaikų dalis. Ir tai natūralu – jų prokreacinė elgsena tebesitęsia.

Skirtingas miesto ir kaimo moterų prokreacinės elgsenos vaizdas yra ir tų kartų, kurios dar tebėra reproduktyvaus amžiaus (1 priedas): kaime ir toliau išlieka gerokai didesnė dalis moterų, gimdančių didesnio eiliškumo vaikus.

Pagimdytų vaikų skaičius pagal kartas: bendra situacija.

Einamoji demografinė statistika teikia duomenis apie sąlyginės kartos moterų (atitinkamais metais gimdžiusių) pagimdytų vaikų eiliškumą. Surašymo duomenys leidžia analizuoti pagimdytų vaikų eiliškumo rodiklių dinamiką pagal kartas, gyvenamą vietovę ir išsilavinimą. Tai labai vertinga informacija, leidžianti įvardyti įvairius gimstamumo modelius tiek laiko, tiek ir moterų sociodemografinio statuso požiūriu. Todėl remiantis gyventojų surašymo duomenimis tikslinga peržvelgti, kiek įvairių kartų moterys gimdė vaikų (skaičiuojant nuo gimdžiusiųjų), kokie skirtumai yra tarp mieste ir kaime gyvenančių bei turinčių skirtingą išsilavinimą moterų.

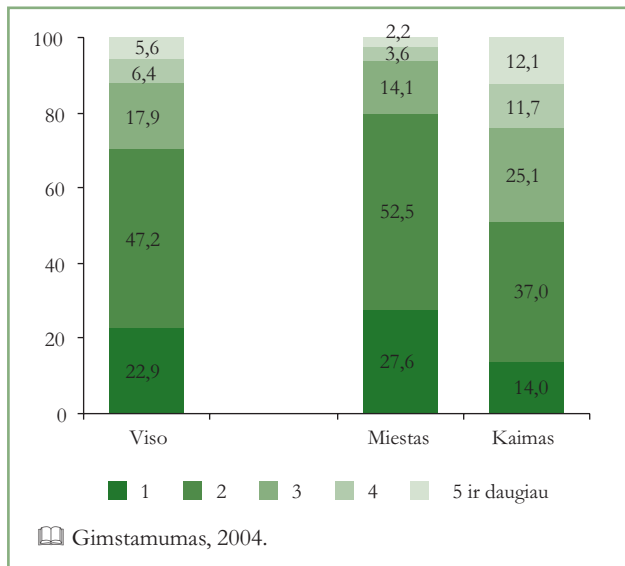
Nors vidutiniai 1920–1959 m. gimusių moterų pagimdytų vaikų struktūros pagal eiliškumą rodikliai teikia gana apytikslūs duomenis, tačiau vis dėlto atskleidžia didelius miesto ir kaimo skirtumus (12 pav.).

13 pav. ir 8 lentelėje pateikta informacija akivaizdžiai rodo, kad kiekvienos jaunesnės, 1920–1959 m. gimusios, kartos vis mažesnė moterų dalis yra pagimdžiusi tris, keturis, penkis ir daugiau vaikų, tačiau didesnė – tik vieną vaiką ir žymiai didesnė – du vaikus. Tarp trečiame dešimtmetyje (1920–1929 m.) gimusių moterų dar maždaug kas dešimta moteris gimdė penkis ir daugiau vaikų, o keturis ir daugiau – apie penktadalis moterų. Beveik pusė šios kartos moterų pagimdė tris ir daugiau vaikų. Tai moterys, kurių prokreacinės elgsenos debiutą gerokai sutrukdė Antrojo pasaulinio karo ir pokario metų suirutė ir kurių didelė dalis visai negimdė. Tačiau tos, kurios gimdė, gimdė gerokai daugiau vaikų nei paskesnių kartų moterys. Jos dar atstovavo agrarinei visuomenei būdingą gimstamumo modelį. Tai ypač pasakytina apie kaimo moteris (8 lentelė).

Tarp ketvirtame dešimtmetyje (1930–1939 m.) gimusių moterų jau gerokai mažiau tų, kurios gimdė

12 pav. Moterys pagal pagimdytų vaikų skaičių, 1920–1959 m. gimusios moterys, procentais

Figure 12. Women by number of born children, women of 1920–1959 birth cohort, per cent

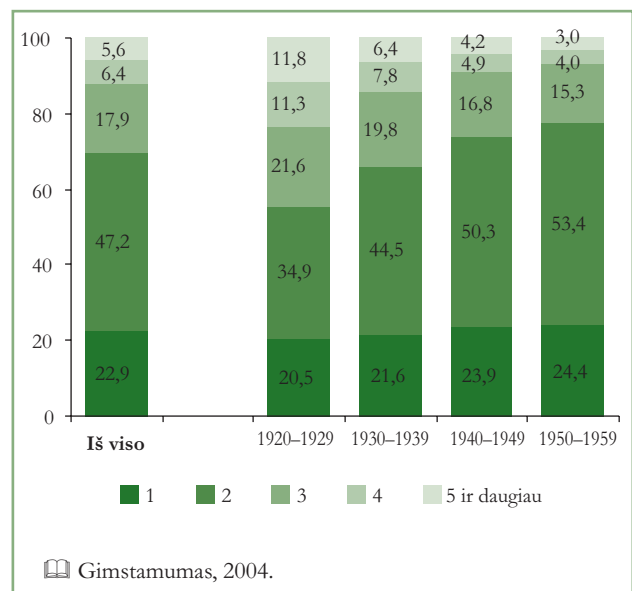

daug vaikų (penkis ir daugiau) – jų tėra apie 6 proc. (t. y. beveik per pusę mažiau nei tarp gimusiųjų trečiame dešimtmetyje), tarp jų gerokai mažiau ir tų, kurios gimdė keturis vaikus.

Čia verta pastebėti, kad šalia nemažos dalies šių kartų senolių (kurios surašymo metu buvo 70–80 metų), pagimdžiusių keturis ir daugiau vaikų, dažniau nei kas dešimta iš viso vaikų neturi (1 priedas, 11 pav.). Akivaizdu, kad šeiminių ryšių stoka kuria labai rimtas šių senolių socialinio ir ne tik saugumo problemas, juolab, kad didžioji jų dalis gyvena kaime.

13 pav. Moterys pagal pagimdytų vaikų skaičių ir kartas, 1920–1959 m. gimusios moterys, procentais

Figure 13. Women by number of born children and birth cohort, women of 1920–1959 birth cohort, per cent

Kaip matome iš 13 pav., vėlesnių kartų moterys (gimusios XX a. penktą–septintą dešimtmetį) sparčiai pereina prie industrinėms visuomenėms būdingos prokreacinės elgsenos modelio. Dauguma (maždaug trys ketvirtadaliai) šių kartų moterų gimdė jau tik du arba vieną vaiką, tris vaikus – apie šeštadalis, daugiau nei tris vaikus – rečiau nei kas dešimta moteris. Be to, kaip jau buvo pastebėta, prokreacinę karjerą jos pradėjo (gimdė pirmą vaiką) gerokai anksčiau nei prieš tai gimusių kartų moterys.

Šie pasikeitimai mieste ir kaime vyko panašia kryptimi, tačiau skirtumai tarp miesto ir kaimo moterų pagimdytų vaikų skaičiaus net pačiose jauniausiose analizuojamose kartose (gimusiųjų 1950–1959 m.) liko dideli. Tad nors šios kartos kaimo moterų prokreacinės elgsenos portretas jau yra gerokai modernesnis (būdingas industrinėms visuomenėms), tačiau dar nemaža jų dalis (beveik penktadalis) pagimdė keturis, penkis ir daugiau vaikų, apie ketvirtadalis – tris vaikus (1 priedas). Tuo tarpu dauguma šios kartos miesto moterų gimdė vieną ar du vaikus (apie 85 proc.).

Pagimdytų vaikų skaičius pagal moterų išsilavinimą ir kartas. Kaip jau matėme iš pateiktų duomenų, išsilavinimas yra labai svarbus vaikų skaičių diferencijuojantis veiksnys. Tai akivaizdžiai matyti ir iš 14 pav. pateiktos informacijos: kuo aukštesnis moterų išsilavinimas, tuo daugiau jų gimdo vieną, du vaikus, o kuo žemesnis – tuo didesnė moterų dalis gimdo tris, keturis, penkis ir net daugiau vaikų. Priklausomybė tarp išsilavinimo ir pagimdytų vaikų skaičiaus akivaizdi ir mieste bei kaime. Tik kaime ji gerokai silpnesnė. Be to, gana didelė dalis kaimo moterų ir su aukštesniu išsilavinimu yra pagimdžiusios tris ir daugiau vaikų (2 priedas).

Nors 14 pav. ir 2 priede pateikti duomenys yra 1920–1959 m. gimusių moterų pagimdytų vaikų pagal eiliškumą struktūros vidurkiai, tačiau jie gerai iliustruoja moterų prokreacinės elgsenos ir išsilavinimo ryšį: prokreacinės elgsenos modeliai pagal gimdomų vaikų skaičių labiau formuojasi ne pagal kartas, o pagal išsilavinimo lygį. To paties išsilavinimo visų analizuojamų kartų pagimdytų vaikų eiliškumo struktūra yra labai panaši ir skiriasi tik pagal išsilavinimą (9 lentelė).

Iš 9 lentelės duomenų matyti, kad net tarp 1950–1959 m. gimusių, turinčių pradinį išsilavinimą ir gimdžiusių moterų didelė dalis gimdė keturis ir daugiau vaikų (dažniau nei kas penkta moteris) ir net penkis ir daugiau (kas dešimta moteris). Surašymo duomenys rodo, kad beveik penktadalis (18,5 proc.) šios kartos moterų, turinčių pradinį išsilavinimą

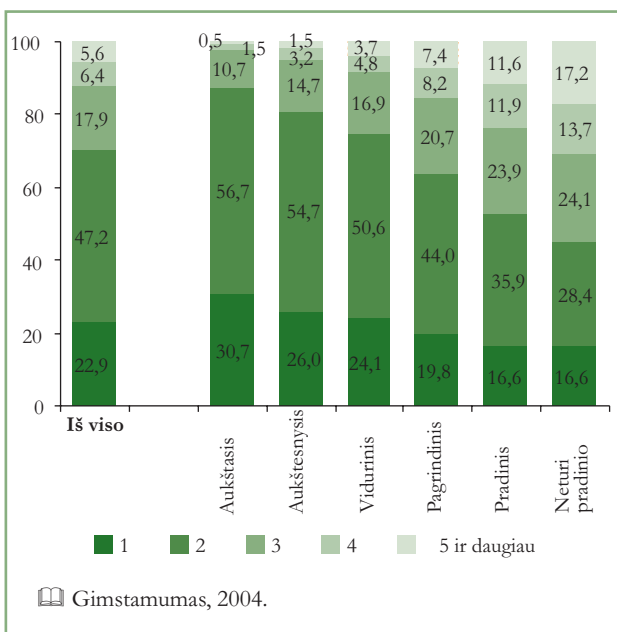
8 lentelė. Miesto ir kaimo moterys pagal pagimdytų vaikų skaičių ir kartas, 1920–1959 m. gimusios moterys, procentais

Table 8. Urban and rural women by number of born children and birth cohort, women of 1920–1959 birth cohort, per cent

Moterų gimimo metai	Vaikų skaičius				
	Vienas	Du	Trys	Keturi	Penki ir daugiau
Miestas					
1920–1929	24,87	40,63	19,61	8,40	6,49
1930–1939	26,91	50,76	15,90	4,08	2,35
1940–1949	28,89	54,93	12,42	2,46	1,31
1950–1959	28,11	56,83	11,81	2,12	1,13
Kaimas					
1920–1929	14,73	27,28	24,15	15,07	18,77
1930–1939	13,41	34,68	25,78	13,53	12,59
1940–1949	13,57	40,81	25,76	9,83	10,03
1950–1959	14,51	44,20	24,44	8,79	8,05

Gimstamumas, 2004.

14 pav. Moterys pagal pagimdytų vaikų skaičių ir išsilavinimą, 1920–1959 m. gimusios moterys, procentais
Figure 14. Women by number of born children and education, women of 1920–1959 birth cohort, per cent

Gimstamumas, 2004.

(tiesa, tokių yra labai mažai) ir gimdžiusių vaikus, pagimdė penkis ir daugiau vaikų.

Remiantis 9 lentelėje pateiktais duomenimis galima daryti paradoksalią išvadą, kad iš esmės iki 1990 m. gimstamumas pirmiausiai mažėjo ne todėl, kad apskritai keitėsi kiekvienos jaunesnės kartos moterų prokreacinė elgsena, o dėl to, kad su kiekviena jaunesne karta daugėjo aukštą išsilavinimą (aukštąjį, aukštesnįjį) turinčių moterų, kurių gimstamumo rodikliai žemi, ir mažėjo žemą išsilavinimą turinčių moterų, kurios gimdo gerokai daugiau vaikų.

Deja, surašymo duomenys neleidžia daryti pagrįstų išvadų apie moterų išsilavinimo ir jų pagimdytų vaikų skaičiaus ryšį tarp jauniausios kartos moterų, dar tebesančių reproduktyvaus amžiaus. Galbūt nauja socialinė, ekonominė,

kultūrinė aplinka, lėmusi bendrą gimstamumo sumažėjimą iki labai žemo lygio, turi kitokią poveikį nei iki pastarųjų pokyčių skirtingą išsilavinimą turinčių moterų prokreacinei elgsenai.

9 lentelė. Moterys pagal pagimdytų vaikų skaičių, išsilavinimą ir kartas, 1920–1959 m. gimusios moterys, procentais

Table 9. Women by number of born children, education and birth cohort, women of 1920–1959 birth cohort, per cent

Moterų gimimo metai	Vienas	Du	Trys	Keturi	Penki ir daugiau
Aukštasis					
1920–1959	30,7	56,7	10,7	1,5	0,5
1920–1929	31,8	52,7	13,0	1,7	0,8
1930–1939	33,9	55,0	9,4	1,2	0,4
1940–1949	31,5	56,6	10,2	1,3	0,5
1950–1959	28,9	57,7	11,1	1,7	0,6
Aukštesnysis					
1920–1959	26,0	54,7	14,7	3,2	1,5
1920–1929	27,8	46,7	18,1	5,3	2,0
1930–1939	28,9	53,3	13,6	3,0	1,1
1940–1949	26,4	55,1	14,4	2,7	1,4
1950–1959	24,5	55,6	14,9	3,3	1,7
Vidurinis					
1920–1959	24,1	50,6	16,9	4,8	3,7
1920–1929	26,0	42,8	17,3	7,3	6,7
1930–1939	24,6	49,6	16,8	5,2	3,8
1940–1949	25,2	51,5	16,5	4,0	2,8
1950–1959	22,9	51,7	17,0	4,7	3,7
Pagrindinis					
1920–1959	19,8	44,0	20,7	8,2	7,4
1920–1929	22,9	40,8	20,1	9,5	6,7
1930–1939	21,5	46,5	20,0	7,1	4,9
1940–1949	18,6	45,6	20,8	7,8	7,2
1950–1959	16,7	37,6	22,3	10,1	13,3
Pradinis					
1920–1959	16,6	35,9	23,9	11,9	11,6
1920–1929	17,8	31,7	23,5	13,1	13,9
1930–1939	16,4	38,9	24,3	11,1	9,3
1940–1949	14,3	38,7	24,1	11,0	11,9
1950–1959	16,9	29,5	18,9	16,3	18,5

📖 Apskaičiuota remiantis atsitiktine 30 proc. 2001 m. gyventojų surašymo duomenų bazės atranka.

2.5. Vidutinis motinos amžius gimdant pirmą vaiką pagal kartas

1925–1950 m. gimusioms moterims buvo būdinga tai, kad su kiekviena jaunesne karta, vis jaunesnės moterys gimdė pirmuosius vaikus: vidutinis pirmą vaiką gimdančios moters amžius sumažėjo nuo 26,40 metų (moterų, gimusių 1925 m.) iki 23,95 metų (moterų, gimusių 1950 m.). Tai buvo moterys, kurios pirmuosius vaikus gimdė penktame, šeštame ir septintame dešimtmetyje, kada Lietuvoje būtent ir vyko taip vadinamas gimstamumo „jaunėjimas“ (*fertility rejuvenation*). Šis gimstamumo „jaunėjimo“ reiškinys akivaizdžiausias tarp kaimo moterų (15 pav.).

1950–1959 m. gimusių moterų kartai jau būdinga šio rodiklio stabilizacija: vidutinis pirmą vaiką gimdančios moters amžius beveik nesikeičia – jis artimas 23 metams. Kaip rodo einamosios statistikos duomenys, prokreacinės elgsenos pagal amžių gimdant pirmus vaikus modelis pradeda keistis tik paskutinio XX a. dešimtmečio pradžioje (žr. 1 poskyrį), kada pradėjo gimdyti aštuntame dešimtmetyje gimusios moterys.

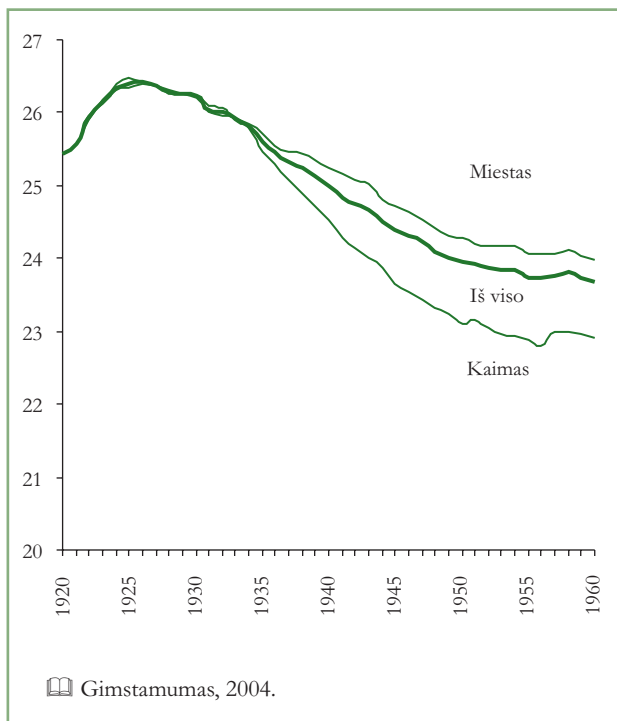
15 pav. akivaizdžiai iliustruoja jau minėtą 1920–1925 m. gimusių moterų prokreacinės elgsenos debiuto atidėjimą.

Visų analizuojamų kartų moterys, turinčios aukštąjį išsilavinimą, pirmuosius vaikus gimdė būdamos vyresnio amžiaus. Tačiau su kiekviena jaunesne 1920–1959 m. gimusia moterų karta skirtumai pagal vidutinį pirmą vaiką gimdančios moters amžių tarp įvairų išsilavinimą turinčių moterų didėjo. Gimstamumo „jaunėjimas“ intensyviausiai vyko tarp moterų, turinčių tik pradinį ir pagrindinį išsilavinimą (10 lentelė).

Kaip matome, prokreacine elgsena labiausiai išsiskiria moterys, turinčios aukštąjį išsilavinimą. Jos mažiausiai gimdo vaikų, tarp jų yra didžiausia dalis visai negimdžiusių, pirmus vaikus jos gimdo būdamos vyresnio nei kitokį išsilavinimą turinčios moterys amžiaus. Be to, jų prokreacinė elgsena jau apie penkis dešimtmečius mažai keičiasi. Tuo tarpu jų dalis nuo bendro moterų skaičiaus sparčiai didėja. Tad būtent jų prokreacinė elgsena vis labiau lemia gimstamumo rodiklių pokyčius šalyje.

15 pav. Vidutinis pirmą vaiką gimdančios moters amžius pagal moterų gimimo metus

Figure. 15. Mean age of women at birth of first child by birth cohort of women

10 lentelė. Vidutinis pirmą vaiką gimdančios moters amžius pagal išsilavinimą ir gimimo metus, procentais

Table 10. Mean age of women at birth of first child by mother's education and women's year of birth

Moterų gimimo metai	Iš viso	Aukštasis	Aukštesnysis	Vidurinis	Pagrindinis	Pradinis
1920–1959	24,2	25,6	24,0	23,2	23,7	24,7
1920–1929	25,4	27,3	26,5	25,3	25,5	25,3
1930–1939	25,1	26,7	25,4	24,8	24,6	24,9
1940–1949	23,9	25,7	24,2	23,3	23,2	23,0
1950–1959	23,1	25,0	23,2	22,2	21,5	21,8

Apskaičiuota remiantis atsitiktine 30 proc. 2001 m. gyventojų surašymo duomenų bazės atranka.

Išvados

Gyventojų surašymas teikia daug papildomos informacijos apie gimstamumą. Nors ši informacija yra labiau retrospektyvinio pobūdžio, tačiau jos derinimas su einamosios statistikos duomenimis leidžia geriau suprasti ilgalaikius gimstamumo pokyčius, vertinti įvairių kartų moterų prokreacinę elgseną ir priimti labiau pagrįstus sprendimus siekiant gerinti situaciją.

Kaip rodo einamosios statistikos duomenys, nors gimstamumas Lietuvoje mažėjo visu pokario laikotarpiu, aštuntą ir devintą dešimtmetį pasiekdamas lygį, artimą normalią kartų kaitą užtikrinanti lygį (suminis gimstamumo rodiklis buvo artimas 2), tačiau nuo XX a. paskutinio dešimtmečio pradžios gimstamumas ėmė mažėti labai sparčiai ir XXI a. pradžioje nukrito iki ypač žemo lygio (the lowest low fertility): 2002–2005 m. suminis gimstamumo rodiklis buvo žemesnis nei 1,3.

Nors per pastaruosius penkiolika metų gimstamumas sparčiai mažėjo ir kitose ES-10 šalyse, Lietuvoje jis buvo vienas iš sparčiausių ir šiuo metu gimstamumo lygis Lietuvoje yra vienas žemiausių tarp visų ES-25 šalių.

Pastarųjų penkiolikos metų periodu gimstamumas Lietuvoje labiausiai mažėjo dėl itin sparčiai mažėjančio skaičiaus vaikų, gimstančių pirmais ir antrais, tuo tarpu gimstančių penktais ir paskesniais vaikų skaičius išliko beveik stabilus. Labiausiai mažėjo 20–25 metų amžiaus moterų gimstamumo rodikliai. Tarp vyresnio amžiaus moterų (26–36 metų) nuo XXI a. pradžios stebimas net gimstamumo rodiklių didėjimas. Nuo XX a. paskutinio dešimtmečio pradžios vaikų gimdymą moterys nukelia vyresniam amžiui. Atitinkamai didėja vidutinis motinos amžius gimdant pirmą vaiką.

Taigi, kaip rodo einamosios statistikos duomenys, per pastaruosius penkiolika metų iš esmės pasikeitė prokreacinės elgsenos modelis: vaikų gimdoma gerokai mažiau ir gimdo juos vis vyresnės moterys.

Gyventojų surašymo duomenys leidžia gana išsamiai tirti gimstamumo kitimą kartu, kurių moterys surašymo metu buvo vyresnės nei 40 metų amžiaus (gimusios 1920–1959 m.), t. y., kurios jau nebebuvo reproduktyvaus amžiaus arba buvo šio amžiaus pabaigoje, ir tik iš dalies – jaunesnių, dar reproduktyvaus amžiaus, kartų.

Kiekvienos jaunesnės 1920–1959 m. gimusios kartos moterys gimdė vis mažiau vaikų, pirmuosius vaikus gimdė būdamos vis jaunesnio amžiaus ir vis mažesnė jų dalis vaikų niekada negimdė. Analizuojamoms vyriausioms moterų kartoms dar buvo būdingas agrarinių visuomenių prokreacinės elgsenos modelis (nors ir gerokai deformuotas XX a.

vidurio Lietuvos istorinės raidos), o penktą, šeštą ir septintą dešimtmetį gimusioms moterų kartoms – jau industrinių visuomenių prokreacinės elgsenos modelis. Tačiau ši bendra 1920–1959 m. gimusių moterų prokreacinės elgsenos kitimo tendencija labai priklausė ir nuo jų gyvenamosios vietos (miesto, kaimo) bei išsilavinimo.

Kaip rodo gyventojų surašymo duomenys, visų miesto moterų, gimusių 1920–1959 m., kartų vidutinis pagimdytų vaikų skaičius buvo gana stabilus, tuo tarpu kaimo – su kiekviena jaunesne karta mažėjo. Taigi galima teigti, kad nuo XX a. penkto dešimtmečio iki dešimto dešimtmečio pradžios, kada vaikus gimdė būtent 1920–1959 m. gimimo kartos moterys, gimstamumas Lietuvoje iš esmės mažėjo dėl gimstamumo mažėjimo kaimo vietovėse.

Nežiūrint ryškaus gimstamumo mažėjimo kaime, net 1950–1959 m. gimusių moterų gimstamumo rodikliai dar tebebuvo gana aukšti – šių kartų moterų vidutinis pagimdytų vaikų skaičius yra 2,6. Tai rodo, kad, iki pradėdant XX a. pabaigoje gimstamumui mažėti, kaime tebevyravo gana gausios šeimos.

Labiausiai iš visų savo prokreacine elgsena išsiskiria moterys su aukštuoju (iš dalies – ir aukštesniu) išsilavinimu. Palyginti su bet kurią kitą išsilavinimą turinčiomis moterimis, jos gimdo mažiau vaikų, gimdo būdamos vyresnės ir gerokai didesnė jų dalis vaikų visai negimdo. Be to, jų prokreacinė elgsena jau ilgą laiką yra gana stabili: 1920–1959 m. gimusių ir įgijusių aukštąjį išsilavinimą moterų visų kartų vidutinis pagimdytų vaikų skaičius beveik stabilus ir yra mažiausias – artimas dviems. Didesni skirtumai išryškėja tik tarp mieste ir kaime gyvenančių ir tokį išsilavinimą turinčių moterų – miesto moterų visų kartų vidutinis pagimdytų vaikų skaičius yra artimas 1,8, o kaimo – atitinkamai 2,1.

Tarp šių kartų moterų, turinčių žemą išsilavinimą (žemesnį nei vidurinį), gimstamumas ne tik išliko aukštas (vidutinis pagimdytų vaikų skaičius artimas trims), bet net kartose, gimusiose 1950–1959 m., yra aukštesnis nei vyriausiose analizuojamose kartose (gimusiose 1920–1929 m.). Ši tendencija ypač ryški tarp kaimo moterų. Nuosekliausia gimstamumo mažėjimo tendencija būdinga visoms šių kartų vidurinių išsilavinimą turinčioms moterims.

Pradedant nuo kartų, gimusių aštuntą (iš dalies ir septintą) dešimtmetį, kurių intensyviausios prokreacinės elgsenos periodas turėjo būti pradėdant nuo dešimto dešimtmečio pradžios, gimstamumo modelis vėl kinta: pirmiausia, šių kartų moterys vaikus gimdo būdamos vis vyresnio amžiaus, be to, sulaukusios 25–30 metų amžiaus yra pagimdžiusios gerokai mažiau vaikų nei vyresnių kartų moterys.

Tačiau šių kartų moterys savo prokreacinės elgsenos dar nėra baigusios, todėl neaišku, kiek jos iki savo reproduktyvaus amžiaus pabaigos dar pagimdys vaikų ir kiek šių moterų liks niekada negimdžiusios.

Gyventojų surašymo duomenų išsami analizė leidžia daryti paradoksišką išvadą: iki pat XX a. paskutinio dešimtmečio gimstamumas Lietuvoje labiausiai mažėjo ne todėl, kad apskritai keitėsi

kiekvienos jaunesnės kartos moterų prokreacinė elgsena, o dėl to, kad su kiekviena jaunesne karta daugėjo aukštą išsilavinimą turinčių (aukštąjį, aukštesnįjį) moterų, kurių gimstamumo rodikliai žemi, ir mažėjo žemą išsilavinimą turinčių moterų, kurios gimdo gerokai daugiau vaikų, be to, ir dėl to, kad ypač padaugėjo miestuose gyvenančių moterų, kurios gimdo gerokai mažiau vaikų nei kaimo moterys.

Literatūra

1. *Demografijos metraštis 2004*, Vilnius: Statistikos Departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, 2005.
2. *Demografijos metraštis 2005*, Vilnius: Statistikos Departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, 2006.
3. GEČIENĖ, I. 2006: Išsilavinimas. *Lietuvos gyventojai: struktūra ir demografinė raida*, Vilnius: Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės ir Socialinių tyrimų institutas.
4. *Gimstamumas*, Vilnius: Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, 2003.
5. KOHLER, H.-P., BILLARI, F. C., ORTEGA, J. A. 2002: The Emergence of Lowest-low Fertility in Europe during the 1990s. *Population and Development Review*. Vol. 28 (4).
6. *Lietuvos gyventojai*, Vilnius: Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, 1991.
7. *Lietuvos gyventojų sudėtis pagal amžių*, Vilnius: Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, 1991.
8. STANKŪNIENĖ, V. 1989: Vosproizvodstvo nasielienija. *Demogračieskoie razvitiie Litvy: retrospektiva, sovremennie problemy, sravnitelnij analiz*, Vilnius: Institut ekonomiki.
9. TRETJAKOVA, V. 2006: Neįgalieji. *Lietuvos gyventojai: struktūra ir demografinė raida*, Vilnius: Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės ir Socialinių tyrimų institutas.

Priedai

1 priedas. Moterys pagal pagimdytų vaikų skaičių ir kartas, procentais*Annex 1. Women by number of born children and birth cohort, per cent*

Moteryų gimimo metai	Pagimdytų vaikų skaičius					Negimdė	Nenurodė
	Vienas	Du	Trys	Keturi	Penki ir daugiau		
Iš viso							
1920	15,98	24,22	18,57	10,99	14,44	14,51	1,29
1930	17,89	34,90	18,79	7,82	7,19	12,34	1,07
1940	21,39	42,61	16,42	5,11	4,26	8,38	1,83
1950	22,27	47,87	13,74	3,69	3,18	7,76	1,48
1960	22,66	49,73	12,84	3,19	2,04	8,27	1,28
Miestas							
1920	19,02	27,91	18,24	8,76	9,06	15,63	1,37
1930	21,70	40,33	16,01	4,70	2,99	12,92	1,36
1940	26,08	46,83	11,90	2,30	1,37	9,00	2,53
1950	25,55	50,79	10,27	1,98	1,12	8,42	1,87
1960	26,11	51,48	9,54	1,60	0,71	9,03	1,53
Kaimas							
1920	12,38	19,84	18,97	13,63	20,81	13,18	1,20
1930	12,50	27,22	22,73	12,24	13,14	11,52	0,66
1940	12,39	34,52	25,10	10,49	9,80	7,20	0,50
1950	13,50	40,07	23,02	8,27	8,69	5,98	0,46
1960	13,50	45,08	21,59	7,42	5,56	6,26	0,60

📖 2001 m. gyventojų surašymo duomenys.

2 priedas. Moterys pagal pagimdytų vaikų skaičių, išsilavinimą ir gyvenamą vietą, 1920–1959 m. gimusios moterys, procentais*Annex 2. Women by number of born children, education and place of residence, women of 1920–1959 birth cohort, per cent*

Išsilavinimas	Vaikų skaičius				
	Vienas	Du	Trys	Keturi	Penki ir daugiau
Miestas					
Iš viso	27,6	52,5	14,1	3,6	2,2
Aukštasis	32,7	56,8	9,1	1,1	0,4
Aukštesnysis	29,5	56,9	11,2	1,8	0,7
Vidurinis	27,7	54,1	13,7	2,9	1,6
Pagrindinis	24,5	50,1	17,1	5,2	3,0
Pradinis	21,4	42,6	21,7	8,3	6,1
Neturi pradinio	21,0	34,9	22,6	10,6	10,8
Kaimas					
Iš viso	14,0	37,0	25,1	11,7	12,1
Aukštasis	19,1	56,2	19,7	3,6	1,4
Aukštesnysis	15,6	48,3	24,9	7,2	4,0
Vidurinis	14,6	41,5	25,1	9,7	9,2
Pagrindinis	12,4	34,3	26,3	12,9	14,2
Pradinis	12,6	30,2	25,8	15,0	16,3
Neturi pradinio	14,0	24,6	24,9	15,5	20,9

📖 Gimstamumas, 2004.

III. SVEIKATA, MIRTINGUMAS

Vaida Tretjakova

NEĮGALIEJI

Neįgaliumi laikomas žmogus dėl kokių nors fizinių ar psichinių trūkumų nepajėgiantis tinkamai pasirūpinti savo asmeniniu ir socialiniu gyvenimu (Neįgalieji, 2003). Šiuolaikinių moralinių nuostatų kontekste visuomenės pareiga yra sudaryti kuo palankesnes sąlygas neįgaliausių socialinei integracijai. Tam būtina kuo daugiau žinoti apie neįgaliausių situaciją ir poreikius.

Pasaulyje vis dažniau atliekami tyrimai, kuriais siekiama kuo tiksliau nustatyti, apibrėžti ir pažinti žmonių grupę, turinčią didesnių ar mažesnių sveikatos problemų. Deja, Lietuvoje tokie specializuoti tyrimai, skirti tirti būtent šią gyventojų grupę, dar menkai išplėtoti. Socialinės apsaugos ir darbo ministerija kiekvienais metais renka ir sistemina informaciją apie neįgaliauosius (Socialinis, 2004), tačiau šis informacijos šaltinis teikia duomenis tik apie bendrą neįgaliausių skaičių ir jų pasiskirstymą pagal invalidumo grupes.

Todėl duomenys apie neįgaliauosius, gauti 2001 m. gyventojų surašymo metu, yra labai svarbūs. Jie teikia informaciją ne tik apie Lietuvos neįgaliausių skaičių, bet ir jų pasiskirstymą pagal funkcijų sutrikimus, invalidumo grupes bei įvairias sociodemografines charakteristikas, užimtumą, gyvenimo sąlygas.

Neįgaliausių situacijos vertinimui svarbu, kokie kriterijai neįgalumui apibūdinti yra naudojami, nes negalia nėra nekintamas medicininis faktas, o labiau socialinis reiškinys, priklausantis nuo istorinių, kultūrinių ir socialinių veiksnių (Ravaud ir kt., 2002). 2001 m. gyventojų surašymo metu buvo orientuojamasi į valstybės pripažintą, formaliąją negalią (nustatytą invalidumo grupę), kuri buvo apibrėžiama kaip „bet koks apribojimas ir negalėjimas (dėl pažeistos funkcijos) atlikti veiksmų, kurie įprasti sveikam žmogui“ (Neįgalieji, 2003).

1. Neįgaliausių skaičius ir amžiaus struktūra

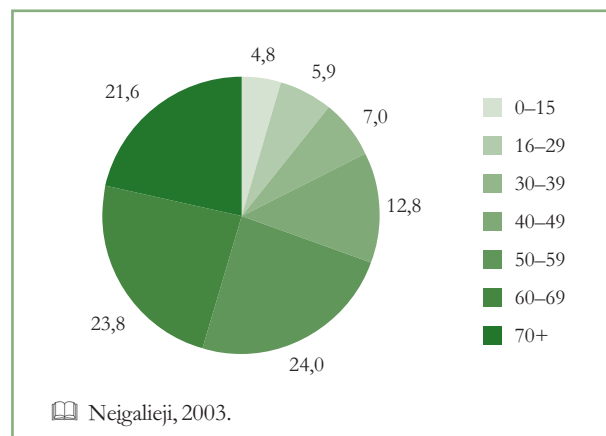
2001 m. gyventojų surašymo duomenimis, 262,9 tūkst. Lietuvos gyventojų nurodė esą neįgalūs, tai sudaro 7,5 proc. visų gyventojų. Tokia neįgaliausių dalis visuomenėje yra būdinga daugeliui pasaulio ir Europos šalių. Jungtinių Tautų duomenimis neįgalieji sudaro vidutiniškai 10 proc. pasaulio gyventojų (United Nations, 2006).

Neįgaliausių amžiaus struktūrai įtakos turi demografinis visuomenės senėjimo procesas. Visuomenei senstant vis didesnę neįgaliausių dalį sudaro vyresnio amžiaus žmonės (Socialinis, 2004, Lietuva, 2005). Kaip matyti iš 1 pav., vyresnio amžiaus neįgaliausių grupės yra pasiskirsčiusios gana tolygiai: 50–59 metų neįgalieji sudaro 24 proc. visų neįgaliausių, 60–69 metų – 23,8 proc. ir 70 metų ir vyresni – 21,6 proc. Taigi nors vyresni nei 60 metų žmonės sudaro penktadalį (19,3 proc.) visų Lietuvos gyventojų, šio amžiaus neįgalieji sudaro beveik pusę (45,4 proc.) visų neįgaliausių.

Su kiekviena jaunesne amžiaus grupe jaunesni nei 50 metų neįgalieji sudaro vis mažesnę visų neįgaliausių dalį (1 pav.). Vaikai (0–15 metų) sudaro 4,8 proc. visų neįgaliausių (1 pav.).

1 pav. Neįgalieji pagal amžių, procentais

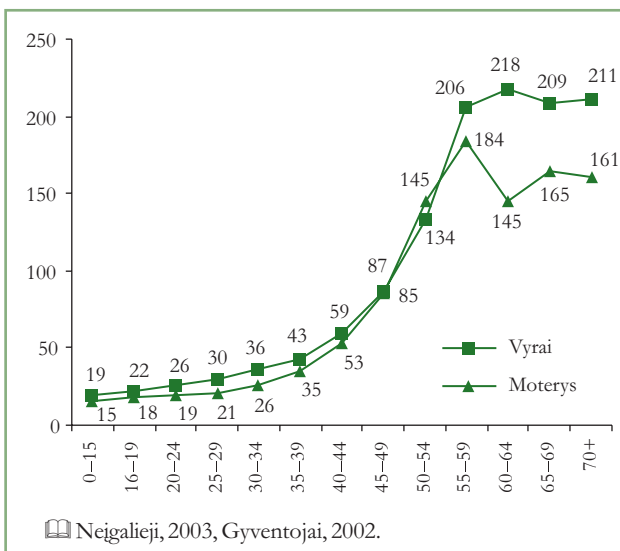
Figure 1. Disabled persons by age, per cent

Neigaliųjų amžiaus struktūra pagal lytį rodo, kad jaunesnio amžiaus grupėse neigalių vyrų yra šiek tiek daugiau nei moterų (absoliučiais skaičiais). Vyresnio amžiaus grupėse, pradedant nuo 45–49 metų, didesnis yra neigalių moterų skaičius. Vis dėlto santykiniai rodikliai (1000-iai atitinkamo amžiaus gyventojų tenka neigaliųjų) rodo priešingą tendenciją – neigalių vyrų dalis beveik visose amžiaus grupėse yra didesnė nei moterų (2 pav.). Vyresnio amžiaus grupėse šis skirtumas ypač ryškus – iš 1000-io 60–64 metų amžiaus moterų 145 yra neigalios, iš 1000-io to paties amžiaus vyrų – 218 yra neigalūs, 65–69 ir 70 metų ir vyresnių grupėse 1000-iai moterų ir vyrų atitinkamai tenka 165 ir 209 neigalios moterys bei 161 ir 211 neigalių vyrų.

2 pav. Neigalūs vyrai ir moterys pagal amžių, 1000-iai atitinkamo amžiaus vyrų ir moterų tenka neigaliųjų
Figure 2. Disabled males and females by age group, disabled persons per 1,000 males and females of corresponding age

2. Neigalieji pagal vietas

Neigalieji mieste ir kaime. Nors apie du trečdalius neigaliųjų gyvena mieste – 63,9 proc. (1 lentelė), tačiau, kaip rodo santykiniai rodikliai, mieste neigaliųjų dalis, palyginti su visais gyventojais, yra mažesnė nei kaime – tarp 1000-io miesto gyventojų jų yra 72, o tarp kaimo – 83 (1 lentelė).

1 lentelė. Neigalieji mieste ir kaime

Table 1. Disabled persons in urban and rural areas

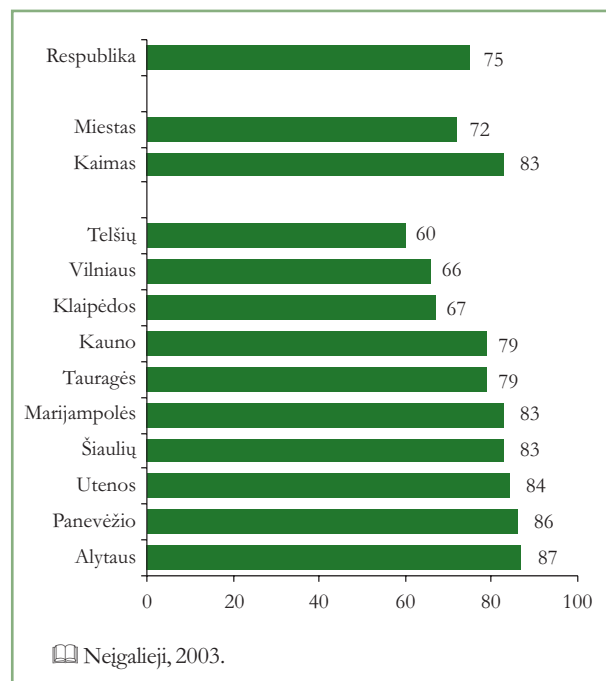
	Iš viso, tūkst.	Iš viso, proc.	1000-iai gyventojų tenka neigaliųjų
Iš viso	262,9	100,0	75
Mieste	167,9	63,9	72
Kaime	95,0	36,1	83

Neigalieji, 2003.

Neigalieji pagal apskritis. Neigaliųjų pasiskirstymas pagal apskritis yra gana tolygus. Svyravimai nuo šalies vidurkio (1000-iai gyventojų tenkančių 75 neigaliųjų) nėra dideli (3 pav.). Mažiausiais neigalumo rodikliais pasižymi Telšių apskritis – 1000-iai gyventojų tenka 60 neigaliųjų. Mažesnė nei šalies vidurkis neigaliųjų dalis yra ir Vilniaus bei Klaipėdos apskrityse: atitinkamai 1000-iai gyventojų tenka 66 ir 67 neigalieji. Tai, matyt, yra susiję su jau minėta aplinkybe, kad santykinis neigaliųjų skaičius miestuose apskrityse yra mažesnis nei kaimuose. Didžiausia neigaliųjų dalis tarp visų gyventojų yra Šiaurės ir Šiaurės Rytų – Šiaulių, Panevėžio, Utenos apskrityse, bei Pietų Lietuvoje – Alytaus ir Marijampolės apskrityse. Šiose apskrityse 1000-iai gyventojų tenka nuo 83 iki 87 neigaliųjų (3 pav.).

3 pav. Neigalieji pagal apskritis, 1000-iai gyventojų tenka neigaliųjų

Figure 3. Disabled persons by county, disabled persons per 1,000 population

Neigalieji pagal savivaldybes. Smulkesniuose administraciniuose vienetuose – savivaldybėse – neigaliųjų pasiskirstymo svyravimai nuo Respublikos vidurkio yra gerokai didesni: nuo 111 (Alytaus rajono savivaldybėje) iki 32 (Visagino miesto savivaldybėje) neigaliųjų 1000-iai gyventojų. Neįprastai dideli neigalumo rodikliai yra Pakruojo (100), Anykščių (101), Rokiškio (101), Šakių (100) rajonų savivaldybėse. Kitame poliujė yra Mažeikių (48), Vilniaus (58), Kretingos (59) rajonų savivaldybės (4 pav.) Tokius didelius svyravimus, matyt, lemia šių savivaldybių gyventojų amžiaus struktūrų skirtumai.

Iš tiesų, savivaldybių, kuriose dideli neįgalumo rodikliai, gyventojų senatvės lygis¹ gerokai aukštesnis nei šalies vidurkis. Antai Anykščių rajono savivaldybė priskiriama prie didžiausią pagyvenusių žmonių dalį turinčių savivaldybių (gyventojų senatvės lygis – 30,5 proc.)². Rokiškio rajono savivaldybėje gyventojų, perkopusių 60 metų ribą, dalis buvo 28,6 proc., Šakių rajono – 24,2 proc. (Mikulionienė, Stanaitis, 2006).

Tuo tarpu itin mažais neįgalumo rodikliais pasižymintis Visaginas vadinamas demografiškai jauniausiu Lietuvos miestu (gyventojų senatvės lygis – 8,3 proc.). Mažu gyventojų senatvės lygiu taip pat pasižymėjo Vilniaus (18,1 proc.) ir Mažeikių (20,8 proc.) rajonų savivaldybės (Mikulionienė, Stanaitis, 2006).

3. Neįgalieji pagal invalidumo grupes ir neįgalumo priežastis

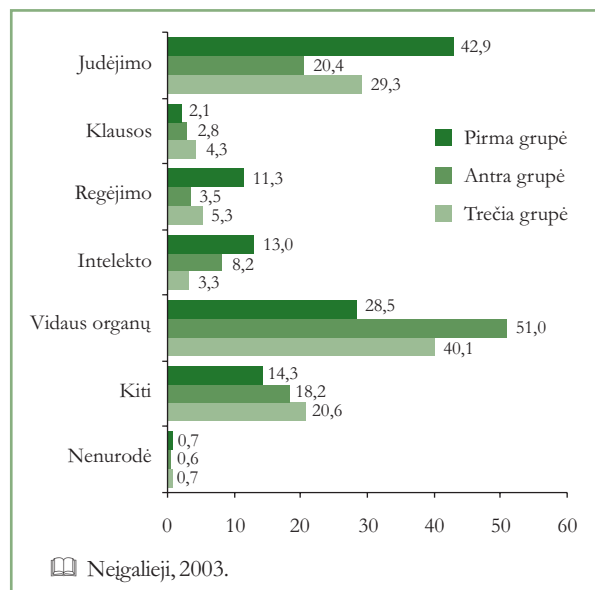
Neįgalieji pagal invalidumo grupes. Iš 1000-io 16 metų ir vyresnių neįgaliųjų 132 turi pirmą invalidumo grupę, 646 – antrą, 222 – trečią. Iš 1000-io 16 metų ir vyresnių vyrų pirmą invalidumo grupę turi 119, antrą – 627, trečią – 254, moterų atitinkamai – 143, 663, 194. Mieste pirmą ir antrą invalidumo grupes turi daugiau neįgaliųjų nei kaime – atitinkamai 135 ir 649 iš 1000-io neįgaliųjų (kaime – 126 ir 640). Kaime didesnė dalis neįgaliųjų, turinčių trečią invalidumo grupę – 234 iš 1000-io (mieste – 216).

Neįgalieji pagal invalidumo grupes ir funkcijų sutrikimus. Daugumos neįgaliųjų negalios priežastis – vidaus organų funkcijų sutrikimai (45,5 proc.), ketvirtadalis (25,3 proc.) neįgaliųjų nurodė, kad sutrikusi judėjimo funkcija. Dauguma pirmos grupės neįgaliųjų (42,9 proc.) turėjo negalią dėl judėjimo sutrikimų, didžioji dalis antros (51 proc.) ir trečios (40,1 proc.) grupių neįgaliųjų – dėl vidaus organų funkcijų sutrikimų (4 pav.).

Neįgalieji pagal invalidumo priežastis. Dažniausiai nurodoma invalidumo priežastis – liga ar suluošinimas. Šią priežastį nurodė 77,2 proc. 16 metų ir vyresnių neįgaliųjų. 12,5 proc. neįgaliųjų invalidumą turi nuo vaikystės, dešimtadalis neįgaliais tapo dėl profesinės ligos ar suluošinimo darbe. Vyrai profesinę ligą ar suluošinimą darbe kaip savo negalios priežastį nurodo dažniau nei moterys (13,1 proc. vyrų ir 5,2 proc. moterų).

4 pav. Neįgalieji pagal invalidumo grupę ir funkcijų sutrikimus³, 16 metų ir vyresni, procentais

Figure 4. Disabled persons by disability group and functional disorders, aged 16 years and older, per cent

4. Neįgalieji pagal išsilavinimą

Bendras neįgaliųjų išsilavinimo lygis. Net 10 proc. neįgaliųjų (10 metų ir vyresni) neturi jokio išsilavinimo. Nemaža neįgaliųjų dalis (4 proc.) yra visai neraštingi (2 lentelė). Du trečdaliai neįgaliųjų yra įgiję tik vidurinį ar žemesnį išsilavinimą: vidurinį – 22,4 proc., pagrindinį – 18,3 proc., pradinį išsilavinimą – 24,8 proc. Šiai tendencijai, matyt, įtakos turi ir anksčiau aptarta neįgaliųjų amžiaus struktūra – dauguma neįgaliųjų yra vyresnio amžiaus žmonės, kurių didelė dalis turi tik pradinį išsilavinimą. Aukštąjį išsilavinimą yra įgijusi tik maža neįgaliųjų dalis (7,6 proc.). Taip pat santykinai nedaug – 17 proc. – neįgaliųjų yra įgiję aukštesnįjį (įskaitant specialųjį vidurinį) išsilavinimą.

Neįgalieji pagal išsilavinimą ir lytį. Nors neįgaliųjų vyrų ir moterų išsilavinimo struktūra yra panaši, tačiau vis dėlto matomi kai kurie gana nemaži skirtumai. Apskritai, neįgaliųjų moterų išsilavinimo lygis yra kiek aukštesnis nei vyrų. Nors turinčių aukštąjį išsilavinimą neįgaliųjų vyrų ir moterų dalys yra panašios, tačiau neįgaliųjų moterų, turinčių aukštesnįjį išsilavinimą, yra 4 proc. punktais daugiau nei vyrų (2 lentelė). Atitinkamai yra mažesnė neįgaliųjų moterų, turinčių pagrindinį išsilavinimą, dalis – 5,7 proc. punktais (2 lentelė).

¹ 60 m. ir vyresnių žmonių dalis bendrame gyventojų skaičiuje.

² Visų Lietuvos gyventojų senatvės lygis 2001 m. siekė 19,5 proc., miesto gyventojų – 17,2 proc., kaimo – 23,5 proc. (Mikulionienė, Stanaitis, 2006).

³ Buvo galima nurodyti kelis funkcijų sutrikimus.

2 lentelė. Neįgalieji pagal išsilavinimą, lytį ir gyvenamąją vietovę, 10 metų ir vyresni, procentais

Table 2. Disabled persons by educational attainment and sex in urban and rural areas, aged 10 years and older, per cent

Išsilavinimas	Iš viso	Vyrai	Moterys	Miestas			Kaimas		
				Iš viso	Vyrai	Moterys	Iš viso	Vyrai	Moterys
Aukštasis	7,6	7,6	7,5	10,1	10,7	9,6	3,1	3,0	3,3
Aukštesnysis ⁴	17,0	14,8	18,9	19,1	16,9	20,9	13,1	11,6	14,7
Vidurinis	22,4	22,9	21,9	25,0	25,4	24,6	17,8	19,2	16,4
Pagrindinis	18,3	21,3	15,6	17,7	20,5	15,4	19,4	22,5	16,1
Pradinis	24,8	24,3	25,2	21,3	20,7	21,7	31,0	29,9	32,2
Neturi pradinio	4,6	4,1	5,2	3,4	2,9	3,9	6,8	5,9	7,8
Raštingi (nelankė mokyklos)	1,1	0,8	1,4	0,9	0,5	1,1	1,5	1,1	1,9
Neraštingi	4,0	4,0	4,0	2,3	2,2	2,4	7,0	6,6	7,4
Nenurodė	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	0,2	0,2	0,2

📖 2001 m. gyventojų surašymo duomenys.

Neįgalieji pagal išsilavinimą ir gyvenamąją vietovę. Neįgaliųjų išsilavinimo lygis pagal vietovę pastebimai skiriasi. Itin kontrastinga situacija stebima tarp turinčių aukštąjį išsilavinimą ir visai neraštingų (2 lentelė). Kaimo neįgalieji turi gerokai žemesnį išsilavinimą nei miesto. Tarp kaimo neįgaliųjų aukštąjį išsilavinimą yra įgiję tik 3,1 proc. neįgaliųjų, tarp miesto – 10,1 proc., o neraštingų dalis yra tris kartus didesnė kaime (7 proc.) nei mieste (2,3 proc.).

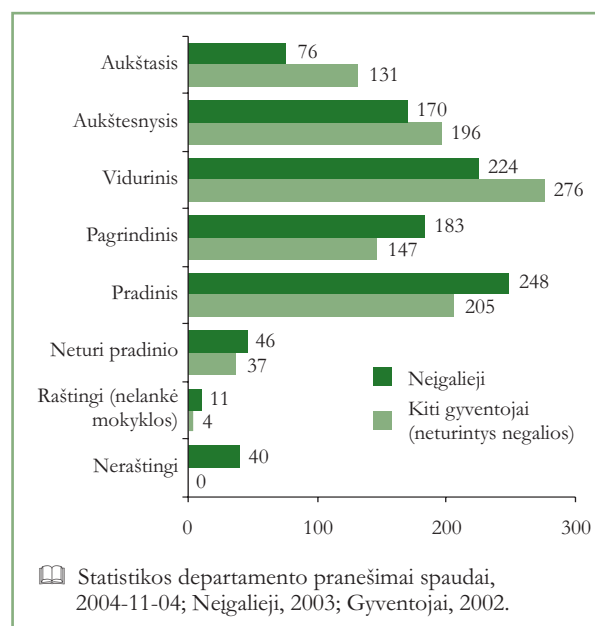
Neįgaliųjų ir neturinčių negalios gyventojų išsilavinimo skirtumai. Lyginant šiuos duomenis su visais (10 metų ir vyresniais) Respublikos gyventojais akivaizdu, kad neįgaliųjų išsilavinimas yra gerokai žemesnis (5 pav.). Šis skirtumas ypač ryškus tarp turinčių aukštąjį išsilavinimą. Tokį išsilavinimą turi tik 76 iš 1000-io neįgaliųjų, tuo tarpu iš 1000-io neturinčių negalios aukštąjį išsilavinimą yra įgiję 131 žmogus. Tarp neįgaliųjų yra žymiai daugiau visai neraštingų asmenų (5 pav.).

Tokiai išsilavinimo struktūrų diferenciacijai įtakos turi įvairūs socialiniai, ekonominiai ir net fiziniai veiksniai, lemiantys neįgaliųjų socialinę izoliaciją. Aukštųjų mokyklų studijos nėra pakankamai pritaikytos neįgaliesiems, trūksta net būtiniausių literatūros Brailio raštu ir pan.

Neįgalieji pagal išsilavinimą ir funkcijų sutrikimus. Žemiausio išsilavinimo yra neįgalieji, turintys intelekto sutrikimų (3 lentelė). Iš jų net 26,6 proc. yra visai neraštingi. Atitinkamai, turinčių aukštąjį, aukštesnįjį, vidurinį ar net pradinį išsilavinimą šioje funkcinių sutrikimų grupėje yra gerokai mažiau nei kitose. Įdomu tai, kad tarp turinčių klausos sutrikimų įgijusių aukštąjį išsilavinimą yra tiek pat mažai, kaip ir

tarp turinčių intelekto sutrikimų. Tokius rezultatus galima būtų sieti su galimybių mokytis neįgaliesiems stoka. Matyt, turintiems klausos sutrikimų jos yra ypač nepalankios. Tuo tarpu turintys regėjimo ar judėjimo sutrikimų gerokai dažniau įgyja aukštąjį ir aukštesnįjį išsilavinimą. Mažiausiai kliūčių siekti išsilavinimo iškyla turintiems vidaus organų sutrikimų – kiek didesnis jų procentas yra visose aukštesnėse išsilavinimo grupėse – aukštojo, aukštesniojo ir vidurinio.

5 pav. Neįgalieji ir gyventojai, neturintys negalios, pagal išsilavinimą, 1000-iui 10 metų ir vyresnių gyventojų tenka turinčių atitinkamą išsilavinimą asmenų
Figure 5. Disabled persons and persons without disability by educational attainment, per 1,000 persons with a corresponding educational attainment

⁴ Įskaitant specialųjį vidurinį.

3 lentelė. Neįgalieji pagal išsilavinimą ir funkcijų sutrikimus⁵, 16 metų ir vyresni, procentais
Table 3. Disabled persons by educational attainment and functional disorders, aged 16 and older, per cent

Išsilavinimas	Funkcijų sutrikimai						Nenurodė
	Judėjimo	Klausos	Regėjimo	Intelektas	Vidaus organų	Kiti	
Aukštasis	7,2	3,7	6,3	3,4	8,6	8,0	5,8
Aukštesnysis ⁶	16,8	8,9	13,5	7,6	18,8	18,0	13,6
Vidurinis	21,4	22,8	21,2	13,7	23,3	24,4	20,0
Pagrindinis	17,7	23,1	16,4	16,1	18,8	18,4	15,1
Pradinis	27,7	26,2	29,8	20,4	24,7	21,7	28,4
Neturi pradinio	5,1	6,1	6,6	8,6	3,9	3,8	6,3
Raštingi (nelankė mokyklos)	1,2	1,9	1,7	2,8	0,7	0,9	1,8
Neraštingi	2,5	6,6	4,3	26,6	1,0	4,5	7,3
Nenurodė	0,3	0,6	0,3	0,7	0,2	0,3	1,6

📖 2001 m. gyventojų surašymo duomenys.

Neįgalieji pagal išsilavinimą ir invalidumo grupes. Dauguma pirmos ir antros grupės neįgaliųjų turi pradinį išsilavinimą (315 iš 1000-io pirmos grupės ir 247 iš 1000-io antros grupės) (4 lentelė). Trečios grupės neįgalieji dažniausiai yra įgiję vidurinį išsilavinimą (299 iš 1000-io), taip pat gana dažnai – aukštesnįjį (221 iš 1000-io). Itin didelė pirmos grupės neįgaliųjų dalis, palyginti su antros ir trečios grupių neįgaliaisiais, yra visai neraštingi – jų yra net 118 iš 1000-čio, kuomet antros ir trečios grupių atitinkamai 33 ir 8 iš 1000-io.

4 lentelė. Neįgalieji pagal išsilavinimą ir invalidumo grupę, 16 metų ir vyresni, iš 1000-io atitinkamos invalidumo grupės neįgaliųjų
Table 4. Disabled persons by educational attainment and disability group, aged 16 years and older, per 1,000 disabled persons of a corresponding disability group

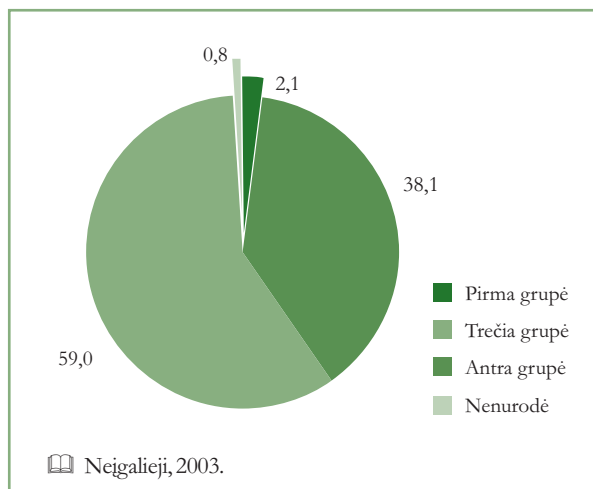
Išsilavinimas	Invalidumo grupė		
	Pirma	Antra	Trečia
Aukštasis	65	80	78
Aukštesnysis ⁶	107	172	221
Vidurinis	155	221	299
Pagrindinis	143	192	203
Pradinis	315	247	164
Neturi pradinio	67	42	21
Raštingi (nelankė mokyklos)	25	11	4
Neraštingi	118	33	8
Nenurodė	5	2	2

📖 Neįgalieji, 2003.

5. Neįgaliųjų užimtumas

Bendras užimtumo lygis. Gyventojų surašymo duomenimis, 25,4 tūkst., arba 10 proc., neįgaliųjų yra užimti. Tai sudaro 2 proc. visų dirbančių gyventojų. 52,8 proc. dirbančių neįgaliųjų yra moterys ir 47,2 proc. vyrai. Didžioji užimtų neįgaliųjų dalis dirba mieste (74,4 proc.) ir ketvirtadalis – kaime (25,6 proc.). Pirmos grupės neįgaliųjų tarp dirbančių neįgaliųjų yra mažiausiai – 2 proc., 38,1 proc. dirbančių neįgaliųjų turi antrą invalidumo grupę ir 59 proc. – trečią (6 pav.).

6 pav. Užimti neįgalieji pagal invalidumo grupę, 16 metų ir vyresni, procentais
Figure 6. Employed disabled persons by disability group, aged 16 and older, per cent

⁵ Buvo galima nurodyti kelis funkcijų sutrikimus.

⁶ Įskaitant specialųjį vidurinį.

5 lentelė. Užimti neįgalieji pagal užimtumo statusą, lytį ir vietovę, 15 metų ir vyresni, procentais
Table 5. Employed disabled persons by employment status and sex in urban and rural areas, aged 15 and older, per cent

	Iš viso	Vyrai	Moterys	Miestas	Kaimas
Samdomi darbuotojai	83,2	77,0	88,7	91,1	60,1
Darbdaviai savininkai, turintys samdomų darbuotojų	2,8	4,1	1,7	3,0	2,2
Savarankiškai dirbantys, neturintys nuolatinių samdomų darbuotojų	9,3	12,8	6,2	5,4	20,8
Šeimos nariai, dirbantys šeimos įmonėje ar ūkyje	4,5	5,9	3,2	0,3	16,5
Kiti	0,1	0,1	0,1	0,1	0,2
Nenurodė	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1

📖 2001 m. gyventojų surašymo duomenys.

Užimtumo statusas. Dauguma dirbančių neįgaliųjų nurodė esą samdomi darbuotojai (83,2 proc.) (5 lentelė). Tai yra šiek tiek didesnis nei visos populiacijos rodiklis (iš visų dirbančių gyventojų 78,5 proc. yra samdomi darbuotojai). Pastebėta tendencija, kad vyrai dažniau nurodo esą darbdaviai savininkai, turintys samdomų darbuotojų, pasitvirtina ir neįgaliųjų gyventojų atveju – ši užimtumo statusą nurodė 4,1 proc. neįgaliųjų vyrų ir 1,7 proc. moterų. Vyrų taip pat buvo daugiau ir tarp dirbančiųjų savarankiškai (neturinčiųjų nuolatinių samdomų darbuotojų) – 12,8 proc. (moterų 6,2 proc.).

Mieste samdomų darbuotojų yra žymiai daugiau nei kaime, atitinkamai 91,1 proc. ir 60,1 proc. Kaime yra daugiau dirbančiųjų savarankiškai (neturinčiųjų nuolatinių samdomų darbuotojų) – 20,8 proc., palyginti su 5,4 proc. mieste, ir šeimos narių, dirbančių šeimos įmonėje ar ūkyje – 16,5 proc. (mieste 0,3 proc.).

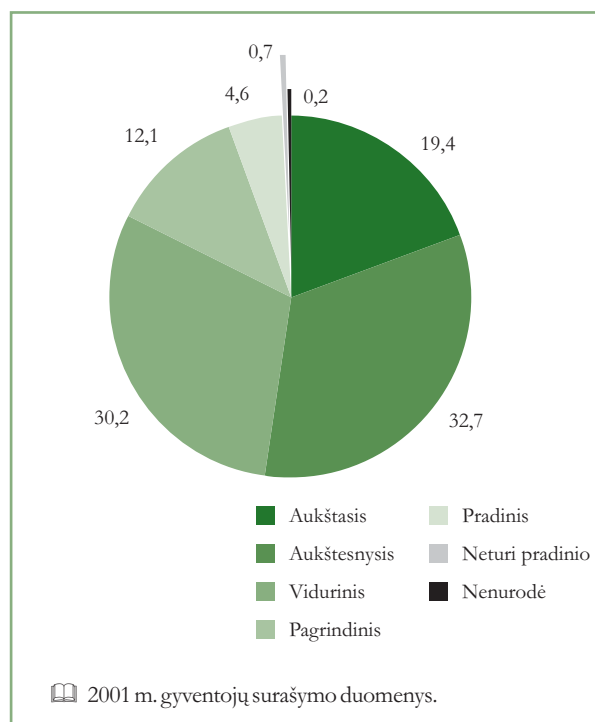
Neįgalieji dirbantys namuose. Namuose dirba gana nedidelė dirbančių neįgaliųjų dalis – 11,3 proc. Iš jų 65,9 proc. sudaro vyrai, 34,1 proc. – moterys. Didžioji dalis neįgaliųjų, dirbančių namuose, dirba kaime (82 proc.) ir tik penktadalis – mieste (18 proc.). Dauguma namuose dirbančių neįgaliųjų turi antrą (49 proc.) arba trečią (48,2 proc.) invalidumo grupę.

Užimti neįgalieji pagal išsilavinimą. Nors gana didelė dalis neįgaliųjų turi pradinį išsilavinimą, tačiau dirbančių neįgaliųjų atveju tokių (turinčių pradinį išsilavinimą) yra mažuma, vos 4,6 proc. (7 pav.). Kas trečias dirbantis neįgalusis turėjo aukštesnį išsilavinimą. Panaši dirbančių neįgaliųjų dalis yra ir tarp turinčių vidurinį išsilavinimą – 30,2 proc. Turinčių aukštą išsilavinimą dirbančių neįgaliųjų dalis

mažesnė nei visų dirbančių gyventojų – atitinkamai 19,4 proc. ir 23,5 proc. (Gyventojų, 2003). Tačiau žinant, kad apskritai neįgaliųjų, įgijusių aukštą išsilavinimą, yra tik 7,6 proc., akivaizdu, kad toks rodiklis (19,4 proc.) yra pakankamai aukštas. Tokie duomenys patvirtina įvairių tyrimų metu pastebėtą tendenciją, kad aukštesnis išsilavinimas suteikia daugiau galimybių individui realizuoti save socioekonominėje aplinkoje.

7 pav. Užimti neįgalieji pagal išsilavinimą, 15 metų ir vyresni, procentais

Figure 7. Employed disabled persons by educational attainment, aged 15 years and older, per cent

6. Neįgaliųjų pragyvenimo šaltiniai

Absoliuti dauguma neįgaliųjų – 205,0 tūkst., arba 78 proc., – kaip pagrindinį pragyvenimo šaltinį nurodė pensiją (6 lentelė), 7,4 proc. gyvena iš darbo užmokesčio, 5,5 proc. – iš pašalpos ir 4,5 proc. yra išlaikomi šeimos ir / ar kitų asmenų. Kiti pragyvenimo šaltiniai nurodomi itin retai – pajamas iš nuosavo verslo gauna 0,4 proc. neįgaliųjų, iš žemės ūkio veiklos – 0,7 proc., o gaunančių stipendiją tebuvo 0,1 proc. Tiesa, tokį mažą procentą, gaunančių stipendiją, galima paaiškinti tuo, kad dauguma neįgaliųjų yra vyresnio amžiaus žmonės, be to, tik nedidelė dalis jaunesniųjų neįgaliųjų siekia aukštojo išsilavinimo.

Moterys darbo užmokestį kaip pagrindinį pragyvenimo šaltinį nurodo dažniau nei vyrai. Tuo tarpu vyrai dažniau nurodo gaunantys pajamas iš žemės ūkio veiklos, esantys valstybės ar kitų asmenų išlaikomi ar turintys kitą pragyvenimo šaltinį.

Kaime darbo užmokestį, kaip pagrindinį pragyvenimo šaltinį, nurodžiusių neįgaliųjų dalis dar mažesnė nei Respublikos vidurkis – 3,7 proc. Mieste nurodžiusių šią kategoriją yra pustrčio karto daugiau neįgaliųjų gyventojų – 9,5 proc. Kaime gerokai daugiau nei mieste yra valstybės išlaikomų neįgaliųjų, atitinkamai 6,1 proc. ir 1,4 proc.

Nemažas nukrypimas nuo Respublikos vidurkio stebimas Telšių apskrityje. Čia didesnė dalis neįgaliųjų yra išlaikomi valstybės (6,1 proc.), ar pagrindiniu pragyvenimo šaltiniu nurodė pašalpą (8,7 proc.) (6 lentelė).

Tauragės apskrityje neįgalieji dažniau nurodė gauną pajamas iš žemės ūkio veiklos (1,9 proc.). Tauragės, Marijampolės ir Alytaus apskrityse mažesnė nei Respublikoje neįgaliųjų dalis kaip pagrindinį pragyvenimo šaltinį nurodė darbo užmokestį.

7. Neįgaliųjų santuokinė padėtis

Maždaug pusė (53,8 proc.) visų neįgaliųjų (15 metų ir vyresnių) yra vedę, ištekęsios (7 lentelė). Niekada negyveno santuokoje 16,7 proc. neįgaliųjų, išsitūkusiųjų yra 10,8 proc., našlių – 18,7 proc.

Neįgaliųjų ir visų Respublikos gyventojų santuokinė padėtis pastebimai skiriasi keliais aspektais. Pirmia, kaip jau pastebėta užsienyje atliktų tyrimų metu, neįgalieji, palyginti su visais gyventojais, tuokiasi rečiau (Freedman, 2004). Iš 1000-io visų 15 metų ir vyresnių Lietuvos gyventojų 558 yra vedę, ištekęsios, iš 1000-io tokio paties amžiaus neįgaliųjų – 538. Antra, neįgalieji dažniau nei visa populiacija būna išsituokę (-usios), tarp jų taip pat daugiau našlujančių (Freedman, 2004). Lietuvoje iš 1000-io visų 15 metų ir vyresnių gyventojų 91 yra išsituokęs (-usi), iš 1000-io 15 metų ir vyresnių neįgaliųjų – 108. Iš 1000-io visų 15 metų ir vyresnių gyventojų 106 yra našliai, o iš 1000-io 16 metų ir vyresnių neįgaliųjų našlių net 187.

6 lentelė. Neįgalieji pagal pagrindinį pragyvenimo šaltinį apskrityse, procentais

Table 6. Disabled persons by the main source of livelihood and county, per cent

Apskritys	Pragyvenimo šaltinis								
	Darbo užmokestis	Pajamos iš nuosavo verslo	Pajamos iš žemės ūkio veiklos	Pensija	Pašalpa	Stipendija	Valstybės išlaikomas	Šeimos ir / ar kitų asmenų išlaikomas	Kitas
Iš viso	7,3	0,4	0,7	78,0	5,5	0,1	3,1	4,5	0,4
Alytaus	5,7	0,3	0,8	83,8	4,1	0,1	1,2	3,5	0,4
Kauno	8,9	0,4	0,6	76,0	6,7	0,1	2,6	4,1	0,6
Klaipėdos	7,9	0,5	0,8	76,8	5,5	0,1	1,7	6,2	0,3
Marijampolės	5,6	0,3	1,8	79,5	4,0	0,1	4,6	3,8	0,2
Panevėžio	6,9	0,3	0,8	79,8	4,7	0,1	3,7	3,4	0,3
Šiaulių	6,6	0,3	0,8	77,7	5,5	0,1	4,6	4,0	0,3
Tauragės	5,5	0,4	1,9	79,5	5,1	0,0	2,6	4,6	0,4
Telšių	6,2	0,4	0,9	71,9	8,7	0,1	6,1	5,3	0,4
Utenos	6,4	0,3	1,1	78,6	4,0	0,1	4,6	4,6	0,2
Vilniaus	8,1	0,3	0,2	78,3	5,2	0,1	2,4	5,0	0,4

2001 m. gyventojų surašymo duomenys.

Susituokusių neįgalių vyrų yra gerokai daugiau nei moterų. Tuo tarpu tarp neįgalių moterų šiek tiek didesnė išsituokusių dalis. Tarp neįgalių moterų taip pat daugiau ir našlių. Našliai sudarė 6,8 proc. visų neįgalių vyrų, našlės – net 29 proc. visų neįgalių moterų. Šis skirtumas susidaro dėl didesnio vyrų mirtingumo.

Santuokinė padėtis pagal funkcijų sutrikimus

sudėtingiausia turinčių intelekto sutrikimų grupėje – net 62,9 proc. turinčių šią negalią neįgaliųjų niekada negyveno santuokoje (7 lentelė). Mažiausias šis rodiklis tarp turinčių vidaus organų sutrikimų (niekada negyveno santuokoje 8,5 proc.). Šioje grupėje taip pat didžiausia dalis vedusių, ištekėjusių (61 proc., t. y. net 7 procentiniais punktais daugiau nei visų neįgaliųjų).

7 lentelė. Neįgalieji pagal santuokinę padėtį, lytį ir funkcijų sutrikimus, 15 metų ir vyresni, procentais
Table 7. Disabled persons by marital status, sex and functional disorders, aged 15 years and older, per cent

Santuokinė padėtis	Funkcijų sutrikimai							
	Iš viso	Judėjimo	Klausos	Regėjimo	Intelektas	Vidaus organų	Kiti	Nenurodė
Iš viso								
Niekada negyveno santuokoje	16,7	14,0	25,4	14,4	62,9	8,5	21,0	29,8
Vedę, ištekėjusios	53,8	53,7	51,6	50,7	20,1	61,0	49,8	44,0
Išsituokę (-usios)	10,8	10,3	8,7	9,3	8,9	10,6	12,9	9,9
Našliai (-ės)	18,7	21,9	14,3	25,6	8,0	19,9	16,2	16,1
Nenurodė	0,0	0,0	0,1	0,0	0,1	0,0	0,0	0,1
Vyrai								
Niekada negyveno santuokoje	18,9	14,8	24,2	13,8	67,7	9,4	25,0	33,1
Vedę, ištekėjusios	64,5	66,7	62,0	66,9	21,3	74,5	57,5	51,8
Išsituokę (-usios)	9,7	10,4	6,9	8,9	8,3	9,1	11,4	8,7
Našliai (-ės)	6,8	8,1	6,9	10,3	2,7	7,0	6,0	6,2
Nenurodė	0,0	0,0	0,0	0,1	0,1	0,0	0,0	0,3
Moterys								
Niekada negyveno santuokoje	14,8	13,3	26,8	15,1	57,8	7,8	17,5	26,8
Vedę, ištekėjusios	44,4	42,3	39,2	34,2	18,9	50,1	43,0	36,8
Išsituokę (-usios)	11,7	10,3	10,8	9,6	9,5	11,9	14,2	11,1
Našliai (-ės)	29,0	34,2	23,1	41,1	13,7	30,2	25,3	25,3
Nenurodė	0,0	0,0	0,1	0,0	0,1	0,0	0,0	0,0

📖 2001 m. gyventojų surašymo duomenys.

Išvados

Einamosios gyventojų statistikos ir gyventojų surašymų duomenys apie Lietuvos gyventojų skaičių, sudėti pagal amžių, lytį ir gyvenamąją vietą leidžia daryti šias išvadas.

Gyventojų surašymo duomenimis, Lietuvoje yra 7,5 proc. neįgaliųjų. Neįgaliųjų amžiaus struktūra atspindi demografinį visuomenės senėjimo procesą - beveik pusė visų neįgaliųjų yra vyresnio (60 metų ir vyresni) amžiaus. Atitinkamai neįgaliųjų dalis yra didesnė tose vietovėse, kuriose pagyvenusių žmonių dalis yra didesnė.

Didžioji dalis neįgaliųjų turi antrą invalidumo grupę. Negalia dažniausiai nustatoma dėl vidaus organų arba judėjimo funkcijos sutrikimų. Daugumos neįgaliųjų invalidumo priežastis – liga ar suluošinimas.

Nustatyta, kad neįgaliųjų išsilavinimo lygis yra gerokai žemesnis nei gyventojų, neturinčių negalios. Tarp neįgaliųjų yra gerokai mažiau turinčių aukštąjį

išsilavinimą ir daugiau visai neraštingų asmenų. Tokiai išsilavinimo struktūrų diferenciacijai įtakos turi menka neįgaliųjų socialinė integracija, sąlygojanti galimybių neįgaliesiems mokytis stoką.

Labai nedidelė dalis neįgaliųjų yra užimti. Atitinkamai, labai nedaug neįgaliųjų kaip pagrindinį pragyvenimo šaltinį nurodė darbo užmokestį. Daugumos neįgaliųjų pagrindinis pragyvenimo šaltinis yra pensija.

Maždaug pusė neįgaliųjų yra vedę, ištekėjusios. Tai yra gerokai mažesnis nei visos Respublikos rodiklis. Tarp neįgaliųjų yra gerokai daugiau našlių. Skiriasi neįgaliųjų santuokinė padėtis pagal lytį – neįgalių vyrų yra daugiau vedusių, tuo tarpu neįgalių moterų – daugiau išsituokusių ir našlujančių.

Kaime neįgaliųjų situacija prastesnė nei mieste: kaime neįgalieji yra gerokai mažiau ekonomiškai aktyvūs, jų išsilavinimo struktūra blogesnė negu miesto neįgaliųjų.

Literatūra

1. FREEDMAN, V. A., MARTIN, L. G., SCHOENI, R. F. 2004: Disability in America. *Population Bulletin*. Vol. 59 (3).
2. *Lietuva Europos Sąjungoje. Pirmieji metai*, Lazutka, R., Matulionis, A. V., Stankūnienė, V. red., Vilnius: Socialinių tyrimų institutas, 2005.
3. *Gyventojai pagal lytį, amžių, tautybę ir tikybą*, Vilnius: Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, 2002.
4. *Gyventojų surašymo duomenimis, 7,5 proc. Lietuvos gyventojų sudaro neįgalieji*, 2004, <http://www.std.lt/lt/news/view/?id=705>.
5. MIKULIONIENĖ, S., STANAITIS, S. 2006: Amžiaus struktūra. *Lietuvos gyventojai: struktūra ir demografinė raida*. Vilnius: Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės ir Socialinių tyrimų institutas.
6. *Neįgalieji*, Vilnius: Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, 2003.
7. RAVAUD, J. F., LETOURMY, A., VILLE, I. 2002: Identifying the Population with Disability: The Approach of an INSEE Survey on Daily Life and Health. *Population*. Vol. 57, (3), 529–555.
8. *Socialinis pranešimas*, Vilnius: Socialinės apsaugos ir darbo ministerija, 2004.
9. United Nations, *Enable*, 2006, <http://www.un.org/esa/socdev/enable/disunandpwd.htm>.

Domantas Jasilionis, Vlada Stankūnienė, Vladimir Shkolnikov

MIRTINGUMO SKIRTUMAI

Ryški gyventojų mirtingumo sociodemografinė diferenciacija rodo Lietuvos bei kitų Rytų ir Vidurio Europos šalių gyventojų sveikatos ir mirtingumo problemų aktualumą. Nepalankius Lietuvos vidutinės tikėtinos gyventojų trukmės rodiklius sąlygoja itin didelis kai kurių sociodemografinių gyventojų grupių mirtingumas. Pavyzdžiui, remiantis naujausiais duomenimis (2005 m.), Lietuvos vyrai gyvena vidutiniškai 12 metų trumpiau nei moterys, o 30–59 metų amžiaus vyrų mirtingumas net 4–7 kartus viršija atitinkamo amžiaus penkiolikos senųjų ES šalių narių vyrų mirtingumo lygį (Statistikos, 2006; *The Human*, 2006). Įvairūs sociodemografiniai ir epidemiologiniai tyrimai rodo, kad didesnis mirtingumas yra stebimas tarp turinčių žemesnį išsilavinimą ir nesusituokusių gyventojų (Kalėdienė, Petrauskienė, 1999, 2000, 2005).

Didėjanti Lietuvos gyventojų mirtingumo diferenciacija reikalauja išsamesnių mokslinių tyrimų ir tikslesnių duomenų. Tarptautinė patirtis rodo, kad patikimiausia informacija apie gyventojų mirtingumo diferenciaciją yra gaunama remiantis su gyventojų surašymu sujungtais mirtingumo duomenimis. Tokių tyrimų metu, tiek išgyvenusiųjų, tiek mirusiųjų sociodemografinis statusas yra nustatomas iš to paties šaltinio – gyventojų surašymo duomenų. Tai vykdoma einamosios gyventojų statistikos mirties įrašus jungiant su tų pačių asmenų įrašais, gautais paskutinio gyventojų surašymo metu. Ši pažangi metodika leidžia išvengti duomenų nepalyginamumo problemos, kuri būdinga visiems su surašymu nesusijungtiems gyventojų mirtingumo skirtumus vertinantiems duomenims (Vallin, 1979; Valkonen, 1993).

Iki šiol Lietuvoje, kaip ir daugelyje kitų šalių, gyventojų mirtingumo sociodemografinių netolygumų tyrimai buvo vykdomi remiantis einamosios statistikos duomenimis, jų nejungiant su surašymo duomenimis. Taikant tokią tyrimų metodiką, mirusiųjų ir gyventojų sociodemografinės charakteristikos nustatomos remiantis skirtingais informacijos šaltiniais: mirusiųjų – pagal trečiųjų asmenų (pvz., artimųjų) nurodytą informaciją mirties įrašuose; gyventojų – pagal pačių asmenų nurodytą informaciją gyventojų surašymo metu. Tyrimai rodo, kad toks informacijos šaltinių neatitikimas (mokslinėje literatūroje įvardijamas „skaitiklio-vardiklio problema“) gali gerokai iškreipti sociodemografinius gyventojų mirtingumo rodiklius (Vallin, 1979). Nustatyta, kad tretieji asmenys, nurodydami mirusiojo sociodemografinį statusą, dėl objektyvių (pvz., nežinojimo) arba subjektyvių (pvz., norėdami „pagerbti“ mirusįjį dirbtinai pagerina jo socialinį statusą ar nuslepia nepalankias gyvenimo aplinkybes (pvz., skyrybas)) priežasčių žymiai dažniau pateikia netikslią informaciją nei patys asmenys, atsakinėdami į gyventojų surašymo anketos klausimus (Kunst ir kiti, 1998; Shai, Rosenwaikė, 1989; Sorlie, Johnson, 1996).

Šiame skyriuje pristatomi pirmą kartą Lietuvoje atlikto gyventojų surašymo ir mirtingumo duomenų sujungimo būdu paskaičiuoti mirtingumo sociodemografinių skirtumų rezultatai: vidutinė tikėtina gyvenimo trukmė pagal išsilavinimą ir santuokinį statusą. Papildomai gyventojų surašymo duomenų panaudojimo galimybės yra iliustruojamos Lietuvos gyventojų vidutinės tikėtinos gyvenimo trukmės geografinių skirtumų duomenimis.

1. Tyrimo metodologiniai pagrindai ir duomenys

Kitų šalių patyrimas ir Lietuvos atvejis. Viena svarbiausių gyventojų surašymo ir mirtingumo duomenų bazių sujungimo prielaidų – aukštos kokybės gyventojų surašymo duomenys bei kokybiška gyventojų mirtingumo statistika, šalies teritorijoje fiksuojanti kiekvieną demografinį įvykį. Be to, gyventojų surašymo ir gyventojų mirtingumo statistikos įrašams jungti yra būtina asmens identifikavimo sistema. Todėl tokios su surašymu sujungtos mirtingumo duomenų bazės pirmiausia buvo įgyvendintos šalyse, kurios turi ilgalaikę gyventojų registrų taikymo patirtį (Suomijoje, Švedijoje, Norvegijoje, Danijoje,

Nyderlanduose ir Belgijoje). Kai kuriose valstybėse gyventojų surašymo ir mirtingumo duomenų bazės sujungtos tik kai kuriuose regionuose ar miestuose (Turine – Italijoje, Madride ir Barselonoje – Ispanijoje, vokiškai kalbančių gyventojų kantonuose – Šveicarijoje) (Huissman ir kt., 2005). Prancūzijoje ir Didžiojoje Britanijoje panašūs darbai buvo atlikti naudojant nedideles gyventojų surašymų imtis. Rytų Europoje gyventojų surašymo ir mirtingumo duomenų bazės iki šiol sėkmingai sujungtos tik Vengrijoje ir Bulgarijoje (Carlson, 1989; Klinger, 2001; Koehler, 2001).

Lietuvos gyventojų longitudinis mirtingumo skirtumų tyrimas¹ buvo pradėtas 2003 m. Tyrimas buvo vykdomas keliais etapais. Pirmojo etapo (2003–2004 m.) tikslas buvo nustatyti, koku mastu taikoma asmens identifikatorių sistema leidžia sujungti gyventojų surašymo ir mirčių įrašus. Šio pilotazinio tyrimo metu pavyko sujungti 94 proc. mirties įrašų (2001 m. birželio 1–2002 m. gruodžio 31 d.) su tų pačių asmenų 2001 m. gyventojų surašymo įrašais. Antrajame etape (2005 m.), remiantis tyrimo metu sukurta metodika, Statistikos departamentas parengė surašymo ir mirtingumo duomenų bazę, į kurią buvo įtraukti duomenys apie 2001 m. balandžio–2004 m. gruodžio mėn. mirusius Lietuvos gyventojus. Remiantis duomenų konfidencialumo reikalavimais, Statistikos departamento specialistai galutinę duomenų bazę konvertavo iš individualių įrašų į agreguotų duomenų formatą (duomenų dažnių lentelę). Trečiajame etape (2005 m. pabaiga–2006 m. vidurys) buvo kuriama išimtinai surašymo informacija pagrįstų mirtingumo rodiklių (vidutinės tikėtinos gyvenimo trukmės ir standartizuotų mirtingumo rodiklių) duomenų bazė.

Gyventojų surašymo ir mirčių įrašų jungimo rezultatai. Statistikos departamente sukaupia patirtis verifikuojant gyventojų surašymo duomenis, Gyventojų registro informacija² bei funkcionuojanti asmens identifikatorių sistema leido pasiekti labai gerų rezultatų jungiant gyventojų surašymo ir mirčių įrašus. Iš viso 94 proc. mirties įrašų buvo sėkmingai sujungti su atitinkamais gyventojų surašymo įrašais. Kadangi gyventojų mirtingumo skirtumų tyrimas apsiriboja tik vyresniais nei 30 metų amžiaus gyventojais, su surašymu sujungtų mirčių įrašų dalis šioje gyventojų grupėje dar didesnė – 95 proc. Tarptautinio patyrimo kontekste šie įrašų jungimo rezultatai vertintini kaip labai geri. Didesnis įrašų sujungimo laipsnis yra pasiektas tik Skandinavijos šalyse – 99 proc. Tuo tarpu

kitose šalyse gyventojų surašymo ir mirtingumo duomenų jungimo rezultatai yra blogesni nei Lietuvoje: 93 proc. – Bulgarijoje, 90 proc. – Austrijoje, 70 proc. – Ispanijoje (Madrیده) (Koehler, 2001; Doblhammer, Rau, Kytir, 2005; Huissman ir kt., 2005).

Gyventojų mirtingumo skirtumų sociodemografinės dimensijos. Šiam tyrimui buvo pasirinktos keturios svarbiausios surašymo informacija pagrįstos gyventojų sociodemografinės charakteristikos: amžius, lytis, išsilavinimas ir santuokinis statusas. Remiantis tarptautiniu patyrimu ir metodologinėmis rekomendacijomis, Lietuvos gyventojų mirtingumo skirtumų tyrimo objektu buvo pasirinkti tik vyresni nei 30 metų asmenys. Didelis socialinis mobilumas jauname amžiuje lemia netikslumus skaičiuojant gyventojų mirtingumo rodiklius pagal sociodemografinės grupes. Todėl pripažįstama, kad, siekiant didesnio rezultatų patikimumo, mirtingumo rodiklius tikslinga skaičiuoti tik vyresnių nei 30 metų gyventojų (Valkonen, Martelin, Rimpelä, Notkola, Savela, 1993).

Gyventojų surašymo lape pateikiama net 11 išsilavinimo lygių, objektyviai atspindinčių Lietuvos švietimo sistemos raidos ypatumus. Siekiant, kad tyrimo duomenys būtų palyginami su atitinkamais kitų šalių rodikliais, 11 minėtų grupių buvo sujungtos į tris labai apibendrintas gyventojų išsilavinimo grupes³: aukštojo išsilavinimo grupė, vidurinio išsilavinimo grupė ir žemesnio nei vidurinis (tame tarpe ir nežinomo) išsilavinimo grupė.

Kaip ir kitose šalyse, buvo išskirtos keturios oficialios santuokinio statuso charakteristikos: vedė / ištejęs, niekada nevedė / netekjęs, išsiskyrė / išsiskyrusios ir našliai / našlės. Duomenys apie nedidelę gyventojų dalį su nežinoma santuokine padėtimi į mirtingumo rodiklių skaičiavimus nebuvo įtraukti.

¹ Tyrimą koordinuoja Makso Planko Demografinių tyrimų institutas. Lietuvoje tyrimą koordinuoja ir vykdo Statistikos departamentas ir Socialinių tyrimų instituto Demografinių tyrimų centras. Prancūzijos Nacionalinis demografinių tyrimų centras taip pat dalyvavo tyrimo metodologijos rengime.

² Mirties įrašų duomenys detaliau aptariami 1 priede.

³ Aukštojo išsilavinimo grupė: aukštasis išsilavinimas (baigtas išsilavinimas, patvirtintas aukštojo mokslo diplomu); vidurinio išsilavinimo grupė: aukštesnysis, specialusis vidurinis, vidurinis su profesiniu mokymu, vidurinis. Visi nurodyti lygiai žymi baigtą išsilavinimą, patvirtintą brandos atestatu; žemesnio nei vidurinis (tarp jų ir nežinomo) išsilavinimo grupė: pagrindinis (su baigimo pažymėjimu), pagrindinis su profesiniu mokymu (su baigimo pažymėjimu), pradinis (nurodyta, jei asmuo baigė tris ar keturias klases), neturi pradinio išsilavinimo, raštingas, neraštingas, nežinomas.

Galutinė su gyventojų surašymu sujungtų mirtingumo duomenų dažnių lentelė. Tolesniems skaičiavimams sujungtų gyventojų surašymo, mirčių ir migracijos įrašų duomenų bazė buvo iš esmės pertvarkyta remiantis duomenų konfidencialumo reikalavimais ir Skandinavijos šalių statistikos institucijų taikoma praktika. Sujungti gyventojų surašymo ir atitinkami mirties įrašai buvo agreguojami atsižvelgiant į kiekvieną įmanomą amžiaus, gimimo metų, gimimo mėnesio, mirties metų, mirties mėnesio, migracijos metų, migracijos mėnesio, išsilavinimo, santuokinės padėties, tautybės, pilietybės, gyvenamosios vietos, gimimo vietos ir mirties priežasčių kategorijų kombinaciją. Taip galutinėje duomenų dažnių lentelėje buvo papildomai sukurti du svarbūs kintamieji: agreguotas mirčių ir žmonių metų⁴ skaičius kiekvienoje iš minėtų kintamųjų kombinacijų.

Specialūs matematiniai modeliai buvo taikomi integruojant su gyventojų surašymu nesujungtas mirtis (apie 5 proc. visų mirčių). Šiai mirčių daliai gyventojų surašymu pagrįstos išsilavinimo, santuokinės padėties ir tautybės kategorijos buvo nustatytos remiantis su surašymu sujungtų mirčių informacija. Taikant daugiareikšmę logistinę regresiją buvo gautos minėtų kategorijų tikimybės esant įvairioms tik mirties įrašų informacija pagrįstų kategorijų (amžiaus, išsilavinimo, santuokinės padėties, tautybės, gyvenamosios vietos ir mirties priežasčių) kombinacijoms. Labiausiai tikėtinas variantas buvo pasirenkamas taikant matematinę funkcionalo minimizacijos procedūrą (plačiau šis metodas yra pristatytas: Shkolnikov, Jasilionis, Andreev, Jdanov, Stankūnienė, 2006). Galutinis mirčių ir žmonių metų skaičiaus pasiskirstymas pagal sociodemografines kategorijas yra pateiktas 1 lentelėje.

1 lentelė. Mirčių ir žmonių metų skaičiaus pasiskirstymas⁵ pagal sociodemografines charakteristikas ir lytį, 2001 m. liepos 1–2004 m. gruodžio 31 d.

Table 1. Distribution of deaths and person years by socio-demographic group. July 1, 2001–December 31, 2004

	Žmonių metų skaičius, tūkst.		Mirtys, tūkst.	
	Vyrai	Moterys	Vyrai	Moterys
Iš viso	3211,7 (100%)	4096,6 (100%)	72,5 (100%)	65,9 (100%)
Išsilavinimas				
Aukštasis	504,9 (15,7%)	695,4 (17,0%)	5,5 (7,6%)	3,2 (4,9%)
Vidurinis	1809,1 (56,3%)	2177,3 (53,1%)	24,1 (33,2%)	16,7 (25,3%)
Žemesnis nei vidurinis / nežinoma	897,7 (28,0%)	1223,8 (29,9%)	42,9 (59,2%)	46,0 (69,8%)
Santuokinė padėtis				
Vedę / ištekėjusios	2446,1 (76,2%)	2424,9 (59,2%)	46,1 (63,6%)	17,6 (26,7%)
Niekada nevedę / netekėjusios	322,2 (10,0%)	331,7 (8,1%)	6,8 (9,4%)	6,4 (9,7%)
Išsiskyrę / išsiskyrusios	320,1 (10,0%)	506,2 (12,4%)	8,9 (12,3%)	4,3 (6,5%)
Našliai / našlės	120,5 (3,8%)	830,9 (20,3%)	10,7 (14,8%)	37,6 (57,1%)
Nežinoma	2,8 (0,1%)	2,8 (0,1%)	0,033 (0,05%)	0,056 (0,1%)

Statistikos, 2001–2004; autorių skaičiavimai.

⁴ Angliško demografinio termino „person-years“ atitikmuo. Žmonių metų skaičius yra tikslesnis išgyvenančių demografinio įvykio riziką gyventojų skaičiaus rodiklis nei plačiai naudojama jo aproksimacija – vidutinis metinis gyventojų skaičius. Žmonių metų skaičius – tai gyventojų išgyventų metų suma šalies ar regiono teritorijoje tam tikru periodu. Pavyzdžiui, individui per metus išgyvenus tik 3 mėnesius (o vėliau emigravus ar mirus), jo indėlis į bendrą visų žmonių metų sumą tais metais bus tik 0,25 metų. Individui išgyvenus visus metus, atitinkamas indėlis – 1 metai.

⁵ Vyresni nei 30 metų gyventojai.

2. Lietuvos gyventojų vidutinės tikėtinos gyvenimo trukmės sociodemografiniai skirtumai

2.1. Trumpa šiuolaikinės Lietuvos gyventojų mirtingumo situacijos apžvalga

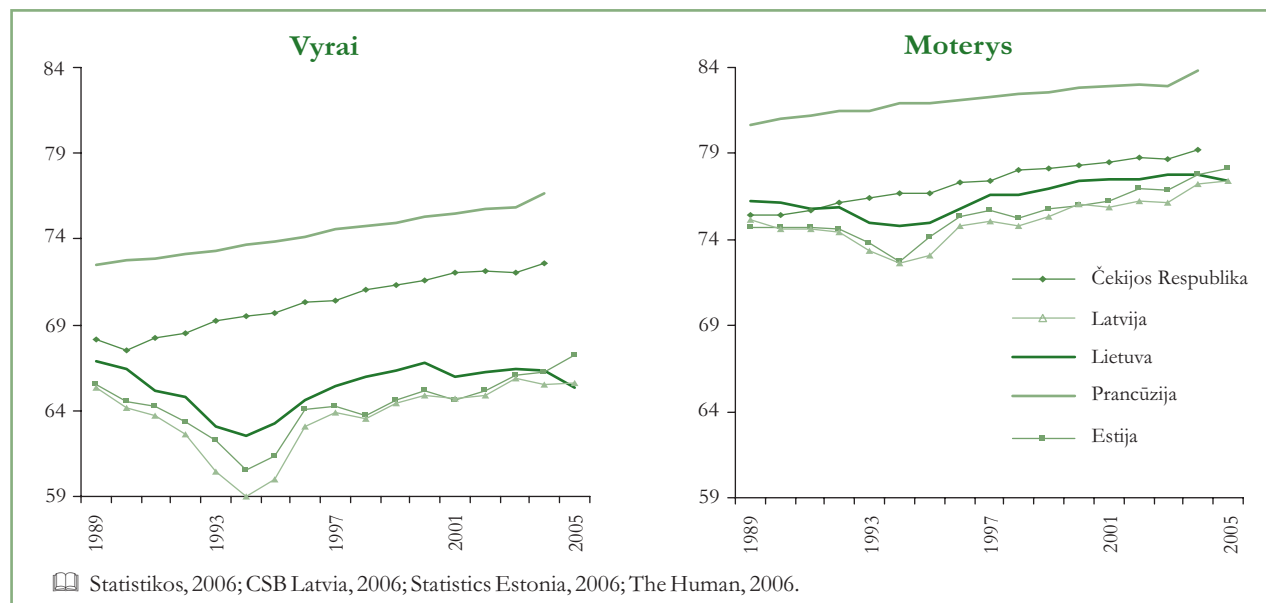
Šiuolaikinė Lietuvos gyventojų mirtingumo situacija išlieka prieštaringa ir tarptautiniame (ES šalių) kontekste nepalanki. Remiantis labiausiai integruotu gyventojų mirtingumo rodikliu – vidutine tikėtina gyvenimo trukme, Lietuva ES sveikatos politikos dokumentuose priskiriama labiausiai atsilikusių šalių grupei. 2005 m. Lietuvos vyrų vidutinė tikėtina gyvenimo trukmė buvo 65,4 metų, moterų – 77,4 metų. Pagal šį rodiklį Lietuvos vyrai gyvena vidutiniškai daugiau nei 10 metų, o moterys – apie 5 metus trumpiau nei penkiolikoje ES šalių senbuvų.

2000–2005 m. Lietuvos gyventojų vidutinės tikėtinos gyvenimo trukmės pokyčiai buvo prieštaringi (1 pav.). Ryškų ir nuoseklų vidutinės tikėtinos gyvenimo trukmės augimą 1995–2000 m. pakeitė stagnacija, svyravimai ir situacijos blogėjimas. 2000–2005 m. vyrų vidutinė tikėtina gyvenimo trukmė sutrumpėjo 1,4 metų (nuo 66,8 metų iki 65,4 metų), o moterų – išliko to paties lygio (77,5 metų ir 77,4 metų). Remiantis naujausiais (2004–2005 m.) duomenimis, Lietuvos vyrų ir moterų vidutinė tikėtina gyvenimo trukmė yra viena trumpiausių ES.

Ilgalaikės raidos perspektyvoje naujaisi Lietuvos gyventojų mirtingumo rodikliai taip pat išlieka nepalankūs. 2005 m. vyrų vidutinė tikėtina gyvenimo trukmė buvo trumpesnė nei septintojo dešimtmečio pradžioje (2 pav.).

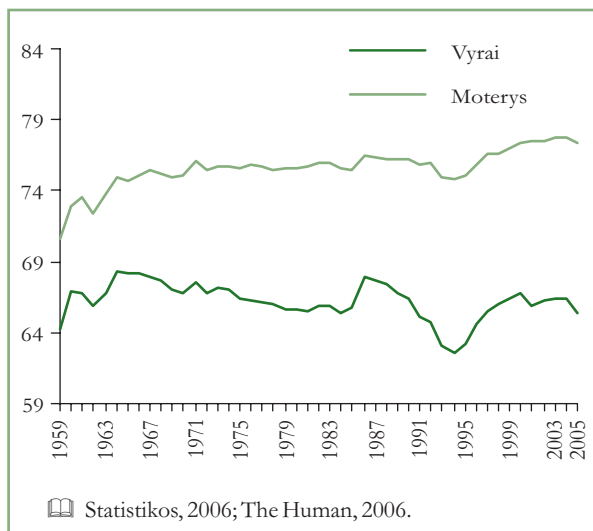
1 pav. Vidutinės tikėtinos gyvenimo trukmės (gimus) raida Lietuvoje, Latvijoje, Estijoje, Čekijos Respublikoje ir Prancūzijoje, 1989–2005 m.

Figure 1. Trends in life expectancy at birth in Lithuania, Latvia, Estonia, Czech Republic and France, 1989–2005

2 pav. Lietuvos vyrų ir moterų vidutinės tikėtinos gyvenimo trukmės (gimus) raida, 1959–2005 m.

Figure 2. Trends in male and female life expectancy at birth in Lithuania, 1959–2005

2.2. Vidutinės tikėtinos gyvenimo trukmės skirtumai pagal išsilavinimą

Šis tyrimas patvirtino prielaidas, kad Lietuvoje, kaip ir daugelyje kitų išsivysčiusių industrinių šalių, išsilavinimas yra vienas svarbiausių gyventojų mirtingumą diferencijuojančių veiksnių. Tarptautiniai tyrimai rodo, kad gyventojų mirtingumo skirtumai pagal išsilavinimą yra vienas pagrindinių visuomenės socialinę stratifikaciją apibrėžiančių rodiklių (Huisman ir kt., 2005).

3 pav. rodo, kad Lietuvos vyrų su aukštuoju išsilavinimu vidutinė tikėtina gyvenimo trukmė sulaukus 30 metų amžiaus siekia 45,46 metų (t. y. asmenys, kurie, sulaukę 30 metų amžiaus ir esant atitinkamų metų mirtingumo lygiui, tikėtina vidutiniškai dar gyvens 45,46 metų), tuo tarpu su viduriniu ir žemesniu nei viduriniu išsilavinimu yra gerokai mažesnė – atitinkamai 39,43 ir 34,17 metų. Vidutinės tikėtinos gyvenimo trukmės atotrūkis tarp vyrų su aukštuoju ir viduriniu išsilavinimu yra 6,03 metų, o tarp vyrų su aukštuoju ir žemiausiu išsilavinimu šis skirtumas yra net 11,30 metų.

Lietuvos moterų vidutinės tikėtinos gyvenimo trukmės skirtumai pagal išsilavinimą yra beveik dvigubai mažesni nei vyrų. Tyrimas atskleidė dar vieną pastebimą moterų mirtingumo rodiklio pranašumą lyginant su vyrais: vyrų su aukštuoju išsilavinimu vidutinė tikėtina gyvenimo trukmė yra mažesnė nei moterų su žemiausiu išsilavinimo lygiu (3 pav.). Moterų su aukštuoju išsilavinimu, sulaukus 30 metų, vidutinė tikėtina gyvenimo trukmė viršijo 52 metus (52,39 metų), o moterų su viduriniu ir žemesniu nei viduriniu išsilavinimu siekė atitinkamai 49,20 ir 45,52 metų. Kaip ir vyrų atveju, didžiausias vidutinės tikėtinos gyvenimo trukmės skirtumas buvo užfiksuotas tarp moterų su aukštuoju ir moterų su

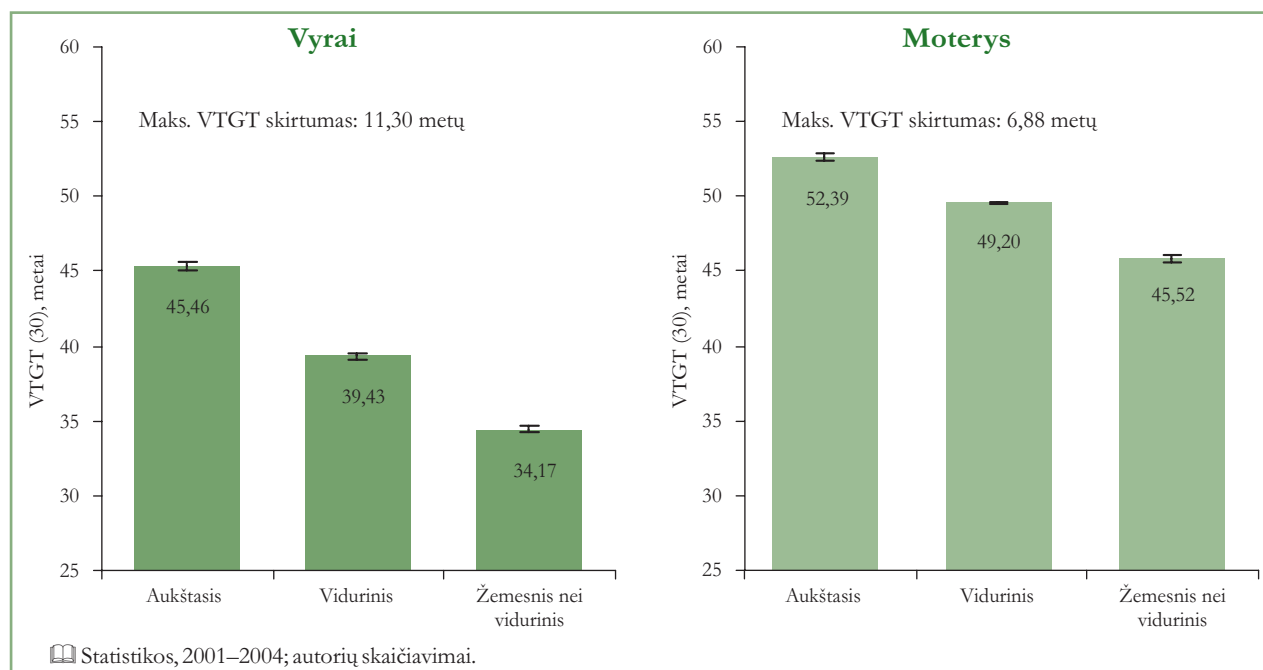
žemesniu nei viduriniu išsilavinimu (6,88 metų). Atotrūkis tarp moterų su aukštuoju ir moterų su viduriniu išsilavinimu buvo daugiau nei du kartus mažesnis (3,19 metų) (3 pav.).

2.3. Vidutinės tikėtinos gyvenimo trukmės skirtumai pagal santuokinę padėtį

Mokslinės literatūros analizė parodė, kad ryšys tarp gyventojų vidutinės tikėtinos gyvenimo trukmės ir santuokinės padėties yra gerokai sudėtingesnis nei išsilavinimo atveju. Pirma, tyrimų duomenys atskleidė, kad santuokos kūrimas yra selektyvus procesas. Nustatyta, kad turintys sveikatos problemų ar neigaliūs asmenys turi gerokai mažesnę tikimybę sukurti šeimą, palyginti su geresnės sveikatos asmenimis (Goldman, 1993, 2001). Antra, šeiminių gyvenimas yra glaudžiai susijęs su ekonominės, socialinės ir psichologinės paramos mechanizmais, saugančiais asmenį nuo įvairių sveikatos grėsmių (Goldman, 2001; Kisker, Goldman, 1987). Trečia, santuokos nutrūkimas (dėl skyrybų ar sutuoktinio mirties) lemia padidėjusį psichosocialinį stresą, kuris, susidarius paramos mechanizmų vakuumui, neišvengiamai veikia individo sveikatą (Smith, Zick, 1994; Fenwick, Baresi, 1981).

3 pav. Lietuvos vyrų ir moterų vidutinė tikėtina gyvenimo trukmė (sulaukus 30 metų) pagal išsilavinimą, 2001–2004⁶ m.

Figure 3. Male and female life expectancy at age 30, by education, 2001–2004

⁶ 2001 m. liepos 1–2004 m. gruodžio 31 d.

Šio tyrimo duomenys rodo, kad santuokinė padėtis yra vienas svarbiausių Lietuvos vyrų vidutinę tikėtiną gyvenimo trukmę diferencijuojančių veiksnių (4 pav.). Vedusių vyrų, sulaukusių 30 metų, vidutinė tikėtina gyvenimo trukmė siekia 41,53 metų ir daugiau nei 10 metų viršija niekada nevedusių, išsiskyrusių ir našlių rodiklius (atitinkamai pastarųjų vidutinė tikėtina gyvenimo trukmė – 30,74, 31,31, ir 30,37 metų). Didžiausias atotrūkis buvo užfiksuotas tarp vedusių ir našlių (11,16 metų) ir tik šiek tiek mažesni skirtumai – tarp vedusių ir išsiskyrusių vyrų bei vedusių ir niekada nevedusių vyrų (atitinkamai 10,22 ir 10,79 metų) (4 pav.).

Visiškai kitokia santuokinės padėties ir vidutinės tikėtinės gyvenimo trukmės priklausomybė yra tarp Lietuvos moterų (sulaukusių 30 metų amžiaus). Pirma, santuokinė padėtis moterims yra gerokai mažiau svarbus vidutinę gyvenimo trukmę lemiantis veiksnys nei išsilavinimas. Antra, skirtingai nei vyrams, moterims buvimas santuokoje išlieka pozityviu ilgaamžiškumo veiksniu net ir santuokai nutrūkus (dėl skyrybų ar sutuoktinio mirties) (4 pav.). Ištekėjusių moterų (sulaukusių 30 metų) vidutinė tikėtina gyvenimo trukmė viršija 50 metų (50,30 metų), tuo tarpu trumpiausia vidutinė tikėtina gyvenimo trukmė yra niekada netekėjusiųjų (45,43 metų). Išsiskyrusios ir našlės moterys užima tarpinę padėtį (vidutinė tikėtina gyvenimo trukmė atitinkamai

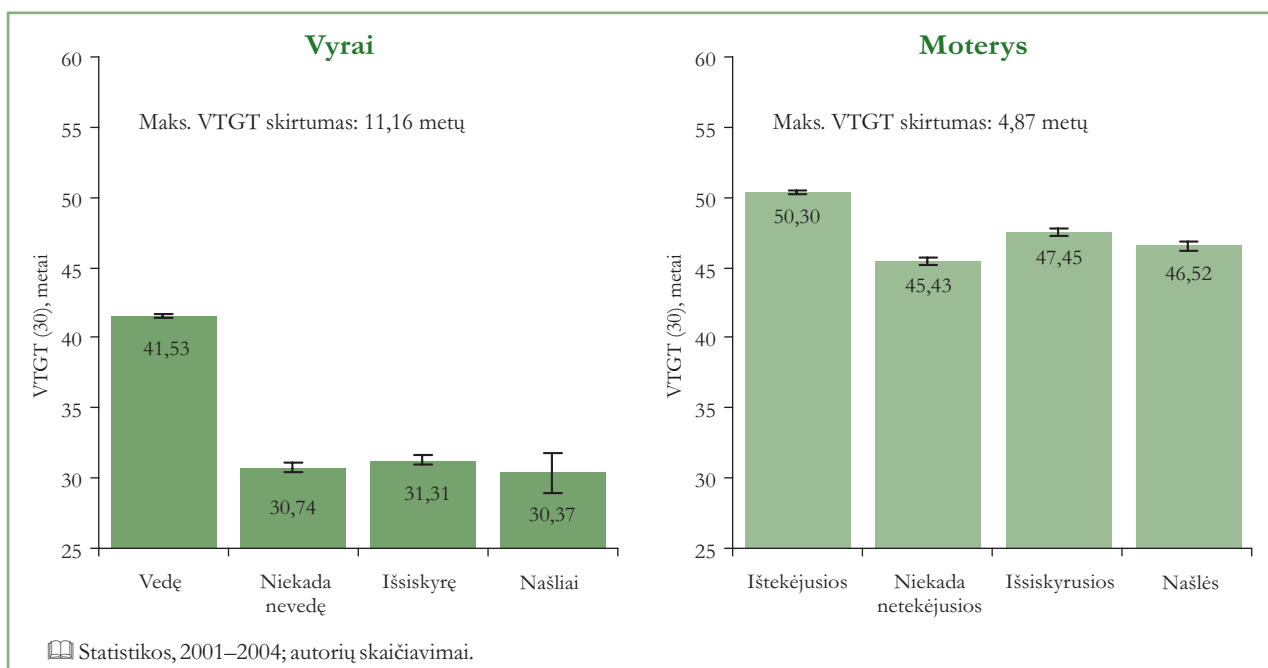
47,45 ir 46,52 metų). Ištekėjusių moterų vidutinė tikėtina gyvenimo trukmė 4,87 metų ilgesnė nei niekada netekėjusių moterų bei 2,85 ir 3,78 metų – nei išsiskyrusių ir našlių (4 pav.).

3. Geografiniai vidutinės tikėtinės gyvenimo trukmės skirtumai 2000–2002 m.

Iki šiol Lietuvos gyventojų regioninių mirtingumo skirtumų tyrimus labai riboja socialinių transformacijų periodo duomenų apie gyventojų skaičių regionuose patikimumo problemos, susijusios su netiksliu vidinės migracijos apskaita. 2001 m. gyventojų surašymo metu buvo gauti tikslūs ir patikimi visų šešiasdešimties šalies savivaldybių gyventojų skaičiaus duomenys. Remiantis Statistikos departamento parengtomis gyventojų ir mirčių skaičiaus (2000–2002 m.) pasiskirstymo pagal amžių ir lytį duomenų lentelėmis, buvo apskaičiuoti savivaldybių gyventojų vidutinės tikėtinės gyvenimo trukmės rodikliai bei jų 95 proc. patikimumo intervalai, išskirtos didesnio ir žemesnio nei Lietuvos vidurkis mirtingumo lygio geografinės zonos. Dėl mažo gyventojų skaičiaus bei itin plačių vidutinės tikėtinės gyvenimo trukmės 95 proc. patikimumo intervalų Birštono ir Neringos savivaldybių gyventojų rodikliai į tolesnę analizę neįtraukti. Visų šalies savivaldybių vidutinės tikėtinės gyvenimo trukmės rodikliai pateikti 2 priede.

4 pav. Lietuvos vyrų ir moterų vidutinė tikėtina gyvenimo trukmė (sulaukus 30 metų) pagal santuokinę padėtį, 2001 m. liepos 1–2004 m. gruodžio 31 d.

Figure 4. Male and female life expectancy at age 30, by marital status, 2001–2004

2 lentelėje pateikiamos pagrindinės Lietuvos vyrų ir moterų vidutinės tikėtinos gyvenimo trukmės rodiklių geografinės sklaidos charakteristikos. Kaip rodo tyrimo rezultatai, regioniniai skirtumai yra žymiai labiau būdingi vyrams nei moterims. Skirtumas tarp maksimalios (Palangos miesto savivaldybė, 69,44 metų) ir minimalios (Pagėgių savivaldybė, 60,25 metų) vyrų vidutinės tikėtinos gyvenimo trukmės reikšmės siekia net 9,19 metų. Tuo tarpu skirtumas tarp maksimalios ir minimalios moterų rodiklių reikšmės yra 5,56 metų. Ilgiausia moterų vidutinė tikėtina gyvenimo trukmė yra užfiksuota Druskininkų savivaldybėje (79,59 metų), o trumpiausia – Kalvarijos savivaldybėje (74,03 metų) (2 lentelė). Ryškesnę vyrų vidutinės tikėtinos gyvenimo trukmės geografinę sklaidą apibendrina ir standartinio nuokrypio rodikliai (vyrų – 1,97, moterų – 1,32).

2 lentelė. Vidutinės tikėtinos gyvenimo trukmės rodiklių geografinio pasiskirstymo rodikliai. Lietuva, 2000–2002 m.

Table 2. Basic indicators of geographical life expectancy differentials in Lithuania, 2000–2002

	Vyrai		Moterys	
Maksimali vidutinė tikėtina gyvenimo trukmė	Palangos m. sav.	69,44	Druskininkų sav.	79,59
Minimali vidutinė tikėtina gyvenimo trukmė	Pagėgių sav.	60,25	Kalvarijos sav.	74,03
Skirtumas (maks.–min.)		9,19		5,56
Standartinis nuokrypis		1,97		1,32

Statistikos, 2000–2002; autorių skaičiavimai.

Geografinius Lietuvos vyrų ir moterų vidutinės tikėtinos gyvenimo trukmės skirtumų dėsninumus atskleidžia 5 ir 6 paveikslai (kartogramos) bei 2 priede pateikti duomenys. 5 pav. pateiktas žemėlapis leidžia išskirti tris didesnio mirtingumo ir atitinkamai mažesnių vyrų vidutinės tikėtinos gyvenimo trukmės rodiklių zonas.

Pirma zona. Mažesniais vyrų vidutinės tikėtinos gyvenimo trukmės rodikliais išsiskiria Rytų Lietuvos savivaldybės (išskyrus Vilniaus miesto savivaldybę). Šių savivaldybių vyrų vidutinė tikėtina gyvenimo trukmė svyruoja nuo 61,60 metų (Šalčininkų rajono savivaldybė.) iki 64,25 metų (Vilniaus rajono savivaldybė). Atitinkamai atotrūkis nuo bendros Lietuvos vidutinės

tikėtinos gyvenimo trukmės svyruoja nuo 2 iki beveik 5 metų.

Antra zona. Kita didesnio mirtingumo zona yra Pietvakarių Lietuvoje – su Lenkija ir Rusijos Federacijos Kaliningrado sritimi besiribojančiose savivaldybėse (Lazdijų, Vilkaviškio, Šakių, Tauragės ir Šilutės rajonų, Kalvarijos ir Pagėgių). Šioje zonoje itin žemais vyrų vidutinės tikėtinos gyvenimo trukmės rodikliais išsiskiria Pagėgių (60,25 metų) ir Kalvarijos (61,86 metų) savivaldybės.

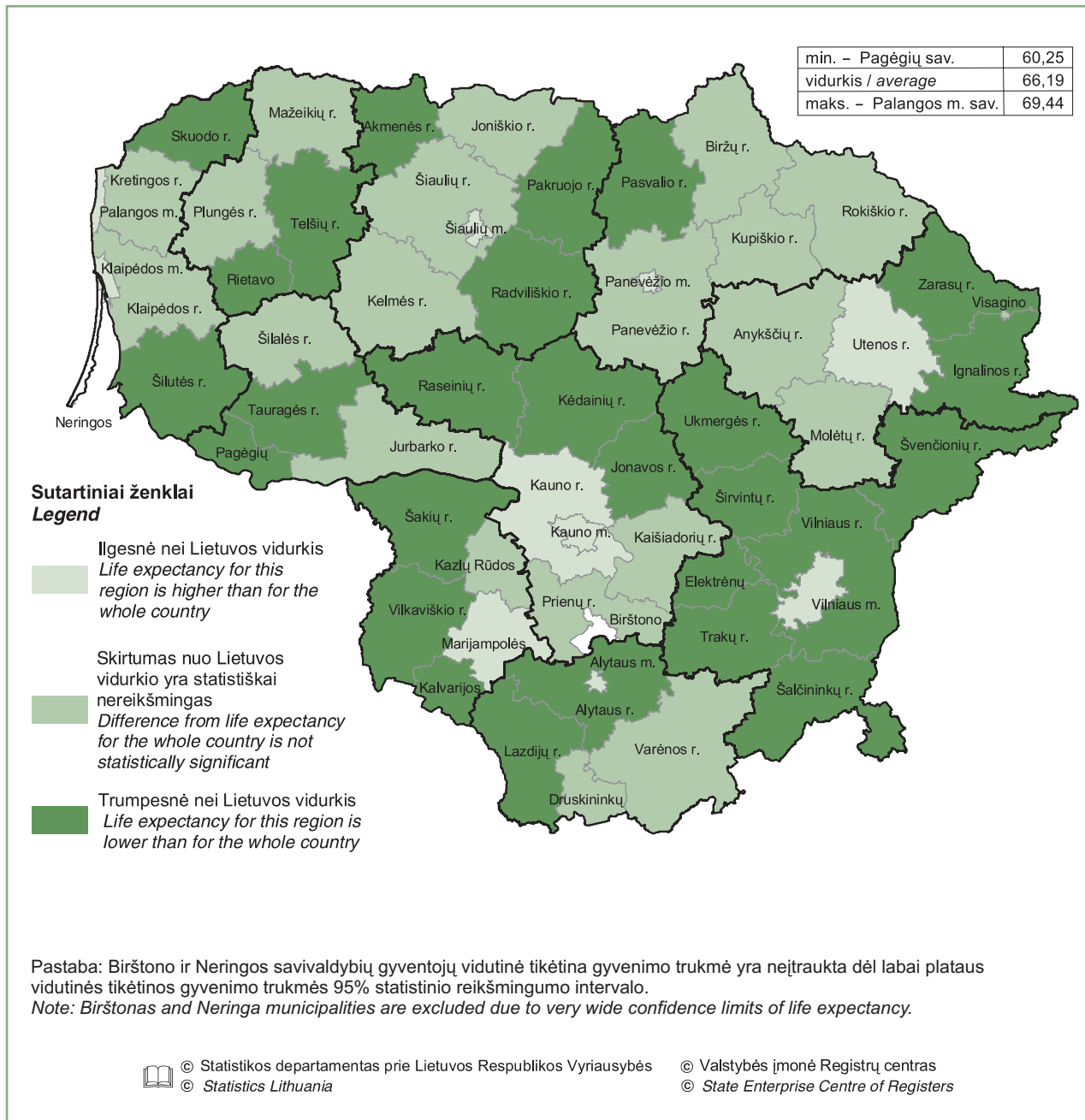
Trečioji zona. Ši zona yra susiformavusi Vidurio / Šiaurės Lietuvoje: Raseinių, Kėdainių, Jonavos, Radviliškio, Pakruojo ir Pasvalio rajonų savivaldybėse. Šioms savivaldybėms būdingas kiek mažesnis vyrų vidutinės tikėtinos gyvenimo trukmės atotrūkis nuo Lietuvos vidurkio nei pirmai ir antrai zonoms.

Duomenys, pateikti 2 priede, rodo, kad visuose didžiuosiuose Lietuvos miestuose vyrų vidutinės tikėtinos gyvenimo trukmės situacija yra pastebimai geresnė nei vidutiniškai Lietuvoje. Ilgiausia vyrų vidutinė tikėtina gyvenimo trukmė yra Palangos mieste (69,44 metų), Vilniuje, Kaune ir Panevėžyje – 68–69 metų, tuo tarpu Klaipėdos, Šiaulių, Alytaus miestų, Kauno ir Utenos rajonų, Marijampolės savivaldybėse vyrų rodikliai yra kiek mažesni ir svyruoja tarp 67 ir 69 metų (2 priedas). Be minėtų didžiųjų miestų, Kauno ir Utenos rajonų, Marijampolės savivaldybių vyrų vidutinė tikėtina gyvenimo trukmė taip pat statistiškai patikimai didesnė nei Lietuvos vidurkis.

Lietuvos moterų vidutinės tikėtinos gyvenimo trukmės žemėlapis pateikiamas 6 pav. Matome, kad padidėjusio moterų mirtingumo zonos yra žymiai mažesnės nei vyrų. Remiantis moterų vidutinės tikėtinos gyvenimo trukmės rodikliais pagal savivaldybes, gali būti išskirtos penkios nedidelės didesnio mirtingumo zonos. Kaip ir vyrų atveju, mažesni moterų vidutinės tikėtinos gyvenimo trukmės rodikliai būdingi pasienio su Lenkija ir Rusijos Federacijos Kaliningrado sritimi (ypač Pagėgių ir Kalvarijos savivaldybėse – atitinkamai 74,03 ir 74,19 metų) savivaldybėse. Gerokai nuo šalies vidurkio atsilieka ir Rytų bei Šiaurės Rytų Lietuvos savivaldybės (Šalčininkų, Trakų, Vilniaus, Ignalinos ir Zarasų rajonų savivaldybėse moterų vidutinė tikėtina gyvenimo trukmė svyruoja nuo 74,25 iki 75,17 metų). Kiek mažesnis skirtumas yra būdingas Vidurio Lietuvos (Panevėžio, Kėdainių ir Jonavos rajonų savivaldybės) ir Šiaurės (Joniškio ir Akmenės rajonų savivaldybės) didesnio mirtingumo zonoms.

5 pav. Vyrų vidutinė tikėtina gyvenimo trukmė savivaldybėse, 2000–2002 m.
Figure 5. Male life expectancy at birth by municipality, 2000–2002

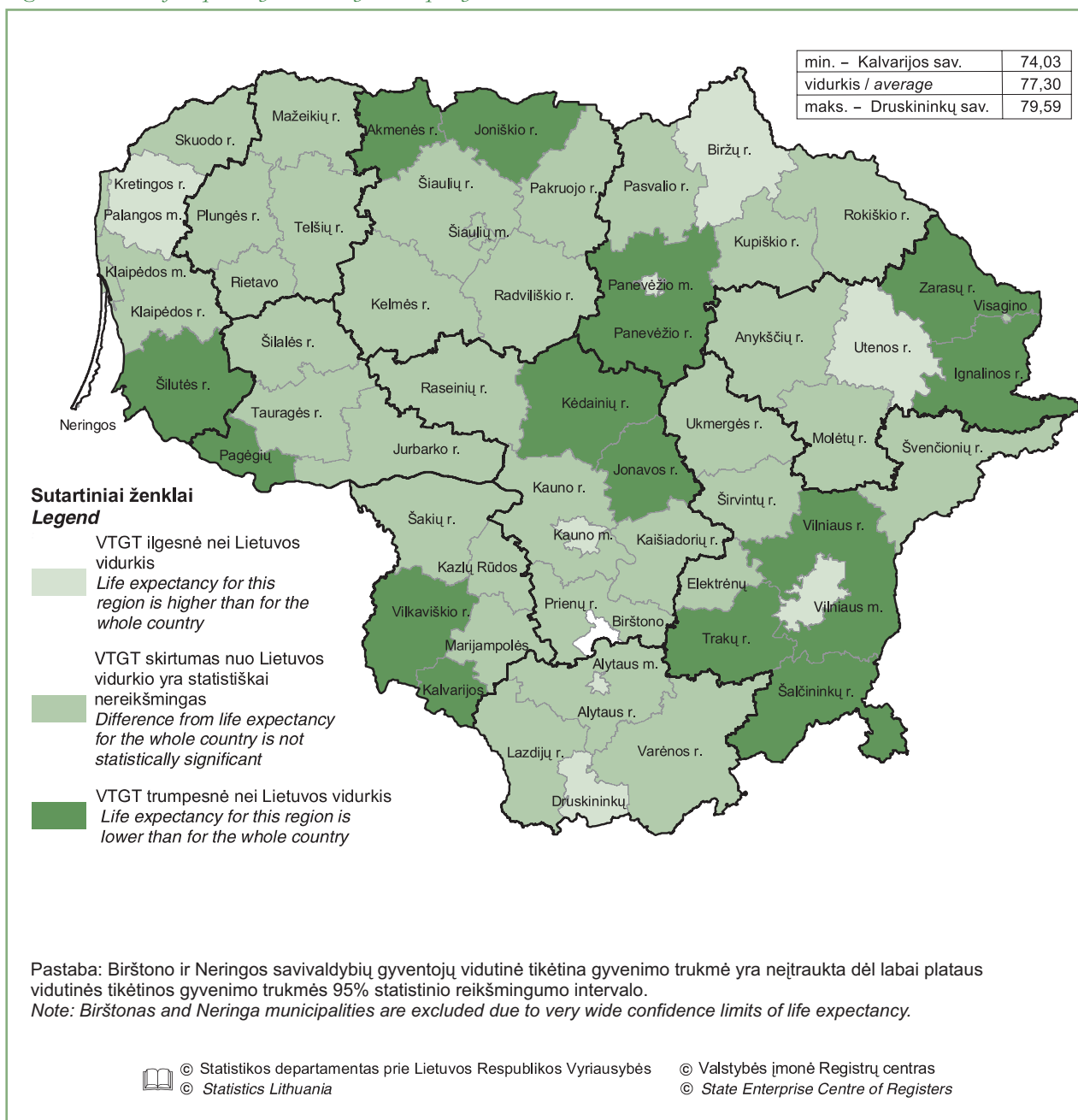

Duomenys, pateikti 6 pav. ir 2 priede, rodo, kad ilgiausia moterų vidutinė tikėtina gyvenimo trukmė yra būdinga kai kuriems didžiųjų miestų ar su poilsine-gydomąja veikla susijusioms savivaldybėms: moterų rodikliai viršija 79 metus Druskininkų ir Alytaus miesto

savivaldybėse, o Vilniaus, Kauno, Panevėžio, Palangos miestų bei Kretingos rajono savivaldybių moterų vidutinė tikėtina gyvenimo trukmė svyruoja tarp 78–79 metų. Be to, į pastarąją kategoriją patenka, Kaišiadorių, Utenos ir Biržų rajonų, Kazlų Rūdos savivaldybės.

6 pav. Moterų vidutinė tikėtina gyvenimo trukmė savivaldybėse, 2000–2002 m.

Figure 6. Female life expectancy at birth by municipality, 2000–2002

Išvados

Atitinkantys tarptautinius standartus gyventojų surašymo duomenys bei Statistikos departamente sukaupta patirtis jungiant gyventojų surašymo ir įvairių registru įrašus suteikė papildomų galimybių Lietuvoje įgyvendinti su gyventojų surašymu susietų mirtingumo duomenų bazės kūrimo tyrimą. Pirmą kartą Lietuvos gyventojų vidutinės tikėtinos gyvenimo trukmės diferenciacija pagal išsilavinimą ir santuokinę padėtį buvo įvertinta taikant gyventojų surašymo ir mirtingumo duomenų sujungimo metodą. Tyrimo metu buvo gauti tikslesni ir aukščiausius tarptautinius standartus atitinkantys Lietuvos gyventojų mirtingumo sociodemografinių skirtumų duomenys.

Tyrimo rezultatai atskleidė gyventojų mirtingumo sociodemografinių ir regioninių skirtumų problemų

aktualumą Lietuvoje. Ryškūs gyventojų vidutinės tikėtinos gyvenimo trukmės skirtumai pagal išsilavinimą ir gyvenamąją vietą rodo, kad socioekonominė gyventojų diferenciacija tiesiogiai atsispindi ir gyventojų sveikatos situacijoje. Žymiai padidėjęs nevedusių, išsiskyrusių ir našlių vyrų mirtingumas gali būti siejamas su specifinių psichosocialinių problemų paplitimu ir socialinės paramos mechanizmų praradimo pasekmėmis. Galima teigti, kad tolesnė Lietuvos gyventojų vidutinės tikėtinos gyvenimo trukmės raida labai priklausys nuo gyventojų mirtingumo diferenciacijos pokyčių. Akivaizdu, kad nepasiekus tolydaus mirtingumo rodiklių mažėjimo visose sociodemografinėse grupėse, bendroji šalies gyventojų mirtingumo situacija taip pat negerės.

Literatūra

- CARLSON, E. 1989: Concentration of rising Hungarian mortality among manual workers. *Sociology and Social Research*. Vol. 73 (3), 119–128.
- DOBLHAMMER, G., RAU, R., KYTIR, J. 2005: Trends in educational and occupational differentials in all-cause mortality in Austria between 1981/82 and 1991/92. *Wien Klin Wochenschr* 117 (13-14), 468–479.
- FENWICK, R., BARRESI, CH. M. 1981: Health consequences of marital status change among the elderly: a comparison of cross-sectional and longitudinal analyses. *Journal of Health and Social Behavior*. Vol. 22, 106–116.
- GOLDMAN, N. 1993: Marriage selection and mortality patterns: inferences and fallacies. *Demography* 30 (2), 189–208.
- GOLDMAN, N. 2001: Mortality differentials: selection and causation. In: *Contribution to the International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences*, Elsevier Science Limited, 10068–10070.
- HUISMAN, M., KUNST, A.E., BOPP, M., BORGAN, J.-K., BORRELL, C., COSTA, G., DEBOOSERE, P., GADEYNE, S., GLICKMAN, M., MARINACCI, CH., MINDER, CH., REGIDOR, E., VALKONEN, T., MACKENBACH, J. P. 2005: Educational inequalities in cause-specific mortality in middle-aged and older men and women in eight western European populations. *Lancet* 365 (9458), 493–500.
- KALĖDIENĖ, R., PETRAUSKIENĖ, J. 1999: Lietuvos gyventojų vidutinė būsimojo gyvenimo trukmė ir šeimos padėtis. *Medicina*. T. 35 (6), 605–612.
- KALEDIENE, R., PETRAUSKIENE, J. 2000: Inequalities in life expectancy in Lithuania by level of education. *Scandinavian Journal of Public Health* 28 (1), 4–9.
- KALEDIENE, R., PETRAUSKIENE, J. 2005: Inequalities in mortality by education and socio-economic transition in Lithuania: equal opportunities? *Public Health* 119, 808–815.
- KISKER, E. E., GOLDMAN, N. 1987: Perils of single life and benefits of marriage. *Social biology*. Vol. 34 (3-4), 135–152.
- KLINGER, A. 2001: Halandósági különbségek magyarországon iskolai végzettség szerint. [Mirtingumo skirtumai pagal išsilavinimo lygį Vengrijoje]. *Demografia* 44, 227–258.
- KOHLER, I. 2001: *Adult and old-age mortality dynamics in Bulgaria and Russia* (Dissertation), Odense: Faculty of Social Sciences, University of Southern Denmark.
- KRUMINS, J., ZVIDRINS, P., KATUS, K., STANKUNIENE, V. 1991: Mortality trends in Latvia and Estonia, in the 19th and the 20th Centuries. *Latvijas zinatnu akademijas vestis* 11 (532), 53–63.

14. KUNST, A. E., GROENHOF, F., BORGAN, J.-K., COSTA, G., DESPLANQUES, G., FAGGIANO, F., HEMSTRÖM, Ö., MARTIKAINEN, P., VÅGERÖ, D., VALKONEN, T., MACKENBACH, J. P. 1998: Socio-economic inequalities in mortality. Methodological problems illustrated with three examples from Europe. *Revue d'Épidémiologie et de Santé Publique*. Vol. 46 (6), 467–479.
15. Lietuvos vyrų vidutinė tikėtina gyvenimo trukmės rodikliai. <http://www.std.lt/lt/pages/view/?id=1296>.
16. SHAI, D., ROSENWAIKE, I. 1989: Errors in reporting education on the death certificate: some findings for older male decedents from New York State and Utah. *American Journal of Epidemiology* 130 (1), 188–192.
17. SHKOLNIKOV, V. M., JASILIONIS, D., ANDREEV, E. M., JDANOV, D. A., STANKUNIENE, V., AMBROZAITIENE, D., įteikta spaudai, 2006: *Linked versus unlinked estimates of mortality and length of life by marital status, education, and ethnic group: evidence from the first record linkage study in Lithuania*.
18. SMITH, K. R., ZICK, C. D. 1994: Linked lives, dependent demise? Survival analysis of husband and wives. *Demography*. Vol. 31 (1), 82–93.
19. SORLIE, P. D., JOHNSON, N. J. 1996: Validity of Education Information on the Death Certificate. *Epidemiology* 7 (4), 437–439.
20. STANKUNIENĖ, V., JASILIONIS, D., KRŪMINŠ, J. 1999: Social differences in mortality, morbidity, and health-related behaviour: research findings in the three Baltic countries. *Revue Baltique*. Vol. 14, 9–36.
21. The Human Mortality Database, 2006: University of California, Berkeley (USA), and Max Planck Institute for Demographic Research (Germany). www.mortality.org arba www.humanmortality.de.
22. VALKONEN, T. 1993: Problems in the measurement and international comparisons of socio-economic differences in mortality. *Social Science and Medicine* 36 (4), 409–418.
23. VALKONEN, T., MARTELIN, T., RIMPELÄ, A., NOTKOLA, V., SAVELA, S. 1993: *Socio-economic mortality differences in Finland 1981–90*, Helsinki: Statistics Finland.
24. VALLIN, J. 1979: Socioeconomic determinants of mortality in industrialized countries. *Readings in Population Research Methodology* 2, 957–971.
25. Vidaus reikalų ministro 2002 m. rugšėjo 25 d. įsakymas Nr. 464 „Dėl asmens duomenų teikimo Lietuvos Respublikos gyventojų registru ir jų atnaujinimo taisyklių patvirtinimo“. <http://www.gyvreg.lt>.
26. WILLIAMS, G. M., NAJMAN, J. M., CLAVARINO, A. 2006: Correcting for numerator/denominator bias when assessing changing inequalities in occupational class mortality, Australia, 1981–2002. *Bulletin of the World Health Organization*. Vol. 84, 198–203.
27. ZVIDRINS, P., KRUMINS, J. 1993: Morbidity and mortality in Estonia, Latvia and Lithuania in the 1980's. *Scandinavian Journal of Social Medicine*. Vol. 21 (3), 150–158.

Priedai

1 priedas. Lietuvos gyventojų mirtingumo duomenys, 2000–2004 m. *Annex 1. Mortality data in Lithuania, 2000–2004*

Statistikos departamentas pagal Oficialiosios statistikos darbų programą kasmet rengia ir teikia vartotojams statistinę informaciją apie mirusiuosius ir jų mirties priežastis. Gyventojų mirčių registracija yra vykdoma remiantis Lietuvos Respublikos žmogaus mirties registravimo ir kritinių būklių įstatymu (Žin., 1997, Nr. 30-712) ir Lietuvos Respublikos civiliniu kodeksu (Žin., 2000, Nr. 74-2262).

Medicininis mirties liudijimas yra asmens sveikatos priežiūros įstaigos išduodamas dokumentas, patvirtinantis nustatytą žmogaus mirties faktą ir būtinas mirčiai užregistruoti. Gydytojas, įrašydamas duomenis apie mirusį ir mirties priežastis, mediciniame mirties liudijime nurodo pagrindinės mirties priežasties kodą pagal 10-tą Tarptautinę statistinę ligų ir sveikatos problemų klasifikaciją (TLK-10). Medicininis mirties liudijimas atiduodamas mirusiojo artimiesiems ar giminėms. Mirtis registruojama mirusiojo gyvenamosios vietos arba mirimo vietos civilinės metrikacijos įstaigose. Medicininiai mirties liudijimai siunčiami Statistikos departamentui, o mirties įrašų antrieji egzemplioriai perduodami Gyventojų registro tarnybai prie Vidaus reikalų ministerijos.

Statistikos departamentas kiekvieną parą tiesioginio prisijungimo būdu (*On-line*) gauna Gyventojų registro centrinės duomenų bazės mirties įrašų duomenis, kurie papildomi medicininių mirties liudijimų pagrindinės mirties priežasties kodu ir kitais duomenimis. Prieš tai gydytojo įrašytas pagrindinės mirties priežasties kodas yra tikrinamas pagal TLK-10 taisykles ir nustatius, kad jis parinktas neteisingai, ištaisomas. Remiantis medicininių mirties liudijimų duomenimis, atliekama ir mirties įrašų kokybės analizė. Pasaulio sveikatos organizacijos ir Jungtinių Tautų duomenimis, Lietuvoje funkcionuojanti mirčių registracijos sistema yra pripažįstama kaip gerai veikianti ir užtikrinanti tikslią gyventojų mirtingumo statistiką.

Tyrimo metu buvo sukurta speciali duomenų bazė, į kurią pradiniam etape buvo įtraukti 152 tūkst. mirčių įrašai apie 2001 m. balandžio 7–2004 m. gruodžio 31 d. periodu mirusius gyventojus (išskyrus tuos mirusiuosius, kurie gimė po gyventojų surašymo momento). Lietuvos vyrų ir moterų vidutinės tikėtinos gyvenimo trukmės regioninių skirtumų analizei Statistikos departamentas parengė gyventojų skaičiaus (remiantis 2001 m. gyventojų surašymu) ir mirčių skaičiaus (2000–2002 m.) duomenis pagal penkiametės amžiaus grupes kiekvienai iš 60 savivaldybių.

2 priedas. Lietuvos vyrų ir moterų vidutinė tikėtina gyvenimo trukmė (gimus) savivaldybėse, 2000–2002 m.
Annex 2. Male and female life expectancy at birth in Lithuanian municipalities, 2000–2002

	Vyrų		Moterų	
	Vidutinė tikėtina gyvenimo trukmė, metais	95% pasikliautiniai intervalai	Vidutinė tikėtina gyvenimo trukmė, metais	95% pasikliautiniai intervalai
Iš viso	66,19	66,05–66,32	77,30	77,18–77,42
Alytaus m. sav.	67,84	66,82–68,85	79,55	78,70–80,40
Alytaus r. sav.	63,62	62,00–65,23	76,40	74,90–77,91
Druskininkų sav.	66,68	64,99–68,37	79,59	78,26–80,93
Lazdijų r. sav.	63,12	61,47–64,76	77,14	75,66–78,62
Varėnos r. sav.	64,75	63,26–66,24	76,96	75,56–78,35
Birštono sav.	63,24	59,35–67,13	81,62	79,17–84,08
Jonavos r. sav.	63,72	62,63–64,80	75,50	74,51–76,50
Kaišiadorių r. sav.	65,25	63,94–66,55	78,13	76,97–79,28
Kauno m. sav.	67,96	67,55–68,36	78,03	77,67–78,38
Kauno r. sav.	68,02	67,09–68,95	77,95	77,13–78,77
Kėdainių r. sav.	65,03	64,04–66,02	75,92	74,96–76,88
Prienų r. sav.	64,76	63,42–66,10	77,22	76,09–78,36
Raseinių r. sav.	64,30	63,06–65,55	76,98	75,93–78,02
Klaipėdos m. sav.	67,23	66,63–67,84	77,64	77,14–78,13
Klaipėdos r. sav.	65,87	64,66–67,08	77,94	76,83–79,05
Kretingos r. sav.	65,93	64,75–67,11	78,96	77,93–79,98
Neringos sav.	61,61	57,46–65,75	78,41	74,88–81,95
Palangos m. sav.	69,44	67,48–71,40	78,86	77,20–80,52
Skuodo r. sav.	65,23	63,60–66,86	77,24	75,75–78,73
Šilutės r. sav.	62,37	61,24–63,49	75,48	74,39–76,56
Kalvarijos sav.	61,86	59,69–64,04	74,03	71,65–76,42
Kazlų Rūdos sav.	66,67	64,58–68,77	78,09	76,36–79,81
Marijampolės sav.	67,77	66,83–68,70	77,90	77,07–78,73
Šakių r. sav.	64,27	62,91–65,62	77,62	76,49–78,76
Vilkaviškio r. sav.	64,93	63,84–66,03	75,83	74,77–76,89
Biržų r. sav.	65,46	64,03–66,89	78,84	77,87–79,81
Kupiškio r. sav.	66,49	64,84–68,14	77,04	75,54–78,53
Panevėžio m. sav.	68,71	67,95–69,46	78,81	78,15–79,47
Panevėžio r. sav.	65,37	64,18–66,57	75,79	74,65–76,93
Pasvalio r. sav.	64,33	62,98–65,67	75,91	74,65–77,18
Rokiškio r. sav.	64,76	63,43–66,08	76,84	75,73–77,94
Akmenės r. sav.	62,23	60,70–63,76	74,19	72,59–75,79
Joniškio r. sav.	66,06	64,71–67,41	75,49	74,15–76,83
Kelmės r. sav.	66,43	65,08–67,79	77,15	75,96–78,34

	Vyrų		Moterys	
	Vidutinė tikėtina gyvenimo trukmė, metais	95% pasikliautiniai intervalai	Vidutinė tikėtina gyvenimo trukmė, metais	95% pasikliautiniai intervalai
Pakruojo r. sav.	63,64	62,18–65,10	75,96	74,59–77,32
Radviliškio r. sav.	64,84	63,76–65,93	76,41	75,34–77,47
Šiaulių m. sav.	67,62	66,89–68,35	77,99	77,36–78,62
Šiaulių r. sav.	65,27	64,14–66,39	76,74	75,78–77,70
Jurbarko r. sav.	66,37	65,06–67,68	76,88	75,60–78,15
Pagėgių sav.	60,25	57,80–62,69	74,19	71,91–76,47
Šilalės r. sav.	65,28	63,83–66,72	76,70	75,41–78,00
Tauragės r. sav.	64,55	63,36–65,74	77,00	75,96–78,03
Mažeikių r. sav.	66,03	65,04–67,03	77,53	76,71–78,36
Plungės r. sav.	65,55	64,36–66,74	76,43	75,15–77,71
Rietavo sav.	61,44	58,76–64,11	76,79	74,51–79,08
Telšių r. sav.	64,34	63,23–65,46	77,44	76,55–78,32
Anykščių r. sav.	66,42	65,13–67,72	76,32	75,00–77,63
Ignalinos r. sav.	62,86	61,15–64,57	74,88	73,25–76,51
Molėtų r. sav.	65,73	64,09–67,37	77,55	76,05–79,04
Utenos r. sav.	67,96	66,86–69,06	78,54	77,58–79,51
Visagino sav.	66,66	65,16–68,17	76,85	75,50–78,19
Zarasų r. sav.	63,68	61,85–65,52	74,94	73,40–76,47
Elektrėnų sav.	64,21	62,70–65,73	77,04	75,78–78,30
Šalčininkų r. sav.	61,60	60,36–62,83	74,25	73,15–75,35
Širvintų r. sav.	63,69	61,89–65,48	76,33	74,83–77,83
Švenčionių r. sav.	63,74	62,17–65,31	76,10	74,78–77,41
Trakų r. sav.	62,07	60,82–63,33	75,13	73,98–76,27
Ukmergės r. sav.	64,02	62,88–65,16	77,00	76,04–77,95
Vilniaus m. sav.	68,25	67,91–68,58	78,06	77,77–78,35
Vilniaus r. sav.	64,25	63,45–65,04	75,17	74,44–75,90

Statistikos departamentas, 2000–2002; autorių skaičiavimai.

IV. MIGRACIJA

Audra Sipavičienė

MIGRACIJA

Vienas šiuolaikinės visuomenės raidos bruožų yra nepaprastai išaugęs gyventojų migracinis mobilumas, ypač būdingas pokomunistinėms šalims, tarp jų ir Lietuvai. Kaip ir daugelyje Vidurio bei Rytų Europos šalių, Lietuvoje vykstantys politiniai, socialiniai ir ekonominiai pokyčiai iš esmės paveikė tarptautinės migracijos procesą. Iki 1990-ųjų stebėtą nuolatinį gyventojų prieaugį dėl imigracijos iš buvusios SSRS (vidutiniškai 6–8 tūkst. žmonių per metus) pakeitė masinė emigracija. Dėl įvairių priežasčių, įskaitant migracijos politikos liberalizavimą, ne tik išaugo migracijos mastas ir pasikeitė geografija, bet pasikeitė ir toliau keičiasi jos formos bei srautų charakteristikos. Praėjusio dešimtmečio viduryje ypač išaugo vadinamoji nereguliari / nedeklaruojama (ir kartu niekaip neapskaitoma) migracija, atskirais metais viršijusi deklaruojamus išvykimus 10 ir daugiau kartų.

Tokia intensyvi ir įvairialypė migracija daro labai didelę įtaką visuomenei. Nesant specialių tyrimų ir kai nemaža proceso dalis yra šešėlyje, gyventojų surašymo duomenys yra labai svarbus informacijos

šaltinis, papildantis mūsų supratimą apie migraciją. Surašymo duomenys papildo einamąją statistiką informacija apie nedeklaruojamus išvykimus, jie leidžia vertinti trumpalaikes migracijas, neretai peraugančias į emigraciją. Tad surašymo duomenys iš esmės koreguoja supratimą apie migracijos vyksmą.

Šiame skyriuje, remiantis 2001 m. gyventojų surašymo, einamosios statistikos ir 2006 m. Statistikos departamento atlikto neoficialios migracijos tyrimo duomenimis, daugiausia dėmesio ir bus skiriama šioms mažiau tyrinėtoms migracijos formoms (laikini išvykimai, nedeklaruojama emigracija), bus apžvelgtos jų tendencijos ir geografija dešimtmečio pradžioje, analizuojami emigracijos iš Lietuvos veiksniai, migracijos srautų charakteristikos, įvardijamos dėl tokios migracijos kylančios problemos ir pasekmės. Praėjusio dešimtmečio migracijos srautų analizė svarbi ne tik vertinant migracijos raidos retrospektyvą, bet ir leidžia geriau suprasti šių dienų situaciją bei pažvelgti į ateitį.

1. Emigracijos mastas ir būdas

Emigracijos mastas. Panaikinus administracinius emigracijos iš Lietuvos ribojimus ir vis daugiau šalių atveriant savo sienas, emigracija iš Lietuvos labai išaugo. Net remiantis vien oficialia statistika (perskaičiuota pagal 2001 m. surašymo duomenis), per pirmuosius 10 nepriklausomybės metų (1990–2000 m.) iš Lietuvos emigravo per 277,9 tūkst. žmonių (apie 13–14 proc. darbingo amžiaus gyventojų), arba vidutiniškai apie 25 tūkst. žmonių kasmet (1 lentelė). Įvairūs vertinimai leidžia teigti, kad realus emigracijos mastas galėjo būti dar didesnis (Tarptautinė, 2004). Nuo 2000-ųjų fiksuojamas ryškus emigracijos sumažėjimas (vidutiniškai 11,2 tūkst. žmonių kasmet) labiau atspindi nereguliaros migracijos apskaitos problemas nei realius procesus (apie tai kitame poskyryje), kurių rodikliai ir toliau lieka vieni aukščiausiųjų Europoje.

Dabar Lietuvoje vykstantys migracijos procesai lyginami su stebimais Rytų Europos šalyse, kur taip pat gana ryškios gyventojų, kartu ir darbo jėgos, migracinės nuostatos ir ženklė emigracija. Tačiau tai tarsi kontrastas daugumai ES šalių. Eurostato duomenimis, 2005 m. tik penkios ES narės (Estija, Latvija, Lenkija, Nyderlandai, Lietuva) turėjo neigiamą migracijos saldo. Nors absoliučiais skaičiais „pirmauja“ Nyderlandai ir Lenkija, skaičiuojant migracijos saldo 1000-iui gyventojų, Lietuva daugiau nei du kartus lenkia Nyderlandus ir daugiau nei 5 kartus kaimynines Lenkiją, Latvija, Estiją (<http://epp.eurostat.ec.europa.eu>).

1 lentelė. Tarptautinė migracija Lietuvoje
Table 1. International migration in Lithuania

Metai	Imigra- cija	Emigra- cija ¹	Migracijos prieaugis / sumažėjimas
1990	14744	23592	-8848
1991	11828	22503	-10675
1992	6640	31972	-25332
1993	2850	26840	-23990
1994	1664	25859	-24195
1995	2020	25688	-23668
1996	3025	26394	-23369
1997	2536	24957	-22421
1998	2706	24828	-22122
1999	2679	23418	-20739
2000	1510	21816	-20306
2001 ²	4694	7253	-2559
2002	5110	7086	-1976
2003	4728	11032	-6304
2004	5553	15165	-9612
2005	6789	15571	-8782

 Demografijos, 2006.

Emigracijos būdas. Palyginus 2001 m. surašymo duomenis ir einamosios statistikos rodiklius, matyti, kad per praėjusį dešimtmetį didžiąją Lietuvos gyventojų emigracijos dalį, t. y. apie 60 proc., sudarė nedeklaruoti išvykimai (2 lentelė, 1 pav.). Ypač aukšti nedeklaruojamos migracijos rodikliai buvo stebimi paskutiniaisiais praėjusio šimtmečio metais – atskirais metais siekė iki 90 proc. visų išvykimų. Tokią situaciją 2000-ųjų pradžioje sąlygojo jau išgalėjęs bevizis migracijos režimas su ES šalimis, tačiau tebeišliekanti uždara ES darbo rinka. 2006 m. Lietuvos statistikos departamento atliktas specialus tyrimas apie 2001–2005 m. neoficialiai iš Lietuvos išvykusius gyventojus³ (toliau – 2006 m. SD tyrimas) bei kai kurie ekspertų vertinimai leidžia daryti prielaidą, kad nedeklaruojama migracija, nors santykinai ir sumažėjusi, ir toliau sudaro nemenką emigracijos dalį (2 lentelė). Lietuvai tapus ES nare, tikėtasis persilaužimas (dominuoja deklaruojama migracija) neįvyko.

2 lentelė. Deklaruojama ir nedeklaruojama emigracija iš Lietuvos, tūkstančiais žmonių
Table 2. Declared and undeclared emigration from Lithuania, thous. population

Metai	Perskaičiuoti duomenys (deklaruojama ir nedek- laruojama migracija) ⁴	Einamosios statistikos duomenys	Skirtumas (nedeklaruota emigracija)	Nedeklaruo- jama emigra- cija, proc.
1990	23,6	23,6	-	-
1991	22,5	20,7	1,8	8,0
1992	32,0	28,9	3,1	9,7
1993	26,8	16,0	10,8	40,3
1994	25,9	4,2	21,7	83,8
1995	25,7	3,8	21,9	85,2
1996	26,4	3,9	22,5	85,2
1997	25,0	2,5	22,5	90,0
1998	24,8	2,1	22,7	91,5
1999	23,4	1,4	22,0	94,0
2000	21,8	2,6	19,2	88,1
Iš viso 1990–2000	277,9	109,7	168,2	60,5
2001–2003 (vid. metinis)	15,4	8,5	6,9	44,8
2004	39,9	15,2	24,7	61,9
2005	40,0	15,6	24,4	61,0
Iš viso 2001–2005	126,1	56,2	69,8	55,4

 Demografijos, 1991–2005; <http://www.stat.gov.lt>

¹ 1990–2000 m. einamosios statistikos emigracijos duomenys koreguoti pagal 2001 m. surašymo rezultatus, 2001–2005 m. atspindi tik einamosios statistikos duomenis.

² Nuo 2001 m. į imigrantų skaičių įtraukiami užsieniečiai, atvykę į Lietuvą vieneriems metams ir ilgesniam laikotarpiui.

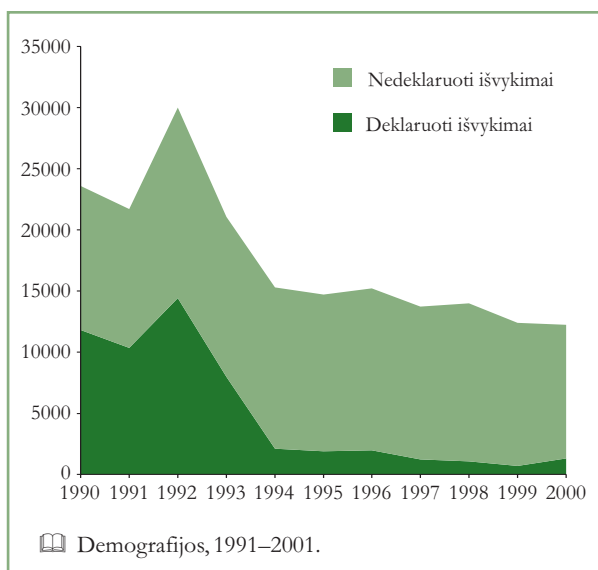
³ 2006 m. Statistikos departamento tyrime neoficialiai emigravusių Lietuvos gyventojų skaičius įvertintas papildžius Statistikos departamento atliekamo gyventojų užimtumo tyrimo anketą klausimais apie išvykusius gyventojus, jų demografines bei socialines charakteristikas. Tyrimo rezultatų tikslumas yra pakankamas, vertinant per penkerius metus neoficialiai emigravusiųjų skaičių, tačiau atskirų 2001–2003 m. rodiklių įverčių variacijos koeficientai yra dideli.

⁴ 1990–2000 m. einamosios statistikos emigracijos duomenys perskaičiuoti remiantis 2001 m. surašymo rezultatais; 2001–2005 m. emigracijos duomenys perskaičiuoti remiantis 2006 m. Statistikos departamento tyrimu.

Kaip parodė minėtas 2006 m. tyrimas, tokie procesai, t. y. nedeklaruojama emigracija ir nedeklaruojamas buvimas / darbas užsienyje, egzistuoja net ir šalyse, visiškai atvėrusiose savo darbo rinkas Lietuvos piliečiams, pvz., Airijoje, Jungtinėje Karalystėje. Oficiali vyriausybės politika tik iš dalies lemia migracijos procesus – kiti veiksniai, pvz., ekonominiai, gali turėti didesnę įtaką (World, 2003).

1 pav. Deklaruojami ir nedeklaruojami išvykimai iš Lietuvos

Figure 1. Declared and undeclared out-migration from Lithuania

Nors ateityje, vis daugiau šalių atveriant savo darbo rinkas ir mažėjant ekonominiams skirtumams tarp šalių, nelegalaus darbo užsienyje, o kartu ir nedeklaruotos emigracijos mastas iš Lietuvos turėtų mažėti, artimiausiais metais esminiai pokyčiai šioje srityje dar mažai tikėtini, ypač ekonomiškai silpnesniuose Lietuvos regionuose. Juo labiau, kad migrantams iš Lietuvos ES darbo rinkoje gali tekti konkuruoti dar ir su atvykėliais iš Rumunijos bei Bulgarijos.

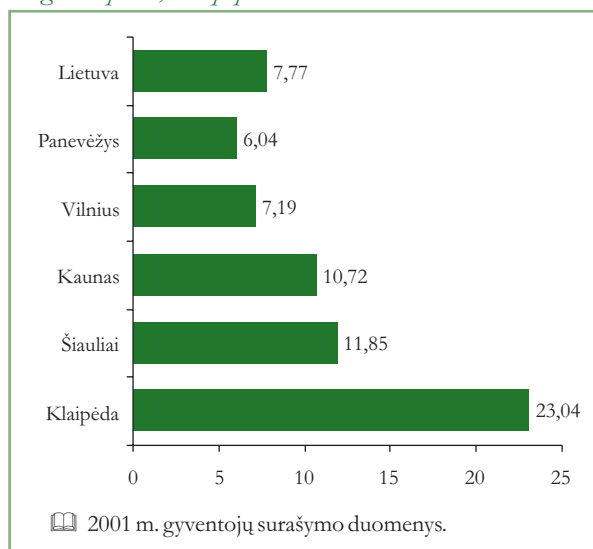
Dėl tokio emigracijos pobūdžio, kai didelės proceso dalies einamoji statistika neapskaito, analizuoti / vertinti jo kokybinių charakteristikų dinamiką ypač problematiška. Iš esmės tai buvo įmanoma tik remiantis surašymo duomenimis apie laikinai iš Lietuvos išvykusius asmenis. Nors tokie duomenys fiksuoja tik statinį būvį tam tikru laikotarpiu (tai yra momentinė to meto fotografija), jie vis dėlto tiksliausiai apibūdina proceso sudedamąsias dalis, migracijos srautų ir migrantų charakteristikas.

2. Emigracijos srautų charakteristikos

Regioniniai migracijos skirtumai. 2001 m. gyventojų surašymo duomenimis Lietuvoje 2001-ųjų pradžioje buvo 23,5 tūkst. namų ūkių (apie 2 proc.), kuriuose buvo laikinai išvykusių narių. Iš viso laikinai iš Lietuvos buvo išvykę 27,1 tūkst. gyventojų (7,8 migrantai 1000-iui gyventojų). Migracijos procesai apėmė visą Lietuvą, tačiau stebimi gan ryškūs regioniniai skirtumai (3 pav.): mažiausiai migrantų išvykdavo iš Panevėžio ir Marijampolės apskričių (atitinkamai teko 4,8 ir 5,2 migrantų 1000-iui gyventojų), intensyviausiai – iš Klaipėdos apskrities (15,2). Antra vertus, daugiau nei pusė (54,4 proc.) visų išvykusiųjų buvo penkių didžiųjų miestų gyventojai. Santykinai daugiausia išvykdavo iš Klaipėdos (2 pav.), tam nemažą įtaką turėjo jūreivių migracija / įsidarbinimas kitų šalių laivuose.

2 pav. Emigracija iš penkių didžiųjų miestų, tenka laikinai išvykusiųjų 1000-iui gyventojų

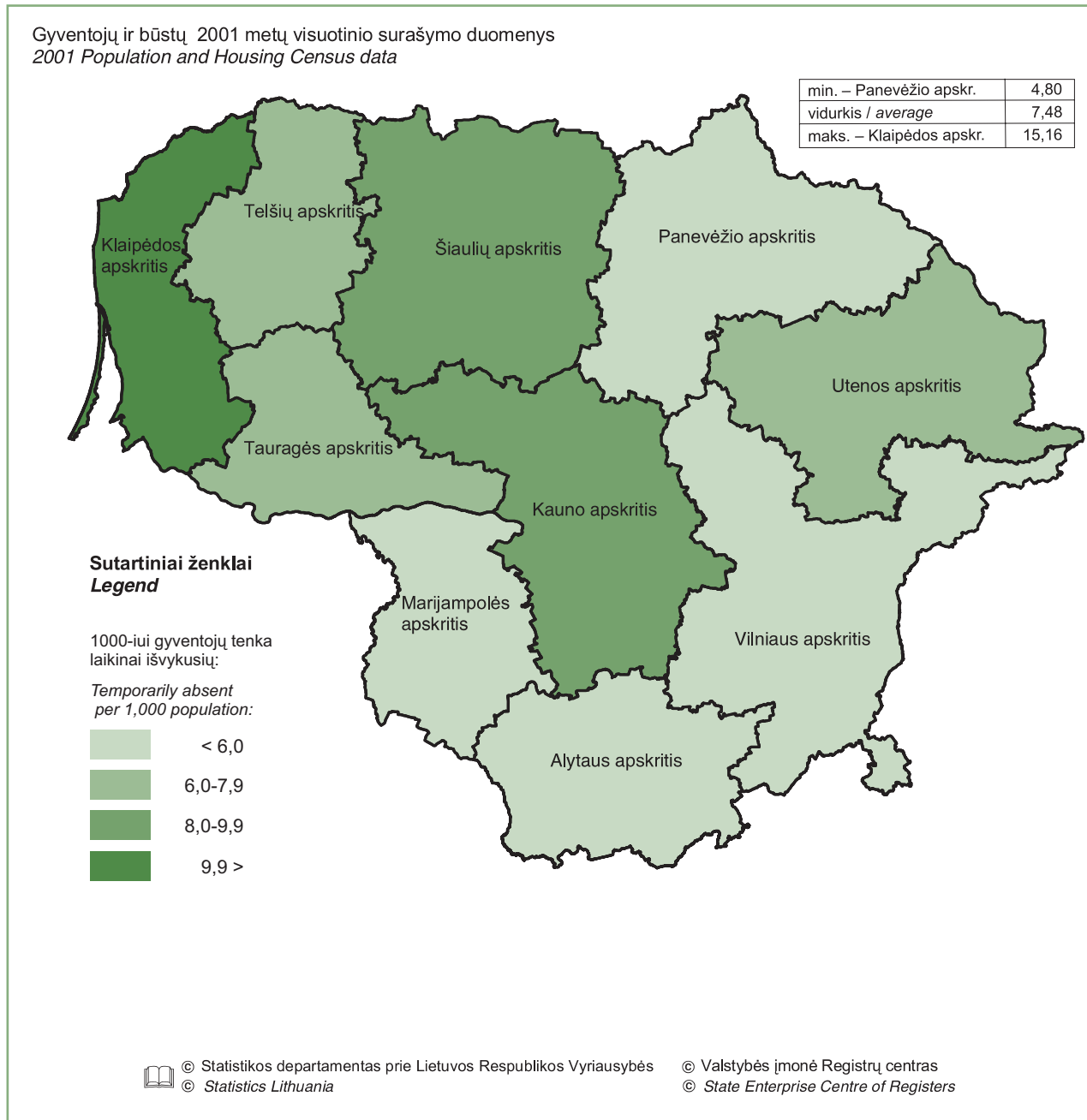
Figure 2. Emigration from five biggest towns, temporal emigrants per 1,000 population

Emigracijos tikslo šalys. Praėjusį dešimtmetį vyravusi emigracija į buvusias sovietines respublikas, daugiausia į Rusiją, Baltarusiją, Ukrainą (International, 1997), nuo 1990-ųjų metų vidurio pakrypo vakarų kryptimi, ypač į ES šalis senbuves. 2001 m. surašymo duomenimis, šio dešimtmečio pradžioje daugiausia buvo išvykusiųjų į Vokietiją (17,6 proc. išvykusiųjų iš Lietuvos), Jungtinę Karalystę (12 proc.), Ispaniją (11,5 proc.). Tradiciškai viena pagrindinių tikslo šalių buvo JAV (2001 m. sudarė 13,5 proc. visų išvykusiųjų). Rusijos, kaip tikslo šalies, vaidmuo, nors ir sumažėjęs, išliko svarbus – pagal surašymo duomenis kas dešimtas migrantas tikslo šalimi pasirinko Rusiją (4 pav.).

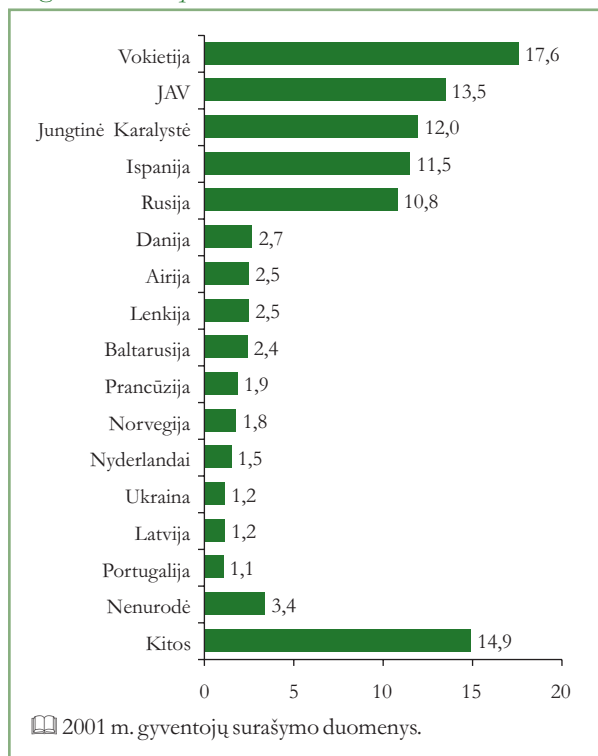

3 pav. Migracijos intensyvumas apskrityse 1000-ii gyventojų, 2001 m.
Figure 3. Migration rate by county, 2001

4 pav. 2001 m. laikinai išvykusiųjų iš Lietuvos tikslo šalys, procentais

Figure 4. Countries of destination of Lithuanian temporal emigrants, 2001, per cent

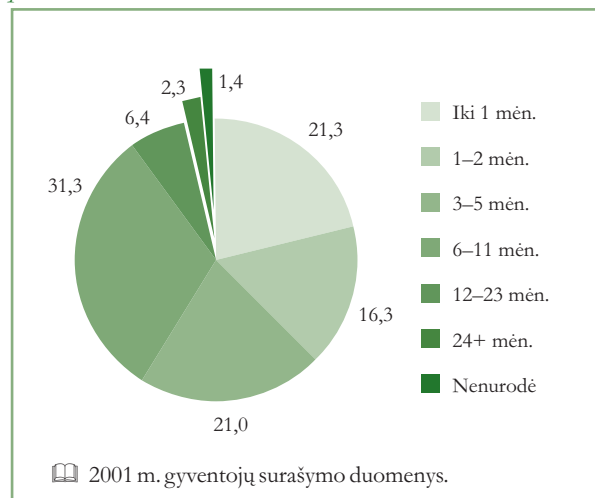
Pagal surašymo duomenis migracijos iš Lietuvos geografija labai išsiplėtė (minimi visi kontinentai, per 100 šalių), ypač kalbant apie trumpalaikius, iki vienerių metų, išvykimus.

Lietuvai tapus ES nare, migracijos geografija toliau kinta – migracija, ypač darbo, vis labiau krypsta į ES šalis senbuves, atvėrusias (atveriančias) savo darbo rinkas Lietuvos piliečiams. 2006 m. Statistikos departamento tyrimo duomenimis, 2001–2005 m. pagrindinės tikslo šalys jau buvo Jungtinė Karalystė (32,5 proc.), Airija (24,6 proc.), Vokietija (12,2 proc.), JAV (7 proc.), Ispanija (5,7 proc.).

Migracijos trukmė. Kaip parodė surašymo duomenys, iki 2001 m. migracija dažniausiai būdavo trumpalaikė, tik kas vienuoliktas dvyliktas buvo išvykęs iš Lietuvos ilgiau nei metus (5 pav.). Iš dalies tokią situaciją sąlygojo daugelyje tikslo šalių galiojusios imigracijos taisyklės, draudžiančios pasilikti svečioje šalyje ilgiau nei 3-6 mėnesius (grėsė deportacija), tad migrantai būdavo priversti periodiškai grįžti į Lietuvą ir / arba keisti tikslo šalį. Lietuvai tapus ES valstybe nare, vis dažniau trumpalaikė migracija virsta ilgalaikė ir *de facto* emigracija. Keičiasi ir migracijos tikslai.

5 pav. Lietuvos gyventojų migracija / išvykimai pagal išvykimo trukmę, 2001 m., procentais

Figure 5. Emigration by duration of stay abroad, 2001, per cent

3. Migracijos veiksniai

Veiksniai, sąlygojantys migracijos procesų plėtrą, labai įvairūs ir veikia įvairiais lygmenimis: tarptautiniu, šalies, gyvenvietės / bendrijos ir šeimos / namų ūkio. Tačiau 2001 m. surašymo duomenys leidžia išskirti tik pagrindines veiksmų grupes, lėmusias migracijos procesus Lietuvoje.

Dabartinę migracijos situaciją Lietuvoje sąlygoja tiek Lietuvoje vykstantys socialiniai *ekonominiai* procesai (nedarbas, mažos algos ir kt. dažniausiai veikia kaip išstumiantys veiksniai, formuojantys emigracines nuostatas), tiek pritraukiantys tikslo šalių veiksniai, pavyzdžiui, nėra pusiausvyros tarp struktūrinės nekvalifikuotų darbuotojų rinkos paklausos ir pasiūlos (Massey, 1999), t. y. nuolatinis imigrantų darbo poreikis (būdingas išsivysčiusių šalių ekonominės struktūros bruožas), beje, pradedantis reikštis ir Lietuvoje. Eurostato duomenimis 2005 m. pradžioje minimalaus ir vidutinio darbo užmokesčio lygis Lietuvoje ir pagrindinėse migracijos tikslo šalyse (Jungtinė Karalystė, Vokietija, Prancūzija, Airija) skyrėsi daugiau nei 8 kartus. 2000-ųjų pradžioje šis skirtumas buvo dar didesnis. Neretam migrantui net ir menkas užmokestis, mokamas nelegalams, yra didelė ekonominė paspirtis namų ūkiui. Tad nenuostabu, kad net esant uždaroms darbo rinkoms tikslo šalyse, pagrindine migracijos priežastimi 2001 m. nurodomas „darbas“ – dirbti vyko 54,4 proc. migrantų (3 lentelė). Vis daugiau šalių atveriant savo darbo rinkas, darbo migracija toliau augs: 2006 m. tyrimo duomenimis, tarp neoficialiai migravusiųjų darbo migrantų dalis 2004 m. – iki 71,8 proc., 2005 m. – net iki 90,2 procentų.

3 lentelė. Migrantai pagal šalį į kurią išvyko ir išvykimo priežastį

Table 3. Migration by country of destination and reason

Šalis	Iš viso	Mokytis, proc.	Dirbti, proc.	Kita, proc.	Nenurodė, proc.
Iš viso	27079	10,7	54,4	29,1	5,8
Airija	683	2,3	83,7	9,4	4,5
Baltarusija	637	16,6	12,2	63,4	7,7
Danija	724	15,9	63,7	15,5	4,9
Ispanija	3107	1,1	75,1	16,9	6,9
JAV	3669	11,1	43,7	39,3	5,9
Jungtinė Karalystė	3242	18,4	56,5	20,1	5,0
Lenkija	681	32,9	26,9	34,3	5,9
Rusija	2913	13,4	45,1	36,2	5,3
Švedija	797	11,2	58,6	24,8	5,4
Ukraina	315	5,1	30,8	58,7	5,4
Vokietija	4771	8,5	51,5	32,6	7,4

📖 2001 m. gyventojų surašymo duomenys.

Didesnės profesinio tobulėjimo, savirealizacijos, *karjeros galimybių* užsienyje – kitas labai svarbus veiksnys, skatinantis emigruoti daugiausia jaunimą, aukštos kvalifikacijos darbo jėgą ir specialistus. Mokslą, kaip migracijos priežastį, nurodė 10,7 proc. išvykusiųjų. Šis procentas greičiausiai yra didesnis nei reali mokslo migracija, nes, kaip rodo kai kurie giluminiai tyrimai, „mokslas“, nesant legalių emigracijos kanalų, neretai tebuvo priedanga, leidžianti legaliai išsivirtinti užsienyje, o tikroji priežastis – ekonominė (Mobility, 1996). Tą patvirtina ir 2006 m. tyrimo duomenys – mokslo migracija 2001–2006 m. tesudarė tik kiek daugiau nei 3 proc. nedeklaruojamos migracijos. Antra vertus, tarp legaliai išvykstančiųjų jos dalis yra didesnė.

Įvairios *kitos* priežastys (dėl šeimos, sveikatos, kt.), nors ir sudarančios beveik trečdalį tarp išvykusiųjų, nebuvo atskirai identifikuotos.

Antra vertus, kaip rodo surašymo duomenys, migracijos priežastys gana smarkiai skiriasi pagal šalį. Kai kurios šalys, pvz., Lenkija, Jungtinė Karalystė, Danija, Baltarusija, daugiau traukė migrantus mokslo galimybėmis. Į kaimynines šalis – Baltarusiją, Lenkiją, Rusiją, Ukrainą ir į JAV – neretai buvo vykstama dėl „kitų“, dažniausia šeiminių, priežasčių, nes ten yra likę giminės, draugai. Kai kurios šalys, pvz., Airija, Ispanija, Danija, Jungtinė Karalystė, Švedija, identifikuojamos kaip ryškios darbo migrantų traukos zonos. Kadangi laikina darbo migracija lengvai virsta *de facto* emigracija (toks neretai ir yra jos tikslas), būtent šiose šalyse dabar ir stebima gausiausia „naujųjų emigrantų“ iš Lietuvos diaspora; būtent į jas ir dabar krypsta pagrindiniai darbo migracijos srautai (vyksta vadinamoji grandininė reakcija).

4. Migrantų charakteristikos ir problemų įvardijimas

Migrantų struktūra pagal lytį. Kaip rodo 2001 m. surašymo duomenys, dešimtmečio pradžioje didesnė dalis (58,1 proc.) migrantų buvo vyrai, moterys sudarė 41,9 proc. (4 lentelė). Tokia struktūra – tipiškas pirmosios bangos darbo emigracijos (ypač nelegalios) bruožas. 2001–2005 m. neoficialiai emigravusių vyrų dalis yra kiek sumažėjusi (55,8 proc.). O tarp oficialiai emigravusiųjų dominuoja moterys – 2004 m. – 52,9 proc., 2005 m. – 51,5 proc. Tokie pokyčiai ir skirtumai tarp oficialiosios ir neoficialiosios migracijos neretai yra ženklas, kad prasidėjo emigrantų šeimų susijungimo procesas, o tai netiesiogiai liudija laikinos migracijos virsmą ilgalaikę emigraciją.

4 lentelė. Migracijos srautų struktūra pagal lytį, procentais

Table 4. Migration flows by gender, per cent

Laikotarpis	Vyrai	Moterys
2001 m. laikinai išvykę	58,1	41,9
2001–2005 m. neoficialiai emigravusieji	55,8	44,2
Deklaruojama emigracija		
2004 m.	47,1	52,9
2005 m.	48,5	51,5

📖 2001 m. gyventojų surašymo duomenys; Demografijos 2005; <http://www.stat.gov.lt>

Migrantų amžius. Kaip rodo surašymo duomenys, beveik du trečdalius visų išvykusiųjų (63,5 proc.) sudarė 15–34 metų jaunimas (5 lentelė). Mobiliausios buvo 20–24 ir 25–29 metų amžiaus grupės (2001 m. 1000-iai šių grupių gyventojų teko atitinkamai 31 ir 20 migrantų). Tad, vertinant gyventojų skaičiaus mažėjimą dėl migracijos, Lietuva pirmiausia praranda jaunimą. Moterų migracinis mobilumas didesnis tik jauniausiose ir vyriausiose, t. y. 15–19 metų ir 60 metų ir vyresnėse, amžiaus grupėse, kitose amžiaus grupėse vyrai gerokai mobilesni nei moterys (6 lentelė). Ateityje tai gali atsiliepti tiek kitiems demografiniams procesams (santuokai, gimstamumui, šeimai), tiek darbo ištekliams, kuriuos gali tekti importuoti iš trečiųjų šalių. Ypatingą susirūpinimą kelia pastaraisiais metais stebimas vaikų dalies augimas tarp išvykstančiųjų iš Lietuvos (2001–2005 m. vaikai iki 14 metų sudarė 11 proc. visų neoficialiai emigravusiųjų), tai liudija, kad emigracija įgauna negrįžtamą pobūdį.

Migrantų tautybė. Dažnai akcentuojama problema – nutautėjimo grėsmė. Tačiau, kaip rodo surašymo duomenys, nors iš tiesų tarp išvykusiųjų absoliučią daugumą 2001 m. sudarė lietuviai (75,3 proc.), jų migracinio mobilumo rodikliai mažesni nei daugumos kitataučių. Intensyviausi migracijos rodikliai buvo vokiečių, žydų, ukrainiečių, rusų – 1000-iai nurodytos tautybės Lietuvos gyventojų atitinkamai teko 26,5; 24,5; 23,1 ir 16,9 migrantų (7 lentelė). Todėl, nepaisant intensyvios migracijos, lietuvių dalis tarp visų šalies gyventojų net didėja – 2001 m. lietuviai sudarė 83,5 proc. (1989 m. – 79,6 proc.) Lietuvos gyventojų. Antra vertus, tradicinių etninių mažumų – rusų, baltarusių, ukrainiečių, lenkų, žydų – atstovų dalis tarp visų šalies gyventojų mažėja. Neretai tai sietina su išvykimu į etninę tėvynę (negrįžtami pokyčiai), nors absoliuti dauguma išvykusiųjų (96,5 proc.) ir yra Lietuvos piliečiai.

Migrantai pagal užimtumą. Surašymo duomenimis, 2001 m. 41,8 proc. išvykusiųjų buvo Lietuvoje nedirbantys asmenys (maždaug ketvirtadalį nedirbančiųjų sudarė bedarbiai), tačiau 52,3 proc. emigravusiųjų turėjo darbus Lietuvoje. Beje, dirbančiųjų migracinis mobilumas buvo didesnis nei nedirbančiųjų – 1000-iai gyventojų atitinkamai teko 10,8 ir 7,3 migrantai (8 lentelė). Tad nors dėl migracijos bendras nedarbo lygis šalyje mažėja, vyksta ir kokybiniai darbo jėgos pokyčiai, greičiausiai nenaudingi Lietuvai (specialių tyrimų šia tema nebuvo atliekama). Taip pat įdomu

5 lentelė. Išvykusieji iš Lietuvos pagal amžių, procentais
Table 5. Emigrants by age, per cent

Amžius	2001 m. ⁵	2001–2005 m. ⁶
0–14	3,3	11,4
15–24	33,8	26,2
25–34	29,7	
35–44	17,8	55,8
45–59	11,5	
60+	3,9	6,6
Viso	100	100

📖 2001 m. gyventojų surašymo duomenys;
<http://www.stat.gov.lt>

6 lentelė. Atskirų amžiaus grupių migracinio mobilumo rodikliai, 1000-iai atitinkamos grupės gyventojų tenka migrantų

Table 6. Mobility of different age groups, migrants per 1,000 population of the correspondent age group

Amžiaus grupė	Iš viso	Moterys	Vyrai
Iš viso	7,8	6,1	9,7
0–4	1,5	1,5	1,6
5–9	1,3	1,3	1,2
10–14	1,2	1,3	1,1
15–19	6,8	7,7	6,0
20–24	31,3	30,7	31,9
25–29	20,3	16,1	24,6
30–34	12,4	7,8	17,0
35–39	9,4	5,2	13,6
40–44	8,6	5,2	12,3
45–49	6,8	4,2	9,6
50–54	5,2	3,7	7,0
55–59	3,4	3,2	3,5
60+	1,6	1,7	1,4

📖 2001 m. gyventojų surašymo duomenys.

7 lentelė. Migrantų dalis ir migracinis mobilumas pagal tautybę

Table 7. Migrant share and migration mobility by ethnicity

Tautybė	Migrantų dalis, proc.	Tenka migrantų 1000-iai atitinkamos tautybės gyventojų
Iš viso	100	7,8
Lietuviai	75,3	7,0
Baltarusiai	1,8	11,5
Lenkai	3,7	4,2
Rusai	13,7	16,9
Totoriai	0,2	13,6
Ukrainiečiai	1,9	23,1
Vokiečiai	0,3	26,5
Žydai	0,4	24,5

📖 2001 m. gyventojų surašymo duomenys.

⁵ Surašymo duomenys, laikinai išvykusieji.

⁶ 2006 m. Statistikos departamento tyrimas, nedeklaruoti išvykimai.

pastebėti, kad dauguma išvykusiųjų patys save išlaiko (gyvena iš darbo užmokesčio, verslo, investicijų) ar yra šeimos ar / ir kitų asmenų išlaikomi. Valstybės remiamų piliečių išvyksta žymiai mažiau, jų ir migracinis mobilumas (išskyrus studentus) žymiai mažesnis (9 lentelė). Tad laikinai migracijai virstant emigracija, Lietuva daugiausia praranda aktyvią darbo jėgą (esamą ir būsimą – studentus), o valstybės išlaikomų asmenų dalis dėl emigracijos tik didėja. Didėja ir socialinė ekonominė našta pasiliekančiesiems.

8 lentelė. Migrantų dalis ir migracinis mobilumas pagal užimtumą, 15 metų ir vyresni

Table 8. Migrant share and mobility by occupation, 15 years and older

Ekonominis aktyvumas	Migrantų dalis, proc.	Tenka migrantų 1000-iui šios grupės gyventojų
Iš viso	100	9,3
Dirba	52,3	10,8
Nedirba	41,8	7,3
Iš jų bedarbiai	10,9	9,3
Nenurodė	5,8	46,7

2001 m. gyventojų surašymo duomenys.

9 lentelė. Migrantai ir migracinis mobilumas pagal pagrindinį pragyvenimo šaltinį

Table 9. Migrants and mobility by source of income

Pagrindinis pragyvenimo šaltinis	Migrantų dalis, proc.	Tenka migrantų 1000-iui šios grupės gyventojų
Iš viso	100	7,8
Darbo užmokestis	42,3	11,5
Pajamos iš nuosavo verslo	1,9	10,5
Pajamos iš žemės ūkio	0,5	1,4
Pajamos iš nuosavybės ir investicijų	0,2	20,0 ⁷
Pensija	4,6	1,7
Pašalpa	1,3	2,4
Stipendija	3,7	26,8
Valstybės išlaikomas	0,3	2,1
Šeimos ir / ar kitų asmenų išlaikomas	26,6	6,2
Kitas pragyvenimo šaltinis	12,9	39,5 ⁸
Nenurodė	5,7	13,4

2001 m. Gyventojų surašymo duomenys.

Migrantai pagal išsilavinimą. Tradiciškai, ir čia Lietuva nėra išimtis, migruojančiųjų išsilavinimas yra aukštesnis nei pasiliekančiųjų. Kaip rodo surašymo duomenys, beveik 40 proc. laikinai išvykusiųjų iš Lietuvos turėjo aukštesnį ar aukštąjį išsilavinimą, jų mobilumo rodikliai yra pastebimai aukštesni nei žemo išsilavinimo (pradinis išsilavinimas ir žemesnis) Lietuvos gyventojų (10 lentelė). Tad, kaip rodo duomenys, dėl migracijos (jei migracija tampa negrįžtama) ne tik mažėja gyventojų skaičius, bet ir vyksta vadinamasis protų nutekėjimas, t. y. aukštos kvalifikacijos darbo jėgos praradimas ir dėl to mažėjantis šalies ekonominis / inovacinis / konkurencinis potencialas. Aukštos ir aukščiausios kvalifikacijos specialistų trūkumas jau dabar jaučiamas daugelyje ūkio šakų (mokslas, medicina, inžinerija, informatika, kt.). Lietuvai tapus ES nare ir atsiveriant daugelio šalių darbo rinkoms, būtent šiai žmonių kategorijai bus mažiausiai kliūčių įsidarbinti kitose šalyse, tad jų mobilumas (deja, dažnai vienpusis) gali dar išaugti.

10 lentelė. 10 metų ir vyresni migrantai ir jų migracinis mobilumas pagal išsilavinimą

Table 10. 10 years and older migrants and their mobility by education

Išsilavinimas	Migrantų dalis, proc.	Tenka migrantų 1000-iui šios grupės gyventojų
Iš viso	100	8,6
Aukštasis	17,6	12,0
Aukštesnysis	21,9	9,8
Vidurinis	41,2	13,1
Pagrindinis	12,0	6,9
Pradinis ir žemesnis	3,3	1,1
Nenurodė	4,0	-

2001 m. gyventojų surašymo duomenys.

⁷ Statistiškai per maži absoliutūs skaičiai, kad būtų patikimi intensyvumo rodikliai.

⁸ Nors ir nenurodyta, bet kiti tyrimai leidžia galvoti, kad tai ir pajamos iš migracijos.

Išvados

Pateikta 2001 m. migracijos situacijos analizė rodo, kad tarptautinė gyventojų migracija yra daugiaplanis, dinamiškas procesas, įtakojamas kompleksinių veiksnių ir turintis nepaprastai didelę reikšmę kitiems demografiniams, socialiniams, ekonominiams procesams. Momentinė 2001 m. migracijos proceso analizė papildoma einamosios statistikos informaciją ir yra svarbi ne tik įvertinant to meto problematiką – ji apibūdina migracijos būklę ir vektorių pereinamuoju laikotarpiu, kai masinė chaotiška (dažnai nelegali) migracija virsta laisvu asmenų, kartu ir darbo jėgos, judėjimu su vis plačiau atsiveriančiomis galimybėmis užsienyje. Laisvas asmenų judėjimas, nors dažniausiai laikomas teigiamu reiškiniu, taip pat gali sukelti ne vieną socialinę ekonominę ir kt. problemą, ypač jei procesai įgauna vienpusį pobūdį (tai dabar ir stebima Lietuvoje), o emigracijos srautų struktūra yra ne

Lietuvos naudai – kaip parodė ši analizė vidutinis išvykstantis Lietuvos gyventojas yra jaunas, 20–29 metų, turintis vidurinį, aukštesnįjį ar aukštąjį išsilavinimą, darbingas (ir dažnai turintis darbą) pilietis. Tad šalia dažnai akcentuojamų kiekybinių Lietuvos gyventojų praradimų būtina įvardyti ir kokybinius pokyčius, vykstančius dėl migracijos – gilėjanti amžiaus, lyties disproporcija, protų nutekėjimas, darbo jėgos modifikacija ir trūkumas ir kt. Nors 2001 m. surašymas iš dalies leido įvardyti kai kurias minėtas problemas, tai yra tik dinamiško reiškinio momento pjūvis. Norint suprasti gilumines priežastis, o juo labiau daryti įtaką migracijos procesams, būtina nuolatinė procesų stebėseną, reikalingi išsamūs giluminiai tyrimai. Tai ypač aktualu dabar, kai vis dažniau kyla klausimas ar Lietuva „neišsivaikščios“, ar bus kam dirbti Lietuvoje; kiek ir kaip migracija lems Lietuvos ateitį.

Literatūra

1. *Demografijos metraščiai 1990–2005*, Vilnius: Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, 1991–2006.
2. *International migration in Lithuania: causes, consequences, strategy*. Sipavičienė, A., ats. red., Vilnius: UN/ECE, LFSI, 1997.
3. MASSEY, D. S. 1999: International migration at the Dawn of the Twenty-First Century: The Role of the State. *Population and Development Review*. Vol. 25 (2), 303–322.
4. *Mobility of Scientists in Lithuania: Internal and External Brain Drain*. Stankūnienė, V., ats. red., Vilnius: Lietuvos filosofijos ir istorijos institutas, 1996.
5. SIPAVIČIENĖ, A. 2004: Tarptautinė migracija. *Lietuva stojant į Europos Sąjungą: ekonominė, sociologinė ir demografinė padėties analizė*. Lazutka, R., Matulionis, A.V., Stankūnienė, V. red., Vilnius: Socialinių tyrimų institutas.
6. SIPAVIČIENĖ, A. 2006: *Tarptautinė gyventojų migracija Lietuvoje: modelio kaita ir situacijos analizė*, Vilnius: Tarptautinė migracijos tarnyba ir Socialinių tyrimų institutas.
7. World Migration. Managing Migration Challenges and Responses for People on the Move. *IOM World Migration Report Series*. Vol. 2, Geneva: IOM, 2003.
8. *Žalioji knyga*. Dėl ES pozicijos ekonominės migracijos valdymo klausimu, COM/2004/811, 2004, <http://www3.lrs.lt/c-bin/eu/preps2>.
9. http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page&_pageid=1996, prisijungta 2006.10.06.
10. <http://www.stat.gov.lt/lt/news/view>.

SUMMARY

POPULATION OF LITHUANIA: COMPOSITION AND DEMOGRAPHIC DEVELOPMENT

On the basis of the 2001 Population and Housing Census in Lithuania and the data of the vital statistics, the book presents an analysis on the composition of the Lithuanian population according to age, education, employment, marital status, ethnicity, religion, household composition and disability, as well as the changes in childbearing and matrimonial behaviour since the mid-20th century, and the migration changes of the recent period. A presentation on the analysis findings of the census-linked socio-demographic differences of mortality deserves a special attention.

Age structure

Sarmitė Mikulionienė, Saulius Stanaitis

In the age structure of the Lithuanian population of the recent period a continuation of the long-term trend towards population ageing has been observed: the proportion of the children under 14 years has been steadily declining, and of the elderly (60 years and older) – has been on the rise. Furthermore, at the beginning of the 21st c. the quantitative progression of the trend has acquired a new qualitative dimension: until the end of the 20th c. the number of children was higher than the number of elderly people; the 2001 population census registered already an approximate balance between the youngest and the oldest generations; in early 2006 the number of the elderly (60 years and older) of Lithuania exceeded that of the children under 14 years (by 134 thousands). Thus in the demographic history of Lithuania the first decade of the 21st c. is noted for a reversal of the proportions of the youngest and oldest generations. At the beginning of 2006, the population aged 60+ comprised 20.4% of the total population of the country.

Ageing of the female population has been more rapid than that of the male. The gap between the male and female mean age values has been growing. In 2001, the mean age of males made 34.6 years, and of females – 39.2 years.

Of late, ageing of urban and rural populations has acquired some new features: during the period of 1959–1989 the rural population was ageing faster, correspondingly the difference between the age structures of the rural and urban populations was

increasing; at the beginning of the last decade of the 20th c. the ageing of the rural population was slowing down, while of the urban it was accelerating. According to the data of the 2001 population census the mean age of the urban population was 36.4 years, and of the rural – 38.3 years. At the beginning of 2006 the proportion of the aged in urban areas was 18.9%, and in rural – 23.3%.

In Lithuania significant regional differences of the age structure of the population are seen, notably among the urban population. In 2001, Visaginas was the youngest city of the country in demographic terms (the proportion of the aged was 8.3%), and the oldest – Troškūnai (41.5%), i.e., the values of the parameters differ about five times. Although the differences of the age structure of the rural population by municipality are also considerable, the difference between the opposite values is only about two times: the proportion of the aged is the lowest among the rural population of Vilnius city and Kaunas district municipalities (correspondingly 16% and 17.2%), and the highest among the rural population of Utena district (34.5%).

Education

Ingrida Gečienė

Over the last four decades education level of the Lithuanian population has increased significantly: the proportion of the individuals with only primary or below education has decreased, and correspondingly the proportion of the persons with secondary or higher education has risen. According to the 2001 census data over a half (59.1%) of the population aged 10 years and over had secondary and higher than secondary education, one in five had primary education, and 4.6% did not even have primary education.

The education level of the urban population is considerably higher than of the rural: a much higher proportion of city dwellers have higher than basic education, notably university education. However during the latest four decades the education level of the rural population has also risen.

The 2001 census data show that the highest level of education is exhibited by the Jewish, while the lowest – by the Roma people. Other largest ethnic minorities, with the exception of the Polish, outdo ethnic Lithuanians by the level of education.

Employed city dwellers, the personnel of international organisations, education and finance sectors are better-educated. A higher proportion of university graduates are seen among the employers, officials, managers and specialists.

An analysis of foreign language skills of the Lithuanian population has revealed that the majority of the 15–60 year inhabitants have command of one or two foreign languages. Young people under 30 years as well as the representatives of major ethnic minorities, with the exception of Polish, have command of more languages. Most of the adult population knows the Russian language, however among the young people under 30 years quite a large proportion is skilled in English. Only about half of the population among the ethnic minorities (some – more, some – less) are fluent in Lithuanian, the official language of the country.

Employment

Aiva Jasilionienė, Algimantas Alfonsas Mitrikas

The chapter deals with the situation on the labour market of Lithuania not only at the time of the population census, but also with the changes in labour force, employment and unemployment in 2001–2005, the period following the census.

A typical feature of the recent employment changes in Lithuania is an increase of employment and decrease of unemployment. During the period of 2001–2005 the employment rate rose from 57.2 to 62.6%, and unemployment correspondingly fell from 17.4 to 8.3%. This was predetermined by a rapid economic growth and a markedly increased emigration of the workforce. The growing emigration has had a negative effect on the balance of the labour market, which at the present time has resulted in a rather perceptible shortage of the workforce, notably of highly skilled workers.

Basing on the 2001 population census findings it was established that employment and unemployment rates significantly vary by marital status. The highest employment level and the lowest unemployment level are registered among married people. For men, however, marital status-specific employment is more clearly expressed than for women. Divorcees, notably rural males are the most vulnerable group in terms of employment.

The employment rate of people with children is also much higher than of people with no children. The age of children has a much stronger impact on the employment rate of women than of men. The lowest employment level is among women with children under three years. The employment level of

women increases, as the youngest child gets older. The employment level of married women is higher than of single women with children irrespective of the age of the youngest child.

The population census has provided information on a newly shaping social group, which, as the data show is rather small, i.e. homemakers. Females make a large portion of the group. The highest number of housewives is seen among females aged 20–39, whereas among males the number of househusbands is growing with age.

Ethnic composition

Margarita Gedvilaitė

After the regained independence the ethnic composition of the population was undergoing significant changes. The 2001 population census data testify to an even more increased homogeneity of the ethnic composition of the Lithuanian population: Lithuanians comprised 83.5% of the total population. The Polish, who used to be the second-largest minority, now became the first in size, with the Russians behind. Due to emigration the proportion of the Slavic and Jewish people fell significantly over the period from 1989 to 2001.

Ethnic composition of the rural population is more homogenous than of the urban. Russian and Ukrainian communities are mostly based in the cities, while the Polish and Lithuanians predominate in the rural areas. The density of ethnic Lithuanians is the highest in Marijampolė and Tauragė counties, and the lowest – in Vilnius county. Ethnic diversity is typical for the municipalities of Vilnius county, mostly Vilnius and Šalčininkai districts. The municipalities of Šilalė, Rietavas and Šakiai districts have the highest proportions of ethnic Lithuanians (Lithuanians comprise more than 98%). The cities of Panevėžys, Kaunas, and Šiauliai have the largest proportions of ethnic Lithuanians, while Klaipėda and Vilnius – the lowest.

An analysis of the ethnic composition according to age shows that a younger age structure is typical for Lithuanians, and an older – for Russians, Byelorussians and Ukrainians. The representatives of the largest ethnic groups consider the language of the ethnic group to be their mother tongue, whereas the representatives of the smaller ethnic groups use their ethnic language less frequently.

Population by religious confession

Margarita Gedvilaitė

The 2001 census data show that the majority of the Lithuanian population is religious: as many as 84% of the population consider themselves to be religious believers. In rural areas the proportion of religious believers is slightly higher than in the urban. The proportion of religious women is higher than of men (55.6% females and 44.4% males). Traditionally older people are more ardent believers, although the differences are not great. The highest proportion of non-believers is found among the population aged 30–44 years.

In terms of religious confessions Lithuania is a rather homogenous country. The majority of the inhabitants adhere to the Roman Catholic confession (79%). Lithuanians, Poles, and Byelorussians mostly identify themselves with the Roman Catholics, while Russians and Ukrainians – with the Orthodox Believers. The composition of rural inhabitants by religious confessions is more homogenous than of the urban: nearly 90% of the rural population is Roman Catholics (in urban areas – 74%). Roman Catholics prevail in the counties most densely populated by ethnic Lithuanians, whereas in ethnically more heterogeneous counties (Vilnius, Utena, Klaipėda) there is a higher proportion of religious believers adhering to the confessions typical for ethnic minorities. In Vilnius county, the municipality of Vilnius city stands out as the municipality in which the lowest proportion of the inhabitants identify themselves with the Roman Catholics.

The Roman Catholics are the youngest by age structure, and the Old Believers and the Judaists – the oldest.

Households

Aušra Maslauskaitė

In the chapter, private households of Lithuania are analysed taking into account the structural and, to the extent they are featured in the census data, processual features of the households, and a concise comparative composition analysis of private households in Lithuania and the EU countries is made.

The analysis proposes a conclusion that the Lithuanian private households are smaller by size than the households of southern European countries, and of Poland, Slovenia, Cyprus, Slovakia, but larger than in northern and west European countries and also in Czech Republic and Estonia.

A rather uneven regional distribution of private households by size is typical for Lithuania. The

households sized under the national average are common in eastern Lithuania, while large-size households are more typical for the western, northern and southern regions of the country. Small-sized households are prevalent in the large cities, but the municipalities surrounding the biggest cities comprise the households larger in size.

In Lithuania, non-family households make 29.1% of all households. Among these an absolute majority is one-person households; more than half of them are inhabited by women, mostly elderly.

In the overall household structure, family households make the largest proportion (70.9%), and among these – one-family (“nuclear”) households (60.1%). Most of the “nuclear” households are composed of the spouses with (out) child (ren) (81.8%), however even 11.3% of the “nuclear” families are single-parent families, and 6.9% of the “nuclear” families are not institutionalised (unmarried). Cohabiting couples are more common not in large cities but, rather, in rural areas.

Household status of members of the private households

Aušra Maslauskaitė

An analysis of structural and processual features of the household status of the Lithuanian population is made, which offers an opportunity to assess the scope and development specifics of family deinstitutionalisation in the country. Although slightly over a half of the household members aged 18 and over are married in Lithuania (54.9%), nearly one in ten are associated with atypical families: either cohabitants (4.1%) or lone parents with children (4.3%). Urban – rural, sex and age-specific structural features are rather important for the matrimonial behaviour of the population. A larger portion of rural females marry, and at an earlier age than the urban females. In male population, significant urban – rural matrimonial differences become only evident among the individuals older than 35 years of age, the age at which a higher proportion of urban males are married.

Rural and urban family de-institutionalisation processes have their own specific features. As regards cohabitation, it could be maintained that families of this type are more common in the rural than in the urban areas: cohabitants comprise 5.0% of the rural private household members older than 18 years, whereas in the city – 3.7%. Cohabitation trends in the rural and urban areas are following different patterns: from the age of 30 the number of rural cohabitants

starts rising in each older age group and reaches the peak in the 45–49 year age group, whereas among the urban population the number of cohabitants starts falling in each age group from the age of 30 years. The modern type of cohabitation as a “trial” marriage is not very common in Lithuania, and the traditional cohabitation after dissolution of a former marriage is much more frequent. “Trial” marriage is more common among young people, both in the urban and the rural areas. Reconstitution of a family through cohabitation is more common among the rural population.

A lone parent family is another feature of family deinstitutionalisation in the society. Families of this type are more common among female urban population, which are distinguished by a high occupation and education level. Although close to a half of such families are formed following a divorce, as many as one in five lone parent families are formed not on the marriage basis.

Marriage, divorce, marital status

Vlada Stankūnienė

Over the last fifteen years the number of marriages has decreased significantly, people have started marrying at an older age, more and more people are cohabiting. The divorce rates have been high and stable for several decades. Alongside the declining traditional family the features typical for the modern family are becoming more prevalent. These trends are clearly demonstrated by all the vital statistics.

The data of the population census has provided an instrument for a deeper insight into the changes of the matrimonial behaviour over the five-six-decade period, as well as into the current marital status of the Lithuanian population according to age, sex, birth cohort, education and place of residence.

The analysis has shown that matrimonial behaviour varies significantly by birth cohort. The matrimonial behaviour trajectories of different cohorts (born in 1920–1975) might be classified into three patterns: *distorted matrimonial behaviour, marriage “rejuvenation” and marriage “ageing”*. For the 1920s birth cohorts, the experiences of the war and the post-war upheavals determined the *distorted matrimonial behaviour, i.e.* postponed matrimonial behaviour, especially true for males and for a sizeable proportion of never married females. The 1930s, 1940s, 1950s and beginning of 1960s birth cohorts “are marked” by *marriage “rejuvenation”* – in every subsequent cohort marriage was taking place earlier, and the achieved nuptiality level was growing. However, starting from

the birth cohort of the beginning-mid-1960s, the *marriage* started “ageing”. They are the cohorts, which started postponing marriage for an older age due to the essential changes of the recent period.

The changing patterns of matrimonial behaviour, destabilisation of families, enormous differences between male and female mortality levels have preconditioned the composition specifics of the Lithuanian population according to marital status. The proportions of young-married males and females were growing throughout the soviet period due to the “rejuvenating” marriage and an increasing nuptiality level. However, the process of family transformation and the persisting broad gap between the male and female mortality levels resulted in a sharp decrease of marriage and an increase of the never married, divorced and widowed, which was clearly seen from the data of the 1989 and 2001 population censuses. Major differences between the male and female marital status became evident: among men – a much higher proportion of married and never married, and fewer divorcees and significantly fewer widowers than among women. For example, among the population aged 30 and older, married men make 76.6%, and married women – 57.8%. The proportion of widowed females is very high: among the females 15 years and older widows account for 17%.

In the rural areas, the population composition by marital status is highly unfavourable: the proportion of widows is extremely large, and among males the proportion of never married is also high.

In terms of marital status, the males with higher education are in the most favourable situation (in this group the proportion of married is the highest), while the males with lower than secondary education and born in the second half of the 20th c. (after 1950) are the most unfortunate in this respect: among these the proportion of never married is considerable. The differences in marital status according to education among women are not very significant: a slightly higher proportion of never married is registered among university graduates, and in the younger cohorts – among lower-educated (below secondary education), too.

Fertility

Vlada Stankūnienė

Throughout the post-war period, the trend toward decreasing fertility was typical for Lithuania. During the first post-war decades fertility was decreasing. The industrialisation process of the country was accompanied by a change in the demographic development pattern; the integral part of it was a decrease of fertility from high, which is typical of agrarian societies, to low, which is common for industrial societies. In the 1970s and 1980s, fertility remained quite stable – the TFR was close to 2. A rapid drop started at the beginning of the 1990s. In the first years of the 21st c. fertility fell to the lowest low fertility level: since 2002 the TFR rate has been under 1.3.

A retrospective analysis of the childbearing behaviour changes in Lithuania based on the 2001 population census data, has enabled to reveal significant differences of fertility changes and level by birth cohorts, education and place of residence.

The females of each subsequently younger birth cohort within 1920–1959, for which the childbearing behaviour is over already, have given birth to a smaller number of children, and had their firstborns at an increasingly younger age, and increasingly fewer number have not given birth to any children. For the females of the 1920–1929 birth cohorts the childbearing behaviour pattern of the agrarian societies is still typical (although distorted by the historical development of the middle of the 20th c.), and the childbearing behaviour pattern of the 1940–1950s birth cohorts is closer in character to the industrial societies. The distinctive features of the overall childbearing behaviour of the females born in 1920–1959 have been predetermined by the place of residence (city / village) and education.

The higher the education level of the women is, the fewer children they have. In all the birth cohorts the difference is great between the number of children born to the women with the highest level of education (university and partly, college) and the lowest (basic, elementary or none).

Childbearing behaviour of the women with the highest level of education is the most eye-catching. In comparison with the women of any other education level they have significantly fewer children, they have children at an older age, and more of them do not have any children at all. And this peculiarity is observed in all the cohorts.

A comprehensive analysis of the 2001 population census data proposes a paradoxical conclusion:

throughout the post-war period until the 1990s, fertility in Lithuania was decreasing not due to the changing childbearing behaviour of each younger cohort in general, but because in each subsequently younger cohort was growing the proportion of women with the higher education, the childbearing rates of which have been low for many decades, and because the number of low-educated women, which have been having more children until now, was falling; besides, the number of urban female dwellers was growing, and the latter have significantly fewer children than their rural counterparts.

Disabled persons

Vaida Tretjakova

In the chapter based on the findings of the 2001 census data, different socio-demographic characteristics of the disabled of Lithuania are dealt with.

7.5% of Lithuania's population is disabled. The composition of the disabled by age is reflecting the trend towards ageing – almost half of the disabled (45.4%) are older than 60 years.

The majority of the disabled belong to the second disability group. A disability status is mostly granted due to the functional disorder of the internal organs (45.5%) or mobility (25.3%). The most common disability causes are diseases or trauma.

It was established that the education level of the disabled is far below of the able-bodied population: as many as 10% of the disabled (aged 10 and older) do not have any education. Among the disabled the proportion of university graduates is much lower, and the number of illiterate persons is higher (4%). Such a differentiation of the education structures is brought on by the low degree of social integration on the part of the disabled conditioning a low choice of education opportunities.

An analysis of the employment of the disabled has revealed that only 10% of the disabled have a job, which only makes 2% of all employed population. Consequently, only a very small portion of the disabled indicated wages as the main source of living. For the majority of the disabled (78 %) a pension is the main source of living.

The marital status of the disabled is characterised by a lower than the national marriage index. Owing to the “older” age structure of the disabled the proportion of the widowed is also rather high. The marital status of the disabled differs in respect of gender, too: disabled males are more frequently married, while disabled females are more frequently divorced or widowed.

Mortality differences

*Domantas Jasilionis, Vlada Stankūnienė,
Vladimir Shkolnikov*

Although after the mortality crisis in mid-1990s Lithuania has made significant progress in health, the level of mortality of disadvantaged population groups remains strikingly high. Numerous prior studies on mortality differentials have documented this phenomenon. However, these studies have been relying on the independent tabulations of the data on deaths and population by socio-demographic group. These data allow estimating the group-specific mortality rates, but lead to the so called “numerator-denominator” bias due to possible differences between the census information reported by individuals themselves and the death records data relying on post-mortem information provided by proxy informants (e.g. relatives). More reliable findings come from the census-linked studies based on the same source of information for both deaths (numerators) and population (denominators). The census-based self-reported data on the socio-demographic status of the deceased are obtained through the linkage between the census records and respective records issued for all deaths occurring after the census up to the end of the period of observation.

For the first time in the countries of the former USSR, the present study uses higher quality census-linked mortality data from Lithuania. The results of the study confirm that a relatively high general mortality level in Lithuania coexists with very significant life expectancy differentials by education and marital status. The major gaps were identified for males. The least educated males and widowed, divorced, and never married males had a 10–11 years life expectancy disadvantage against the males with higher education and married males respectively. The corresponding differences for females were considerably lower and constituted 6.9 years for educational differences and 4.9 years for marital status differences. The study has also revealed a significant life expectancy variation across municipalities of Lithuania. The maximal life expectancy gap reached 9.2 years for males, and 5.6 years for females. The lowest male and female life expectancies were attributable to south-eastern Lithuania and some municipalities bordering with the Kaliningrad area (the Russian Federation) and Poland. At the same time, the biggest cities and some resort towns showed the highest life expectancies.

Migration

Audra Sipavičienė

In Lithuania, as in most Central and East European countries, recent political and socio-economic transformations have significantly modified the international migration development. A constant increase in population due to the immigration from the former USSR observed until 1990 has been reversed to massive outflows. During the years 1990–2000 alone, 277.9 thousand people (or 13–14% of labour force) emigrated from Lithuania. Not only the emigration scope increased, geography changed, but also the migration patterns have been modified. – The characteristic feature of migration during the past decade is a significant increase in the scope of irregular / undeclared (and therefore in no way registered) emigration, which in some years exceeded regular outflows 10 and more times. The 2001 population census data is one of the few sources allowing to get an insight into irregular emigration, temporary moves abroad, and thus to get a deeper understanding about the real migration situation.

According to the 2001 population census data at the beginning of 21st century emigration was widespread all over the country, however strong regional differences could be observed: the lowest emigration rates were in Panevėžys and Marijampolė counties, the highest in Klaipėda city and Klaipėda region. Countries of destination have also changed. Instead of Russia, Belarus and Ukraine, which dominated until the mid-1990s, main flows now turned to the EU, especially Germany, United Kingdom, Ireland, Spain. According to the 2001 census data at the beginning of the decade most of emigrations were temporal, over 50% of moves abroad did not last longer than half a year. The main reasons of emigration were economic, labour-related; however studies and other, e.g. family, reasons were also important, especially for certain countries.

An analysis of migration flow composition indicates that general population losses are accompanied by rather significant qualitative modifications of the population. According to the census data, in 2001 the highest emigration / mobility rates were among young (20–29 years old) men, having secondary, college or university education, employable (and frequently employed). The consequences of such migration – gender misbalance, ageing of the population, brain-drain, misbalance of labour force and its shortage, etc., can already be observed today and may deepen still in the future.

SAŲOKOS IR APIBRĖŽIMAI

Bedarbiai (*unemployed*) – tai 15 metų ir vyresni amžiaus asmenys, kurie tiriamąją savaitę neturėjo darbo, ji suradę buvo pasirengę per artimiausias dvi savaites pradėti dirbti, keturias savaites intensyviai ieškojo mokamo darbo įvairiais būdais: kreipėsi į valstybinę ar privačią darbo biržą, darbdavius, draugus, gimines, žiniasklaidą, laikė įdarbinimo testus ar dalyvavo įdarbinimo pokalbiuose, ieškojo patalpų, įrengimų savo verslui, bandė gauti verslo liudijimą, licenciją, kreditą. Pagal Tarptautinės darbo organizacijos rekomendacijas bedarbiams priskiriami 15–74 m. amžiaus asmenys. Bedarbiams taip pat priskiriami asmenys, kurie dėl techninių ar ekonominių priežasčių laikinai nedirba savo darbo vietoje ir neturi formalaus ryšio su darbovieta, ieško kito darbo; samdomieji darbuotojai, išėję priverstinių atostogų (priverstinėmis atostogomis laikomos darbdavio inicijuotos nemokamos atostogos), jei jų darbdaviai nemoka jiems pakankamo (≥ 50 proc.) darbo užmokesčio ar atlyginimo ir jei jie tyrimo metu gali dirbti ir ieško darbo; studentai, namų šeimininkės ir kiti asmenys, tiriamuoju laikotarpiu užimti neekonominė veikla (mokosi, šeimininkauja namuose), bet ieškantys darbo ir pasirengę artimiausiu metu (per dvi savaites) pradėti dirbti.

Darbas ne visą darbo dieną ar ne visu etatu (*part-time job*) – darbas, trunkantis trumpiau negu 40 val. per savaitę, išskyrus tuos atvejus, kai laikoma, jog dirbama visą darbo dieną, neatsižvelgiant į tai, kiek valandų dirbta.

Darbo jėga (*labour force*) – visi užimti gyventojai ir bedarbiai.

Darbo jėgos aktyvumo lygis (*labour force activity rate*) – ekonomiškai aktyvių gyventojų (darbo jėgos) ir tos pačios amžiaus grupės gyventojų santykis.

Deklaruota tarptautinė migracija (*declared international migration*) – atvykimai į Lietuvą / išvykimai iš Lietuvos pranešant teritorinei migracijos tarnybai apie savo išvykimą / atvykimą. Tik deklaruota migracija įtraukiama į statistinę apskaitą.

Depopuliacija (*depopulation*) – gyventojų skaičiaus mažėjimas dėl didesnio mirusiųjų nei gimusiųjų skaičiaus. Depopuliaciją charakterizuoja gyventojų

reprodukcijos rodikliai, dažniausiai – reprodukcijos neto rodiklis. Depopuliacija – kai reprodukcijos neto rodiklis ilgą laiką yra mažesnis už vienetą.

Emigrantas – asmuo, išvykęs iš Lietuvos Respublikos ir ketinantis apsigyventi nuolat ar ilgesniam negu 6 mėnesių laikotarpiui kitoje šalyje. Tai gali būti ir užsienietis, kurio laikino leidimo gyventi, išduoto vieneriems metams ar ilgesniam laikotarpiui, galiojimo laikas pasibaigė ir nebuvo išduotas naujas dokumentas.

Gimstamumo „jaunėjimas“ (*fertility rejuvenation*) – procesas, kai moterys vaikus gimdo būdamos vis jaunesnio amžiaus.

Gimstamumo „senėjimas“ (*fertility ageing*) – procesas, kai moterys vaikus gimdo būdamos vis vyresnio amžiaus (vaikų gimdymo nukėlimas vyresniam amžiui).

Gyventojų senatvės indeksas (GSI) (*ageing index*) – tam tikro vyresnio ir jaunesnio amžiaus gyventojų grupių santykis (pvz., 60 m. bei vyresnių ir 0–14 metų gyventojų). Šiuo atveju gyventojų senatvės indeksas įvertinamas apskaičiuojant, kiek 100-ai 0–14 m. vaikų tenka 60 m. ir vyresnių žmonių.

Gyventojų senatvės lygis (GSL) (*proportion of aged*) – tam tikro vyresnio amžiaus žmonių (pvz., 60 m. ir vyresnių arba 65 m. ir vyresnių gyventojų) skaičiaus ir visų gyventojų skaičiaus santykis. Gyventojų senatvės lygis išreiškiamas procentais.

Gyventojų (demografinis) senėjimas (*population ageing*) – gyventojų amžiaus struktūros kaita, pasižyminti pagyvenusių ir senyvo amžiaus žmonių absoliutaus skaičiaus ir / arba jų santykinės dalies visuomenėje didėjimu.

Gyventojų vidutinis amžius (GVA) (*mean age*) – visų gyventojų amžiaus sumos ir gyventojų skaičiaus santykis, išreiškiamas metais.

Ilgalaikiai bedarbiai (*long-term unemployed*) – bedarbiai, ieškantys darbo 1 metus ir ilgiau.

Imigrantas – asmuo, atvykęs iš kitos šalies ir ketinantis apsigyventi Lietuvos Respublikoje nuolat ar ilgesniam negu 6 mėnesių laikotarpiui. Tai gali būti ir

užsienietis, turintis laikiną leidimą gyventi viene-riems metams ar ilgesniam laikotarpiui.

Invalidumo grupės. Neigaliajam asmeniui nustatoma pirma, antra arba trečia invalidumo grupė, o vaikui iki 16 m. nustatomas invalidumas nuo vaikystės. *Pirma invalidumo grupė* nustatoma asmeniui, kuris dėl savo organizmo būklės negali pasirūpinti asmeniniu ir socialiniu gyvenimu, kai būtina nuolatinė kitų žmonių slauga, globa, pagalba; kai asmuo, pritaikius būstą ir kitą aplinką, kompensacinės ir ortopedinės technikos bei kitų žmonių pagalbos dėka gali pasirūpinti savo asmeniniu ir socialiniu gyvenimu, ypač sunkių ligų ir defektų atvejais. *Antra invalidumo grupė* nustatoma asmeniui, kuris dėl savo organizmo būklės iš dalies negali pasirūpinti asmeniniu ir socialiniu gyvenimu ir kuriam reikalinga nenuolatinė kitų žmonių slauga, globa, pagalba. *Trečia invalidumo grupė* nustatoma asmeniui, kuriam dėl jo organizmo būklės sumažėja profesinė kvalifikacija arba ji prarandama, ne mažiau kaip trečdaliu (1/3) sumažėja darbingumas; esant tam tikroms organizmo būklėms, kai į profesinį faktorių neatsižvelgiama (anatominiai defektai ir kt.).

Kohabitacija (*cohabitation*) – teisiškai neregistruota moters ir vyro partnerystės (emocinės ir / arba seksualinės) forma, kai pora gyvena kartu viename namų ūkyje.

Namų ūkis (*household*) – atskirai gyvenantis vienas asmuo arba asmenų, kurie gyvena viename būste, veda bendrą biudžetą ir kartu maitinasi, grupė. Namų ūkis gali būti asmeninis ir šeiminis. *Asmeniniame namų ūkyje* (*private household*) giminystės ar vedybiniai ryšiai tarp namų ūkio narių nėra būtini. *Šeiminių namų ūkių* (*family household*) sudaro du arba daugiau asmenų, susijusių vedybiniais/kohabitaciniais ar giminystės ryšiais. Tai gali būti sutuoktinių / sugyventinių pora be ar su vaiku (-ais) arba vienas iš tėvų su vaiku(-ais) – toks modelis yra vadinamas *vienos šeimos namų ūkiu* arba „branduolinės“ šeimos namų ūkis (*nuclear family household*). Namų ūkis, kurį sudaro „branduolinė“ šeima ir kiti asmenys (giminės arba ne giminės) yra *kitokios šeimos namų ūkis* (*other family household*).

Neaktyvūs gyventojai (*inactive population*) – tiriamojo amžiaus asmenys, kurių negalima priskirti nei prie užimtųjų, nei prie bedarbių. Tai mokiniai ir studentai, namų šeimininkai, nedirbantys pensininkai,

neigalieji, rentininkai, nuteistieji, asmenys, praradę viltį rasti darbą.

Nedarbo lygis (*unemployment rate*) – bedarbių ir darbo jėgos santykis.

Nedeklaruota tarptautinė migracija (*undeclared international migration*) – atvykimai į Lietuvą / išvykimai iš Lietuvos nepranešant migracijos tarnyboms apie atvykimą / išvykimą. Nedeklaruota migracija jokioje statistinėje apskaitoje nefiksuojama, ją galima vertinti tik specialių tyrimų pagalba ar surašymo metu.

Negalia (*disability*) – sveikatos požiūriu negalia yra bet koks apribojimas ir negalėjimas (dėl pažeistos funkcijos) atlikti veiksmų, kurie įprasti sveikam žmogui.

Neįgalusis (*disabled person*) – asmuo, kuris dėl įgimtų ar įgytų fizinių ar psichinių trūkumų visai arba iš dalies negali pasirūpinti savo asmeniniu ir socialiniu gyvenimu, įgyvendinti savo teisių ir vykdyti pareigų.

Neraštingas – asmuo, kuris nemoka nei skaityti (suprasdamas tekstą), nei parašyti paprasto sakinio kasdienio gyvenimo temomis.

Prokreacinė elgsena (*childbearing behaviour, procreative behaviour, fertility behaviour, reproductive behaviour*) – elgsena, susijusi su vaikų gimdymu.

Reproduktyvus amžius (*reproductive age*) – moters amžius, kurio metu moteris gali gimdyti vaikus. Demografinėje statistikoje priimta, kad moterų reproduktyvus amžius yra 15–49 metai.

Santuokinis statusas (*marital status*) – asmens statusas, nusakantis santykį su santuokos institutu – teisine partneryste. Galimi statusai: vedęs / ištekėjusi, niekada negyvenęs (-usi) santuokoje, našlys (-ė), išsituokęs (-usi).

Santuokų „jaunėjimas“ (*marriage rejuvenation*) – procesas, kai tuokiamasi esant vis jaunesnio amžiaus.

Santuokų „senėjimas“ (*marriage ageing*) – procesas, kai tuokiamasi esant vis vyresnio amžiaus.

Suminis gimstamumo rodiklis (*total fertility rate*) – vidutinis gyvų gimusių vaikų skaičius, kuriuos moteris pagimdė per savo reproduktyvų gyvenimo laikotarpį (15–49 metų amžiu), jeigu ji sulauktų 50 metų ir kiekvienoje amžiaus grupėje išliktų atitinkamų metų gimstamumo rodiklis.

Šeiminė padėtis namų ūkyje (šeiminis statusas) (*household status*) – asmens statusas šeiminiame namų ūkyje, įgimtas arba įgytas per kraujo ar partnerystės (faktinės ar teisinės) ryšius. Galimi šeiminiai statusai: vaikas, sutuoktinis, sugyventinis, viena motina / tėvas, gyvenantis vienas, kita.

Užimti gyventojai (*employed population*) – 15 metų ir vyresni asmenys, kurie tiriamąją savaitę dirbo bet kokį darbą ne trumpiau kaip 1 valandą ir už kurį gavo darbo užmokestį pinigais arba natūra (maisto produktais ar kitais gaminiais) ar turėjo pelno (pajamų). Asmenys, priklausantys užimtųjų kategorijai: darbdaviai, savininkai, ūkininkai, samdomieji darbuotojai, šeiminėje įmonėje dirbantys šeimos nariai, savarankiškai dirbantys asmenys. Užimtaisiais laikomi ir tie asmenys, kurie tiriamąją savaitę sirgo, atostogavo, nedirbo dėl trumpalaikių ar ilgalaikių įmonių prastovų, augino vaikus iki 3 metų amžiaus, bet tyrimo metu nebuvo nutraukę oficialių ryšių su darboviete.

Užimtumo lygis (*employment rate*) – užimtų gyventojų ir tiriamojo amžiaus grupės gyventojų santykis.

Vaikas – asmuo iki 18 metų, be partnerio ar vaikų, nuolat gyvenantis bent vieno iš tėvų namų ūkyje. Vaiku taip pat laikomas posūnis (podukra) ir įvaikintas vaikas, bet ne globotinis.

Vidutinė tikėtina gyvenimo trukmė (*life expectancy*) – vidutinė tikėtina gyvenimo trukmė – tai tikimybinis rodiklis, kuris rodo, kiek vidutiniškai metų išgyvens kiekvienas sulaukęs tam tikro amžiaus žmogus, jeigu tiriamosios kartos mirtingumo lygis kiekvienoje gyventojų amžiaus grupėje išliks nepakitęs. Apskaičiuojamas kaip kitų mirtingumo lentelių funkcijų (tikimybės numirti, išgyvenamumo funkcijos, žmonių metų skaičiaus ir kt.) išvestinis rodiklis. Rodiklis išreiškiamas metais.

Žmonių metų skaičius (*person years of exposure*) – tai tikslus visų gyventojų (arba gyventojų grupių) išgyventų metų skaičius šalies ar regiono teritorijoje tam tikru laikotarpiu (pvz., per vienerius kalendorinius metus). Gyventojui išgyvenus tik 3 mėnesius (o vėliau emigravus ar mirus), jo indėlis į bendrą visų gyventojų žmonių metų skaičių tais metais bus tik 0,25 metų. Gyventojui išgyvenus visus metus – indėlis bus 1 metai. Plačiai demografų ir statistikų naudojama išgyventų metų skaičiaus aproksimacija – vidutinis metinis gyventojų skaičius. Tikslus išgyventų metų skaičius dažniau naudojamas longitiudinių tyrimų metu.

AUTORIAI

Margarita GEDVILAITĖ	<i>Socialinių tyrimų instituto jaunesnioji mokslo darbuotoja</i>
Ingrida GEČIENĖ	<i>Socialinių inovacijų instituto direktorė</i>
Dr. Aiva JASILIONIENĖ	<i>Socialinių tyrimų instituto jaunesnioji mokslo darbuotoja</i>
Dr. Domantas JASILIONIS	<i>Makso Plancko demografinių tyrimų instituto (Vokietija) mokslo darbuotojas</i>
Dr. Aušra MASLAUSKAITĖ	<i>Socialinių tyrimų instituto vyresnioji mokslo darbuotoja</i>
Doc. dr. Sarmitė MIKULIONIENĖ	<i>Socialinių tyrimų instituto vyresnioji mokslo darbuotoja</i>
Prof. habil. dr. Alfonsas Algimantas MITRIKAS	<i>Socialinių tyrimų instituto vyriausias mokslo darbuotojas</i>
Dr. Audra SIPAVIČIENĖ	<i>Tarptautinės migracijos organizacijos Vilniaus biuro vadovė, Socialinių tyrimų instituto vyriausia mokslo darbuotoja</i>
Doc. dr. Saulius STANAITIS	<i>Vilniaus pedagoginio universiteto Regioninės geografijos katedros vedėjas</i>
Prof. habil. dr. Vlada STANKŪNIENĖ	<i>Socialinių tyrimų instituto direktoriaus pavaduotoja, Demografinių tyrimų centro vadovė</i>
Dr. Vladimir SHKOLNIKOV	<i>Makso Plancko demografinių tyrimų instituto (Vokietija) Demografinių duomenų laboratorijos vadovas</i>
Vaida TRETJAKOVA	<i>Socialinių tyrimų instituto jaunesnioji mokslo darbuotoja</i>

Li235 **Lietuvos gyventojai: struktūra ir demografinė raida**/ Atsakingoji redaktorė ir sudarytoja
Vlada Stankūnienė/Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės ir
Socialinių tyrimų institutas/Vilnius, 2006, 178 p.

ISBN 9955-588-93-4

Remiantis gyventojų ir būstų 2001 metų visuotinio surašymo duomenis ir einamosios statistikos informacija leidinyje analizuojama Lietuvos gyventojų amžiaus, išsilavinimo, užimtumo, tautinė ir religinė sudėtis bei namų ūkių ir šeimos struktūra, vertinama santuokų, gimstamumo, mirtingumo ir migracijos situacija bei pokyčiai.

UDK 314(474.5)

LIETUVOS GYVENTOJAI: STRUKTŪRA IR DEMOGRAFINĖ RAIDA
POPULATION OF LITHUANIA: COMPOSITION AND DEMOGRAPHIC
DEVELOPMENT

Analitinis leidinys

SL 1861. 2006-12-28. 22,25 leidyb. apsk. l.
Tiražas 286 egz. Užsakymas 0612-09

Išleido ir spausdino Statistikos departamentas
prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės,
Gedimino pr. 29, 01500 Vilnius
www.stat.gov.lt
el. p. statistika@stat.gov.lt